

380 *L*

SHKURIMET

GJOVALIN SHKURTAJ
SI TË SHKRUAJMË SHQIP
Nga drejtshkrimi të shkrimet profesionale

BOTIMET TOENA

Prof. dr. Gjovalin Shkurtaj

SI TË SHKRUAJMË SHQIP

Nga drejtshkrimi te shkrimet profesionale

(Ligjërata dhe elemente të domosdoshme shkrimtarie)

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2008

PËRMBAJTJA E LËNDËS

Fjalë paraprirëse	11
-------------------------	----

HYRJE SHKRIMET UNIVERSITARE

1. Vlera e modeleve të mira të të shkruarit	19
2. Provimet me shkrim dhe punët me shkrim në universitet	21
3. Shkrimi i “asistuar” në universitet	22
4. Tema e diplomës	24
4.1. Tema diplome nga fusha e gjuhësisë	26
5. Ushtrimet e të shkruarit	27
Modele platformash për Studime shkencore (tema diplome, masteri, doktorature)	30
Modele recensionesh për mbrojtje mikrotezash për gradën “Master në gjuhësi” ose “Doktor i shkencave”	43
Modele vlerësimi të udhëheqësit shkencor para se të mbrohet disertacioni ..	56

KREU I DUHET TË DIMË TË SHKRUAJMË

1. Fantazia dhe ortografia ose nga ideja te realizimi i shprehjes së saj me shkrim	59
2. Nga të folurit te shkrimi	62
2.1. Të përbashkëtat dhe dallimet midis gjuhës së folur dhe formës së shkruar	63
3. Statusi i shqipes në trojet kompakte ballkanike dhe në diasporat shqiptare	65
4. Shqipja si sistem variantesh që synojnë standardin	65
5. Të shkruarit si proces krijues dhe si punë që lyp përkushtim	70

Botues: Fatmir Toçi
Redaktor shkencor: Prof. as. dr. Tefë Topalli
Recensues: Prof. dr. Ali Jashari
Prof. as. dr. Valter Memisha
Korrektore letrare: Majlinda Toçi
Përkujdesja grafike: Mereme Nelaj
Kopertina: Lavdie Cenmurati

ISBN 978 - 99943 - 1 - 315 - 0

© Autori

BOTIMET TOENA
Rr. "Muhamet Gjollësia", K. Postare 1420, Tiranë
Tel.: (4) 240116; 258893
Tel./Fax: (4) 240117
E-mail: toena@toena.com.al; info@toena@albaniaonline.net
toena@icc-al.org
Http://www.toena.com.al

6. Vlera e shkrimit për qytetërimin	72
7. Mjeshtëria e të shkruarit nuk është më vetëm për shkrimtarët	73
8. Çfarë elementesh të të folurit nuk shkojnë në tekstin e shkruar?	73
9. Çfarë duhet të bëjmë për të shkruar mirë?	75
10. Si duhet të shkruajmë që të na lexojnë dhe të na kuptojnë?	77
11. Në "huillinë" e tekstit të shkruar	80
"Teksti dhe tekstet"	81
11.1. Kuptimi i titullit	85
11.2. Titulli përshkrues dhe titulli vlerësues	86
11.3. Sintaksa e titullit	86
12. Retorika klasike dhe neoretorika	86
12.1. Rregullat "e arta" për ligjërime të bukura sipas retorikës klasike ..	88
13. Eufonia, ritmi, metri	89
13.1. Koncepti i figurës retorike	90
14. Rrethi i kumtimit dhe funksionet e gjuhës së shkruar e të folur ...	95
14.1. Tekstet informative, argumentuese, rregulluese, rrëfimtare (narrative)	96
15. Ligjërime letrare dhe ligjërime publicitar	98
16. Tekstet letrare dhe komunikimi profesional	100
17. Leksionet amerikane të Kalvinos	101

KREU II

VEÇORITË E LIGJËRIMIT TË SHKRUAR PROFESIONAL

1. Konsiderata të përgjithshme rreth ligjërimeve funksionale	113
2. Parafrasë që nuk përdoren me rasën e duhur	115
3. Nyja joshqese "një" e panevojshme	116
4. Forma foljore të gabuara	118
Njohuri mbështetëse:	121
DREJTSHKRIMI I DISA FORMAVE GRAMATIKORE MË TË	
PËRDORSHME	121
2. Ligjërimet sektoriale a të specialistëve	136
2.1. Ligjërime të veprimtarisë shkencore e teknike	137
2.2. Ligjërime të veprimtarisë shtetërore e administrative	140
2.3. Ligjërime të veprimtarisë politike e shoqërore	143
3. Gazetaria ose të shkruarit si mjet informacioni	147
3.1. Tekstet gazetarë	149

3.2. Shkrimet publicitare dhe utilitare	150
Shkrimet utilitare	150
Publicistika dhe ligjërime të saj	151
Korrektori ose "rojtari" i rregullave gjuhësore	152
Popullarizimi si vlerë rikrijuese	153
Pjesë mbështetëse: Për kujdesin ndaj gjuhës shqipe në gazetarinë shqiptare	155

KREU III

GJUHA E LETËRSISË ARTISTIKE

1. Karakteri i figurshëm i gjuhës së letërsisë artistike	162
2. Gjuha artistike si tipar i origjinalitetit të shkrimtarëve	164
3. Gjuha në krijimet lirike dhe në krijimet epike	165
4. Karakteri metaforik i gjuhës në letërsinë artistike	170
5. Bukuria dhe hijeshia gjuhës shqipe	171
E veçanta në gjuhën e secilit njeri	173
Shembuj të bukurisë së gjuhës shqipe	173
Proza e Mitrush Kutelit	173
Ligjërime poetike të "Lahuta e Malësisë"	175
Harmonia e gjuhës të Lasgush Poradeci	177
6. Gjeografia letrare në shkrimtarinë shqiptare	180

KREU IV

FORMA TË KOMUNIKIMIT PROFESIONAL

Si prodhohen shkrimet profesionale?	183
1. Letra	184
Rregullat kryesore të cilave duhet t'u përmbahemi kur shkruajmë:	185
2. Përmbledhja ose shkurtoja	193
3. Kumtesa për shtyp (ose Komunikata e shtypit)	193
4. Relacioni	194
5. Procesverbali	195
6. Libreci (ose broshura)76 dhe fletëpalosja (ose deplianti)	198
7. Njoftimet (qarkoret) e ndërmarrjeve	199
8. "Curriculum vitae" (shkurt: CV-ja)	201
9. Studimi akademik (tezë doktorati, artikull, libër monografik)	202

9.1. Kopertina dhe ballina (frontespici)	202
9.2. Parathënia	211
9.3. Teksti	211
9.4. Citimet	212
Teknika e citimeve tekstuale	213
9.5. Shënime	214
9.6. Referimet bibliografike	215
9.6.1. Referimet bibliografike në shënime lidhur me librat	215
9.6.2. Referimet bibliografike në shënime lidhur me artikuj të botuar në periodikë (sistemi italian)	218
9.6.3. Referimet bibliografike në shënime lidhur me artikuj të botuar në periodikë (sistemi anglo-sakson)	219
9.7. Bibliografia	219
Bibliografia e tipit "amerikan"	220
Bibliografia e grupuar sipas pjesëve ose krerëve të librit	221
Bibliografia e studimeve shkencore në Shqipëri	222
10. Treguesi ose indeksi	223

KREU V

DISA PIKA TË "KODIT" SHKRIMOR TË SHQIPES

1. Theksi	225
2. Zanorja ë e patheksuar	226
3. Shenjat e pikësimit	227
A. Parime të përgjithshme	227
Pika (.)	227
Pika e panevojshme:	228
Pikëpresja (;)	229
Dy pikat (:)	230
Presja (,)	230
A. Përdorimi i presjes në gjymtyrët homogjene pa lidhëza	230
B. Përdorimi i presjes në gjymtyrët homogjene me lidhëza	231
Tri pikat ose shumëpikëshi (...)	231
Thonjëzat (" ")	232
Kllapat ()	232
Viza lidhëse (-)	233
Apostrofi (')	234

4. Përdorimi i shkronjave të mëdha në shqipen	235
5. Shkurtime dhe shkurtesa të përdorshme	241

KREU VI

PASURIMI I GJUHËS SHQIPE DHE PASTRIMI I SAJ
NGA FJALËT E HUAJA TË PANEVOJSHME

1. Pasurimi i gjuhës	243
Rrugët e pasurimit të gjuhës shqipe	244
2. Pastrimi i gjuhës	245
Tregues i fjalëve të huaja që mund të zëvendësohen plotësisht ose pjesërisht	253
SHQIPËRIMI I DISA PRAPASHTESAVE TË HUAJA	277
Literaturë	278
Libra dhe monografi rreth shkrimeve universitare	278
dhe teknikës së shkrimeve profesionale	278

Fjalë paraprirëse

Kam folur e shkruar shpesh për kulturën e gjuhës shqipe. Kam lëshuar kushttrimin që ta mbrojmë sa nuk është vonë këtë thesar të çmueshëm e të pavdirë të shpirtit tonë kombëtar, këtë shenjë treguese të shqiptarisë për të gjithë sa jemi në Shqipëri e në trojet shqiptare apo në diasporat historike arbëresho-shqiptare, tashmë aq të shprishura. Kjo është detyra që ka çdo gjuhëtar ndaj gjuhës, si dukuria më e pavdirë që ndërlihd të gjallët me pararendësit dhe me brezat që do të vijnë. Sa të rrojë shqipja në gojën e shqiptarëve, sa të ketë njerëz që e duan, e flasin dhe e vënë atë mbi çdo gjuhë tjetër, do të rrojnë edhe shqiptaria dhe ndjenja e përkatësisë sonë kombëtare. Një fjalë e urtë e arbëreshëve të Italisë thotë: *“Kush bjerr gjuhën, lëbirret vetë”*. Për të mos u bjerrë as në dhe të huaj, ata u kapën fort mbas gjuhës së vet dhe, qysh prej më se pesë shekujsh, vijnë të mbeten *“Italo-Albanesi”* (shqiptarë në Itali). Kështu kanë bërë edhe diasporat e tjera shqiptare në dhe të huaj: **kudo rron shqipja ka mbetur edhe elementi etnik arbëror**. Për këtë dëshmojnë aq krenarisht ngulimet etnike **arvanite, arbëreshe, arbërore, arnauete, arbanase**, që i kanë bërë ballë jetesës në vende të ndryshme të Evropës, jo vetëm në Greqi dhe në Itali, ku kanë qenë e janë më të shumtët në numër, po edhe në Bullgari, në Turqi, në Rusi (Ukrainë) dhe gjetiu, pa përmendur këtu diasporat më të reja në Amerikë e deri në Australi.

Në kuadrin e zhvillimeve dhe të mundësive të sotme për komunikim me Shqipërinë e shqiptarët, kudo ku rrojnë arbëreshë a shqiptarë ka shenja të këndelljes së shqipes e të shqiptarisë. Kjo është një situatë shpresëndjellëse jo vetëm për gjuhëtarët, por për çdo dashamirës të shqiptarisë. Ndërkaq, shohim se përditë shqiptarët po ia mësyjnë Evropës dhe po i mësojnë aq mirë gjuhët e huaja. Kjo sigurisht më gëzon. Por, ndërkaq, vëmë re me keqardhje e na sëmbon zemra se pak, shumë pak, përditë e më pak, kujdesemi për gjuhën shqipe, aq sa, mjerisht, është vështirë, shumë vështirë, të gjesht sot shqiptarë që ta flasin e ta shkruajnë bukur e drejt gjuhën shqipe.

Lexojmë e dëgjojmë çka thonë shtetarët, çka shkruajnë gazetarët, çka botojnë studiuesit dhe njerëzit me grada e tituj shkencorë shumë të lartë. Gati të gjithë

jemi pushtuar nga dëshira për të qenë modernë. As kjo nuk është e keqe, por është e keqe, madje sa nuk ka ku të vejë më e tillë, dëshira e disave për ta shfaqur “modernitetin” me fjalë të huaja. Të tmerron trumbeta e *drafteve, bordeve, implementimeve, fizibiliteteve, bi- e multilateraleve, curriculumeve, konsensusëve, gjenerimeve* dhe e kushedi sa anglo-italianizmave të panevojshme. Po përdoren shumë fjalë të huaja, po edhe me mënyra të thëni të huaja, jo vetëm të panevojshme, por shpesh edhe të pahijshme e të pamoralshme, siç janë, ndër të tjera, fjalët e pista në emisionet e mjaft shfaqjeve të humorit dhe në emisione televizive, që meritojnë të quhen “pornologjërime”. Po të ishte gjallë i ndjeri Atë Anton Harapi do të thoshte me të drejtë “**na hypi hordheku**”¹.

E, kjo situatë, që nuk është vetëm e gjuhës shqipe, por edhe e krejt kulturës së sotme shqiptare “në tranzicion”, natyrisht, na trishton dhe na bën të trembemi se e ardhshmeja e shqipes nuk do të jetë e mirë, në qoftë se nuk punojmë me gjithë shpirt, me përkushtimin dhe devotshmërinë më të lartë, për ta mbrojtur gjuhën tonë të bukur.

* * *

Sivjet në shtator u mbushën plot 40 vjet, qëkur kam filluar të jap lëndën “Kultura e gjuhës”, së pari, në degën e dramës e të regjisurës të Akademisë së Arteve, që atëherë quhej “Shkolla e Lartë për Aktorë”, pastaj edhe në kurset pasuniversitare të regjisurës, të kritikës, të çelura aty në rrjedhë të moteve deri në vitin 1989; qysh nga viti 1992, kjo lëndë është futur edhe në planin mësimor të degës së gazetarisë të Fakultetit të Historisë e të Filologjisë dhe në disa degë të Fakultetit të Gjuhëve të Huaja. Për hir të asaj pune, krahas studimeve e veprimtarisë sime kryesore në lëmin e dialektologjisë dhe të sociolinguistikës, nuk kam reshtur së kundruari ato që shkruhen për skenën dhe ekranin, pastaj edhe për gati gjithçka tjetër për kulturën e gjuhës, duke vlerësuar të mirat, po edhe duke mos mënuar të kritikojmë të metat e gabimet². Ndoshta kultura e gjuhës ka qenë për mua edhe një farë hobi, sepse, përndryshe, me gjithë atë vëllim pune që kam pasur, si dialektolog i terrenit dhe bashkautor në “Atlasin dialektologjik të gjuhës shqipe”, punë aq

¹ Shih: A. Harapi, *Vlerë shpirtërore*, Tiranë, 1994, f. 55-56.

² Shih: Gj. Shkurtaj, *Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran* (dispensë), Instituti i Lartë i Arteve, Tiranë, 1976; Gj. Shkurtaj, *Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran*, Instituti i Lartë i Arteve, Shtëpia Botuese e Librit Shkollor, Tiranë, 1988; Gj. Shkurtaj, *Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës*, Shtëpia Botuese “Kristalina-KH”, Tiranë, 2003; Gj. Shkurtaj, *Kultura e gjuhës*, Shtëpia Botuese e Librit Universitar “Kristalina-KH”, Tiranë, 2006.

e lodhshme për realizimin e të cilës kemi punuar në grupin përkatës plot njëzet vjet, nuk isha aspak i ngeshëm, por më tërhiqte ajo fushë dhe i kam falur shumë nga koha ime e lirë. Një pjesë të shkrimeve dhe vlerësimeve për kulturën e të shkruarit dhe përgjithësisht për gjuhën e letërsisë artistike, i kam shprehur përmes artikujve të shumtë në organet e shtypit shkencor e periodik, si dhe në librat: “Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran”, “Ta duam dhe ta mbrojmë gjuhën tonë të bukur”⁴, “Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës”, “Kultura e gjuhës” dhe “Kundrime gjuhësore”⁵. Një sprovë të parë për t’u dhënë studentëve universitarë një doracak se si mund të shkruhet dhe si të punohet në lëmin e shkrimtarisë profesioniste, pra jo mirëfilli për shkrimtarët dhe letrarët, por kryesisht për shkrimet me karakter shkencor, kulturor dhe përgjithësisht me karakter zyrtar, tekniko-shkencor kemi bërë në librin me titull “Hyrje në metodikën e punës shkencore”⁶. Prej lëndës, prurjeve dhe gjithë sa kisha shprehur jo pa shqetësim në librat, artikujt dhe kumtesat e mia të derisotme, kushtuar kulturës së gjuhës, për këtë libër të ri, i cili mëton kryesisht të japë njohuri themelore e të vlefshme për shkrimtarinë e profesionistëve, që përgatiten nëpër universitetet shqiptare, sigurisht kam rimarrë shumëçka dhe jam mbështetur në ta, por do të shtoj ato që dalin si detyrë e detyrim i një lënde të re dhe aq të domosdoshme sikundër është të shkruarit profesionalisht ose siç është bërë modë ta quajnë në planet mësimore të universiteteve: **Shkrim akademik**. E, megjithatë, titulli i librit tim le të mbetet ndryshe: **Si të shkruajmë shqip**.

Falënderoj përzemërsisht mikun dhe kolegun tim të ndertë, prof. as. dr. Tefë Topallin për kujdesin dhe përkushtimin e plotë që tregoi gjatë redaktimit të këtij libri, si dhe recensuesit: prof. dr. **Ali Jasharin** dhe prof. as. dr. **Valter Memisha** për vërejtjet dhe këshillimet e tyre të çmueshme.

Një falënderim të veçantë edhe për dr. Alessia Bergamin (Shkurtaj), e cila pati mirësinë të më gjente disa libra në italisht, që trajtojnë probleme të shkrimit profesional në universitete dhe përgjithësisht për ligjërimin e të rinjve.

Së mbрами, gëzohem se këtë libër e mbarova pikërisht sot, më 24 dhjetor, natën e Krishtlindjeve, në këtë mbrëmje të Madhe e ndjellmirë për mbarë

³ Shih: *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe* (ADGJSH), Botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Napoli, 2007. Autorët: J. Gjinari, B. Beci, Gj. Shkurtaj, Xh. Gosturani.

⁴ Gj. Shkurtaj, *Ta duam dhe ta mbrojmë gjuhën tonë të bukur*, Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë, 1998.

⁵ Gj. Shkurtaj, *Kundrime gjuhësore*, Shtëpia Botuese “Pegi”, Tiranë, 2006.

⁶ Shih: Gj. Shkurtaj, Nj. Kazazi, Y. Çiraku, *Hyrje në metodikën e punës shkencore*, SHBLU, Tiranë, 2004.

njerëzimin dhe kjo, ndonëse që ndoshta një përputhje e rastit, ma shpie mendjen kah mbarësia dhe më mbushet zemra me shpresë e optimizëm. Zoti na ruajtë e na ndihmoftë për të mbetur edhe më tej shqiptarë: në gjuhë, në zakonet e mira dhe në shumëçka tjetër që na kanë lënë të parët.

Autori

Tiranë, 24 dhjetor 2007

HYRJE SHKRIMET UNIVERSITARE

Ky libër, pas një pjese të parë me karakter gjuhësor dhe retorik, me interes më të përgjithshëm, sjell sugjerime, udhëzime dhe shembuj tipikë nga përvoja më e mirë e të shkruarit shqip, të përqendruar kryesisht në tekstet profesionale. Shumëkush, sidomos këto vitet e fundit, doracakë a manualë si ky i quan me emërtimin pretendues “shkrim akademik”. Kjo ndodh, së pari, për arsye të mbushjes së programeve universitare me një nga lëndët tashmë shumë të kërkuara, që është futur me të drejtë, porse ajo lëndë, pikërisht për të qenë sa më “akademike” dhe sa më e frytshme në perspektivë, mendojmë se ka nevojë të jetë sa më e thjeshtë dhe sa më e qartë në ideimin, në farën e saj të mbarë që duhet të ketë si mëtim t’u mësojë shkollarëve, nxënës gjimnazesh apo studentë të universiteteve, njohuritë themelore-bazë rreth të shkruarit profesional. Duke shkruar këtë libër u hodha një sy të gjitha botimeve të tilla në shqipen me dëshirën e mirë që të gjeja ndonjë mbështetje dhe të bëja edhe ndonjë vlerësim të tyre. Titujt janë shumë tërheqës: “Si të shkruajmë. Procesi dhe shkrimet funksionale”; “Si të shkruajmë një punim kërkimor”; “Si të shkruajmë ese” dhe një botim i Universitetit U.F.O me titullin e guximshëm “Shkrim akademik”. Nuk do të merrem me ato botime, por nuk mund të mos them se, duke lexuar aty gabime trashanike drejtshkrimore, që nga “Tirana 2006” (në vend të **Tiranë**, 2006), më erdhi në mendje se libra a librecë të tillë do të meritonin të kishin titullin “**Si nuk duhet të shkruajmë shqip**” (!). Me shijen e hidhur që të lë leximi i doracakëve të tillë, pa shënuar se në çfarë literature janë mbështetur, pa sjellë asgjë të vetën qoftë edhe në formë artikujsh modestë, si dhe duke shkarë në gabime të rënda drejtshkrimore e gramatikore, ndonëse kisha në dorë punë të tjera dhe një libër tjetër që më duhej ta mbaroja, më “hipi në kokë” të ulem e të shkruaj një libër për t’u dhënë studentëve mundësi të gjejnë atë që u duhet për të shkruar shqip dhe në përputhje me veçoritë e regjistrave, kodeve ose nënkodeve të fushave në të cilat do të japin ndihmesën e vet. Por, për një punë të tillë, prej kohësh, kisha edhe një shtysë tjetër:

kompetencën ende shumë të ulët të ligjërimit dhe të të shkruarit të studentëve. Në bisedat dhe diskutimet me kolegët e katedrave të ndryshme të Fakultetit tonë të Historisë dhe të Filologjisë, po edhe në mjedise universitare të ndryshme, shpesh ka rënë fjala për kompetencën gjuhësore të studentëve, për rënien e nivelit të shprehjes dhe të asaj mënyre gati “shkel e shko” të punëve me shkrim të universitarëve, për detyrat e kursit që shkruhen sa për të kaluar radhën, po edhe për tema diplome që nuk kanë jo vetëm ide e prurje të reja, por që shpesh kanë edhe nivel të ulët të kulturës së gjuhës, madje edhe gabime drejtshkrimore të pafalshme. Nga kjo “sëmundje” vuajnë sot edhe universitetet e tjera, si në Tiranë, ashtu edhe në rrethe. Për teknikën, kulturën dhe përgjithësisht profesionalizmin e të shkruarit nga studentët ankohen sot edhe pedagogë të universiteteve italiane, franceze etj. dhe për këtë kanë shkruar jo pak libra e doracakë metodikë, si edhe studime mirëfilli shkencore kushtuar gjuhës së studentëve universitarë⁷. Në kundrimet dhe studimet rreth gjuhës së studentëve universitarë dhe përgjithësisht rreth ligjërimit të të rinjve janë të rëndësishme mendimet se, po të mos bëhen ndërhyrje të vendosura e vendimtare dhe në mënyrë institucionale e të organizuar, kjo situatë është e destinuar të përkeqësohet për së paku tri arsye, të ndryshme, por të lidhura në një bosht me njëra-tjetrën:

1. Tradita akademike universitare ndër ne ka qenë dhe është gati krejt pa tekste cilësore, pa udhëzues që t’i drejtonin studentët në procesin e të nxëniet dhe në procesin e të shkruarit profesional. Studentët kanë nevojë për modele të qarta shkrimtarie sipas regjistrave dhe nënkodeve të ndryshme, në mënyrë që prej tyre të marrin atë që u duhet për detyrat e kursit, pastaj edhe për temat e diplomës dhe deri te mikrotezat e studimeve pasuniversitare. Mjafton të themi se, deri para pak vitesh, i vetmi libër për t’u ardhur në ndihmë studentëve se si të shkruajnë një temë diplome ka qenë përkthimi në shqip i librit të Umberto Ekos⁸, pastaj sprova e Njazi Kazazit me titull “Udhëzues metodik për punën kërkimore-shkencore”, USH, “L. Gurakuqi”, Shtëpia botuese “Idromeno”, 2000 dhe, së mëbrami, një libër disi më i plotë me titullin “Hyrye në metodikën e punës shkencore”, SHBLU, 2004 që shkruam në bashkëpunim me Njazi Kazazin dhe Ymer Çirakun⁹. Më 2004-ën janë botuar

⁷ Shih: *La lingua degli studenti universitari*, a cura di Cristina Lavino e Alberto A. Sobrero, “Quaderni del Giscel” / 7; Edgar Tadtke (HRSG), *La lingua dei giovani*, GNV, Tübingen, 1993; *Il linguaggio giovanile degli anni novanta*, a cura di E. Banfi e A. A. Sobrero, Laterza, 1992.

⁸ Shih: U. Eko, *Si bëhet një temë diplome*. Përkthëu nga origjinali dr. Kristina Jorgaqi, Tiranë, 1997.

⁹ Shih: Gj. Shkurtaj, Nj. Kazazi, Y. Çiraku, *Hyrye në metodikën e punës shkencore*, SHBLU, 2004.

edhe disa doracakë me titullin “Si të shkruajmë”¹⁰, si dhe “Shkrim akademik”, të cilët, pavarësisht nga të metat, synojnë të sjellin diçka në këtë zbrazëti.

2. Strukturat e gjuhës së folur zhvillohen dhe shndërrohen më shpejt dhe ato të gjuhës së shkruar synojnë t’i ndjekin. Kjo bën që letërsia shkencore e traditës të vjetrohet shpejt dhe studimet shkencore të shkruara më parë në sytë e studentëve sikur “mbajnë era myk”. Shkollarët tashmë përtojnë të lexojnë letërsinë e shkruar para 100 vjetësh, madje edhe atë të para Luftës së Dytë Botërore, me motivin se nuk e kuptojnë. Madje, në mjedise që u shkojnë prapa zërave të tillë, ka pasur deri kërkesa për të ribotuar “të kthyer në gjuhën e sotme standarde” disa autorë si Gj. Fishta, E. Koliqi etj. Por, kjo nuk është vetëm ndër ne dhe as vetëm për ne. Ankesa për gjuhën e periudhave të shkruara ka gjithandej në mjediset shkollore e universitare.

“Edhe gjuha e Manxoni, edhe gjuha e Vergës në sytë e studentëve tanë kanë një imazh mjaft më antik sesa e kishin për ne 20 ose 30 vjet më parë. Ky fakt e bën më të ndërlikuar raportin ndërmjet letërsisë dhe shkrimit, vë në krizë teknikat tradicionale të edukimit për të shkruar, na detyron të ripërkufizohen standardet formative të mësimdhënies...”¹¹.

3. Edhe në praktikën universitare shqiptare, ndonëse në fillim kishte edhe një organizim më të mirë dhe të planifikuar për detyrat e kursit, për temat e diplomave etj., viteve të fundit, janë bërë ndryshime në konceptimin dhe vlerësimin e këtyre punëve me shkrim, por, mjerisht, duke u zbehur mjaft kujdesi dhe vlerësimi për to. Mjafton të thuhet se dikur, studentët e degës së gjuhës e të letërsisë kishin në planin mësimor dy tema vjetore (sot quhen “detyra kursi”), një në gjuhësi e një në letërsi, pastaj, mbi bazën e rezultateve të atyre temave, udhëheqësi shkencor dhe profesorati i katedrës mund të zgjidhnin se në cilin profil i kishte më të shumta mundësitë dhe talentin studenti për të marrë temën e diplomës. Po ashtu, për temat e diplomës kishte orë pune të caktuara në planin mësimor, kishte edhe hapësirë për konsultime një herë në çdo dy javë dhe kjo pasqyrohej edhe në orarin mësimor. Për fat të keq, kjo përvojë e mirë, në vend që të vazhdohej e të thellohej, në dhjetëvjeçarët e fundit është zbehur shumë. Temat vjetore janë hequr dhe ka hyrë në planet mësimore e ashtuquajtura “detyrë kursi” gati për të gjitha lëndët, që më shumë i rëndon sesa i ndihmon studentët,

¹⁰ Shih: Majlinda Nishku, *Si të shkruajmë. Procesi dhe shkrimet funksionale*, CDE, 2004; Elona Boçe, *Si të shkruajmë një punim kërkimor*, CDE, 2004; Bardhyl Musai, *Si të shkruajmë ese*, CDE, 2004.

¹¹ Shih: *La lingua degli studenti universitari*, a cura di Cristina Lavino e Alberto A. Sobrero, “Quaderni del Giscel” / 7, pp.2.

ndërsa zgjedhja e temave të diplomës, si dhe puna për hartimin e tyre, nuk ka më as kohën, as kujdesin e duhur.

Me fjalë të tjera, po edhe me hidhërim në zemër, jemi të detyruar ta themi shkoqur: mirë, po rrekemi të shkruajmë edhe një libër të mirë për t'u ardhur në ndihmë studentëve të universiteteve tona gjatë punës për të shkruar tema a detyra, mikroteza e, më vonë, edhe doktoratura; po a do të shkojë krahas mundimit tonë edhe përfillja e duhur dhe planifikimi e zyrtarizimi i kësaj pune në universitetet tona? Dyshoj, por librin nuk mund ta lë pa shkruar. Dhe po e përfundoj duke u ngritur në orën tre të natës, për të shfrytëzuar kohën që ka drita. Disa herë radhazi, pjesë e krerë të këtij libri më janë bjerrë nga shuarja e papritur e dritave. Lexuesit e rinj, në pëlqefshin, le ta dinë se jemi lodhur njaft, po edhe në mos e pëlqefshin, megjithatë, le të na kuptojnë. Gjithmonë "nialli i shtampës" ka qenë i përzier me sakrificë. As notarët më të sprovuar nuk shpëtojnë pa pirë ndonjë bulshi ujë të kripur kur hyjnë thellë në det...

1. Vlera e modeleve të mira të të shkruarit

Shkrimet universitare, ashtu si çdo veprimtari që synon të jetë e frytshme dhe afatgjatë, kanë nevojë për modele të vyera, për shembuj të plotvlershëm dhe për ushqim të vazhdueshëm me shkrime të nivelit të lartë.

Në universitetin e Tiranës, kur u hap këtu e 50 vjet më parë, ndonëse përvoja e shkollës së lartë ndër ne ishte e mangët, për fat të mirë u morën si mësimdhënës burra të shquar të fushave të tilla si historia, gjuhësia, shkencat e natyrës etj., ndër të cilët kishte edhe asish që shkëlqenin me kulturën e tyre të të shkruarit dhe me ligjëratat e folura. Kemi parasysh, ndër të tjerë, figura të mëdha të shkencës sonë si prof. Eqrem Çabej në gjuhësi, prof. Aleks Buda në histori, të cilët u dhanë studentëve jo vetëm dije të vlerata, por edhe modelin se si të shkruanin e të flisnin në mjediset e për synimet universitare. Me kalimin e kohës, në vend që ajo hulli e mbarë të përvijohet e të thellohet, ka ndodhur e kundërta: kultura e të shkruarit në universitete, si dhe përgjithësisht në mjediset profesionale e zyrtare, ka rënie të dukshme; profesorati është kapluar nga zelli për të ndjekur modele të huaja, kryesisht ato që vijnë nga anglishtja, gjuhë që nuk përputhet në shumëçka me natyrën e shqipes, as me traditat e drejtshkrimit tonë, as me shquarsinë dhe pashquarsinë e emrave në shqipen, sistemin foljor, sintaksën etj. Por, për të qenë më të freskët e më të qartë në shqetësimin tonë për gjuhën e shkruar dhe të folur në universitetet tona, po sjellim ndonjë shembull nga përgjigjet e disa studentëve. Pyetja e anketës sonë ishte kjo: *Si ju duket kultura e gjuhës në universitet tona?*

Ja si shkruan një studente e degës së italishtes, viti i tretë, drejtimi përkthim:

"Nga viti në vit numri i universiteteve në vendin tonë po rritet, përfshirë këtu si ato shtetërore, edhe shumë të tjera private. Por, mesa shihet, kjo nuk duket të përkohet me rritjen e nivelit të kulturës së gjuhës, mbasi vetë niveli i të shkruarit dhe i botimeve të universiteteve të reja lë për të dëshiruar. Kemi kaq shumë universitete, por nuk kemi "jetë universitare", nuk kemi mjedise studimi, nuk kemi biblioteka të profilizuara, nuk kemi as revistë dhe as ndonjë buletin shkencor që të ndjekim të rejat e shkencave albanologjike; ka shumë diskoteka e "pub"-e në Tiranë, aty djersisin natë e ditë shumë studentë, por nuk kemi asnjë sallë studimi për të qenë, nuk ka asnjë lektorium të hapur, ku ligjëruet a profesorë të ndryshëm të na flasin për temat me rëndësi shkencore dhe kulturore. Jemi "ngujuar" kryesisht në leksionet dhe seminarët, të cilat gjithashtu kanë mungesat e tyre. Mungojnë "profesorët e mëdhenj", rrallë e tek bëhet ndonjë

tubim shkencor ku flasin e kumtojnë profesorë e studiue në na japi modelin e të folurit bukur. Sillu mbështillu mbetemi të mbytur nga tynu i duhanit nëpër kafencë dhe baret e shumta, tmerrësisht të shumta e të panevojshme, që rrethojnë fakultetet dhe nga bisedat e kota e të gjata pa fund. Edhe lektorët nga ana e tyre, me pak përjashtime, janë rutinorë, mbeten kryesisht në kërkesat e programeve dhe shpesh bëhen të mërzitshëm sepse nuk dinë të flasin...”.

Anketa të tilla është mirë të bëhen, sepse ato na tregojnë se, me gjithë punën e bërë, shkrimet universitare dhe kultura e gjuhës në universitetet tona nuk janë në shkallën e duhur: as librat origjinalë, as tekstet e përkthyer, as botimet shkencore, as leksionet e shkruara. Liberalizimi i botimeve, aq sa mund të jetë i mirë, sepse zgjidh problemin e pajisjes me tekste në kohë të shpejtë, është edhe i dëmshëm, sepse ka sjellë (e po sjell edhe më tej) shthurjen dhe rënien e cilësisë së shkrimeve universitare. Sot, në dorë të studentëve bien më shumë libra të shkruar dhe të botuar pa kaluar në asnjë dorë redaktuese, pa recensues, pa korrektor letrar, pa asnjë miratim zyrtar nga katedrat a departamentet, thjesht si botime të vetë autorit. Do të thotë dikush se kjo shkon në përputhje me “lirinë akademike”. Mirë, ashtu le të jetë, po për gabimet gjuhësore kush përgjigjet? Po për termat e gabuar, për anakolutet e frazat e gjata kilometrike, pa presje, pa pikëpresje etj., që ndonjëherë duken si ato të Don Kishotit “*arsyeja e mosarsyes që i bëhet arsyes sime, ma dobësojnë aq shumë arsyen, sa me arsye...*” kush do të përgjigjet?

Studentët e Fakultetit të Historisë e të Filologjisë, ndërsa janë të “bombarduar” me shkrime të gazetave e të revistave, ndër të cilat ka edhe jo pak marrëzira, si p.sh. libra që pretendojnë të “zgjidhin” problemin e lashtësisë së shqipes e të hershmërisë së saj në Ballkan, duke mos u mbështetur në asnjë kriter shkencor, nuk kanë se ku të lexojnë ndonjë mendim a ide të re përveç sa këndojnë në libra dhe sa dëgjojnë nga pedagogët në leksione dhe në seminare. Na vjen keq e turp ta themi, por prej disa vjetësh në Fakultetin e Historisë e të Filologjisë “nuk ka mjete financiare” (!) për të botuar revistën shkencore “Studime albanologjike”. Mbeten vetëm revistat shkencore të Akademisë së Shkencave “Studime filologjike” dhe “Gjuha jonë” (prej disa vitesh me ndërprerje periodiciteti), por edhe ato, qoftë nga tirazhi i vogël, qoftë edhe për arsye të tjera, gjithashtu, burokratike, nuk bien në dorën e studentëve. Vetëm ndonjë prej tyre, që ka lidhje të rastit ose që shkon në Bibliotekën Kombëtare, mund të lexojë ndonjë artikull në to. Edhe revistat e universiteteve të tjera nuk dalin me ritmin dhe tirazhin e duhur. Botimet universitare janë përqendruar kryesisht në pjesëmarrjen në veprimtari shkencore të Universitetit të Prishtinës (qysh nga shtatori i sivjetmë edhe të

Tetovës), kjo është punë shumë e mirë, porse edhe botimet përkatëse të atyre kumtesave nuk arrijnë të bien në dorën e studentëve tanë. Gjithashtu, nuk mund të mos theksojmë se, edhe në kumtesat dhe referimet që janë mbajtur në Seminarin e Gjuhës e të Letërsisë në Prishtinë ka shenja të pamira të rendjes pas sasisë dhe shtimit të pjesëmarrësve, në dëm të cilësisë dhe përzgjedhjes së asaj çfarë kumtohet.

Pas kësaj që thamë, natyrisht, shtrohet pyetja dhe shqetësimi ynë i ligjshëm: **kujt duhet t'i përngjajnë studentët tanë në shkrimet e veta?** Studime shkencore të mirëfillta u japim pak ose aspak. Librat e doracakët e shkollës janë ata që janë, ku, për fat të keq, nuk mungojnë edhe gabimet drejtshkrimore, fjalët e huaja të panevojshme dhe të shkruarit shkel e shko. Me përjashtim te veprave madhore të tilla si: “Fonetika dhe gramatika e gjuhës shqipe”, “Historia e letërsisë shqiptare”, “Historia e Shqipërisë” e ndonjë tjetër, që janë botime të Akademisë së Shkencave, si dhe të atyre librave që janë botuar nga SHBLU e duke ndjekur procesin e rregullt të miratimit, recensionimit dhe korrekturës letrare, zor se mund të gjejmë ndonjë libër që të mos ketë gabime. Dhe kur themi gabime kemi parasysh jo “gabime shtypi”, por edhe gabime trashanike drejtshkrimore e mënyra të thëni dialektale e kundër normës së sotme, si: *pavarësisht rrethanave* (në vend të: *pavarësisht nga rrethanat*), *kam shkrojtur* (në vend të: *kam shkruar*), *Migjeni u lind në...* (në vend të: *Migjeni lindi në*) etj., për të mos përmendur “arsenalin” e fjalëve të huaja të panevojshme e të asaj kategorie që janë kritikuar e stërkritikuar nga gjuhëtarët.

2. Provimet me shkrim dhe punët me shkrim në universitet

Prej disa vjetësh, në universitetet tona ka hyrë dhe po përdoret gjerësisht metoda e provimeve me shkrim “me opsione”. Kjo ka të mirat e veta dhe lehtësinë për t'u kontrolluar e korrigjuar shpejt nga pedagogu, por ka edhe një të metë shumë të madhe, sepse po i largojmë studentët krejtësisht nga “prova me shkrim”. Në Fakultetin e Historisë dhe të Filologjisë, po të nisemi nga detyrat e kursit të studentëve dhe nga temat e diplomës nuk mund të mos shprehim pakënaqësinë ndaj mënyrës se si shkruajnë studentët. Ndërkaq, për këtë nuk janë fajtorë vetëm ata. Fajin kryesor e kanë planet dhe programet mësimore aktuale nga të cilat është hequr krejtësisht “prova me shkrim”.

Provimet me shkrim, në gati të gjitha lëndët, janë kthyer në “bingo”: studenti edhe kur nuk di asnjë pyetje, provon të rrethojë ndonjë nga opsionet dhe, sigurisht, ndodh që edhe ia qëllon. Me metodën “rretho” formën e

drejtë ose të gabuar në testet me katër opsione, nuk mund të shterohet vlerësimi i kulturës gjuhësore dhe letrare të studentit. Studentët duhet të provojnë veten se si shkruajnë për një temë të caktuar, duke parë aty si hyjnë në temë, si e nyjetojnë shkrimin, si e zhvillojnë, si e mbyllin dhe sa dinë t'i përmbahen një platforme studimore shkencore, duke bërë edhe referime e citime të nevojshme.

Në të gjitha universitetet e mëdha të Evropës provimet janë bërë e vijnë të bëhen me shkrim dhe ato janë prova më e mirë për dijet e zellin e studentëve. Vedat Kokona, shkrimtar, përkthyes dhe autor fjalorësh dygjuhësh e gramatikash, i cili ka qenë student në Universitetin e Sorbonës në Paris, në kujtimet e tij rreth studimeve të larta në Francë për drejtësi kujton:

“Provimet me shkrim bëheshin në dy lëndë: në atë të së drejtës civile dhe në një tjetër. Nota kaluese ishte 20 të dyzet të dyzetat në të dy lëndët. E drejta civile, që ishte lënda kryesore, dihej se do të jepej në provim me shkrim, kurse lënda tjetër, midis lëndëve të tjera, hiqej me short dhjetë ditë para provimit, kështu që studentët të kishin kohë ta përsëritnin këtë lëndë për provimin me shkrim”.¹²

3. Shkrimi i “asistuar” në universitet

Me gjithë të metat që mund të ketë shkolla e mesme, deri sot atje ka mbetur në fuqi edhe prova me shkrim ose **hartimi**. Hartimi ose të shprehurit me shkrim rreth një teme të caktuar, qoftë një arsyetim a koment i disa vargjeve poetike a një ideje të një shkrimtari, qoftë temë “e lirë”, që trajtohet brenda klasës dhe në një kohë të caktuar, p.sh. prej 2 orësh, bashkë me “qortimin” a korrigjimin në një orë të veçantë, ku mësuesi bën vlerësimin e hartimeve në përgjithësi dhe nxjerr në pah shkrimet më të mira të nxënësve më të dalluar, ka qenë dhe mbetet me vlera pozitive dhe përbën atë që në pedagogjinë botërore quhet “shkrimi i asistuar”, shkrim i caktuar dhe i vlerësuar nga mësuesi mbi bazën e disa treguesve normativë: drejtshkrimi ose të shkruarit pa gabime, norma gjuhësore ose aftësia për të zbatuar pa luhetje trajtat morfosintaksore normative dhe për t'u shmangur nga thyerjet dialektore e ndikimet e huaja; aftësia krijuese, aftësia parashtruese dhe organizuese e temës, përfundimi dhe qëllimi etj. Brezi i atyre që sot janë profesorë me tituj, disa në pension tashmë, disa ende në krye të katedrave, nuk harrojnë se “modelin” e të shkruarit bukur e kanë marrë në shkollën e

mesme nga mësues të përkushtuar e të zotët si Nexhat Hakiu në Gjymnazin “Q. Stafa”, Syrja Minarolli në Shkollën e Mesme “I. Qemali”, Kolë Ashta në Gjymnazin e Shkodrës, Thoma Papapano në Gjymnazin e Gjirokastrës etj. Personalisht, sikundër e kam shprehur edhe në ndonjë shkrim timin, kam vlerësim shumë të lartë dhe ua di për nder ish-pedagogëve të mi në Shkollën Pedagogjike të Shkodrës: Luigj Franja, Neki Lezha, Fadil Podgorica, Safet Hoxha, Shefik Osmani, Tomor Osmani, të cilët bashkë me dijet që na jepnin, ngulmonin edhe për të na ngulitur modele të qarta të të shkruarit. Dëshirën dhe modelin për t'u bërë dikush e kam marrë qysh në shkollën e mesme në Shkodër. Më vonë kam ardhur duke u formuar e duke i shtuar modelat me shembullin e profesorëve të nderuar me të cilët kam pasur fatin të jem në kontakt, së pari, si student në Universitetin e Tiranës, pastaj edhe si punonjës shkencor në Institutin e Gjuhësisë dhe të Letërsisë. Mbledhjet e punës, sidomos diskutimi i çdo punimi në sektorin përkatës dhe në Këshillin Shkencor të Institutit, si dhe në redaksinë e revistës “Studime filologjike” e “Gjuha jonë” për artikujt që botoheshin në to, kanë qenë dhe mbeten “shkolla e dytë” e vyer për të gjithë ata që kanë pasur fatin të punojnë në atë institucion. Prof. Mahir Domi dhe prof. Eqrem Çabej, në shënimet dhe vërejtjet për punimet që diskutonim na jepnin me shkrim edhe vërejtjet më të imëta për luhetjet drejtshkrimore etj. dhe kjo, sigurisht, na ka rritur dhe na ka mbetur si pjesë e jetës sonë.

Kjo përvojë d.m.th. të shkruarit e asistuar ka qenë për shumë vjet edhe në universitetet tona. Po përmend se, kur kam qenë student në Universitetin e Tiranës (në vitet 1962-1966), në vitin e dytë, në kuadrin e temës vjetore nga gjuhësia kam punuar temën “*Lëkundje gjithëgjuhësore në veprën “Dhiata e vjetër” të përkthyer shqip nga K. Kristoforidhi, duke pasur si udhëheqës prof. Selman Rizën*”. E mbaj mend atë temë, sepse e kam punuar me zellin dhe vështirësitë që nuk mund të harrohen, sepse më duhej të shkoja çdo pasdreke në Bibliotekën Kombëtare për të nxjerrë nga “Dhiata” lëkundjet gjuhësore të përkthyesit dhe, mbi atë bazë, pastaj të shkruaja temën time. Profesori më dha vlerësimin “*nëntë të dhjeta*” dhe jo dhjetë të plotë, sepse një paragraf i punimit tim ishte “kundërtënë” (kontradiktor). Në vitin e tretë, kam kryer temën në lëmin e letërsisë “*Poezia arbëreshe e shekullit XVIII*”, me udhëheqës doc. Zijaudin Kodra, një nga studiuesit më në zë të letërsisë arbëreshe. Edhe pas kaq vitesh, qysh nga viti 1963-64 dhe 1964-65, më ka mbetur në mendje rëndësia që i jepnin pedagogët e lartpërmendur hartimit të temave vjetore dhe kjo, nuk mund të mos e them, më shërbeu shumë për të hartuar temën e diplomës kushtuar të folmes së Kastratit, nën drejtimin e Jorgji Gjinarit. E

¹² Shih: Vedat Kokona, *Endur në tisin e koltës*, Kujtime, Tiranë, 2005, f. 90.

kam shkruar e rishkruar tri herë atë temë, sipas vërejtjeve dhe udhëzimeve të mentorit tim dhe, nëse dola me sukses dhe mora udhën e shkencës gjuhësore, këtë ua detyroj edhe shkrimeve të asistuar nga pedagogë të kujdesshëm e kërkues si ata që pata fatin të kisha unë.

Pas gjithë kësaj, ngulmoj të them se *shkrimi i asistuar, i atillë si e kemi pasur, apo edhe me kritere më "moderne", duhet të mbetet medoemos në praktikën e mësimdhënies dhe të shkrimeve në universitet*. Botimet e shumë pedagogëve të rinj në universitete të mëdha të Italisë dalin me shënimin "a cura di" (nën kujdesin e) profesorëve të mëdhenj, që janë titullarë dhe emra të njohur të fushave përkatëse. Dhe kjo, nuk ua zbeh aspak "lavdinë" fillestarëve, përkundrazi. Botimi i studimeve nën kujdesin e mbikëqyrjen e titullarëve të shquar e me përvojë u hap shtigjet drejt trajtimeve të thelluara punonjësve shkencorë të rinj.

4. Tema e diplomës

Funksioni i saj është gjithsesi fillestar, nistor. Mund të themi se studimi për të mbrojtur diplomën në çdo universitet përbën "ritin e kalimit" në botën shkencore. Ka universitete që sanksionohet me shkrim në Rregullore se:

"provimi i diplomës është paraqitja dhe shqyrtimi i një disertacioni të shkruar, që shtjellohet nën drejtimin e një mentori por në mënyrë origjinale dhe në italishtë të mirë"¹³.

Pra, qysh në Rregullore përcaktohet qartë edhe norma ndaj gjuhës, d.m.th. në temën e diplomës kërkohet zbatimi i normave të gjuhës standarde: drejtshkrimi, normat morfosintaksore, përzgjedhja dhe saktësia e terminologjisë etj. Për këto anë, natyrisht, mbeten të vlefshme ato që janë shkruar në librin e Umberto Ekos, i cili tashmë përdoret edhe në universitetet tona, porse ai, si çdo doracak a libër studimor, ka edhe "vulën" e kohës së vet dhe, më vonë, në Itali e gjetkë, ka pasur doracakë të tjerë që e kanë tejkaluar atë. Me sa të jetë e mundur ne do t'u referohemi si mësimëve të Ekos, ashtu edhe të autorëve të tjerë, duke prurë, natyrisht, edhe përvojën e mendimet tona si studiues, së pari në IGJL (1967-1989) dhe si pedagog në Universitetin e Tiranës (qysh nga viti 1990-91).

¹³ Shih: *La lingua degli studenti universitari*, a cura di Cristina Lavino e Alberto A. Sobrero, "Quaderni del Giscel" / 7, pp.5.

Tema e diplomës mund të "zgjidhet" nga studentët në listën e temave të ofruara nga pedagogët e brendshëm e të jashtëm të Departamentit, siç po bëhet në këta dhjetë vjetët e fundit, por, më mirë është që, mbi bazën e detyrave të kursit a të temave vjetore, siç i kemi pasur dikur, studenti të marrë atë temë që ka dëshmuar se është më i prirë ose më i aftë ta kryejë.

Në degët e gjuhës e të letërsisë të fakulteteve filologjike, edhe për shumë kohë, temat më të frytshme kanë qenë dhe mund të jenë ato nga dialektologjia, onomastika, folklori dhe ligjërimi i autorëve të traditës ose të sotëm nga pikëpamja filologjike d.m.th. rreth prurjeve e vlerave të ligjërimit të tyre.

Gjithmonë, për të pasur sukses në temat e diplomës, **duhen dhënë me përparësi hulumtime në fusha ku ka edhe modele për t'u ndjekur**, por që, në të njëjtën kohë, lënë shteg për prurje e punë vejtake, për të grumbulluar materiale nga trojet e ndryshme, për të njohur me hollësi leksikun dhe frazeologjinë e një veprë a të kreyt veprave të një shkrimtari e kështu me radhë. Lakmia për të ndërmarrë tema "të bukura", me karakter teorik e të përgjithshëm ka rrezikun që diplomanti të rendë pas asaj që gjermanisht quhet "*Lesefruchte*" (grumbullim të dhënash nga leximet), të cilat, sado të bukura të jenë, nuk janë fryt i punës së vetë atij, por të nxjerra nga puna e të tjerëve.

Kur temat e diplomës janë të zgjedhura mirë, kur ato kërkojnë dhe lënë shteg për hulumtime, mbledhje materialesh, krahasime dhe nxjerrje përfundimesh nëpërmjet krahasimit me studime të tjera të ngjashme, me siguri mund të mbërrihet në paraqitje të atilla që të vlejnjë jo vetëm "për notë të mirë" në mbarim të shkollës së lartë, por edhe si "urë" për të kaluar në studime shkencore të mëtejshme.

Shumica e atyre që kanë mbaruar studimet në degën tonë të Gjuhës e të Letërsisë, qysh nga vitet '60 të shek. XX e deri më sot, kanë vazhduar të merren me studime në atë fushë ku kanë pasur temën e diplomës dhe, natyrisht, e para monografi e tyre ka qenë pikërisht studimi i bërë mbi rishikimin dhe pasurimin e temës së diplomës.

Mirë është që, si fillim, temat e diplomës të jepen nga fusha që janë edhe më lehtësisht të njohshme, siç është, p.sh. e folmja e vendlindjes, folklori ose emërvendet dhe emrat e njerëzve (onomastika); leksiku dialektor i një fushe të vegantë, p.sh. emrat e kafshëve të një krahine të caktuar; emërtimet e ndonjë sferë të veprimtarisë si bujqësia, blegtoria; emërtimet e zejeve të ndryshme popullore, si p.sh. përpunimi i leshit dhe i veshjeve popullore të bëra prej tij etj.

Me vlerë dhe mundësi për prurje të freskëta janë edhe temat nga fusha e sociolinguistikës dhe përgjithësisht e marrëdhënieve të sotme dialekt-gjuhë

standarde në hapësira të ndryshme, sidomos në qendrat me lëvizje e shndërrime të dukshme demografike, si Tirana e rrethinat e saj, Durrësi, Shkodra, Vlora e Fieri, po edhe e qyteteve “më pak të prekura” si Korça, Gjirokastra etj. Kudo ka vend për të kundruar e studiuar se çfarë ndodh sot me të folmet e shqipes nën ndikimin e faktorëve jashtëgjuhësorë dhe të shndërrimeve të mëdha me karakter urbanizues.

Të ndërmarrësh një studim diplome, në një farë mënyre, është si t'i hysh punës për të ndërtuar një shtëpi të re: duhet të gjesësh sheshin a vendin, të nxjerrësh lejen e ndërtimit, të bësh studimin gjeodezik e gjeofizik a hidrogeologjik të truallit, për të përcaktuar se çfarë themelesh duhen hedhur, vetëm me gurë, me beton etj.; pastaj duhet të grumbullosh gurët, tullat e materialet e tjera të nevojshme dhe, mbi të gjitha, të dish edhe si ndërtohet shtëpia.

Dikur, në fillimet e studimeve albanologjike, ka pasur shumë “sheshe të lira”, sepse gjithçka filloi nga e para, prandaj edhe shumë nga studiuesit që kanë lënë emër në dialektologji, në folklor etj., e kanë nisur punën pikërisht nga e folmja e vendlindjes¹⁴.

Sot, mbas kaq vjet hulumtimesh e studimesh të organizuara nga IGJL, IKP në Tiranë, nga ISA dhe ASHAK në Prishtinë, si dhe nga studiues të shumtë të rretheve, sidomos nga pedagogë të universiteteve, gjetja e “shesheve” nuk është aq e lehtë. Nuk ka më “troje të lira”, janë ndërmarrë shumë studime monografike dhe shpesh e artikuj përgjithësues, saqë, për të gjetur një temë diplome, qoftë edhe në lëmin e dialektologjisë, ndonjëse ende ka hapësira të paprekura, duhet menduar mirë, duhet pasur horizonti e dija rreth asaj që është bërë deri më sot, në mënyrë që të gjendet një “shesh” i vogël për të ngritur temën përkatëse.

4.1. Tema diplome nga fusha e gjuhësisë

Universiteti i Tiranës, ashtu si edhe Universiteti i Prishtinës, për gjetjen, caktimin dhe drejtimin e temave të diplomës nga fusha e gjuhësisë kanë pasur mundësi të bashkëpunojnë edhe me një numër të mirë punonjësish

¹⁴ Psh.: Jorgji Gjinari, së pari, studioi dhe hartoi një monografi për të folmen e qytetit të Beratit, vendlindjes së vet; Jani Thomai, para se të merrte drejtimin e tij të jetës si leksikolog e leksikograf, shkroi një studim dialektologjik për të folmen e Sëmanit (Myzeqe) dhe, kështu, gati të gjithë dialektologët dhe shumë gjuhëtarë të njohur e kanë nisur udhën e tyre shkencore me punime për të folmet e vendlindjes. Punimi im i parë, gjithashtu, ka qenë *E folmja e Kasratit*, që ka në bazë temën time të diplomës “Vëzhgime për të folmen e Kastratit” (mbrojtur në qershor të vitit 1966).

shkencorë të instituteve albanologjike (përkat. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (IGJL), Instituti i Kulturës Popullore (IKP) në Tiranë dhe Instituti i Studimeve Albanologjike (ISA) në Prishtinë). Madje, në një farë mënyre, sidomos në fushën e dialektologjisë, të folklorit etj., caktimi i temave të diplomave ka qenë i lidhur mjaft mirë dhe i bashkërenduar me planin e përgjithshëm të anketimeve dhe studimeve përshkruese e përnjohëse të të folmeve të shqipes dhe kjo ka bërë të mundur që mjaft nga temat e diplomës, të kenë prurje dhe nivel të mirë shkencor. Ndërkaq, me kalimin e viteve, dora-dorës me forcimin e kërkesave shkencore të sektorëve të ndryshëm, edhe tematika e diplomave universitare ka ardhur duke u zgjeruar dhe duke u bërë më e larmishme. Krahas temave nga fushat më të rrahura, dikur më të mirëseardhurat, si dialektologjia dhe folklori, janë shtuar edhe sprovat në fusha të tjera, sidomos në leksikologji e terminologji, në lëmin e kulturës së gjuhës dhe të ligjërimit të letërsisë artistike, duke ndërmarrë shqyrtime e studime të hapëta për gjuhën e shkrimtarëve të veçantë ose të problemeve me rëndësi nga ndonjë fushë e caktuar e morfologjisë ose e sintaksës.

Çdo vit ka pasur edhe punime diplome për tema më të specializuara, sidomos nga filologjia dhe fonetika historike, nga historia e gjuhës shqipe dhe e mësimdhënies së shqipes në shkollë, duke afuar kështu edhe hapësira të tjera trajtimi për studimet dhe sprovat e studentëve. Megjithatë, shtimi i numrit të universiteteve dhe i studentëve të tyre, me kalimin e kohës, ndërsa jep rast për të mbuluar me tema gati të gjitha hapësirat e mundshme, krijon edhe një farë “inflacioni” ndaj të cilit duhet pasur kujdes dhe i duhet dalë në pritë me kohë, duke u ruajtur sidomos nga trajtimet paralele dhe, mbi të gjitha, nga temat e tipit “etude”: studim sa për të shkruar radhën. Mbi të gjitha duhet të ruhem nga kopjimi ose “plagjiatura” që ka shenja të shpeshta në shkrimtarinë e viteve të fundit.

Bashkëpunimi i katedrave të fakulteteve filologjike me sektorët shkencorë të instituteve kërkimore shkencore ka dhënë e mund të japë edhe më tej fryte të mira.

5. Ushtrimet e të shkruarit

Profesionet kanë qenë e janë të shumta, të ndryshme e të larmishme, po edhe përherë në zhvillim e zgjerim. Kjo do të thotë se askush nuk mund të japë “receta” për të gjithë e për gjithçka të shkruar, por do të synojmë të parashtrojmë e të zotërojmë atë që është sa më e përgjithshme dhe sa më e

përbashkët për të gjitha shkrimet zyrtare dhe profesionale, qofshin shtetërore, qofshin private, mjafton që të kenë karakter botor (publik), pastaj, sipas veçorive të profesionit të atyre që përgatiten si mësues të gjuhës e të letërsisë shqiptare, si gazetarë dhe, përgjithësisht si punonjës të fushës së letrave. Do të japim disa **vija e kahe pune kryesore**, duke përthekuar sa të jetë e mundur e më qartë disa aspekte, si: kultura e të shkruarit dhe drejtshkrimi i shqipes; aspekte të modelimit të të shkruarit sipas karakterit dhe synimeve konkrete të asaj që shkruhet (një letër e thjeshtë miqësore a familjare, nuk mund të jetë e njëjtë me një kërkesë zyrtare, drejtuar një shtetari a ministri; një anketim për probleme sociologjike a sociolinguistike, nuk mund të jetë i njëjtë me pyetjen që u bën në rrugë kalimtarëve një gazetar i kronikës a i politikës e kështu me radhë). Një profesionist i komunikimit, në fakt, duke pasur shpesh domosdoshmëri të shkruajë për *“ata që nuk janë specialistë”*, që të jetë i këndshëm dhe bindës, duhet të njohë mirë të folurit dhe stilin e gjinisë së tekstit që herë pas here i takon të përdorë: nuk është e njëjta gjë të mbash një procesverbal, të hartosh një relacion apo një komunikatë shtypi, të shkruash një artikull studimor apo një roman. Po kështu, ndonëse përfshihen në vjershërim, bejtet dhe këngët popullore dallohen mjaft qartë nga poezia e kultivuar dhe nga këngët e muzikës së lehtë. Kështu, gjithandej, dallohet diletanti nga profesionisti.

Sidoqoftë, të arrish të shkruash mirë, pra të komunikosh më mirë, nuk është e dobishme vetëm për atë që do të bëhet profesionist i kumtimit. Të zotëruarit e gjuhës së vet është me rëndësi për të gjithë e kudo: në studio, në punë, në politikë, në marrëdhëniet shtetërore e shoqërore dhe në sferën private.

Për këtë arsye edhe pjesa kushtuar teksteve të ndryshme të tipit profesional në këtë libër (që natyrisht nuk është libri, por thjesht një libër për të shkruarit profesional), është nyjtuar në mënyrë të atillë që të synojmë, së pari, atë që mund dhe duhet ta bëjmë pa asnjë stërmundim: **të shkruajmë shqip dhe thjesht**, pastaj të lakmojmë të jemi sa më tradicionalë dhe profesionalë sipas mjeshtrërive përkatëse.

Nuk mund të shkruajnë menjëherë në mënyrë “akademike” ata që nuk dinë drejtshkrimin e shqipes, ata që nuk dallojnë çfarë është universale për të gjitha gjuhët dhe çfarë është e veçantë për shqipen, jo vetëm në drejtshkrim, po edhe në etnografinë e të folurit e të shkruarit, në shprehjen e respektit me mjete gjuhësore (drejtshkrimore e morfosintaksore dhe me përzgjedhjen e mjeteve leksikore etj.).

Natyrisht, ata që studiojnë për gjuhë shqipe e letërsi, si dhe përgjithësisht në degët humane të universiteteve tona, duhet të dinë të shkruajnë jo vetëm

profesionalisht, por edhe sa më bukur, sa më këndshëm dhe duke u ruajtur nga *“grackat e gramatikës e të drejtshkrimit”*, siç porosiste sovran i gazetarisë dhe i stilit të bukur të shqipes, Faik Konica, në sprovën e tij të pavidrë *“Lutja e shkrimtarit”*, me të cilën dëshiroj ta përmbyll këtë parafjalë të shkurtër të librit tim:

“Ati ynë që je në qiell, jepna fuqinë ta mbajmë gojën mbyllur kur s’kemi gjë për të thënë. Falna durimin të thellojmë një punë përpara se të shkruajmë mbi të! Frymëzona me një ndjenjë të mprehtë të drejtësisë që të flasim jo vetëm me paanësi, por edhe të sillemi ashtu! Shpëtona nga grackat e gramatikës, nga shtrembërimet e gjuhës dhe nga lajthitjet e shtypit! Ashtu qoftë!”

MODELE PLATFORMASH PËR STUDIME SHKENCORE

(tema diplome, masteri, doktorature)

1. Titulli i studimit: *Nëpër rreshtat e letrave diplomatike*¹⁵

(Temë diplome ose mikrotezë për gradën "Master në gjuhësi")

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*

Fusha e veçantë: *Etnografi e të folurit*

Argumentimi dhe platforma e temës: Një nga çështjet me interes të etnografisë së të folurit është edhe fusha e diplomacisë, e cila karakterizohet gjithandej si një "gjuhë e errët", me nënkuptime dhe slogane dhe mënyra të thëni të stërholluara e që kanë gjithnjë një metaforikë të caktuar.

Tipike është thënia: "Kur një diplomat thotë "po", kjo do të thotë "ndoshta", kur një diplomat thotë "ndoshta" ose "mundet" kjo do të thotë "jo", ndërsa nëse një diplomat thotë "jo" kjo do të thotë se ai nuk është diplomat".

Cilat do të ishin disa prej mënyrave të të thënit më tipike për diplomacinë: *mundet, pse jo, do t'ia referojmë zotit Ambasador, do t'i shkruajmë menjëherë zotit x, le të shpresojmë, do të bëhen të gjitha veprimet e duhura etj.*

Materiali bazë:

Letrat diplomatike dhe notat verbale pranë Arkivit dhe MPJ, si dhe nga shtypi i kohës.

Letra dhe telegrame të ndryshme urimi për raste festash, për zgjedhjen e rizgjedhjen e personaliteteve shtetërore etj.

Letërsia artistike dhe filmat artistikë me tematikë historike, si "Epoka para gjyqit" e Ekrem Kryeziut (vënë në skenë nga Teatri Kombëtar), filmi "Flaka e maleve", romani "Gjenerali i ushtrisë së vdekur" dhe vepra të tjera me tematikë të tillë që japin lëndë për këtë problematikë.

¹⁵ Temë ende e patrajtuar nga ndonjë kandidat.

Literaturë e nevojshme:

D. Hymes, *Etnography of Speech*, 1962.

Gj. Shkurtaj, *Sociolinguistika*, SHBLU, 2003.

Gj. Shkurtaj, *Onomastikë dhe etnolinguistikë*, SHBLU, 2001.

Gj. Shkurtaj, *Etnografia e të folurit të shqipes*, SHBLU, 2004.

2. Titulli i studimit: *Rreth gjuhës së shkrimtarit Misto Marko*¹⁶

(Temë diplome)

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*

Fusha e veçantë: *Filologji bashkëkohore*.

I. Punimi mund të ndjekë këtë ideim:

1. Jeta dhe vepra letrare e Misto Markos në lidhje me formimin dhe mjedisin pogradecar.

2. Modeli ligjërimit kutelian dhe prurjet vetjake të M. Markos në prozë e në dramë.

3. Sprovat për pasurimin dhe pastrimin e shqipes.

4. Onomastika e trevave juglindore të shqipes dhe shfrytëzimi i saj në veprat e M. Markos.

5. Përshtatja dhe larmia e ligjërimit sipas llojeve e gjinive letrare të trajtuara prej tij, (epikë, dramë, ese etj.).

6. Sprovë për një tregues relativisht tërësor të leksemave (fjalëve dhe frazeologjizmave) të përdorura nga M. Marko.

7. Përfundime

II. Literaturë bazë:

T. Çausi - Gj. Shkurtaj, *Kadareja dhe fjala shqipe*, Tiranë, 2004.

Gj. Shkurtaj, *Ligjërini poetik i D. Agollit, Ndoc Gjetos, Visar Zhitit, Gj. Fishtës etj. në librin "Ta duam dhe ta mbrojmë gjuhën tonë të bukur"*, SHBLU, Tiranë, 1998.

Artan Haxhi, *Gjuha e Gjergj Fishtës*, Shkodër 2003.

F. Agalliu, *Gjuha e Nolit në veprat origjinale të tij*, Botimet "Toena", Tiranë, 1999.

Sh. Islamaj, *Gjuha e Jakov Xoxës*, Prishtinë, 2000.

3. Titulli i studimit: *Ndërrimet tingullore â:ë dhe n:r në gjuhën shqipe*¹⁷

(Temë diplome ose mikroteze për gradën "Master në gjuhësi")

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*

Fusha e veçantë: *Dialektologji-fonetikë historike*

¹⁶ Temë ende e patrajtuar nga ndonjë kandidat.

¹⁷ Temë ende e patrajtuar nga ndonjë kandidat.

Synimet ose objektivat e studimit:

Shqyrtim sa më i plotë i dukurisë së ndërrimit *â:ë* dhe i **rotacizmit** në gjuhën shqipe, duke paraqitur edhe një kuadër të qartë të arealeve përkatëse. Të dallohen sa më mirë rastet e një ndarjeje të qartë në dy areale, nga ato të kalimeve të mëvonshme e analogjike, duke përfshirë në vështirësi edhe ligjërimet arbëreshe të Italisë e ato të Greqisë. Jepen ide rreth normës dhe marrëdhënieve të sotme, sidomos në rastet gjithnjë e më të shpeshta të fjalëve me jorotacizëm, të cilat hyjnë nëpërmjet përkthimit nga gjuhët e huaja, që kanë nevojë për fjalë që mungojnë në toskërishten, por që i ka pasur edhe i ka gegërishtja e shkruar dhe e folur.

Metoda e punës për mbledhjen e materialit:

Të nxirren nga fjalorët e shqipes dhe nga studimet dialektore të gjitha rastet e kailit *â:ë* dhe të **rotacizmit**, duke bërë edhe klasifikimin e tyre sipas kategorive gramatikore përkatëse (emra, mbiemra, folje, ndajfolje), si dhe, më për së fort, sipas pozicionit fonetik përkatës aktual dhe (për sa të jetë e mundur) edhe historik. (Për këtë, ndër të tjera, të shihet mirë sasia e fjalëve të tilla, sidomos folje me temë në *-n-* të parotacizuar që jepen në **Fjalorin italisht-shqip** dhe **shqip-italisht** të F. Leka - Z. Simoni etj.)

Të hetohen imtësisht e të shqyrtohen ndërrimet tingullore sistemore, si rotacizmi (*n>r: vuna>vura, pruna>prura*); ndërrimi (*a>ë: nana>nëna, bana>bëra*) dhe përjashtimet, si p.sh. *gjerë (i,e) (< gjanë / gjan)*, kur duhej *gjërë (i,e); lã > lë* por kudo në shqipen thuhet *lamumirë; krenë - krerë*, por edhe në toskërisht: *krenar, krenari*.

Raste të rotacizmit në gegërishten Veriore: *jâri, jâra, kurrjâri, kurrjâra* etj. në Malësi të Madhe (shih: studimet e Gj. Shkurtajt për Hotin, Kelmendin, Rranxat e Mbishkodrës). Të kërkojnë edhe raste të tjera të tilla nëpër fjalorë dhe në studimet dialektologjike.

Raste hiperrotacizmi ose të rotacizmit analogjik dytësor, si: *Zëra "Zana"* në Labëri; *fliri "flini", biri "bini"*; po ashtu edhe *putëra "putana" (< it. puttana)* etj. në ndonjë nga të folmet arbëreshe të Italisë (shih: F. Solano, artikujt për të folmet e Platanit, Shën - Vasilit etj.);

Literatura e nevojshme:

- J. Gjinari - Gj. Shkurtaj, *Dialektologjia*, SHBLU, Tiranë, 1997
 E. Çabej, *Për historinë e zanores ë në gjuhën shqipe*, BUSH, SSHSH, 3, 1958.
 E. Çabej, *Hyrie në historinë e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1960.
 M. Çeliku, *Rotacizmi në të folmet kalimtare të gjuhës shqipe*, BUSH, SSHSH, 2, 1963.

A. Dodi, *Fonetika e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2006.

J. Gjinari, *Zanoret hundore të gegërishtes dhe ë-ja e theksuar e toskërishtes*, në SF, 3, 1981.

J. Gjinari, *Rotacizmi në dialekte dhe në gjuhën letrare*, në "Gjuha Jonë", 2, 1986.

R. Ismajli, *Edhe diçka rreth rotacizmit në gjuhën shqipe*, "Dituria", Prishtinë, 1971/72, nr.2-3.

K. Topalli, *Fonetika historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 2007.

Fjalor i shqipes së sotme shqipe, Tiranë, 2002.

Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe, Napoli, 2007.

E. Giordano, *Fjalor i Arbëreshëve të Italisë*, Bari, 1963.

N. Gazulli, *Fjalorth i ri*, Tiranë, 1941.

Fjalor fjalësh e shprehjesh popullore, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1982.

4. Titulli i studimit: *E folmja e Çamërisë dhe sot*¹⁸

(Platformë studimi për gradën "Doktor i shkencave")

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*

Fusha e veçantë: *Dialektologji-sociolinguistikë*

Qëllimi dhe objekti i studimit:

Shqyrtime dialektologjike, etnolinguistike dhe sociolinguistike rreth gjuhës shqipe të shkruar dhe të folur prej çamëve.

Ky studim, i cili do të ketë për objekt të folmen e çamëve të Durrësit dhe të hapësirave të tjera shqiptare ku janë shpërngulur ata, jo vetëm në bregdetin shqiptar, po edhe gjetkë, hyn në kuadrin e studimeve të reja etnolinguistike, ku gërshetohen e shqyrtohen në mënyrë të përqasur të dhënat mirëfilli gjuhësore, qoftë të çamërishtes së shkruar, të dëshmuara qysh në shkrime të bejtexhinjve, si Muhamet Kyçyku e Hoxha Tahsini deri te shkrimtaria më e re e përfaqësuesve të tillë në zë si Faik Konica, Bilal Xhaferi, pastaj të dhënat shumë të vlefshme të fiksuara në studimet mirëfilli dialektologjike, sidomos në studimin madhështor të Qemal Haxhihasanit për të folmen e banorëve të Çamërisë, të Fatmir Muçës për të folmen e Konispolit etj.

"Shkëputja e Çamërisë nga atdheu për shkak të kufijve politikë të 1913-ës ia hoqi mundësinë çamërishtes të njohë atë zhvillim që mori gjuha jonë pas formimit të shtetit shqiptar në fusha të ndryshme të veprimtarisë politike, kulturore, ekonomike dhe administrative, ushtarake etj. i hapën udhën bilinguizmit. Shkujla në masë popullore

¹⁸ Kjo temë është zgjedhur nga E. Trpolini, ideuar dhe në përpunim nën drejtimin e Gj. Shkurtajt.

muhamedane çame pas 1944-ës dhe vendosja e saj nga Konispoli deri në Shkodër, krijoi probleme interesante lidhur me procesin e shkrirjes së kësaj të folmeje me të folmet e ndryshme jugore e veriore, me të cilat u vu në kushte bashkëjetese”.

Gjatë trajtimit të kësaj teme, mbështetur në anketimet, shënimet dhe shqyrtimet tona të filluara prej kohësh, si dhe në disa prej mbërritjeve të mikrotezës sonë për gradën “Master” do të ndjekim skemën: **E folmja e çamërishtes > e folmja e Durrësit > gjuha shqipe zyrtare apo standarde**, gjë që na shpie në përfundimin paraprak se çamërishtja preket sot nga dy procese kryesore, që lidhen drejtpërdrejt me ndryshimin gjuhësor: ato janë **ruajtja dhe përtëritja**. Në një farë mënyre, në një diasporë të tillë, ashtu si kudo në raste të ngjashme, si p.sh. tek arbëreshët e Italisë etj., ka vepruar mbi të gjitha forca ruajtëse, **konservacioni i ndërgjegjshëm**. Për të mos u bjerrë etnikisht e kulturalisht, po edhe gjuhësisht, konservacioni kulturor e gjuhësor ka qenë ai që dukej si shpëtimtar. Nga kjo pikëpamje, pra, konservatorizmi i çamëve të Durrësit, ashtu si në përgjithësi konservacioni si dukuri sociale dhe sociolinguistike, nuk mund të etiketohet vetëm në aspektin negativ. “*Kush ruan petkun e vet nuk u bën lig të tjerëve*”.

Në studim do t’u jepet vend edhe krahasimeve dhe dukurive që dëshmojnë vendin e kësaj të folmeje në hartat e “Atlasit dialektologjik të gjuhës shqipe” (Napoli, 2007), si dhe me njohjen tashmë më të mirë të të folmeve arbëreshe e arvanite, sidomos të pasqyruara në tekstet e K. Rainholdit dhe të Antonio Bellushit, Aristidh Koliassit etj. po edhe në folklorin e pasur çam, duke lakmuar kështu një përfundim sa më të arsyetuar e të mbështetur rreth këtyre dukurive, sipas nesh, me rëndësi shkencore:

1. Tiparet karakteristike të çamërishtes dhe vendi i asaj të folmeje në kuadrin e ndarjes dialektore të shqipes.

2. Vatra kryesore truallësore e çamëve dhe përndarja e tyre në formë diaspore të brendshme në Shqipëri: çamët e bregdetit shqiptar, prej Vlore në Durrës e më tej, deri në Shkodër.

3. Bashkësia shoqërore tradicionale çame dhe aspektet historike, etnografike dhe folklorike të Çamërisë dhe të çamëve në vështrim të perspektivës zhvillimore dhe të përfshirjes së tyre në “indin” urban e shoqëror-kulturor të sotëm të Shqipërisë.

4. Grupet apo elementi çam në takim me dialektet vendore të hapësirave përkatëse: labe e toske në Vlorë, Fier, Lushnjë etj. dhe me gegërishten e Shqipërisë së Mesme (Durrës, Kavajë, Elbasan etj.); po do të kundrohet edhe ndikimi nga gjuha shqipe standarde.

5. Shkolla dhe shkollimi i çamëve sot: ku janë sot çamët në mjediset e brendshme shqiptare dhe si janë përfshirë ata në rrjedhat e zhvillimit të sotëm;

probleme të ndeshjes: **dialekt-gjuhë zyrtare**, problemet dhe dukuritë në ligjërimin e të rinjve sipas brezave dhe kushtëzimeve shoqërore e kulturore, në dritën e të ashtuquajturit “**bilinguizmi dialektal**”.

5.1. Të dhëna nga e folmja e brezit të vjetër (mbi 60 vjeç).

5.2. Të dhëna nga anketimet dhe vrojtimit në gjuhën e brezit të mesëm (35-50), sipas ndarjes: a) **pa shkollë ose me pak shkollë** dhe b) brezi më i ri (25-35) **me arsim të mesëm** ose edhe **me arsim të lartë**.

5.3. Të dhëna nga ligjërimi i brezit të ri, i shkollarëve (14-24 vjeç) dhe i njerëzve që kanë profesione të tilla që lidhen me veprimtarinë zyrtare, shtetërore dhe përgjithësisht në regjistra që i përfshin bota zyrtare.

5.4. Gjuha e shkruar e poetëve dhe shkrimtarëve të sotëm me origjinë çame. (Sipas hullisë dhe modelit të studimit të Gj. Shkurtajt për prozën e Bilal Xhafent).

Do të kundrohen edhe shkrimtaria, publicistika dhe botime të përfaqësuesve të tillë të botës çame, si Bashkim Kuçuku, Selman Sheme etj.

5.5. Gjuha e folklorit të ri çam, mbështetur në analizat e disa prej përfaqësuesve më të dalluar të këngës popullore çame në rrethin e Durrësit e më gjerë.

5.6. Gjeografia e ngulimeve çame në Shqipëri dhe në diasporën arvanite e shqiptare, sipas hetimeve dhe botimeve etnofolklorike të reja.

6. Aspekte të **diasistemit të shqipes dhe të përfshirjes së mëtejshme të çamërishtes në hapësirat e standardit dhe të nënstandardeve krahinore** të mjedisve ku ndodhet sot *network*-u çam.

7. Përfundime me vlerë të përgjithshme dhe përpikërimi rreth dukurive më tipike të të folmeve çame në kuadrin e studimeve dialektologjike, si dhe në perspektivën e marrëdhënieve të mëtejshme: **dialekt-gjuhë standarde**.

Literatura kryesore:

Qemal Haxhihasani, *Vështrim për të folmen e banorëve të Çamërisë*, botuar në serinë “Dialektologjia shqiptare”, vëll. I, Tiranë, 1971, vëll. II, Tiranë, 1973.

Eqrem Çabej, *Meshari i Gjon Buzukut*, Tiranë, 1968. Transliteruar dhe pajisur me shënime nga Eqrem Çabej.

E. Çabej, *Kuantiteti i zanoreve të theksuara të shqipes*, “Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës”, Seria shkencat shoqërore, 1957, nr. 2, f. 207-213.

E. Çabej, *Për historinë e konsonantizmit në gjuhën shqipe*, “Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës”, Seria shkencat shoqërore, 1958, nr. 1, f. 31-75.

K. Reinhold, *Tekste të arbëreshëve të Greqisë*, botuar nga Ardian Klösi, Tiranë, 2005.

Fatos Mero Rrapaj, vëllimet: “*Këngë popullore nga Çamëria*” (botim i Institutit të Kulturës Popullore, Tiranë, 1983, 848 faqe), “*Rënkimet e Çamërisë*” (1995) dhe “*Fjalori onomastik i Epirit*” (vëll. I, Çamëria), prej gati 660 faqesh (1995).

Fatmir Muça, *E folmja e Konispolit*, "Dialektologjia shqiptare", IV. Niko Stylos, *Fjalori i Marko Boçarit*, Tiranë, 2007.
Selman Sheme, *Çamëria, vendi, popullsia dhe jeta ekonomike*, Tiranë, 2005.

5. Titulli i studimit: *Eufemizmat në të folmet shqipe të Pollogut me rrethinë*¹⁹

(Platformë studimi për gradën "Doktor i shkencave")

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*

Fusha e veçantë: *Etnografi e të folurit*

Qëllimi i studimit:

Të shqyrtohet sa më gjerë lënda e të folmeve të shqipes qendrore, përkat. verilindore, duke u pykëzuar në një kategori leksikore dhe frazeologjike të lidhur ngushtë me etnografinë e të folurit dhe me etnologjinë, sikundër janë eufemizmat e shqipes. Shqyrtimet e sotme etnolinguistike dhe ato sociolinguistike, si përsa u takon marrëdhënieve gjuhë-gjini (seks), ashtu edhe për lidhjet gjuhë-mendësi (mentalitet) mund të jenë edhe për shumë kohë të frytshme për studimin e aspekteve të ergologjisë dhe të kulturës shpirtërore të popullit, sidomos i një populli që ka ruajtur më vonë se kushdo tjetër në Evropë, dukuri të vjetra e, madje, shumë të vjetra që shfaqen edhe në gjuhën e tij. Eufemizmat, sikundër ka ideuar E. Çabej dhe siç ka përpikëruar më tej edhe Gj. Shkurtaj mund të konsiderohen si "reparti pararojë" e dëshmues i gjuhës së grave.

Baza metodologjike dhe rëndësia e temës:

Për këtë temë, sikundër dihet, kanë treguar interes te posaçëm disa studiues të shquar, ndër të cilët, më së pari akad. prof. Eqrem Çabej, në studimin e tij "Mbi disa eufemizma të shqipes", pastaj Gj. Shkurtaj në një studim të hapët "Mbi eufemizmat e shqipes në dritën e mësimave të E. Çabejt" e që vjen si zhvillim pikërisht i ideve të mjeshtrit të madh dhe, më pas, parashtrës në formë fjalori të eufemizmeve në studimin e prof. dr. Tomor Osmanit e prof. dr. Simon Pepës, që shënon një hap mjaft të rëndësishëm e me vlerë për njohjen e hapësirave dhe llojeve të eufemizmeve të shqipes.

Po ashtu, në gati të gjithë fjalorët e shqipes, të botuar në këta 40 vjetët e fundit, në fjalësin e tyre është shënuar edhe se cilat fjalë janë eufemizma, si dhe kuptime eufemistike të fjalëve në raste të caktuara. Këtu, ndër të tjera,

¹⁹ Temë e zgjedhur nga I. D., regjistruar për mbrojtje në Universitetin e Shkupit me udhëheqës Gj. Shkurtaj.

mund të përmenden edhe fjalë të huaja që, në situata të caktuara, marrin vlera eufemistike.

Një peshë jo të vogël në eufemizmat e shqipes kanë edhe ndikimet e huazimet prej gjuhëve të huaja fqinje, por edhe nga gjuhët e tjera si huazime të tërthorta nëpërmjet literaturës dhe mediave të sotme.

Organizimi i punës dhe i parashtrimit të lëndës për studimin kushtuar eufemizmeve të shqipes:

1. Hyrje historike dhe etnografike e etnogjuhësore rreth krahinës (përkat. krahinave të shqipes qendrore dhe verilindore) ku është mbledhur dhe do të vijohet të mbledhet lënda kryesore e studimit tonë.

2. Anketimi i ri rreth eufemizmeve, sipas listës së tyre të nxjerrë nga studimet e përmendura dhe nga hetimet mbi bazën e "Pyetësor për mbledhjen e materialeve në terren", hartuar nga Gj. Shkurtaj e Ali Jashari, Korçë, 2007.

Ky pyetësor do të mbledhet i plotë në disa pika qendrore dhe urbane, po sidomos në të gjitha pikat e mëvetësishme fshatare, ku dihet se edhe traditat e mendësitë (mentalitetet) janë ruajtur më mirë.

3. Nxjerrja e të gjitha fjalëve me shënimin: *euf.* nga "Fjalori i shqipes së sotme", Tiranë 2002 dhe verifikimi i tyre nëse janë edhe në krahinat përkatëse të hapësirave tona.

4. Analizë *strukture* dhe mirëfilli *dialektologjike* e eufemizmeve, duke synuar të nxirren në dukje të përbashkëta ose tiparet mbarëshqiptare dhe të veçantat a dallimet e tyre në hapësirat përkatëse verilindore.

5. *Përfundime* dhe *vlerësime teorike dhe metodologjike* rreth eufemizmeve, duke u përpjekur të jepet edhe kuadri ballkanik i tyre.

Këtu do të shikohen me përparësi sidomos eufemizmat në Fjalorin dygjuhësh shqip-maqedonisht të Haki Ymerit dhe Zihni Osmanit, LOGOS, 2000, si dhe në veprën "Fjalor i huazimeve në shqipen" nga Ali Jashari, Tiranë, 2007.

Po ashtu, do të kundrohët kjo tematikë në "Fjalorin frazeologjik ballkanik" të hartuar nga J. Thomai, Xh. Lloshi etj.

6. Fjalor i eufemizmeve të shqipes së krahinave verilindore të shqipes.

Këtu do të jepet sa më e plotë lista e eufemizmeve të shqipes në hapësirat e marra në shqyrtim, duke bërë me sa të jetë e mundur, edhe dallimin dialektologjik e etnografik të tyre.

7. Bibliografia

6. Titulli i studimit: *Mosha si ndryshor sociolinguistik: nga "Baby talk" te "Peer group"*.²⁰

(Platformë studimi për gradën "Doktor i shkencave")

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*Fusha e veçantë: *Sociolinguistikë*

Qëllimi dhe synimet e studimit:

Kundërime përshkruese, përfaqëse dhe vlerësime teoriko-praktike rreth gjuhës së fëmijëve, duke e parë zhvillimin moshor si ndryshor sociolinguistik me rëndësi. Rezultate të anketimeve dhe vërtetimeve konkrete në fëmijë të mjediseve shoqërore të ndryshme, të çerdheve e kopshteve, si dhe të mjediseve shkollore në Tiranë.

Problematika dhe çështjet kryesore të studimit:

1. Aspekte të trajtimit teorik të gjuhës së fëmijëve si problem themelor në sociolinguistikë.

1.1. Gjuha dhe mjedisi familjar i fëmijës. Roli i nënës për formësimin e modelit gjuhësor të fëmijës.

1.2. Gjuha dhe mjedisi shoqëror i fëmijës. Roli i edukatoreve të çerdheve dhe të kopshteve për formimin gjuhësor të fëmijës.

1.3. Përkëdhelja e fëmijëve nga prindërit me anë të imitimit të të folurit ose "Baby Talk". Konsiderata teorike dhe prurje konkrete nga mjedise të caktuara shqiptare.

2. Probleme të ecurisë së përvetësimit gjuhësor të fëmijëve. Nga belbëzimet te fjalitë njëfjalëshe.

3. Korpusi i fjalëve dhe shprehjeve të fëmijëve sipas moshave të caktuara. (Me të dhëna të hetimeve vetjake dhe të anketimeve të bëra në çerdhe e kopshte të Tiranës).

3.1. Sprovë për një paraqitje të pasurisë ligjërimore të fëmijëve sipas grupmoshave të caktuara:

3.1.1. Periudha e babelit.

²⁰ Temë doktorati e zgjedhur nga K. Sh., ideuar dhe në përpunim nën drejtimin e Gj. Shkurtajt.

3.1.2. Periudha e fjalive njëfjalëshe.

3.1.3. Periudha e të folurit të plotë ose pjekuria e shqiptimit.

4. Probleme të sociolektit të të rinjve ose të folurit e "Peer Groups". Prurje dhe analiza sipas vërtetimeve në shkollë të mesme dhe në mjedise universitare të Tiranës.

5. Përfundime rreth zhvillimit të gjuhës dhe vlerave të moshës si ndryshor sociolinguistik.

7. Tema e studimit: *Argumentimi në format bashkëkohore të ligjërimit bindës*²¹

(Platformë studimi për gradën "Doktor i shkencave")

Fusha e përgjithshme: *Gjuhësi*Fusha e veçantë: *Sociolinguistikë*

I. Argumentimi i vlerave të temës:

1. Ky studim bazohet në njohuritë e situara gjatë punës relativisht të gjatë kërkimore për temën e mikrotezës "Bindja në aspektin sociolinguistik", si dhe në vullnetin dhe këmbënguljen për të sjellë një studim më të thelluar dhe me vlera shkencore.

2. Bindja në aspektin sociolinguistik përbën një fushë me interes në kohët e sotme të globalizimit ku ndihet nevoja për të ridimensionuar teorinë e argumentimit dhe komunikimit bindës. Evropianizimi dhe botërorizimi i kulturës shfaqet dukshëm edhe në gjuhë, në stilin e të shkruarit dhe të të folurit, në etnografinë e sjelljes dhe në etnografinë e komunikimit, pra edhe në gjuhën e shkruar e të folur.

3. Teza e doktoraturës mëton një studim hulumtues të gjuhës dhe ligjërimit të përdorur në kontekste të ndryshme, sa më të larmishme dhe me mundësi për të parë në rrafsh të ndryshme se si shkallëzohet pragmatikisht gjuha e shkruar dhe e folur nën gjakimin e bindjes, duke u pykëzuar në fusha të komunikimit si: politika, ligjet dhe e drejta, media dhe ligjëratat botore dhe më gjerë.

4. Bindja në aspektin sociolinguistik përbën një ndihmesë me vlerë shoqërore dhe gjuhësore pasi synon të theksojë rolin e argumentimit për të përçuar (induktuar) në shoqërinë e sistemeve demokratike koncepte dhe ide të nevojshme për të kuptuar më mirë komunikimin manipulues dhe kontrollues si dhe për të fituar aftësi mbrojtëse intelektuale ndaj tij.

²¹ Temë e zgjedhur nga S. K., ideuar nën drejtimin e Gj. Shkurtajt.

5. Ky studim u shërben jo vetëm studiuesve, po edhe studentëve të sotëm për t'iu ofruar atyre një bazë të mirë teorike dhe praktike në lidhje me racionalitetin dhe argumentet që dëgjojnë e lexojnë lidhur me situatat politike në vend.

II. Platforma e temës:

1. Hyrje

Kjo temë do të trajtojë problemet që lidhen me elementin e argumentit dhe ndërthurjen e tij me faktin dhe emocionin për të kuptuar më mirë komunikimin e kohëve të sotme, i cili ka të bëjë me zhvillimet shoqërore, arritjet dhe synimet e ligjërimit bashkëkohor bindës për të përmbushur qëllimet e veprimtarisë së tij. Këto probleme do të trajtohen në këndvështrimin e krahasimit të konceptimeve dhe teorive të sotme argumentative me ato të autorëve klasikë, të cilët ishin gjithmonë në kërkim të vlerës të së vërtetës.

2. Metodologjia e studimit

Metodologjia që do të përdoret në këtë punim është e lidhur me natyrën e punimit. Metodatat që do të përdoren janë si më poshtë:

a) Metoda e studimit të literaturës përkatëse: do studiohen disertacionet e mëparshme në këtë fushë, libra bashkëkohorë që lidhen me shkencat e komunikimit, logjikës, argumentimit, sociolinguistikës, pragmatikës etj.

b) Metoda e *metaanalizës*: sipas së cilës analizohen dhe studiohen raste të argumentimit në materiale të ndryshme ligjore, politike, të medias e më gjerë.

c) Metoda e *krahasim-përqasjes*: Do bëhet krahasim e përqasje e tipareve të komunikimit bashkëkohor me atë të periudhës klasike për të nxjerrë në pah të përbashkëtat e veçantitë e tyre.

3. Përmbajtja sipas krerëve:

Kreu I. VËSHTRIM I PËRGJITHSHËM I TRAJTIMIT TË ARGUMENTIMIT QË NGA LASHTËSIA E DERI NË DITËT E SOTME

Në këtë krye do të parashtrojmë problemin e argumentimit e do t'u referohemi burimeve të hershme historike të autorëve të periudhës klasike për të hedhur dritë mbi çështje të ndryshme që lidhen me të, si për shembull ajo e *relevancës* dhe *irrelevancës* në argumentimin logjik.

Do të studiohen teori të ndryshme për të parë lidhjen midis retorikës dhe argumentimit, si dhe kërkimet e teoritë që lidhen me vetë argumentimin. Do të theksohet interesi në rritje për çështjen dhe praktikimin e argumentimit në fusha të ndryshme. Argumenti është trajtuar gjerësisht, jo vetëm nga filozofët, por edhe nga logjicienët, linguistët, retoricienët dhe psikologët.

Kreu II. ARGUMENTIMI DHE LLOJET E TIJ

Do të bëhet një trajtim më i veçantë i shpjegimit të termit argumentim si një produkt intelektual, publik dhe shoqëror që synon të bindë me anë të arsyes. Do të merret në studim lidhja ndërmjet argumentimit dhe racionalitetit si karakteristikë themelore e tij. Do të evidentohen pjesëmarrësit në praktikimin e tij dhe do të vlerësohet sjellja e tyre. Do të analizohen imtësisht llojet e ndryshme të argumenteve dhe do të bëhet dallimi midis argumentit dhe termave të tjerë që lidhen me argumentimin logjik, për të kuptuar më mirë strukturën dhe funksionimin e tij.

Kreu III. ARGUMENTIMI NË FUSHËN POLITIKE

Në këtë krye do të trajtohen aspekte të rëndësishme të komunikimit politik ku është me interes studimi i fjalimeve të politikanëve shqiptarë dhe të huaj, gjuha që përdoret në debatet parlamentare dhe politike.

Do të analizohen problemet që lidhen me çështje të *relevancës* dhe *irrelevancës* argumentative në vendimmarrjen politike dhe qëllimet e diskutimeve në parlament. Gjithashtu, do të studiohet argumentimi agresiv i cili duket se po përdoret në një masë më të madhe këto vitet e fundit.

Po ashtu, në këtë kontekst të komunikimit do të vihen në dukje prirjet për të përdorur retorikën emocionale, e cila po zë vend gjithmonë e më shumë në debatet politike.

Do të synohet për të provuar ndikimin e emocionit në strategjitë e argumentimit iluzionist ku një arsyetim logjik mund të duket si argument, por në fakt është thjesht një maskim emocional që shërben si taktikë bindëse. Do të tregohet se si këto lloje argumentesh mund të përdoren për qëllime të caktuara në fushën politike.

Kreu IV. ARGUMENTIMI NË FUSHËN LIGJORE

Do të trajtohen raste të përdorimit të argumentit racional (relevant) në kontekstin ligjor si dhe rreziqet e përdorimit të argumentit të rremë (irrelevant). Do të studiohen llojet e pranueshme të argumenteve në sallën e gjyqit dhe do të shqyrtohet përdorimi i tyre në miratimin e ligjeve në kuvend. Gjithashtu, do të bëhet krahasimi i argumentit ligjor me atë politik dhe do të shihet ndikimi i modelit të argumentimit ligjor në zhvillimin e teorive të argumentimit.

Kreu V. MEDIA DHE ARGUMENTIMI

Në këtë krye do të shqyrtohen çështje që lidhen me mënyrën se si funksionon media në sistemin demokratik dhe se si duhet të funksionojë. Nuk do të ishte çudi të pranonim që ajo pasqyron veprimtaritë e fshehta dhe interesat e shitësve, blerësve dhe prodhuesve. Do të analizohet funksionimi i argumentit logjik brenda kontekstit mediatic, struktura simbolike e aktorëve të manipulimit politik, të cilët e përdorin median si një arenë ku fitohen betejat e pushtetit.

Kreu VI. GJUHA DHE ARGUMENTIMI

Ky krye synon të bëjë lidhjen ndërmjet argumentimit dhe gjuhës, duke parë lidhjen e ndërsjellë: ndikimin e logjikës argumentative në ligjërim dhe ndikimin e përdorimit gjuhësor në argumentimin bindës, pasi gjuha shërben si mjet për të paraqitur argumentet. Këtu do të ishte me interes studimi i përkufizimeve bindëse, në veçanti i gjuhës që përdoret në doracakët a librat, që i ndeshim shpesh në urdhëresat institucionale, fletoret zyrtare, dokumente qeveritare, në sistemin ligjor për të analizuar funksionin e tyre. Gjithashtu do të bëhen përgjithësime në lidhje me tiparet stilistikore, semantike, sintaksore, gramatikore të gjuhës në funksion të argumentimit.

Kreu VII. PËRFUNDIME

Në këtë pjesë do të nxirren përfundimet në mënyrë të përmbledhur sipas çështjeve të trajtuara në këtë punim.

BIBLIOGRAFI

Këtu do të parashtrohet literatura që do të përdoret gjatë përgatitjes së këtij punimi.

MODELE RECENSIONESH PËR MBROJTJE MIKROTEZASH PËR GRADËN "MASTER NË GJUHËSI" OSE "DOKTOR I SHKENCAVE"

1. Recension për tezën e doktoraturës me titull: "Onomastika e Hashanisë"²²

Prej kohësh në studimet albanologjike, të dhënat e onomastikës dhe hulumtimet e shqyrtimet e hapëta rreth emrave të viseve (*toponimeve*) dhe emrave të njerëzve (*patronimeve* dhe *antroponimeve*) kanë përbërë një mëtim të lakmueshëm për studiuesit më në zë. Madje, nuk mund të mos themi se, në hapat e parë të kërkimeve rreth shpjegimeve historike për gjuhën shqipe dhe fazat e hershme të zhvillimit të saj, kanë qenë pikërisht emrat e viseve dhe përgjithësisht emrat e përmendur nëpër mbishkrime, pastaj edhe në shkrime të ndryshme, që kanë pasur rolin e dëshmuesve të pranishëm së shqipes e të shqiptarëve në trojet e tyre të sotme. Mjafton të përmendim se shumë nga shpjegimet serioze rreth historisë së gjuhës shqipe e, madje, edhe për historinë e popullit shqiptar si vijues i ilirëve, janë shënuar, zhdatuar e mbështetur pikërisht me të dhënat e onomastikës iliro-shqiptare. Hullitë e mbara të mjeshtërve të albanologjisë, prof. Eqrem Çabejt në Tiranë dhe e akademik Idriz Ajetit në Prishtinë, për fat të mirë po ndiqen nga një numër i mirë studiuesish shqiptarë këtë e përtej kufijve të RSH-së. Kanë qenë të mirëseardhura këto vitet e fundit një numër i mirë studimesh monografike, kryesisht disertacione për gradën e doktorit të shkencave filologjike, me anën e të cilave pothuajse është plotësuar një areal e hapët, ndoshta edhe gati shteruese, e hetimeve dhe përshkrimeve dialektologjike dhe onomastike të trevave shqiptare në Kosovë e në Maqedoni.

²² Dr. B. Kryeziu, pasi ka mbrojtur doktoratin për të cilin flitet në këtë recension, ka marrë edhe titullin "profesor" në Universitetin e Prishtinës dhe është mësimdhënës e drejtor departamenti në Fakultetin e Mësuesisë në Gjilan (Kosovë). Ai është autor i artikujve dhe librave studimorë me interes, ndër të cilët përmendim: "Fjalor onomastik i Malësisë së Bujanovcit", Prishtinë, 2006; "Si të flasim si të shkruajmë drejt", Prishtinë, 2006.

a) Tema është e **përshtatshme** dhe na sjell të dhëna nga një trevë deri më sot pak apo aspak e njohur në studimet gjuhësore. Nga kjo pikëpamje çdo prurje e saj, qoftë edhe vetëm si material i mbledhur dhe i regjistruar në një vis të caktuar, meritonte të merret në konsideratë. Aq më tepër, në rastin tonë, kur kemi të bëjmë me një studim të hapët dhe të mbështetur në një qëmtim të imët të onomastikës së Hashanisë, një trevë interesante dhe e pasur me emra visesh të vjetër e të rinj, të mëdhenj (makrotoponime) dhe të vegjël (mikrotoponime) si dhe me hulumtime jo të pakta të kësaj onomastike nëpër burimet e shkruara. Kështu, ky studim i ri rreth onomastikës së Hashanisë, vjen dhe u shtohet kërkimeve të tilla, të mëparme apo edhe të njëkohshme, që kanë qenë të shumta e të frytshme në anët e Kosovës, ndërsa nuk kanë qenë të tilla ndër ne, në pjesën brenda RSh-së, mbase edhe për motive të ditura jashtëshkencore. Sidoqoftë, meqë jemi në fillin të vlerësimit të një teze disertacioni, nuk mund të mos ia shëndoshim krahët autorit duke e përgëzuar, së pari, **për gjetjen e fushës dhe të temës përkatëse**; pra, ritheksojmë se **tema ka qenë e përshtatshme, me vlerë shkencore dhe aktuale, me mundësi të mira për shpjellime e shpjegime që i vlejné edhe pohimit të shqiptarisë dhe të autoktonisë së hershme të shqiptarëve në trojet e Hashanisë**, ashtu si edhe përgjithësisht të shqiptarëve në trojet e veta etnike në mbarë Shqipërinë dhe trevat shqiptare kompakte të hapësirave ballkanike.

b) Në historinë e gjuhës shqipe, po edhe përgjithësisht në historinë e shqiptarëve, si një popull i lashtë në këto troje, por, mjerisht, me dëshmi të pakta të shkrimit, siç dihet, dialektet e folura nëpër krahinat anësore, bashkë me onomastikën e tyre, mund të na japin dëshmi shumë të vlefshme dhe të na ndihmojnë për ta përmbushur sadopak atë zbrazëti. Këtij kahu që iu qasën me ngulm më së pari dijetarët tanë të mirënjohur E. Çabej, I. Ajeti, M. Domi etj., më duket se bëjmë mirë t'i mbahemi edhe më tej në kërkimet e hulumtimet tona, prandaj edhe prurjet konkrete si dhe çdo shpjegim e sprovë, qoftë edhe e guximshme apo, ndonjëherë edhe e pagoditur plotësisht, që rreket të bëjë kandidati në studimin e vet, **shkojnë pikërisht në atë udhë të mbarë të studimeve të derisotme dialektologjike e onomastike**, po edhe përgjithësisht të studimeve rreth historisë së gjuhës shqipe e të njohjes së strukturës gramatikore të shqipes së moshme e të asaj të re.

Natyrisht, onomastika është një disiplinë që kërkon edhe qasje të sigurtë për nga ana e metodës shkencore. Vite më parë, bashkë me mentorin e bashkëpunëtorin tim të shquar, prof. Mahir Domin, patëm botuar *"Pyetësin për mbledhjen e toponimisë shqiptare"*, që u qe shpërndarë mbledhësve nëpër

krahina për të nxitur e përshpejtuar grumbullimin e lëndës së onomastikës së trevave skajore e përgjithësisht për të nxitur studimet në fushën e onomastikës. Po në atë periudhë (viti 1977) kam botuar edhe një trajtesë me titull *"Probleme teorike dhe metodike të studimit të onomastikës shqiptare"*. Për fat të keq, ai studim është botuar vetëm në përmbledhjen "Puka dhe shkolla" (1977, nr. 1), si Akte të sesionit Shkencor të Kabashit, ku ne e patëm mbajtur edhe si referim, mirëpo atë pak studiues e kanë pasur në dorë. Shohim që edhe kandidati nuk e ka njohur atë studim. Jam i bindur se, qoftë edhe në fazën e rishikimit të studimit për ta gatitur për botim, një sy mbi studimin që përmenda si dhe i pyetësorit të toponimisë do t'i kishte vlejtur autorit. Mëtimi ynë (i prof. M. Domit dhe i imi) ishte të ndillnim studiuesit e rinj në mbledhjen në ballë të gjerë të toponimisë shqiptare, por edhe **të tërhiqnim vëmendjen e tyre se kërkimet e onomastikës janë edhe një "terren me mina"**: aty ka shtresa të shumta e të ndryshme si nga hershmëria, ashtu edhe për nga zanafilla; ka edhe shndërrime fonetike analogjike apo përftesa të nxitura nga "etimologjia popullore" ndaj të cilave studiuesi duhet të ketë shumë kujdes. Në onomastikë, si gjatë mbledhjes, ashtu edhe gjatë shkencorizimit e parashtrimit të studimit, asgjë nuk duhet anashkaluar apo nënvleftësuar, po edhe nuk duhet lënë shteg për asnjë "vrull" me anësime jashtëshkencore apo diletanteske. Onomastika është një sistem që i përket një bashkësie të caktuar etno-gjuhësore dhe, si e tillë, ajo preket e pasqyron çdo rrethanë me peshë në jetën e bashkësisë; aty lënë gjurmë faktorët historikë dhe etnikë, shndërrimet e përjetimet me karakter fetar dhe kulturor, marrëdhëniet me bashkësitë fqinje dhe çfarëdo ndryshimi a raporti pak a shumë i ndjeshëm në jetën e bashkësisë. Për këtë arsye, në onomastikë, ndoshta edhe më ligsh se në gjuhën e folur, pleksen e përzihen makrosistemi me mikrosistemin e emërtimeve topike apo me antroponiminë. Ndonjëherë duket sikur etimologjia e disa toponimeve është krejt përfushë dhe e qartë e pa asnjë mëdyshje, sepse shpjegohet bindshëm me rrethanat konkrete që përbëjnë bazën e emërtimeve, si p.sh. ngjyra apo forma e disa objekteve etj., mirëpo kurdoherë rreziku i lajthitjes të ndjek si hije nga pas.

Më vjen mirë ta them qysh në krye se kandidati B. K. ka qenë i përmbajtur në zgjidhjet e dhëna, i shtruar në argumentime dhe, ajo që ka më shumë rëndësi, i informuar shumë mirë për të gjitha zgjidhjet e parashtruara më parë në kërkimet rreth onomastikës shqiptare të Kosovës. Mbi këtë bazë ai ka ecur "me peshore në dorë" dhe na ka dhënë një lëndë të pasur, të qëmtuar me shumë kujdes, të vënë në orbitën e një hetimi e përqasjeje shkencore, por pa teprime e përfundime

absolutizuese. Dëshira a ëndja për t'ia nxjerrë "tharmin" a gurrën emrave të viseve që sillen në studim ka mbetur kurdoherë mbi bazën e shpjegimeve a etimologjive simotra të nxjerra më parë nga studiuesit e njohur shqiptarë apo edhe nga ndonjë albanolog i huaj. Autorin e ka prirë mbarë dhe e ka ndihmuar në këtë pikë njohja mjaft e mirë e literaturës së botuar, ndonëse, siç përmendëm, aty ka edhe jo pak mangësi të cilat do të uronim që ai t'i përplotësojë në periudhën para se vepra të shkojë në shtyp apo, në mos tjetër, në kërkimet e mëpastajme kushtuar kësaj fushe.

Njohja e letërsisë shkencore përkatëse e ka motivuar së mbari z. B. K, duke ia prirë udhën drejt piketimeve e shtjellimeve të mbështetura mirë dhe përgjithësisht të pranueshme dhe që, jo rrallë, duket se na shpien pikërisht në dyert e etimologjisë së saktë të shumë prej emrave a patronimeve të trajtuara. Megjithatë, duhet të themi se ky nuk ka qenë shqetësimi i vetëm i autorit. Mbi të gjitha ai ka mëtuar të na japë njohjen e tij të gjerë e relativisht të plotë për lëndën onomastike të Hashanisë, duke e fiksuar atë lëndë në mënyrë sa më të plotë e duke mos lënë jashtë vëmendjes asnjë dukuri a përshtesë fonetike a gojëdhënore që mund të na shërbejë qoftë dhe si tregues për një kahe të shpjegimeve sa më të besueshme. E, megjithatë, **ai nuk bën teprime, prandaj edhe kjo cilësi e punimit duhet vënë re si një dukuri pozitive që shfaq profesionalizmin dhe përkushtimin e lartë të autorit ndaj temës që trajton.**

c) Natyrisht, përmbajtja dhe studimi me metoda të rrepta shkencore në onomastikë, ashtu si përgjithësisht në shkencat albanologjike, nuk shkon kundër pohimit e kundërimit të lëndës në mënyrë që të shihet aty se në pjesën dërrmuese të saj zotërojnë emërtimet shqiptare. Sigurisht, edhe mundësia që toponimia shqipe të ketë qenë përkthyer në sllavisht jep rast për të kundëruar sidomos atë pjesë të **toponimisë dygjuhësore** që i ka më të dukshme "gjurmët" historiko-shoqërore. (Psh. tipi *Komogllava* < *Kokogllava*, që na shpie natyrshëm te një periudhë dygjuhësie: shqip: *koka* = sllav. *gllava*). Ky tip toponimesh, po të jetë e mundur, ia vlen të hetohet edhe më tej, duke bërë edhe krahasimin me sa është vënë re edhe në trajtime të tjera kësodore. (Shih, ndër të tjera, studimin tonë "Disa veçori strukturore e semantike të toponimeve të formuara me mjetet e shqipes", në "Studime filologjike" 1987, nr. 3).

Autori ka bërë mirë që, kurdoherë, për pohimet a përfundimet e nxjerra, i është referuar një lëndë onomastike të besueshme, të cituar me saktësi e burimorësi të spikatur dhe pa asnjë shtrembërim a tjetërsim që do të linte shteg për dyshime.

d) Në punim janë trajtuar toponimet dhe patronimet e 9 fshatrave të Hashanisë. Autori është përpjekur t'i shohë ato të lidhura në një sistem, si tërësi që përthekohen nga përkatësia e tyre në bashkësinë shoqërore dhe etnolinguistike të trevës së Hashanisë. Kjo është një sprovë e mirë dhe e lakmueshme për çdo kundrim kësodore, porse, duhet të themi se, kundrimi kaq i hapët dhe në një sistem që përfshin si toponiminë ashtu edhe patroniminë, ia kanë vështirësuar mjaft punën autorit, sepse toponimia (emrat e trojeve) dhe patronimia dhe antroponimia (emrat e njerëzve), krahas të përbashkëtave të tyre që nuk mungojnë, kanë edhe shumëçka të veçantë, madje specifike.

2. Ndërtimi i punimit dhe disa vërejtje më të veçanta

a) Studimi nis me një hyrje paraqitëse, ku jepen të dhëna historike, gjeografike dhe topografike të krahinës, përshkruan pamjen dhe konturet e vendbanimeve që përbëjnë krahinën e Hashanisë, na njeh edhe me disa lëvizje e shndërrime demografike që janë kryer në popullsinë e atjeshme në rrjedhë të moteve. Kështu fitohet një pamje e gjerë dhe e plotë rreth krahinës, si një nga arealet kosovare me vetjakësi të spikatur dhe me vlera të dukshme gjuhësore e onomastike, del në pah potenciali i saj etnokulturor dhe etnolinguistik e, në këtë kuadër, shihen qartë përmasat e hapëta të pasurisë onomastike të hershme e të re të saj.

Ka aty edhe një vështrim të përgjithshëm rreth vlerave të onomastikës, mbështetet te mendimi i disa studiuesve dhe jep edhe mendimet e vlerësimit e veta. Kam mendimin se aty, krahas shtjellimeve e rimarrjeve të nevojshme, ka edhe ndonjë gjë që mund të shmanget. Psh. citimi dhe marrja si mbështetje e një thënieje të studiuesit Spiro Konda rreth *vlerave etimologjizuese të toponimisë*.

b) Kreu II u kushtohet toponimeve dhe patronimeve të Hashanisë. Jepen aty të dhëna të përmbledhëta rreth gjeografisë dhe historisë së katundeve përkatëse, rreth etnografisë dhe demografisë si dhe të dhëna për të folmen e secilit katund. Jepen edhe të dhëna për burimet e dokumentet e shkruara ku është marrë materiali si dhe synohet të jepet shpjegimi i prejardhjes gjuhësore të onomastikës së Hashanisë. Më tej vijon paraqitja e toponimisë duke dhënë aty edhe "pasaportizimin" e nevojshëm, me të gjithë treguesit topografikë e gjuhësorë, siç bëhet në studime të tilla.

Aty del se, krahas mbledhjes së bërë në terren, autori ka ndjekur edhe lëndën e burimeve të shkruara, regjistrat e ndryshëm që dëshmojnë praninë e kahershme të shqiptarëve në trevën e Hashanisë.

Zakonisht ai bën edhe analizën fjalëformuese të toponimeve si dhe sprovon për gjetjen e etimologjisë përkatëse, gjithmonë duke pasur si mbështetëse e si "gjedhe" studimet e G. Majerit, E. Çabejt, I. Ajetit etj.

Lënda aty është e gjerë, me shumë shënime e "ekskurse" shpjeguese historike e etimologjike, të cilat, në variantin për botim, ndoshta, do të ishte e mundshme dhe e dobishme të thjeshtoheshin e të mënjanoheshin. Kjo do ta bënte studimin më të thukët e me një "frymëmarrje" më të shlyrtë. Në mënyrë të veçantë mund të mos përfshiheshin në botim raste si *Ara e Hasanit*, *Mullini i Dervishit* etj., ku përsëriten shumë herë fjalët shqipe përkatëse (arë, mulli, kopsht etj.), por që nuk kanë ndonjë peshë të veçantë për synimet e studimit.

c) Nga lënda e studimit dhe nga shpjegimet e autorit del se në onomastikën e Hashanisë zotërojnë fjalët dhe emërtimet shqiptare. Mendojmë se, pikërisht për ta parë edhe më qartë këtë dukuri, mund të ishte bërë një ndarje më e arsyetuar e lëndës makrotoponimike nga jo mikrotoponimike, duke i dhënë përparësi lëndës që vjen nga të dy krahët, por duke vlerësuar e theksuar lëvizshmërinë dhe vibrimin (luhatjen) më të madhe që karakterizojnë mikrotoponiminë. Me këtë rast po theksoj se, ndoshta, do të kishte qenë mirë që emrat familjarë të ishin mbledhur e pasqyruar shterueshëm. Në punim janë dhënë vetëm disa prej tyre, sipas një vlerësimi të autorit.

ç) Duhet të themi, gjithashtu, se autori nuk ka shpëtuar edhe nga rënia në ndonjë shpjegim të dyshimtë. Mendoj se janë një numër emrash etimologjia e të cilëve nuk mund të pranohet ashtu siç e ka nxjerrë autori, si p.sh. *Suharekë*, *Kraikovë*, *Zarbicë* etj.

d) Kreu III u kushtohet shqyrtimeve rreth mënyrave të emërimit të vendeve, duke bërë aty edhe grupimin sipas kuptimit të fjalës-bazë si dhe duke përcaktuar tipologjinë semantike dhe strukturore të toponimeve të krahinës së Hashanisë. Grupohen aty, së pari, toponime sipas konfiguracionit të terrenit, rrjedhave ujore, përbërjes a ngjyrës së tokës etj., pastaj edhe sipas emrave të kafshëve a bimëve që rriten atje, sipas njerëzve a fiseve që i kanë pasur në pronësi etj. Mund të themi se paraqitja e tipologjisë semantike është gërshetuar me atë strukturore, duke vënë në dukje toponiminë njëgjymtyrëshe, dygjymtyrëshe si dhe ato që kanë strukturë fjalie. Kjo gjë ka vlerën e vet si për arealen e caktuar të trevës së Hashanisë, ashtu edhe në përqasje e krahasim më të hapët me toponiminë e trevave të tjera si dhe përgjithësisht të shqipes.

dh) Në kreun IV me titull "*Vështrim fonetik dhe morfologjik i onomastikës së Hashanisë*" shqyrtohen nga afër dukuritë kryesore fonetike e morfologjike të së folmes, të cilat na dëshmojnë edhe në toponiminë dhe antroponiminë e saj. Kjo pjesë ka të dhëna interesante, por, **ndoshta, do të kishte qenë më e përshtatshme që njohuritë për të folmen të thuheshin në pjesën hyrëse**, inkuadruese, në mënyrë që lexuesi të formonte një kuadër dialektologjik të nevojshëm njëherë e mirë në pjesën hyrëse.

Sidoqoftë, që tërësinë e vet punimi qëndron dhe, nëpërmjet shtjellimeve e argumentimeve të arsyetuara relativisht mirë, arrin edhe në përfundime a konkluzione përgjithësisht të pranueshme. Në variantin për botim, kreu i përfundimeve, po të jetë e mundur do të ishte mirë të rishikohej, duke i dhënë një paraqitje më organike e duke iu rreshtur karakterit disi fragmentar dhe gati si për recension që marrin përfundimet e secilit krye. Mendoj se, mbi ato përfundime që janë sjellë aty, me një rivështrim e riformulim të përmbledhët, mund të mbërrihet në një paraqitje konkluzive shumë më të vlefshme dhe me mëtime që t'i piketojë disa prej vijave a kaheve që ky studim i sqaron mjaft kënaqshëm e me mbështetje të mirë teorike e lëndore.

e) Punimi është shkruar mirë dhe me dashuri të theksuar për temën, me njohje të mirë të normave të gjuhës letrare standarde dhe me dhunti të mira parashtruese, me frazë të sigurtë e me stil të rrjedhshëm. Megjithatë, ndonjëherë, atij i janë përvjedhur edhe terma e fjalë të huaja të panevojshme, që mund (dhe duhet) të zëvendësoheshin me shqipet përkatëse, si: *respektivisht*, *korrespondojnë*, *dekadë* etj.

Ka edhe ndonjë frazë që nuk e ka marrë përpunimin e kthjelltësinë e nevojshme, ndonjëherë ka edhe nevojë për më shumë shembuj e shpjegime; ka edhe ndonjë lajthitje a luhatje të normës drejtshkrimore, të cilat, kam bindjen që, vetë autori, në variantin për botim do ta ketë pasur parasysh ta realizojë në shkallën më të mirë të mundshme.

Autori ka cituar me korrektesë literaturën e shfrytëzuar gjatë shënimeve në fund si dhe brenda tekstit, po edhe ka paraqitur në fund një listë të gjerë të Bibliografisë si dhe treguesin e emrave. Bibliografia, sidomos për pjesën e studimeve të botuara në revistat e përmbledhjet shkencore të RSH-së ka edhe jo pak mungesa. Mbase, siç e vumë re më lart, edhe ndonjë mangësi e trajtimit dhe ndonjë pohim i dyshimtë apo jo aq i mbështetur, mund të ishin mënjeluar po të ishte njohur një pjesë e literaturës që ekziston ndër ne, por që autori, në rrethanat e ditura të këtyre 20 vjetëve të fundit, nuk ka pasur mundësi ta shtjerë në dorë me kohë. Sidoqoftë, diçka mund të pasurohet e të shtohet para se të dërgohet për botim.

Ndërkaq, pavarësisht nga këto dëshira për të përmirësuar e shpënë më tej trajtimin shkencor të kësaj teme, mendoj se autori i ka të gjitha cilësitë dhe përgatitjen e nevojshme, po edhe studimi i paraqitur përmban vlera të atilla që ai meriton të botohet si libër më vete dhe, me siguri, do të mirëpritet e do të vlerësohet nga studiuesit shqiptarë dhe nga albanologët e huaj si një ndihmesë interesante.

Së mbrami, dëshiroj ta përgëzoj autorin për këtë sukses, sepse studimi i tij është i tillë që, jo vetëm e tregoi se e meriton plotësisht gradën “Doktor i shkencave filologjike”, por edhe jep një ndihmesë të re shkencore në fushën e onomastikës shqiptare.

Tiranë, 25 tetor 1998

Po ashtu, në këtë cilësi të modelit si mund të bëhet një recension vlerësues për veprimtarinë dhe ndihmesat e dikujt që nderohet me titullin “DOKTOR HONORIS CAUSA”, ose me ndonjë mirënjohje tjetër të rëndësishme, po japim dy vlerësime për dy figura të nderuara: për **Françesko Solanon**, filolog dhe shkrimtar i njohur arbëresh dhe për prof. **Ramadan Sokolin**, muziktar dhe studiues i shquar.

Françesko Solano, filolog dhe shkrimtar i njohur arbëresh

Françesko Solano (14 nëntor 1914 - 20 mars 1999), i njohur në fushën e letrave edhe me pseudonimin Dushko Vetmo që një nga figurat më të shquara të profesoratit arbëresh të ditëve tona, filolog e gjuhëtar me formim shkencor solid e me horizont të gjerë kulturor, poet, shkrimtar dhe dramaturg, njohës i shumë gjuhëve të huaja dhe përkthyes dorëmbarë deri edhe nga kinezishtja, mbrojtës i zjarrtë dhe i paepur i gjuhës shqipe dhe i virtyteve tradicionale të arbëreshëve, bashkëpunëtor dhe mik i ngushtë i të gjithë albanologëve të shquar shqiptarë, italianë, gjermanë, amerikanë etj. që nga Eqrem Çabej, Aleks Buda deri tek Erik Hampi.

Françesko Solano ka lindur më 14 nëntor 1914 në katundin Frasinë (Frascineto) të Kalabrisë, vendlindje e një plejade të mirënjohur burrash të shquar të letrave shqipe si Vinçenc Dorsa, Bernard Bilota, Josif Ferrari, Vorea Ujko.

Solanoja ishte laureuar në teologji në Itali dhe në Argjentinë dhe, për shumë vjet, shërbeu si famullitar në vendlindjen e tij. Qysh në moshë të re

filloi të shkruajë vjersha, po edhe studioi thellë traditat dhe letërsinë arbëreshe për t'iu kushtuar me zell të veçantë ruajtjes, vlerësimit dhe mësimi të gjuhës shqipe ndër mjediset arbëreshe. Në vitin 1975 themeloi në Universitetin e Kalabrisë, për të parën herë, katedrën e gjuhës shqipe, pastaj edhe atë të dialekteve arbëreshe, drejtoi aty për disa vjet Departamentin e Gjuhësisë dhe lidhi marrëveshje e lidhje të ngushta shkencore e mësimore me universitetet shqiptare të Tiranës, të Prishtinës etj. Me ndihmesat dhe veprimtarinë e tij kërkimore shkencore e mësimore shumëvjeçare, zoti Solano kishte fituar nderimin, dashurinë dhe besimin e figurave më në zë të albanologjisë në Itali, Gjermani, Austri, Amerikë. Me kujdesin dhe aftësitë e tij të mëdha F. Solano arriti të siguronte lidhje miqësore dhe bashkëpunimi me profesoratin arbëresh e italian që merret me studimin dhe vlerësimin e gjuhës dhe të kulturës arbëreshe, po edhe me figurat më të dalluara të albanologjisë së sotme në botë. Bashkëpunoi ngushtë me revistën kulturore “Zjarri”, themeluar më 1973 nga Papas Zef Farako, botoi disa vepra të rëndësishme shkencore e letrare në “Radhontë” e saj, themeloi Rrethin e shkrimtarëve arbëreshë dhe nxori numrin e parë të organit të atij rrethi, revistën “Vija”. F. Solano ishte nga të parët studiues arbëreshë që ka vizituar Shqipërinë në vitet '70 dhe ka marrë pjesë në konferenca shkencore e veprimtari të organizuara nga Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë dhe institutet e tjera të Akademisë sonë të Shkencave dhe që një nga mbështetësit dhe mbrojtësit më të zjarrtë të gjuhës letrare shqipe. Në kryeartikullin e parë të revistës “Vija”, që doli më 1976, Solano shkruante: “*Ne duam ta mbajmë gjallë të ndezur traditën letrare arbëreshe, e cila në shekullin e kaluar ka pasur një lulëzim dhe një zhvillim të shkëlqyeshëm, dhe t'ua dorëzojmë pasardhësve tanë vravashkën e De Radës. Duam ta lidhim kulturën tonë me atë të mëmëdheut, se përndryshe, ne jemi të bindur, ajo do të shuhet dhe zhduket përgjithmonë dhe ne do të humbasim*”. Penës së tij i përkasin një numër i madh studimesh gjuhësore, kërkime rreth dialekteve arbëreshe dhe shqyrtime filologjike, botime të rëndësishme me tejshkrim e pajisje me shënime të veprave të rëndësishme të traditës, sidomos të F. A. Santorit dhe të V. Dorsës. Përmendim, sidomos, “*Belushi apo De Rada? - Vështrime mbi një dorëshkrim këngësh arbëreshe*” (1966), ku analizoi dhe argumentoi se dorëshkrimi i përkiste De Radës; “*Vinçenc Dorsa dhe përkthimi i ungjillit të Vangjelit në të folmen arbëreshe të Frasinës*” (1975), botimin filologjik të tri veprave të F. A. Santorit: “*Këngëtorja arbëreshe*” (1974), “*Aless Dukagjini*” (1983) dhe dramës “*Emira*” (1984). Për shumë vjet radhazi Solanoja gjurmroi të folmet e gjalla arbëreshe, orientoi studentët e tij më të mirë të hulumtonin dialektet dhe onomastikën arbëreshe, duke udhëhequr shumë tema diplome,

ideoi dhe, bashkë me prof. F. Altimarin, punoi për një *Atlas gjuhësor arbëresh*, botoi një numër studimesh dialektologjike me rëndësi, si: *"I dialetti albanesi d'Italia meridionale. I. Appunti per una classificazione"* (1979), *"Le parlate albanesi di S. Basile e Plataci"* (1979), *"La parlata albanese di Firmo"* (1983). Botoi edhe një gramatikë të shqipes *"Manuale di lingua albanese"* (1972). Bashkë me doracakun *"Guida alla conversazione albanese"* (1975) gramatika e Solanos i bëri një shërbim të mirë njohjes dhe zbatimit të normave të gjuhës letrare shqipe të njësuar në radhët e arbëreshëve të Italisë e më gjerë.

Françesko Solano qe, gjithashtu, poet, prozator e dramaturg. Në moshë të re ai pat botuar me pseudonimin **Paullo Illyrico**, pastaj, që nga 1946 e këtej, me pseudonimin **Dushko Vetmo**. Ka botuar rreth nëntë vepra letrare, nga të cilat dy përmbledhje me vjersha *"Bubuqe t' egra"* (1946) dhe *"Te praku"* (1977). Nga shkrimet në prozë janë të njohura *"Lalë Ndreu nuk thotë përralla"* (1957), *"Tregimet e lëmit"* (1975), *"Vjeshtë e thatë"*, novelat *"Bijtë e Dodonës"*, *"Dhaskal Miuri"*, romani *"Akullnajat"* dhe dramat *"E po hëna"* (1963) dhe *"Shkretëtira prej guri"* (1974). Disa nga vjershat më të mira të Dushko Vetmos janë botuar edhe në antologjitë e poezisë së sotme arbëreshe: *"Rrënjë e fortë"* (R. Ismajli, Prishtinë, 1978) dhe *"Degë e blertë"* (N. Jorgaqi - H. Sinani, Tiranë, 1980) dhe *"Antologji e poezisë bashkëkohore arbëreshe"* (A. Berisha, Rende, 1999).

Të rëndësishme kanë qenë edhe ndihmesat e Solanos përmbi gjendjen gjuhësore të sotme të arbëreshëve të Italisë dhe argumentimet e tij të shëndosha rreth domosdoshmërisë që të shkruhet e të lëvrohet shqipja në mjediset tradicionale arbëreshe. Kemi parasysh, sidomos, shkrimet *"Realiteti historiko-gjuhësor i ngulimeve arbëreshe të Italisë"*, botuar në *"Shkolla arbëreshe"*, Ungër, 1984 dhe *"Pse po dalim?"* kryeartikull i revistës *"Vija"* (1976).

Për meritat dhe ndihmesat e tij të vyera në të mirë të gjuhës shqipe, të letërsisë dhe të gjuhësisë e filologjisë arbëreshe dhe si personalitet i rëndësishëm i diasporës shqiptare, Françesko Solano është dekoruar me *"Urdhrin Naim Frashëri"* të Klasit të Parë me këtë motivacion: *"Është shquar si shkrimtar dhe studiues i njohur, themelues i katedrës së gjuhës shqipe në Universitetin e Kalabrisë, autor i një gramatike të gjuhës shqipe dhe i disa studimeve shkencore me vlerë për dialektet e filologjinë arbëreshe, pedagog dashamirës dhe mik i vendit tonë"*.

Muziktar dhe kështjellar i fjalës së bukur shqipe (*"Lodazio"* për prof. Ramadan Sokolin, me rastin e 80-vjetorit të lindjes)

Ramadan Sokolin e kam njohur vonë, madje shumë vonë, porse ia kam lexuar shkrimet, ia kam dëgjuar bisedat në radio dhe e kam vlerësuar lart qysh prej më se 30 vjetësh. Më bënte përshtypje jo vetëm lënda për të cilën ai shkruante, e cila, ta themi të vërtetën, ishte disi në shmang të interesave të mia të mirëfillta si gjuhëtar, ai shkruante për figura të ndritura e për muziktarë arbër, gjëra interesante, porse mua më bënte përshtypje më shumë një gjë tjetër dhe pyesja veten:

Si është e mundur që një studiues i përmasave të tilla, të mëdha, një njohës aq i thellë e hulumtues aq i përkushtuar i muzikës dhe i artit, i etnologjisë dhe i kulturës, një dijetar në kuptimin e vërtet të fjalës, të shkruante e të fliste ashtu thjesht e kuptueshëm, aq qartë dhe aq ëmbël, po edhe aq drejt nga pikëpamja e normës gjuhësore?

Ramadan Sokolin, sot në 80-vjetorin e ditëlindjes së tij, bashkë me urimin që të bëhet edhe njëqind vjeç, unë si gjuhëtar modest, do ta uroj me këto fjalë:

Rroftë, shkroftë dhe foltë edhe për shumë vjet të tjera, ky **kështjellar i fjalës së bukur shqipe**, ky luftëtar i paepur për ta qëmtuar, hulumtuar e lëvdur këngën shqiptare, muzikën dhe muziktarët arbër e shqiptarë!

Ramadan Sokoli është një figurë e madhe e për madhësinë e tij nuk mbetet vend për të folur një gjuhëtar. Për të flasin jeta dhe veprat e tij të shumta, ato që janë mirëfilli muzikore dhe ato që janë botuar në formë artikujsh, studimesh, librash monografikë apo si tekste të shkollës së lartë e të shkollave të mesme; janë disa mijëra faqe, por janë edhe kushedi sa kumtesa e referime në konferenca e tubime shkencore kombëtare e ndërkombëtare në të cilat ai ka marrë pjesë, si dhe disa filma dokumentarë të ideuar e të realizuar me tekstet e dijet e tij. Pa dyshim, ato mbeten ndihmesa shumë të rëndësishme për shkencën, muziktarinë dhe kulturën shqiptare, porse kjo s'është kompetenca ime t'i vlerësoj e fjala ime për këtë nuk çon peshë.

Autoritete dhe zotërinj e zonja që ndodheni sot këtu, unë e lypa fjalën për të theksuar diçka tjetër:

Ndërkaq, Ramadan Sokoli, një nga ata që tërë jetën shkroi e foli shqip, që mëtoi për ta thënë shqip lëndën jo të thjeshtë që hulumtoi, sikur më trimëron sadopak e më bën të shpresoj.

Jam i bindur që nuk gaboj aspak po të pohoj se Ramadan Sokoli është një **kreshnik i shqiptarisë**, një njeri i madh, i mësuar e i formuar në universitete

e konservatore të shquara të Firences e për kohë të gjatë, që njeh për maje të gishtave jo vetëm italishten po edhe bukur shumë gjuhë të huaja të tjera, ka meritën **se kur shkruan e flet mendon shqip, e përbluan mendimin shqiptarisht dhe mëton të gjejë fjalë shqipe apo t'i sajojë me brumë shqiptar ato terma e fjalë që i mungojnë**. Kjo duket edhe në një gjë tejet të thjeshtë, por domethënëse: ai e quajti gjithnjë veten, dhe e quan edhe sot, me thjeshtësinë më të skajshme: **MUZIKTAR**.

(Njësoj si shqiptar, gjuhëtar, armëtar, rremtar). A thua se nuk e di dhe s'e ka dëgjuar ndonjëherë fjalën muzikolog?!

Veprat e shkruara dhe kumtesat e folura të prof. Ramadan Sokolit, përtej (dhe krahas) asaj çka trajtojnë, që është ajo që është: e vlefshme, e rëndësishme për fushat përkatëse..., kanë pasur e kanë edhe vlerë të paqumeshme si gjedhe (modele) të të shkruarit e të folurit shqip, si sprova të suksesshme për të ndërtuar edhe një terminologji shqipe në fushën e muzikës, të këngës dhe më gjerë të kulturës e të arteve shqiptare.

Në vitin 1986, në revistën shkencore "Gjuha jonë" profesori botoi një studim shumë interesant e me vlerë "Ndihma e gjuhësisë sonë për muzikologjinë", ku ai sjell sa e sa emërtime shqiptare për vegla muzikore e dukuri të ndryshme që lidhen me këngën e me muzikën e që, në rrethin e gjerë të shqyrtimeve historiko-kulturore për hershmërinë e shqiptarëve, hedhin dritë edhe për shumëçka anase në muzikarinë tonë, që nga arbrit e deri te dardanët e shqiptarët.

Nuk dua të shpërdoroj durimin e të pranishmëve të nderuar, me shembuj e shtjellime të tepërta. Po them vetëm një fakt: për të përgatitur këto dy fjalë për tubimin e sotëm, kam vajtur enkas në Bibliotekën e Akademisë së Shkencave dhe kam shfletuar skedarin përkatës të zëri Ramadan Sokoli. Gjithashtu kam rilexuar librin e tij "16 shekuj" dhe shumëçka tjetër.

Do të dëshiroja që një punë të tillë ta bënin edhe shumë njerëz të tjerë, sidomos ata që shkruajnë e flasin shpesh, që po na e prishin shqipen me përkthimet shatra-patra e me ndërtimet e huaja, sa të pakuptueshme aq edhe të papërshtatshme për natyrën e shqipes.

Në titujt dhe në shkrimet e Ramadan Sokolit do të gjejnë të thena shqip, thjesht e kuptueshëm dijet dhe lëndën aspak të thjeshtë, madje tejet të ndërlikuar që ai ka trajtuar.

Po lejohej të citoj vetëm një fragment nga hyrja e studimit të tij për Niketë Dardanin:

"Niketë Dardani ose Niketa i Remisianës, siç e quan bota këtë dijetar e muziktar të kryehershëm, është një personalitet madhor i traditës sonë kulturore e artistike..."

Prandaj muzikologjia shqiptare, përmes punës ngulmuese, duke i zgjeruar e duke i thelluar hulumtimet, po davarit mjegullnajën që mbulonte këto tradita dhe po hedh dritë mbi disa anë të panjohura... Një ndër personalitetet madhore, të cilit i takon një vend bukur i dukshëm në panteonin e kulturës artistike të popullit tonë, është Niketë Dardani..."

Tejendanë veprave të Ramadan Sokolit nuk do të gjeni ndonjëherë fjalë të huaja të panevojshme, as fraza të përcudshme e të stërgjata, as të folur me shtampa e me slogane të papërtypura. Asnjë për be, siç i thonë në Shkodër, as CV, as *respektive*, as *fluide*, as *divagacione*, as *kantautor brilant*, as *kanconisima*. Aty do të gjeni fjalë e mënyra të thëni shqipe, sintaksë shqiptare, kulturë të foluri me rrënjë e me degë shqiptare.

Ramadan Sokoli mbeti deri në moshën e tij të respektuar një nxënës i malësive tona, paçka se ai është, ndërkaq, një njeri i shquar i akademive e universiteteve. Porse ai nuk e ka për turp të pohojë se ka mësuar shumë prej malësorëve pa shkollë, me të cilët ai pati rastin të qëndrojë edhe në aso rrethanash që askush mos i provoftë më.

Pak ditë më parë, pata nderin të isha në një udhëtim studimor në Kalabri, ku bënte pjesë edhe prof. Ramadan Sokoli. Kemi qëndruar gati gjithë kohës bashkë. Ka qenë një kënaqësi dhe një shkollë e vërtetë biseda me të. Kam pasur rast të shkoj jashtë shtetit me shumë profesorë të njohur. Dua të them se pas Eqrem Çabejt, Ramadan Sokoli është bashkudhëtari im më simpatik, më fisnik.

Dhe për ta mbyllur, i nderuar dhe i dashur "MUZIKTAR", paçim shëndet e jetë për të udhëtuar edhe shumë herë të tjera së bashku!

E gëzofsh mirënjohjen e Tiranës.

I lumtë Këshillit Bashkiak të Tiranës, që i ka shkruar mendja dhe ia akordoi këtë titull të lartë nderi këtij muziktar, që nderon jo vetëm Tiranën, por edhe krejt kombin shqiptar.

Faleminderit.

Tiranë, 21 qershor 2000

MODELE VLERËSIMI TË UDHËHEQËSIT SHKENCOR PARA SE TË MBROHET DISERTACIONI

Para se të bëhet mbrojtja e diplomës, e mikrotezës për “Master në gjuhësi” si dhe e doktoraturës, udhëheqësi shkencor duhet të dorëzojë një vlerësim me shkrim në formë “raporti”, në të cilin shprehet se e lejon mbrojtjen dhe garanton për vlerat dhe punën e bërë nga kandidati.

Raporti shkencor zakonisht duhet të jetë i shkurtër, por i tillë që të nxjerrë në pah punën që ka bërë kandidati dhe, në një farë mënyre, mendimin e udhëheqësit shkencor për mbërritjet e tij.

Me poshtë, pa mëtuar të jenë në formë “recetash”, po japim disa raporte shkencore që kemi pasur detyrimin të hartojmë për kandidatë që kanë punuar nën drejtimin tonë për gradën “Master në gjuhësi” dhe “Doktor i shkencave”.

Leje për mbrojtje mikroteze

I nënshkruari, udhëheqës shkencor i mikrotezës “*Kundrim historik i drejtshkrimit të emrave të përveçëm të huaj, me përparësi emrat anglo-saksonë e amerikanë*”, punuar nga znj. Z. M., mendoj se punimi është punuar mirë dhe autorja i ka përmbushur kërkesat e caktuara prej meje, si ideues dhe udhëheqës i saj, ka ndjekur me zell e kujdes literaturën e caktuar, ka qëmтуar materiale e të dhëna me vlerë dhe ka arritur të parashtojë edhe qëndrimin vetjak të saj rreth lëndës dhe prurjeve në këtë fushë me rëndësi të përdorimit të shqipes në kohën tonë.

Mendoj se tashmë mikroteza mund të paraqitet për mbrojtje para Komisionit përkatës.

Prof. dr. Gj. Shkurtaj

Tiranë, 13.12. 2007

Raport shkencor

për punën e bërë nga M. P. për temën e doktoraturës me titull: “*Ndihmesa e Karlo Taliavinit për albanologjinë*”

Znj. M. P., asistent-pedagoge në Universitetin Shkodrës “L. Gurakuqi”, e regjistruar për mbrojtjen e doktoraturës pranë Universitetit të Kalabrisë, pasi kishte punuar për një kohë më se dyvjeçare me ideimin dhe nën udhëheqjen shkencore të prof. Giuseppe Carlo Vincenzit, me lejen dhe miratimin e atij Universiteti, ka vijuar punën dhe e ka përfunduar studimin nën drejtimin tim.

Kam bindjen se, pavarësisht nga vështirësitë dhe rrethana që kandidatja ka punuar pa pasur kontaktet e nevojshme me drejtuesin e lartpërmendur, ka bërë përpjekje të vlerësueshme dhe ia ka dalë të japë një studim relativisht tërësor e të rëndësishëm rreth veprimtarisë shkencore dhe ndihmesave të albanologut Karlo Taliavini (Carlo Tagliavini) në gjuhësinë shqiptare.

Në punim vlerësohet figura e këtij albanologu të shquar italian në dritën e synimeve për ta shqyrtuar sa më gjerë ndihmesën e tij në dialektologji, në kundrimet e shqipes si gjuhë ballkanike dhe për probleme të historisë së gjuhës shqipe e të marrëdhënieve të shqipes në kuadrin e fqinjësisë e të gjuhësisë ballkanike.

Znj. M. P. ka ardhur disa herë në Tiranë dhe ka referuar për punën e bërë, i kam bërë edhe disa vërejtje e sugjerime për disa pjesë të punimit, për aspekte të shfrytëzimit të literaturës etj., të cilat, në variantin përfundimtar, mendojmë se i ka pasur parasysh dhe studimi ka mbërritur në shkallën që mund të paraqitet për mbrojtje para jurisë përkatëse.

Prof. dr. Gj. Shkurtaj

Tiranë, 7. 03. 2006

Raport shkencor

për punën e bërë nga A. D. për temën e doktoraturës me titull: “*Zhargoni studentor*”

Zoti A. D., asistent-pedagog në Universitetin e Tiranës, i regjistruar për mbrojtjen e doktoraturës pranë Universitetit të Kalabrisë, ka punuar për një kohë të gjatë me ideimin dhe nën udhëheqjen time për një studim doktori nga fusha e sociolinguistikës e pikërisht rreth zhargonit studentor, një temë me rëndësi dhe e parrahur ose e trajtuar jo mjaftueshëm në studimet e derisotme.

Kam bindjen se, pavarësisht nga vështirësitë dhe rrethana që kandidati ka punuar këto dy vitet e fundit pa pasur kontaktet e nevojshme me mua, duke qenë se ka qenë i ngarkuar me punë si lektor i shqipes në Universitetin e Palermos, ka bërë përpjekje të vlerësueshme dhe ia ka dalë të japë një studim relativisht tërësor e të rëndësishëm rreth dukurisë sociolinguistike që ka marrë në shqyrtim.

Kam bindjen se ai, ndonëse nuk i ka zbatuar fazat e hetimit dhe të parashtrimit të tezës ashtu si i kishim ideuar e caktuar në fillim, më në fund ka arritur të nyjëtojë një studim me interes, ka ndjekur literaturë teorike të gjerë, sidomos pas vajtjes në Itali, gjë që ia ka zgjeruar edhe horizontet e problematikës së marrë në shqyrtim.

Zoti A. D. ka ardhur edhe para disa javësh në Tiranë, më ka referuar për punën e bërë, i kam bërë edhe disa vërejtje e sugjerime për disa pjesë të punimit, për aspekte të shfrytëzimit të literaturës etj., të cilat, në variantin përfundimtar, mendojmë se i ka pasur parasysh dhe studimi ka mbërritur në shkallën që mund të paraqitet për mbrojtje para jurisë përkatëse.

Prof. dr. Gj. Shkurtaj

Tiranë, 30.11. 2006

DUHET TË DIMË TË SHKRUAJMË

1. Fantazia dhe ortografia ose nga ideja te realizimi i shprehjes së saj me shkrim

Fantazia është një nga fjalët më të këndshme të fjalorit të çdo gjuhe, e cila, në tërësinë e kuptimeve të saj, ngërthen kryesisht vlera pozitive. Të bën të mendosh për njerëz të qeshur e të gëzuar, që e marrin jetën së mbari, për artistë dhe njerëz të suksesit, të atillë që, çfarë iu lind në mendje e vënë në jetë dhe bëhen kështu të famshëm. Ky të kuptuar na vjen prej shekujsh edhe në formën e frazeologjive vlerësuese të atyre që dinë të krijojnë e që për ta në trevat shqiptare thuhet qartë e thjesht: *çka i sheh syri ia bën dora* (për mjeshtrat) ose që shprehet në cilësorët e tillë si: *i mençur, i ditur* ose *i dijshtëm, i shpejtë, i zgjuar, i squet* dhe *i qutë, i kujtueshëm, i stillueshëm* etj.

Ortografia (ose shqip: drejtshkrimi), përkundrazi, është një fjalë më pak e këndshme: ka erën e shkollës së rreptë e të rregullave që duhen njohur, mësuar e zbatuar dhe, në një farë mënyre, është gati e padëshirueshme, dhe mund të cilësohet nga shumëkush, jo vetëm si “jomoderne”, por edhe si e mërzitshme dhe “pedante”.

Puna është se për të shkruar, për t’i vënë në letër ato që na vijnë në mendje, gjithmonë, ka qenë (është dhe do të jetë) e nevojshme të dimë si shkruhet: pra, së pari, duhet të nxëmë alfabetin, pastaj të ushtrohemi të shkruajmë gjuhën tonë me atë “kod”, sipas rregullave dhe një tradite të caktuar që na vjen nga pararendësit. Njeriu që ulet të shkruajë ndodhet para mëdyshtjes: *di çfarë të them, por duhet të di si ta them me shkrim*.

Vendet me tradita të hershme shkrimore, natyrisht, kanë edhe kode drejtshkrimore dhe përgjithësisht rregulla të shkrimit mjaft të kodifikuara dhe të atilla që kërkojnë mundim e zell të madh për t’i nxënë e për t’i ushtuar. Pra, për t’u bërë shkrimtar nuk mjafton fantazia, nuk mjaftojnë vetëm idetë dhe figurat që ka njeriu në mendjen e vet, duhet edhe zotërimi i kodit të të

shkruarit: alfabeti, drejtshkrimi, normat morfologjike e sintaksore, si dhe aftësia e dija për të gjetur fjalët më të përshtatshme e që janë në përputhje me shqipen e sotme. Pra, ka edhe një normë tjetër: norma leksikore e terminologjike.

Idetë, qoftë ato që kanë të bëjnë me jetën e punët e përditshme, qoftë ato që lidhen me veprimtari të mëdha: me shkencën, artin, kulturën, politikën, biznesin etj., po edhe krijimet e fantazisë më të lartë që mund të jetë, kanë nevojë për t'u shprehur në një gjuhë, kanë nevojë për t'u shkruar, sepse vetëm ashtu ato do të bëhen të kumtueshme dhe të kuptueshme nga të tjerët. Kështu, kalohet normalisht në realizimin e vargut: **ideja, shprehja e saj me shkrim** për t'ua kumtuar të tjerëve, **botimi** ose **publikimi** i asaj që u shkrua për t'ua ofruar lexuesve dhe njerëzve të interesuar që ta dinë, ta lexojnë e ta kuptojnë dhe, mbi atë bazë, edhe ta zbatojnë. Kjo do të thotë se edhe fantazia më e ndezur ka nevojë për gjuhën. Madje, jo thjesht për një gjuhë të çfarëdoshme, por të atillë, të përpunuar e të zhdërvjellët, që të mos mbetet asgjë pa u kumtuar lexuesve. **Shkrimtarë që nuk dinë të shkruajnë nuk ka pasur dhe nuk ka për të pasur.** Karikatura miqësore e përjetshme e shkrimtarëve ka qenë: pena në dorën e djathtë dhe vështrimi i fiksuar diku për të ndjellë frymëzimin, pastaj tryeza me makinën e shkrimit përpara dhe, në kohën tonë, kompjuteri ose diktofoni. Edhe në rastet më të skajshme, të fatkeqësive ose dëmtimit të duarve në ndonjë aksident, njerëzit e letrave e të shkencës, për t'u shprehur me shkrim, kanë nevojë të kenë pranë ndonjë ndihmës a sekretar që të shkruajë në mënyrë korrekte ato që thonë me gojë, përndryshe fantazia mbetet aty ku lind, në trurin e individit. (Kujtoni, ndër të tjera, vargun ankimtar të Migjenit për "Kangët e pakëndueme", që thotë "unë djepi juej, ndoshta edhe vorri juej").

Për të "zbardhur" a vënë në letër fantazinë e vet, secili njeri ka nevojë jo vetëm për gjuhën, por edhe për pasurinë, larminë dhe zhdërvjelltësinë e saj, për rrjedhshmërinë, imtësitë dhe ngjyresat e saj, për ato kuptime të drejtpërdrejta ose të figurshme, që i japin mundësi krijuesit të dalë përtej mëdyshtjes: "e si mund të vihen në kartë, fjalët e gjuhës së zjarrtë?", siç ankohej me të drejtë njëri prej poetëve të Rilindjes sonë Kombëtare. Dihet, nga të gjithë, qysh nga shkolla e mesme, se Dante Aligieri, krijuesi me fantazinë më të ndezur në botë, ai që ideoi dhe krijoi "Ferrin" e rrathët e tij, si dhe "Purgatorin" e "Parajsën", teksa ia kishte hyrë punës për ta shkruar kryeveprën e tij "Komedinë hyjnore", i ankohet lexuesit me këto fjalë që dëshmojnë pikërisht vështirësinë e atij që shkruan:

"...se s'asht një punë që i dilet lehtë m'atë anë
t'përshkruhet si asht fundi i dynjasë,
s'mjafton një gjuhë që thurret veç "babë e nanë".²³

Edhe shkrimtarët e parë shqiptarë, qysh prej Gjon Buzukut, si nismëtarë të guximshëm që qenë, e me mëtimin madhështor për të themeluar traditën e shkrimit në gjuhën shqipe, qahen e shfaqësohen para lexuesve: "...desha me u fëdigun për sa mujta me dëjtun" (Buzuku) dhe se "m'u desh me qitë në dritë shumë fjalë plaka e të harrueme..." (Budi).

Kumtimi me gojë, qysh në krye të herës, ka gëzuar një farë lehtësie për krijuesit në krahasim me shkrimin. Në krijimet e hershme (jo vetëm në raste si ai i Homerit, për të cilin gojëdhëna thotë se që i verbër dhe këngët e "Iliadës" e të "Odiseut" i këndonte në publik dhe mbaheshin mend e kalonin gojë më gojë) kumtimi dhe kumtimi i këngëve, përrallave, legjendave dhe i historive në mbarë folklorin e vjetër të botës ka kaluar nga goja në veshin e dëgjuesve e prej tyre, përsëri gojë më gojë, ka mbërritur në kohët e shkrimit për t'u fiksuar e transmetuar edhe më tej deri në kohën tonë.

Gjuha e folur, përveç fjalëve të thëna me gojë, ka edhe mjete të tjera ndihmëse, si pasthirrat, britmat, ndryshimin e modulimin e zërit sipas situatave të asaj që këndohet a tregohet, si dhe gjestet e lëvizjet e duarve dhe përgjithësisht lëvizjen trupore, përfshirë edhe shoqërimin me instrumente muzikore, si lahuta e lashtë shqiptare.

Gjuha e shkruar, me përparësitë e veta ndaj gjuhës së folur, nuk ka mjete të tjera përveç letrës dhe mjetit të të shkruarit: penës së lashtë, të bërë prej puplave të shpendëve, deri te makina e shkrimit e Gutenbergut dhe kompjuteri i kohëve moderne. Pra, sikundër theksohet në çdo doracak a libër shkrimtarie, gjuhës së shkruar duhet t'i japim rëndësinë kryesore, asaj duhet t'i kushtojmë gjithë përparësinë dhe zellin e duhur për ta nxënë, zotëruar e ushtruar me kompetencë, në qoftë se duam që fantazia të mos frenohet, që atë çfarë na lind në mendje ta vëmë në letër me lehtësi.

Nuk është e rastit që, ndërsa në kohët e lashta, ushtrohej dhe vlerësohej kryesisht gojëtaria, në kohët e reja e sidomos në modernizmin e mijëvjeçarit që sapo ka nisur, kujdesi më i madh e përparësia i kanë kaluar me të drejtë fjalës së shkruar. Këtë e themi, natyrisht, në planin e përgjithshëm teorik dhe universal, jo thjesht shqiptar. Gjithashtu, po në shkallë gati universale, pavarësisht nga dallimet e veçantia e gjuhëve të caktuara, të nxënë se si duhet shkruar mirë,

²³ Shih: D. Aligieri, *Ferri*, (përkthyer nga P. Gjeçi), Tiranë, 1960, Kanga XXXII, f. 163.

zotësia dhe aftësimi për të shkruar me lehtësi e korrektësi gjuhën e vet, mbeten ende problem i pazgjidhur përfundimisht jo vetëm për shkollarët e shkollave të mesme, por edhe për studentët e universiteteve dhe, madje, për gati pjesën dërrmuese të profesionistëve: gazetarë, publicistë, njerëz të bizneseve, shtetarë të karrierës e pushtetarë të çfarëdo ngjyre partiore qofshin.

Gabimi në transmetimin e një mesazhi me shkrim është zakonisht më i rëndë se gabimi që mund të bëjmë kur flasim. Nuk është gjë e këndshme, por, sidoqoftë, po t'i shpëtojë një "*lapsus lingue*" (shkarje e të folurit), folësi edhe mund ta ndreqë menjëherë dhe t'i kërkojë të falur dëgjuesit; kurse në komunikimin me shkrim gabimi është më i rëndë. Botuesit e kujdesshëm përpiqen që në librat që botojnë të mos përvidhen as gabime shtypi dhe, në raste që shpëtojnë të tilla, në fund të librit, para se të shpërndahet në librari, ka qenë rregull të shtypet e të shtohet një faqe e veçantë me "ndreqje gabimesh".

Transmetimi i shkruar është mjeti nëpërmjet të cilit njerëzit prej mijëra vjetësh përcjellin idetë dhe zbulimet e tyre me vlerë universale e të rëndësishme: ato që i takojnë shkencës, fesë, politikës, letërsisë etj. Me anën e fjalës së shkruar ato përcillen nga brezi në brez, nga epokat e mëparshme te sotnja duke përshkruar edhe hapësira të mëdha, nga një cep i rruzullit në tjetrin. Të gjitha këto dëshmojnë rëndësinë që ka kujdesi në të shkruar, në kopjimin e dërgimin e mesazheve të shkruara, kurse në kohët e shtypshkrimit: gati për shtyp, shtypja dhe botimi. Gjithmonë mbetet në fuqi thënia e moçme latine: "*Verba volant, scripta manent*" (Fjalët fluturojnë, e shkruara mbetet).

2) Nga të folurit te shkrimi

Sipas Mak Haliday-t, një nga studiuesit më të autoritetshëm të këtij argumenti, një kriter i rëndësishëm i dallimit ndërmjet të folurit dhe të shkruarit lidhet me faktin se

teksti i shkruar ka "dendësi leksikore" më të madhe, d.m.th., sasi më të madhe emrash, foljesh dhe mbiemrash, kurse teksti i folur ka kompleksitet më të madh gramatikor, d.m.th. realizohet me ndërlikim të pjesëzave, zërave të padeshifrueshëm (parafjalë, ndajfolje, lidhëza), të termave xhenerikë ("bëj", "gjë", "asgjë", "diçka", "dikush") që e bëjnë më të përthyeshem dhe në dukje më ekuivok semantikisht²⁴.

²⁴ Shih: Mak Haliday, *Lingua parlata e lingua scritta*, Firenze, La Nuova Italia, 1992, pp.113-139 (përkthim nga *Spoken and Written language*, Victoria, Seakin University, 1985).

Por, pavarësisht nga kjo, nuk mund të thuhet se një diskutim i folur është më pak i qartë se diskutimi i shkruar. Për këtë ndihmojnë edhe elemente që mungojnë në të shkruar, si p.sh. gjestet dhe mimika, toni, ritmi, pauzat, melodika; lëvizjet e trupit (sidomos të duarve) dhe intonacioni. Edhe për mbajtjen gjallë të vëmendjes së dëgjuesit, gjuha e folur ka disa avantazhe që mungojnë në të shkruar.

Ndërkaq, ligjërimi i folur ka disa kufizime, si p.sh., rrethanën që nuk mund të rikthehet mbrapa dhe të përsëritë atë që u tha. Edhe po të tentohet nga folësi nuk mund të bëhet dy herë e njëjta thënie; po ashtu folësi nuk mund të fshijë e të heqë ndonjë fjalë a fjali që e ka shqiptuar. Po u tha fjala, shkoi në veshin e marrësit dhe nuk mund të kthehet prapa.

Së fundi, ka edhe një dallim tjetër me rëndësi: ligjërimi i folur është gjithmonë i realizueshëm "në kohë reale": ai është gjithmonë i improvizuar dhe i modifikuar sipas programimit nistor, si kur mbahet në publik, ashtu edhe në kontaktin e natyrshëm gjatë të folurit të zakonshëm, përderisa përdoret në po atë çast që është ideuar. Kjo mbart me vete edhe "fragmentimin tekstor" që do të thotë **kalim nga një argument në tjetrin pa ndonjë paranoftim a shenjë treguese**, si edhe me parregullsi ndërtimore, si ngurrime, ndërprerje frazash, fillime të rreme etj. dhe riformulime.

2.1. Të përbashkëtat dhe dallimet midis gjuhës së folur dhe formës së shkruar

Dikur gjuha e shkrimit me gjuhën e folur nuk përputheshin. Kjo ndodhte për arsye se, në shumë raste, si gjuhë shkrimi përdorehin ose gjuhë të vdekura, të quajtura "*gjuhë të kulturës e të shkencës*", siç ishte latinishtja në Evropë deri në mesjetë, ose gjuhët e huaja, si p.sh. latinishtja e greqishtja në Shqipëri në kohët e lashta dhe turqishtja gjatë pushtimit osman, si gjuhë e administratës së pushtuesve. Por ato kurrësi nuk mund të shërbenin si mjete të komunikimit të përditshëm, përderisa kishte *mospërputhje të plotë midis dy kodeve*: kodit të gjuhës së folur dhe atij të gjuhës së shkruar. Me termat e sotëm të sociolinguistikës, kjo gjendje mund të jepej kështu: pjesa dërrmuese e popullsisë përdorte vetëm L_1 (= gjuhën e vet amtare në trajtën e folur) dhe nuk e kuptonte aspak L_2 (= gjuhën e huaj që përdorej si gjuhë shkrimi, si gjuhë zyrtare). Vetëm një pakicë njerëzish, kryesisht grupe të kufizuara, që përfaqësonin klasën sunduese dhe specialistë të shkolluar në gjuhën e huaj përkatëse, e përdornin atë (L_2) në komunikimin me shkrim dhe vetëm në të rrallë (e në mjedise shumë të ngushta) mund të ushtrohej L_2 edhe si gjuhë e folur. Vështrimi i fazave nëpër të cilat ka kaluar gjuha shqipe, si

gjuhë e folur dhe si gjuhë e shkruar, na jep mundësi të shihet qartë se ajo është karakterizuar nga jetësia (vitaliteti) e pandërprerë dhe gjithnjë në rritje. Lidhur me këtë jetësi, A. Kostallari ka theksuar:

“...gjuha letrare shqipe është krijuar e përdorur gjatë shekujve nga një popull që e ka shqipen gjuhë amtare (L₁). Këtë jetësi e gjallëri ajo e ruajti edhe në kohët më të rënda të pushtimeve të huaja dhe e shfaqti në mënyrë të dukshme sidomos qysh në epokën e Rilindjes Kombëtare, kur në këtë gjuhë u krijuan vepra që i takojnë fondit klasik të letërsisë shqiptare e që pasuruan edhe letërsinë ballkanike e evropiane”.²⁵

Një veçori që e karakterizon procesin origjinal të formimit të gjuhës shqipe letrare të njësuar është se njësimi i saj u bë me përpjekje të përbashkëta të pjesëtarëve të kombit shqiptar në kontekste të ndryshme shtetërore e shoqërore. Krahas punës së gjerë e sistematike që është kryer në Republikën e Shqipërisë, përpjekje të rëndësishme janë bërë edhe nga shqiptarët që banojnë në trojet e veta në Jugosllavi: në Kosovë, në Maqedoni e në Mal të Zi. Në këtë rrymë historike janë përfshirë edhe arbëreshët e Italisë.

Përhapja e shpejtë e gjuhës letrare të njësuar në Republikën e Shqipërisë e në trojet që shtrihen pandërmjetshëm përtej kufijve të saj, si edhe në ngulimet arbëreshe, ka mbështetje dhe shpjegim të dyfishtë. Në njërën anë, kemi të bëjmë me pjesëtarë të një kombi të vetëm, të cilët kanë fate historike, tradita të njëjta shumëshekullore dhe njëjtësi të kulturës popullore, që ruhen e trashëgohen brez pas brezi dhe zhvillohen nëpërmjet gjuhës amtare. Nga ana tjetër, të gjitha të folmet e këtyre trojeve gjuhësore e të ngulimeve të diasporës janë forma të ekzistencës së një etnolekti të vetëm. Pra, në thelbin e vet, për të gjithë bartësit e të folmeve të shqipes, problemi që shtrihet ishte i njëjtë: kalimi nga variante dialektore në një gjuhë letrare mbidialektore, që është gjithashtu variant i etnolektit të përbashkët. Në përpjesëtime të ndryshme të folmet e dialektet e shqipes e gjejnë veten në variantin më të përpunuar, më të lartë e më me prestigj të këtij etnolekti, në gjuhën letrare kombëtare. Megjithatë, të gjithë bartësit e të folmeve, si të Veriut, ashtu edhe të Jugut, duhet ta mësojnë gjuhën letrare kombëtare, sepse asnjë e folme e shqipes dhe asnjë dialekt i saj nuk barazohet me të. Dallimet që ka kjo ose ajo e folme nga gjuha letrare janë të ndryshme, por çdo e folme ka dallime të tilla. Prandaj nuk është i drejtë mendimi se përpjekje për të zotëruar gjuhën letrare të njësuar duhet të bëjnë vetëm bartësit e të folmeve të Veriut dhe arbëreshët.

²⁵ Shih: A. Kostallari, *Gjuha letrare kombëtare shqipe dhe epoka jonë*, (Referat), Tiranë, 1984, f. 5.

Bartësit e çdo të folmeje, të Veriut e të Jugut, duhet të kapërcejnë dallime e mospërputhje në të gjitha nënsistemet gjuhësore për të arritur te gjuha letrare.

3. Statusi i shqipes në trojet kompakte ballkanike dhe në diasporat shqiptare

Shqipja letrare që përdoret sot brenda e jashtë kufijve të Republikës së Shqipërisë është një sistem i njëjtë, në të cilin vepron një normë gjuhësore pa variante territoriale brenda këtij sistemi. Por, natyrisht, në kontekstet e ndryshme shtetërore, kulturore e shoqërore, në të cilat funksionon sot kjo gjuhë letrare e përbashkët, jashtë kufijve të RSH-së, vihen re edhe ndërndikime (interferenca) të veçanta, depërtime të huaja, të cilat burojnë nga trysnia që ushtrojnë mbi shqipen gjuhët me të cilat ajo është në takim (kontakt) të drejtpërdrejtë, kryesisht serbokroatishtja (apo gjuha malazeze, siç po e quajmë fqinjët tanë variantin e tyre serbokroat) për shqiptarët e Kosovës e të Malit të Zi, maqedonishtja për shqiptarët e Maqedonisë dhe italishtja e greqishtja, përkatësisht për arbëreshët e Italisë dhe ata të Greqisë, anglishtja për shqiptarët e Amerikës, turqishtja për “arnautët” ose shqiptarët e Turqisë, gjermanishtja për shqiptarët e Zvicrës gjermanike dhe të Gjermanisë etj.

Edhe statusi zyrtar i shqipes letrare të njësuar nuk është i njëjtë në të gjitha trojet. Ai ndryshon sipas kontekstit shtetëror në të cilin ajo funksionon:

Në Republikën e Shqipërisë shqipja është gjuhë e vetme zyrtare. Aty ajo është (L₁) si në të shkruar, ashtu edhe në të folur. Në Kosovë shqipja, në suazën e krahinës autonome, ka funksionuar si gjuhë zyrtare bashkë me serbokroatishten, d.m.th. L₁ të folur shqipe i përgjigjet L₁ e shkruar shqipe dhe L₂ e shkruar serbokroate. Tek arbëreshët e Italisë shqipja është gjuhë që lejohet, por që as nuk përkrahet (ose përkrahet në nivel vendor), as nuk pengohet zyrtarisht. Efektivisht atje L₁ = shqipja e folur nuk përputhet fare me L₂ të shkruar dhe të folur (italishten zyrtare).

4. Shqipja si sistem variantesh që synojnë standardin

Po ta shohim në tërësinë e saj gjuhën e sotme shqipe si një sistem variantesh, mund të themi se trajta e saj e shkruar, që ka edhe zbatim gojor pothuajse të njëjtë, qëndron në krye. Trajta e shkruar e udhëheq sot gjithë procesin e njësimimit dhe të përparimit gjuhësor jo vetëm brenda Republikës

së Shqipërisë, po edhe kudo në trojet kompakte ballkanike ku ka shqiptarë, madje edhe në diasporat e mocme shqiptare, **sepse pikërisht në këtë trajtë gjuha letrare ka arritur njësimin më të plotë** dhe prandaj ajo është bërë sot *"emëruesi i përbashkët"* i njësisë njëformëshe të gjuhës së gjithë kombit shqiptar. Krahas trajtës së shkruar gjuha letrare shqipe ka edhe trajtën e folur, që përfshin edhe gjuhën e ligjëratave botore të pashkruara dhe ligjërimin letrar-bisedor të njerëzve më të shkollluar.

Historikisht, **më e lashtë është gjuha në trajtën e saj të folur**, e cila siç dihet nga filozofia e gjuhës, ka lindur së bashku me mendimin, në të njëjtën kohë dhe si rrobë a veshje materiale e tij. Pas një periudhe relativisht të gjatë të ekzistencës së gjuhës në trajtën e folur, për nevoja të komunikimit më të gjerë, sidomos në largësi (hapësirë) dhe veçanërisht për të bërë të mundur ruajtjen dhe transmetimin e mendimeve dhe të përvojës në plan kohor, d.m.th. nga brezat e vjetër te të rinjtë, nga një epokë në tjetrën, *gjenia njerëzore shpiku edhe një trajtë të dytë të gjuhës, trajtën e saj të shkruar*. Këto dy trajta të gjuhës kanë shumë anë të përbashkëta, por, natyrisht edhe disa veçori që është e nevojshme të njihen posaçërisht nga ata që merren drejtpërdrejt me mishërimin praktik të tyre në letërsinë artistike. Le të ndalemi në disa nga këto veçori, sidomos duke theksuar *lidhjet e ndërsjella të leximit e shkrimit, përkatësisht të gjuhës së folur dhe gjuhës së shkruar*.

Mbi bazën e gjuhës së folur ngrihet një aftësi plotësuese, por shumë e rëndësishme e komunikimit të njeriut: **shkrimi dhe leximi**. Aftësia e të shkruarit lind mbi bazën e të folurit, por, me kohë, zhvillohet aq shumë, sa që në një farë mase ia kalon atij.

Gjuha e shkruar ose paraqitja grafike, në shumicën e rasteve, nuk është një transkodifikim i thjeshtë i të folurit të shkruar. Natyrisht, në parim, çdo gjë që flitet mund të paraqitet edhe me shkrim (grafikisht), ose anasjelltas, por është fakt i mirënjohur që **nuk flasim ashtu siç shkruajmë**. Psh. ligjërata (leksioni) që mban një lektor (ligjërues) para studentëve të një kursi universitar, fjalimet e ndryshme botore (publike) të personaliteteve të shquara politike, paraqitja me gojë e dekreteve, ligjeve, akteve gjyqësore etj., janë në fakt trajta të dyfishta (*ambiguous*) ku **të folurit, ndërtohet mbi të shkruarit**. Të njëjtën gjë mund të themi edhe për gjuhën e lajmeve të radios e të televizionit, të cilat kanë rëndësi e forcë ndikuese të madhe në ditët tona. Në komunikime të tilla, **mbi bazën e fjalës së shkruar, gjuha e folur fiton struktura të reja shprehjeje, të cilat pasurojnë sistemin e gjuhës, prandaj edhe duhen studiuar me vëmendje të posaçme nga ana e gjuhësisë**. Por, trajta të tilla nuk duhen përzier me gjuhën e folur të mirëfilltë.

Kur themi gjuhë e folur, në radhë të parë, kemi parasysh dialogun, bisedën me dikë, d.m.th. **komunikimin që realizohet dhe varet nga një situatë e caktuar**. Dhe është pikërisht situata e ligjërimit ajo që e motivon bisedën e gjallë, që i jep asaj domethënien e plotë. Njeriu, qysh në moshë të njomë e fiton aftësinë e të folurit pikë së pari nëpërmjet bisedës së gjallë të përditshme, duke thithur sidomos rëndësinë e situatës së ligjërimit. Le të regjistrojmë në magnetofon një bisedë të çfarëdoshme. Pastaj, si të kenë kaluar disa javë ose muaj, d.m.th. kur ta kemi harruar përmbajtjen e saj, marrim dhe e ridëgjojmë. Do të çuditemi shumë, sepse ne i kemi harruar rrethanat e veçanta, situatën konkrete të asaj bisede, mirëpo ata janë faktorë të tillë, pa të cilët ne nuk e zbërthejmë dot ku drejtohen thirrjet, të qeshurat, miratimet me *"po"* ose *"ashtu"* etj. Përkundrazi, një ligjëratë, fjalim, raport, pasqyrë, formular pagese, faturë a letër banke etj. po ta incizojmë në magnetofon, sa herë ta ridëgjojmë, pavarësisht nga koha që mund të ketë kaluar qysh kur është incizuar, do të na krijojë të njëjtën paraqitje të plotvlershme si atëherë kur e kemi dëgjuar për të parën herë. Kjo veçori lidhet me faktin që **gjuha e folur e përditshme apo biseda e gjallë e zakonshme ka si bazë dialogun**, i cili është si një *epifenomen gjuhësor*, që plotësohet dhe shoqërohet edhe me gjepte, vështrime, veprime a lëvizje konkrete në funksion të situatës së ligjërimit. Në këtë mënyrë analiza e strukturës gramatikore e gj. ihës së folur, në krahasim me atë të gjuhës së shkruar, bën të mundur të zbulohen dallime të ndjeshme. Këtu, nuk është fjala vetëm për dallimet madhore, p.sh. të strukturës gramatikore të shprehjes së një traktati filozofik, apo të një teksti të historisë, a të një lënde tjetër, në krahasim me gjuhën e bisedës. Puna është se, **kur ulemi të shkruajmë, qoftë edhe një letër të thjeshtë drejtuar një të afërmi, shprehja merr një drejtim tjetër, të ndryshëm nga ai i gjuhës së folur**. Të njëjtën përmbajtje, p.sh. kërkesën për të ndjekur studimet e larta në një nga fakultetet e Universitetit të Tiranës apo të ndonjë universiteti tjetër e **paraqesim ndryshe kur bëjmë kërkesë me shkrim dhe ndryshe nëse paraqitemi në një zyrë dhe kërkojmë me gojë të regjistrohemi**. Këta shembuj tregojnë se **ka dallime të ndjeshme strukturore** midis gjuhës së folur të përditshme, nga një anë, dhe gjuhës së shkruar, nga ana tjetër. Por një studim i imët i tyre, i krahasuar, do të nxirrte në pah edhe një varg dallimesh të tjera të imëta, me vlerë për njohjen e gjerë të tyre. Pa mëtuar t'i kemi shoshitur e analizuar shterueshëm, në pjesën që vijon, do të vëmë në dukje çfarë dallimesh ka midis gjuhës së folur dhe gjuhës së shkruar, por më përpara është e domosdoshme të theksojmë se, **midis gjuhës së folur dhe asaj të shkruar ka shumë pika të përbashkëta themelore**.

Gjuha e folur i zhvillon elementet e kodit të saj në kohë, kurse në gjuhën e shkruar kjo kohë aktualizohet në formë drejtvizore (*lineare*), por që të dyja këto kode kanë njëjtësi (*identitet*) midis tyre. Këtë njëjtësi duhet ta kuptojmë në një lidhje të tillë: elementet që përbëjnë shkrimin janë shenjat grafike (shkronjat) dhe shenjat e pikësimit; kurse gjuha e folur përbëhet nga shenja gjuhësore të nyjtuara me zë: tingujt që formojnë fjalët dhe intonacioni. *Të dyja sistemet e komunikimit, të folurit dhe të shkruarit, përputhen në një përmbajtje identike: transmetim i përvojës njerëzore të përgjithshme. Ndërkaq, ato dallohen nga fakti që për shkrimin shërbejnë elementet grafike, kurse për të folurit elementet zanore (vokale).* Megjithatë, shkrimi nuk është zhvendosje e thjeshtë e shprehjes së folur në shprehje grafike, sepse, së pari, përvetësimi i tyre nuk nis në të njëjtën kohë (shkrimi rregullisht nis në vitin e gjashtë të jetës, kur fëmija ka fituar shprehitë më të domosdoshme të të folurit) dhe, së dyti, ai nuk përvetësohet vetëm duke nxënë shkronjat e alfabetit dhe kombinimet e tyre. Uniteti grafik, si për shkrimin, ashtu edhe për leximin, nuk është shkronja e vetmuar, por tërësia rrokjesore që paraqitet grafikisht nga shumë shkronja. Çdo njësi grafike ka lidhje të qëndrueshme dhe specifike me njësinë fonologjike që zbulohet nga konteksti. Pra, përvetësimi i shkrimit dhe i leximit varet nga përvetësimi i gjuhës së folur. Çdo individ normal, me një nivel të dhënë zhvillimi mendor e psikik, shfaq aftësinë e tij për të shkruar. Por ky potencial, që varet nga ngritja dhe pjekuria e shumë sistemeve, mund të bëhet veprues dhe efektiv vetëm nëpërmjet të nxënit të drejtuar nga dikush apo në shkollë.

Për shumë kohë njerëzimi ka pasur vetëm trajtën e folur të gjuhës. Në vende të ndryshme shkrimi nuk është shpikur në të njëjtën kohë, prandaj ka pasur realizime grafike nga më të ndryshmet, siç janë shkrimet *ideografike*, *piktografike*, *jeroglifike* etj.

“Baza e epërsisë së gjuhës së folur ndaj gjuhës së shkruar qëndron, para së gjithash, në faktin që ligjërimi është më i vjetër dhe më i përhapur se shkrimi... Megjithatë, marrëdhëniet moshore midis ligjëritit dhe shkrimit kanë rëndësi të dorës së dytë. Për të kuptuar marrëdhëniet midis ligjëritit dhe shkrimit, më thelbësor është fakti që të gjitha sistemet shkrimore, siç është provuar, rrjedhin nga njësitë e gjuhës së folur. Në përshkrimin e gjuhës së folur gjuhëtari, në përgjithësi, duhet të dallojë tri lloje njësisht: “tingujt”, “rrokjet” dhe “fjalët”. Por, zakonisht, të gjitha sistemet e përdorura të shkrimit janë ndërtuar duke u mbështetur në njërin ose në tjetrën njësi: sistemi **alfabetik** mbështetet në “tingujt”, sistemi **rrokjesor** – mbi “rrokjet” dhe sistemi **ideografik** – mbi “fjalët”²⁶.

²⁶ Shih: John Lyons, *Hyrie në gjuhësinë teorike*. Përktheu nga gjermanishtja prof. dr. Ithem Likaj, Dituria, 2001, f. 51-52.

Gjuha shqipe, siç dihet, dokumentet e shkrimit nuk i ka shumë të lashta, ato shkojnë deri në gjysmën e parë të shek. XVI. Edhe ky është një fakt që dëshmon se midis gjuhës së folur dhe asaj të shkruar ka dallime, herë-herë shumë të mëdha kohore, çka lidhet me faktorë jashtëgjuhësorë. Nga ana tjetër, duhet të theksojmë se, ashtu si me gjuhët e shkrimit, mund të ndodhë edhe me individë të veçantë në kohën e sotme; një fëmijë, apo edhe një grup i madh fëmijësh, po të mos dërgohen në shkollë e po të mos bëhet me ta asnjë punë për t'u mësuar shkrim e këndim, mund të mbeten analfabetë; **pra, ata do të dinin të flisnin shqip, por nuk do të njihnin trajtën e saj të shkruar.**

Gjuha e folur nga gjuha e shkruar dallohen qartë në kushtet e funksionimit të tyre:

a) Gjuha e folur i drejtohet një numri shumë të kufizuar personash, kurse gjuha e shkruar u drejtohet shumë personave ose mbarë një kombi.

b) Në gjuhën e folur zotërues është dialogu apo ligjërimi i mbërthyer, ndërpersonal, kurse në gjuhën e shkruar formë zotëruese është monologu. Shkrimtari, gazetari apo shtetari shkruan dhe atë që publikon apo boton ai mund ta lexojnë qindra e mijëra veta.

c) Në gjuhën e folur temat e bisedës zakonisht janë të thjeshta; ato i përkasin jetës së përditshme dhe plotësohen nga gjetet, mimika, intonacioni etj. Përkundrazi, në gjuhën e shkruar temat apo subjektet janë të rëndësishme, të ndërlikuara, shpesh me përmbajtje politike, filozofike, shoqërore, shkencore etj. pra, zakonisht me karakter publik e zyrtar me rëndësi.

ç) Në gjuhën e folur ata që hyjnë në bisedë, zakonisht, janë në afërsi të njëri-tjetrit, pra, kanë takim a kontakt të drejtpërdrejtë, kurse në gjuhën e shkruar, si rregull, takimi midis atij që shkruan dhe lexuesve të tij nuk është i drejtpërdrejtë. Kjo do të thotë se aty mungojnë ndërhyrjet gojore dhe elementet plotësuese. Gjithçka mbyllet brenda letrës së shkruar me fjalë, fjali dhe shenjave të pikësimit.

Njohja e këtyre kushteve të funksionimit të gjuhës së folur dhe të asaj të shkruar është me rëndësi, në radhë të parë për përcaktimin e karakteristikave themelore të gjuhës së folur në dallim nga stilet e shkruara. Situata mund të jetë e tillë:

a) Gjuha e folur ka karakter spontan dhe të zhdërvjellët, me karakter zakonisht joformal, kurse stilet e shkruara kanë karakter **formal**, **zyrtar**.

b) Anë zotëruese e kumtimin në gjuhën e folur është ndjenja, emocioni, afekti; kurse **në stilet e shkruara anë zotëruese është logjika**, paraqitja e saktë dhe e menduar mirë. Pra, në një farë mënyre kemi kundërvënje sipas

dy kaheve: **ndjenjë-arsye**. Tipike është, në këtë rast, formula e njoftuesit a zëdhënësit, që thotë: “*më vjen keq, por nuk ke fituar në konkurs!*”

c) Në gjuhën e folur nuk shquan ndonjë përkujdesje paraprake të folësit për të bërë paraqitjen dhe renditjen logjike të idesë e të thënies. Përkundrazi, në stilet e shkruara ka gjithmonë **mëtim për saktësi dhe përpikëri**, synohet sa më tepër shprehja e rrjedhshme dhe renditja logjike e ideve dhe e mendimeve a fakteve.

⑤ Të shkruarit si proces krijues dhe si punë që lyp përkushtim

“Të shkruash do të thotë të komunikosh **dy herësh** ose **dyfish**: *me veten* dhe *me të tjerët*”.

Gjatë faqeve të këtij libri, shumëçka do të dëshmojë se të shkruarit jo gjithmonë është mjeshtëri fitimprurëse. Mundimi e zëlli që lyp të shkruarit nuk janë gjithmonë në përpjesëtim të drejtë me përfitimin dhe frytet materiale që nxirren me atë mjeshtëri. Le të citojmë, lidhur me këtë rrethanë, një vlerësim të Zhan Pol Sartrit (Jean-Paul Sartre), i cili në librin “Fjalët”, duke treguar për fëmininë dhe ballafaqimet e tij të para me të shkruarit, kujton: “*Sapo kisha filluar të shkruaja, kur vija penën për të hartuar mendoja se kisha varur ëndrrat e mia në botë nëpërmjet gërvishjeve me një sqep prej çeliku*”.

Të shkruarit si proces është konceptuar gjithmonë si punë e lidhur me detyra të mërzitshme: të shkruash njoftime, raporte, protokolle dhe shënime të ndryshme. Sillni në mendje, p.sh., mundimin dhe shprehjen e lodhjes nga fëmijët kur shkojnë në shkollë për herë të parë. Nxënësit dhe studentët janë gjithnjë nën trysinë e lodhjes se “*duhet të shkruajnë*”. Edhe shkrimtarët kanë qenë e janë kurdoherë nën trysinë e mundimit për të gjetur fjalën dhe shprehjen e duhur. Dhe, të dyja palët, kanë të drejtë, sepse të shkruash do të thotë **të flasësh me vete sipas rregullave të stilit**, sipas rregullave të zgjedhjes dhe përdorimit të fjalëve: të shkruarit është një mënyrë e të menduarit, porse të shkruash është gjithashtu si të kalosh në një xhungël parimesh, rregullash, përdorimesh dhe kushtëzimesh. Të shkruash do të thotë të zotërosh mënyrën e të shprehurit normativ, të përjetosh gjithmonë shprehitë e rendit shkollor: drejtshkrimin, gramatikës, pikësimit etj. Të shkruash do të thotë **të lësh gjurmët e ideve, mendimeve dhe kulturës sate**. Të shkruash, së mbrami, do të thotë **të mbetesh vetëm me veten tënde**, me atë që dëshiron t’ia thuhet dikujt tjetër, por që të imponon qysh në fillim një

ballafaqim të heshtur. Të shkruash do të thotë të komunikosh **dy herësh** ose **dyfish**: *me veten* dhe *me të tjerët*.

Rruga e të shkruarit është e gjatë dhe e vështirë, me shumë të përpjeta dhe kaladredha, aq sa jo gjithkush mund ta gjejë durimin dhe forcën e vullnetit për ta kërkuar kënaqësinë e të shkruarit, që shkon mjaft më larg sesa gjuha e folur e zakonshme. Italo Kalvino (Calvino), njëri prej romancierëve më të mëdhenj italianë të shekullit XX, është shprehur:

“Unë ndiej vetëm përcëpim për fjalën e folur. Kjo gjë e butë dhe pa formë që del nga goja ime nuk më frymëzon veçse tëhuajësim. Unë nuk dua të më dëgjojnë kur flas... Edhe me gjuhën e shkruar gjërat nuk shkojnë më mirë, aq më tepër në dorë të parë. Pasaktësia, vagëllimi, përafërimi, ndjenja se je mbi rërë që lëviz, ja se çfarë më nervozon në të folur. Ja përse shkruaj unë: për t’u dhënë këtyre gjërave të përafërta (aproksimative) një formë, një rend, një arsye”.

Në këtë libër, të cilin mund ta quajmë udhëzues a metodë e të shkruarit, ndërsa mëtimi kryesor është t’i ndihmojmë studentët që dëshirojnë të merren me shkrimtari të adresuar në shkencat gjuhësore dhe letrare, nuk mund t’i shpëtojmë edhe një trajtimi disi më të hapët, sidomos lidhur me disa aspekte të psikologjisë së të shkruarit, disa përsiatjeve rreth stilit, pra, për të ideuar dhe për të vendosur atë formë, atë rend dhe atë arsyetim rreth të shkruarit për të cilat shprehej Italo Kalvino. Në mënyrë të veçantë ia vlen që, të gjithë ata që ua do puna të shkruajnë si profesionistë, të njohin sa më mirë pesë cilësitë e të shkruarit sipas Kalvinos në “Leksionet amerikane”: **lehtësia, shpejtësia, saktësia, tejpashmëria, shumanshmëria**²⁷.

Shumëçka të vlefshme gjejnë shkollarët edhe në libra të tjerë, si p.sh. trajtimin interesant i Umberto Ekos “*Si të shkruajmë një temë diplome*”²⁸, libër që ka pasur shumë ndikim, pikërisht për hir të namit të madh të autorit dhe që, më pas, është ndjekur dhe tejkaluar nga libra të tjerë kushtuar asaj tematike²⁹. Por shkrimtaria dhe posaçërisht hulumtimi shkencor kanë pasur e kanë edhe shumë prurje nga ligjëratat e folura e nga përvoja konkrete e njerëzve të penës.

²⁷ Shih: I. Calvino, *Lezioni americane*, Milano, Garzanti, 1988.

²⁸ Shih: ECO, Umberto: *Come si fa una tesi di laurea - le materie umanistiche*. I Grandi Tascabili, Manuali - Bompiani. Milano, 1995 dhe EKO, Umberto: *Si bëhet një punim diplome*. Përktheu: Dr. Kristina Jorgaqi. Botime “Përpjekja”, Tiranë, 1997.

²⁹ Shih: R. Fedi, *La Scrittura che conquista. Manuale per redigere testi*, Milano, Mursia, 1999 dhe Nella Gianetto, *Manuale di scrittura. Dall'ortografia ai testi professionali*, McGraw-Hill, 2005; P. Dalla Rosa, *Come si fa una tesi di laurea? Il disagio dello studente di fronte alla scrittura accademica*, Arcipelago Edizioni, 2002.

6) Vlera e shkrimit për qytetërimin

“Sot jetojmë në shekujt e qytetërimit të shkruar”.

“Takimi” me shkrimtarinë apo të shkruarit, d.m.th., me të folurit gojor “me gjurmë”, ka qenë një etapë e pamënjatueshme në evolucionin e shoqërisë njerëzore³⁰. Çdo epokë shihte se si shfaqej ndonjë shenjë e veçantë **fiksuese** e gjuhës së folur: *hieroglifet, ideogramat, alfabetet e ndryshme*... makina e shkrimit, shtypshkrimi me tipografi e shkronja plumbi, pastaj kompjuteri dhe fototipia, interneti, posta elektronike. Prej tyre të shkruarit u bë mjet (instrument) i qytetërimit: ai u ofroi njerëzve një mënyrë të re komunikimi dhe u lejoi ta vinin në “*kujtesë prej letre*” historinë e popujve, të fiksonin mbërritjet dhe përvojën e vyer për t’ua lënë ato brezave pasardhës.

Sot jetojmë në shekujt e qytetërimit të shkruar. Nga një anë e rruzullit në tjetrën, njerëzit njohin mbërritjet e shkencës, të teknikës dhe të qytetërimit, ndonëse nuk e kanë parë kurrë njëri-tjetrin. Shikoni se çfarë ndodh edhe te ne në sallat e internetit: ato janë plot e përplot, që nga mëngjesi deri në mëngjesin tjetër. Djem e vajza lexojnë ose “notojnë” në “çatet” e kësaj rrjedhe të pafundme të informacionit. Kërkojnë dhe gjejnë atë që u intereson. Faqet e librave dhe të gazetave janë shumëfishuar nga faqet elektronike të dixhitalizuara.

Shkrimi, ndërkaq, mund të na shërbejë edhe për një periodizim të historisë së njerëzimit: **para shkrimit, qysh kur u zbulua shkrimi dhe, ndoshta, pas shkrimit**, nëse shoqëria njerëzore do të shpikë ndonjë tjetër “takim” të ri përvojëfiksues më të atillë se shkrimi.

Në fakt, nëse duam të shkruajmë, i gjithë sistemi ynë mendor dhe lidhjet e shkëmbimet tona, mënyra jonë e të jetuarit, strukturat e bashkësisë shoqërore dhe të pushtetit etj. themelohen dhe organizohen duke u nisur nga “tekstet”. Dhe këto tekste mund të jenë nga më të ndryshmet: tekste ligjesh, artikuj, përmbledhje, letra, telegrame, libra, romane, urdhëresa, afishe ose parulla, shënime personale, trakte, mënyra përdorimi të mjeteve të ndryshme, paralajmërime, këshilla, fletë nderi, dekorime etj.; në kohët më të reja, gjuha e shkruar ka marrë hapësira të pafundme në mesazhet me postë elektronike, botime në faqet e internetit, pjesë veprash ose “home-page” të personave apo firmave dhe enteve të ndryshme publike a private. Një det i tërë shkrimesh nëpërmjet internetit, që po e konkurren dukshëm letrën e

³⁰ Shih: R. Escarpit, *L'écrit et la communication*, coll. “Que sais-je”, n. 1546.

shkruar, por që mbështetet në të njëjtin mjet për të cilin po flasim: **mbi të shkruarit si proces apo shkrimin si teknikë e fiksimit të fjalës e mendimit të njeriut të qytetëruar**. Slogani politik dhe kulturor i përparimit të kohës sonë është “*Shqipëria në moshën e internetit*”.

7. Mjeshtëria e të shkruarit nuk është më vetëm për shkrimtarët

Ata që shkruajnë sot nuk janë vetëm gjindje e letrave, shkrimtarë. *Tashmë është një kategori e gjerë shoqërore shumë heterogjene për nga statusi, që kanë ambicie dhe vullnet të shkruajnë*. Ata mbajnë gjallë dhe do ta shpien edhe më tej industrinë e të shkruarit: krahas veprave letrare tradicionale të shkruara nga shkrimtarët ne shohim sesi janë shtuar e shumëzuar edhe doracakët, veprat didaktike, librat e specializuar (për kuzhinë, sport, teknologji, spektakël, art, filma, sfilata e parada mode etj.) dhe sidomos botime gazetash të përditshme e të përjavshme, revistash të përmuajshme, të përdymuajshme, të përtremuajshme, të përgjashtëmuajshme, vjetore etj. me tirazh shumë të madh. *Mjeshtëria e të shkruarit nuk është më vetëm për shkrimtarët, pavarësisht se ai mbetet edhe sot e më tej “personazhi shoqëror” simbolik i të shkruarit*.

8. Çfarë elementesh të të folurit nuk shkojnë në tekstin e shkruar?

Ai “fragmentim tekstor”, që është i paevitueshëm në ligjërimin e folur, duhet të shmanget medoemos në tekstin e shkruar. Si të bëhet kjo?

Edhe kur shkruajmë, instinktivisht, synojmë të hedhim në letër mendimet ashtu si na vijnë, duke e modifikuar dhe përpunuar disa herë “projektin” fillestar. Por, kur shkruajmë, sidoqoftë edhe mund të ndalemi, të kthehemi e ta rilexojmë atë që kemi shkruar, të ndreqim aty diçka, të heqim ose të shtojmë ndonjë fjalë a paragraf; problemi është se shpesh nuk arrijmë ta bëjmë mirë këtë. Shkaku kryesor i kësaj vështirësie është pikërisht qëndrimi ndaj projektit fillestar dhe modifikimeve që janë të domosdoshme, në vetëdijen jo të qartë të fizionomisë dhe të rëndësisë së saj.

Në realitet, çdo tekst, edhe po të jetë i shkurtër, duhet t’i përgjigjet një projekti a ideimi fillestar. Sa më shumë do ta ketë parasysh këtë ai që shkruan, aq më mirë do të arrijë të shprehet dhe do të shmangë fragmentimin tekstor.

Le të japim më poshtë disa kritere që duhen pasur parasysh kur hartojmë një tekst të shkruar:

- *Faza paraprake ose përgatitore.* Fillohet me përgjigjen ndaj disa pyetjeve themelore, si: 1) Cila është gjëja që do të komunikohet dhe, nëse janë më shumë se një, cila është më e rëndësishmja; 2) Cili është qëllimi i komunikimit; 3) Çfarë tip marrësi i drejtohet teksti.

(Në fazën fillestare këtyre pyetjeve është mirë t'u jepet edhe përgjigja me shkrim).

- *Faza projektuese.* Nëse teksti është i gjatë, atëherë duhet bërë një shkallëzim i parashtrimit, nëpërmjet numërimit e sythëzimit. Nëse teksti është i shkurtër, nuk ka nevojë për nëndarje, por ruhet një rend i organizimit sipas rëndësisë dhe ecurisë së asaj që kumtohet.

Kjo fazë është shumë e rëndësishme dhe përputhet me aktet e *inventio-s* (kërkim i argumenteve) dhe *dispozitio-s* (zgjedhje e rendit për t'i shprehur idetë), të përshkuara në retorikën klasike.

- *Faza e hartimit në dorë të parë ose e parashtrimit.* Kjo është koha kur fillon puna për të shkruar, duke ndjekur pikat e caktuara. Mundet që, gjatë të shkruarit, të ndodhë që komunikimi të marrë edhe ndonjë drejtim të ndryshëm nga sa ishte ideuar në fillim, por kjo nuk përbën problem.

- *Faza e rishikimit pas hartimit në dorë të parë.* Në këtë rishikim duhet marrë parasysh se sa janë zbatuar piketat e caktuara të projektit fillestar. Në këtë çast duhen parë edhe se si janë nyjetuar e lidhur pjesët e ndryshme të tekstit me njëra-tjetrën. Po ashtu duhet parë morfologjia, sintaksa dhe terminologjia e përdorur. Natyrisht, duke u ndalur në pikat më të dobëta. "*I zoti e di se ku i pikon çatia*" - thotë fjala e urtë shqiptare. Kjo shkon mjaft mirë edhe kur shkruajmë. Gjatë rishikimit, sigurisht, duhet të kujtohem edhe për ato pjesë që, në dorë të parë, e kemi ndër se nuk e kishin "prejten" e duhur; ndërkaq, duhet rivështruar krejt teksti për të mënjeluar ndonjë luhajtje a lajthitje drejtshkrimore.

- *Faza e rishikimit të dytë.* Kjo parakupton rileximin tërësor dhe të shpejtë të krejt tekstit, duke bërë edhe ndreqje, përmirësime ose edhe ndonjë "krehje" të gjërave të tepërta. Pas kësaj puna quhet e "kryer" dhe mund të jepet teksti për publikim ose për botim. Në shtëpitë botuese serioze, dorëshkrimi që do të dorëzohet për shtyp, detyrimisht, duhet të jetë i firmosur nga autori në secilën faqe, d.m.th. të vërtetojë se e ka kryer punën e vet dhe, pas kësaj, përgjegjësia për çdo gabim i mbetet botuesit.

9. Çfarë duhet të bëjmë për të shkruar mirë?

Shpesh dëgjojmë të thuhet se ky ose ai "di të shkruajë", kurse për të tjerë thuhet e kundërta, a thua se të shkruarit është ndonjë makinë, së cilës dikush di t'i japë e dikush jo. Ngjashmëria, qoftë edhe disi trashazi, qëndron. Për të ngarë makinën duhet kurs dhe ushtrime për disa muaj radhazi, si dhe shkathtësimi që sjell praktika e ngarjes së saj për kohë të gjatë, d.m.th. për shumë vjet. Me fjalë të tjera, të shkruarit, ashtu si të ngarët e makinës dhe çdo veprimtari tjetër e njeriut, në thelbin e vet është edhe një profesion, një mjeshtëri. Si e tillë, gjuha e shkruar ka nevojë, së pari, të mësohet në shkollë, si lëndë mësimore kryesore, pastaj, gjatë gjithë jetës, ata që ia hyjnë punës "me fjalën e shkruar", do të kenë nevojë të nxënë e të përvetësojnë të gjitha hollësitë e drejtshkrimit, të normës gramatikore dhe do të zgjerojnë pa e shteruar kurrë sasinë e fjalëve dhe termave të nevojshëm sipas fushës së veprimtarisë përkatëse.

Por, le të mbetemi edhe për një çast te krahasimi i të shkruarit si proces e si profesion me makinën. Dikur, kur automobili ishte më i rrallë dhe nuk kishte automjete private, kishte vetëm (ose kryesisht) shoferë profesionistë. Tani që automobilat privatë kanë mbushur të gjitha rrugët dhe janë aq të shumtë sa po na zënë frymën, ngarja e makinës është bërë e zakonshme dhe për shumë njerëz, të cilët nuk janë "shoferë". Nuk janë shoferë, por kanë nevojë të ngasin makinën. Nuk janë shoferë dhe, ndoshta, nuk kanë bërë as ndonjë kurs të rregullt, por e kanë mësuar makinën, dinë ta ngasin dhe kryejnë punë me të çdo ditë. Edhe të shkruarit si punë, si profesion, në kohën tonë ka marrë përmasa të tilla, që u përket shumë njerëzve, për të mos thënë gati të gjithë njerëzve. Natyrisht, disa sektorë e kanë të shkruarit profesion "me diplomë" dhe "me licencë", siç janë. p.sh. avokatët dhe noterët, të cilët jo vetëm dinë të shkruajnë sipas kërkesave të duhura ligjore (një akt shitjeje, një prokurë etj.), por edhe kanë të drejtën a lejimin zyrtar për atë punë. Ashtu si shoferi profesionist që, jo vetëm di ta ngasë makinën; por ka edhe patentën a "dëshminë e aftësisë për ta ngarë automobilin". Një dokument të tillë tashmë e kanë jo vetëm shoferët profesionistë, por edhe të gjithë ata që ngasin automjete.

Dhe, për ta mbyllur, një ironi të lehtë: makinat janë shtuar, të gjithë po i përdorim përditë e më shumë, të gjithë janë edhe të pajisur me "patenta", por edhe aksidentet nuk janë të pakta. Krejt kështu ngjet edhe në lëmin e të shkruarit. Janë shtuar shkollat e shkollimi, kemi universitete publike e private, kemi njerëz që shkruajnë dhe ata po shtohen, kemi shumë profesionistë

“me diplomë” universitare dhe të studimeve pasuniversitare, por kemi edhe aq shumë gabime në të shkruar, sa që nuk mund ta harrojmë cilësimin ironik të Faik Konicës: “analfabetë me diplomë”. Sovrani i letrave shqipe, mjeshtri i madh i gjuhës dhe i stilit të bukur, me këtë togfjalësh ironizonte të gjithë ata që nuk tregonin kujdesin e duhur për shqipen e shkruar. Po të ishte gjallë Konica me atë shprehje do të kishte fshikulluar edhe shumë prej shkrimtarëve, gazetarëve, analistëve, shtetarëve dhe përgjithësisht të atyre që shkruajnë e botojnë pa kujdesin e duhur. Madje, atë togfjalësh do ta kishte përdorur (e them me keqardhje) edhe për shumë nga tekstet universitare, madje edhe për ndonjë prej atyre që mban titullin e guximshëm “shkrim akademik” (!). Sa gabime ka në tekstet dhe librat e shkollave tona, aq të mira paçim nga Zoti, thotë fjala popullore. Nuk është puna vetëm për terma e fjalë të huaja të panevojshme, sidomos për aq shumë anglicizma, po edhe për gabime të trasha drejtshkrimore, për mënyra të thëni të papërshtatshme për shqipen, për fraza të gjata “kilometrike”, ndonjëherë gati si ato të kritikuara nga Servantesi te “Don Kishoti”. Mbi të gjitha ka shumë zell për të shkruar, por pak ose aspak kujdes dhe vetëkontroll ose vetëkorrigjim. Ka shkruer që plaken dhe nuk mësojnë të shkruajnë mirë, sepse nuk tregojnë kujdesin e duhur. Kjo nuk ndodh gjithmonë me ata që ngasin makinën. Vjen një ditë që fillestarët fitojnë përvojë dhe bëhen gati si shoferët profesionistë. Për këtë, sigurisht, përveç kujdesit dhe përvojës së fituar me kohë, ndikon edhe “kontrolli”. Gjithandë nëpër udhëkryqe e pika të rrezikshme ka jo vetëm shenja treguese, por edhe qëndrojnë policët rrugorë me bilbil në gojë. Ata fishkëllojnë për ta nxitur lëvizjen e automjeteve në kahun e duhur, por edhe fshikullojnë me gjoba të rënda kur ka kundravajtje. A thua do të vijë ndonjë ditë që edhe shkrimi të shqipes “t’ia fishkëllojë” dikush? Puna është se jemi në aso situatash që askush nuk ia fishkëllen, sepse nuk ka kush “fshikullon”. Për gabime gjuhësore të rënda në praktikën shkrimore e botuese, në çdo vend të botës së qytetëruar, ka sanksione, madje edhe gjoba. Të ne ka “hapësira të lira”: shkruaj si të të vijë, asnjë pengesë nuk ke. Shumëkujt po i qëndron kungulli mbi ujë me moton: **shpif, shaj, shkarravit** (!).

Rikthehemi te pyetja jonë: **Çfarë duhet të bëjmë për të shkruar mirë?**

Së pari, duhet të ecim në atë rrugë që kemi ecur deri më sot, por duke shtuar kujdesin. Të mësohet gjuha shqipe në shkollë, duke thelluar edhe më tej dijet që jepen në shkollën e mesme. Të shtohet kujdesi për botimet shkollore të të gjitha llojeve dhe të synohet që të mos ketë gabime drejtshkrimore e përgjithësisht të zotërojë norma gjuhësore në to, sepse ato japin gjedhen a modelin e të shkruarit për nxënësit e studentët. Të mbahen

edhe më tej lëndët e “Praktikumit të gjuhës shqipe” në universitete, po edhe të shtohen lëndë të tilla si “Kultura e gjuhës”, jo vetëm në degët e gjuhës e të letërsisë, por edhe përgjithësisht në degët e fakulteteve shoqërore. E mira do të ishte që një lëndë për drejtshkrimin dhe normat kryesore të kulturës së gjuhës të bëhet në të gjitha degët e universiteteve publike dhe private. Lënda “Shkrim akademik” duhet shkarkuar nga gjëra të panevojshme dhe duhet ngjeshur me dije të sigurt, sidomos me bazat e drejtshkrimit, të terminologjisë dhe të qëndrimit të drejtë ndaj fjalëve të huaja të panevojshme.

Për të shkruar mirë shqip, për të pasur kompetencë të plotë gjuhësore, për të gjithë ata që ua do puna ta kenë shkrimin si profesion, janë të domosdoshme tri gjëra:

- Njohje e mirë e **rregullave të gjuhës shqipe** “standarde”. Në radhë të parë rregullat e **drejtshkrimit** dhe të pikësimit e të sintaksës.
- Njohje e **dobësive** ose **mangësive** të formimit gjuhësor personal. Sokrati i mençur thoshte “*fitorja më e madhe është ta njohësh dhe ta mposhësh vetveten*”. Pa njohur çfarë na mungon, nuk mund të gjejmë se çfarë na duhet.
- Aftësi dhe vullnet për **vetëkorrigjim** të teksteve, duke ndërmarrë me durim kontrollin e vazhdueshëm të asaj që shkruan, natyrisht, duke u orientuar edhe nga ajo që secili e njeh si dobësi ose mangësi të vetën.

10. Si duhet të shkruajmë që të na lexojnë dhe të na kuptojnë?

“*Shqip flasim e vesh nuk merremi*”, thotë një fjalë e urtë popullore. Secili njeri kur flet, ashtu edhe kur shkruan, ka dëshirë që të jetë i kuptueshëm nga ata që do ta dëgjojnë ose që do ta lexojnë. Kjo duket gjë e thjeshtë, por nuk është e tillë. Secili folës ose shkruer ka nevojë për dy elemente të rëndësishme që i takojnë sa atij, sa bashkëfolësit ose lexuesit:

- Të tërheqë **vëmendjen** e bashkëfolësit ose lexuesit. Kjo duket qartë edhe në **fjalët ndjellëse** që spikasin në gjuhën e folur: *dëgjo, shiko, ki mendjen* etj. Në të shkruar, punën e fjalëve të tilla ndjellëse e bëjnë disa prej elementeve pamore të shkrimit, si: bukurshkrimi ose kaligrafia, që kishte aq peshë në kohët e shkuara, por që lakmohet edhe sot dhe që, në një farë mënyre, është zëvendësuar dhe tejkaluar nga **layout**-i i shkrimit me kompjuter ose i botimeve me tipografisë moderne (trupi i letrës, tipi i shkronjave, hapësirat anësore dhe ndërmjet rreshtave,

titujt, kryeradhët, shkronjat e shkrifta (kursive) ose të zeza (bold), shkronjat e mëdha (kapitale) të përmasave të ndryshme etj.).

• Të **kuptohet** nga bashkëfolësit ose lexuesit. Kjo duket qartë edhe në **fjalët pyetëse** që spikasin në gjuhën e folur si funksion fatik i gjuhës: *A kupton?, A more vesh?, A jam i qartë?, A u shpjegova mirë?* etj.

Objektivi i përgjithshëm i atij që shkruan duhet të jetë: **të shkruajë shqip**, të shkruajë sa më qartë shqip, duke u mbështetur tek ajo formë që ai e quan më të zotëruar prej tij, pastaj, në “redaktimin” përfundimtar bën edhe “përsosjen” a rrafshimin me normat e standardit.

Për të bërë vlerësimin e të shkruarit të një letre, libri a raporti etj. duhet të mbështetemi në tregues të dy niveleve kryesore:

- niveli gjuhësor i mirëfilltë
- niveli i argumentimit

Lidhur me nivelin gjuhësor të mirëfilltë kanë rëndësi këto dukuri:

1. Zbatimi i **drejtshkrimit** ose i ortografisë zyrtare. Libri bazë është “Rregullat e drejtshkrimit të shqipes” (projekt, i botuar më 1967) dhe, pas Kongresit të Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe (1972), librat bazë për drejtshkrimin janë: “Rregullat e drejtshkrimit të gjuhës shqipe” (Tiranë, 1973 dhe ribotime të mëvonshme) dhe “Fjalori drejtshkrimor i gjuhës shqipe” (Tiranë, 1974 dhe ribotime të mëvonshme).

Mbështetës dhe të vlefshëm për drejtshkrimin janë edhe Fjalorët e gjuhës së sotme shqipe, botuar e ribotuar disa herë pas vitit 1972. Secili njeri që nuk i ka librat e lartpërmendur të drejtshkrimit, mund ta përdorë fjalësin e Fjalorëve të shqipes së sotme edhe si dëftues të normës drejtshkrimore.

Po ashtu, në rrjedhë të moteve, qysh nga viti 1976 e mbrapa janë botuar edhe “Fonetika dhe gramatika e gjuhës shqipe” (Tiranë, 1976 dhe ribotime të mëpastajme) si dhe libri “Gjuha letrare shqipe për të gjithë” (Tiranë, 1976), ku jepen edhe bazat e drejtshkrimit e të normave kryesore të gjuhës së sotme shqipe. Këtë lakmojnë edhe disa libra të tjerë, të dalë më vonë, prej të cilëve mund të përmendim, së pari, librin tonë “Kultura e gjuhës”³¹ (me variantet e tij: “Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran”, 1976, 1988 dhe “Kahe e dukuri të kulturës së gjuhës”, Tiranë, 2003); Rami Memushaj, “Shqipja standarde”, Tiranë, 2005.

2. Zbatimi i mirë i normave **morfologjike** dhe **sintaksore** të shqipes. Kohët e fundit, qysh nga viti 1991 e këndej, krahas shtimit të vrullshëm të

nevojave për të shkruar e botuar, në kuadrin e lirisë së shprehjes, që ka qenë dhe mbetet aq e dëshirueshme dhe e vyer për kombin e popullin tonë të shumëndrydhur, për fat të keq, kanë nxjerrë krye e po bëjnë udhë edhe jo pak gabime e shtrembërime gjuhësore (fjalë të huaja të panevojshme, ndërtime të huaja e të papranueshme për shqipen, si: “nën pranga”, “nën hetim”, “nën kontroll”; të shkruarit e emrave të përveçëm të huaj jo sipas Rregullave të drejtshkrimit të shqipes, por sipas grafisë së gjuhëve të huaja, sidomos të anglishtes etj., gjë që po shkakton edhe dëme të tjera sidomos në eptimin e fjalëve të shqipes. Shumë tituj librash të huaj shkruhen me gabime e thyerje të rënda të rregullave të drejtshkrimit të shqipes.

3. Zotërimi i sigurtë i ligjërimit, d.m.th., **zotësia për t'i përzgjedhur fjalët e termat** në përputhje me synimet e stilin e asaj që shkruhet, po edhe në bazë të shqipes standarde të sotme. (Ka mjaft raste që përdoren arkaizma ose mënyra të thëni që nuk i përshtaten shqipes së sotme e, aq më pak, standardit, ka mjaft fjalë krahinore dhe të vjetruara, që e dëmtojnë imazhin e atij që shkruan, si p.sh. “goxha” (*goxha mirë, goxha shumë*), që kur përdoren nga të rinjtë duket sikur janë të moshuar.

4. **Rrjedhshmëria** ose aftësia për t'i shprehur idetë dhe mendimet me atë gjuhë që shkon lehtë e shpejt në destinacion, të thuhet gjërat në mënyrë të atillë që të kapet lehtë filli i thënies dhe të kuptohet pa vështirësi nga lexuesit. (Në radhë të parë duhet të synojmë të flasim si për vete, d.m.th., ta kemi të qartë për vete atë që do t'ua themi të tjerëve. Kjo vlen sidomos për shkrimet e përshtatura, që nuk janë origjinale, por “i shesim” si të tilla; ato janë plot fraza të gjata, të stërzgjatura, me rikorsivitete të rënduar; të fryra me epitete e fjalë të mëdha, pa boshtin e nevojshëm sintaksor sipas natyrës së shqipes).

5. Kujdes ndaj **eufonisë** dhe **simetrisë**. Kjo do të thotë që shkruasi, njësoj si folësi në bisedën e organizuar e me një temë të caktuar (p.sh. në leksion, në fjalime publike etj.) duhet të jetë i vëmendshëm ndaj rrjedhës dhe kumbimit të fjalëve. Në çdo rast duhet të ruhemi nga efektet e papëlqyeshme (“kakofonia”) dhe të lakmojmë përmasat dhe simetrinë e duhur midis pjesëve të trajtesës së shkruar.

Në nivelin e argumentimit janë me rëndësi të dorës së parë:

a) **Qartësia e paraqitjes** ose aftësia për ta bërë tekstin të kuptueshëm menjëherë, para së gjithash në kuptimin kompleks, pastaj edhe në çdo pjesë të veçantë të tij, duke shmangur ambiguitetin dhe errësinë.

³¹ Shih: Gj. Shkurta, *Kultura e gjuhës*, SHBLU, Tiranë, 2006.

b) **Përputhja e temës me titullin** ose me përmbajtjen, duke i dhënë vendin kryesor asaj që përbën objektin e tekstit (*pertinenca tematike*).

c) **Plotëria**, që do të thotë trajtim shterues i aspekteve të ndryshme të gëshhtjes që përbën objektin e tekstit, duke mos hyrë në gjëra që marrësi (destinatari) nuk duhet medoemos t'i dijë.

d) **Lidhja e mirë** e tekstit (*organiciteti*), duke ndjekur një vijë logjike, sipas së cilës pjesët e ndryshme të jenë të lidhura me njëra-tjetrën në mënyrë koherente, pa lënë shteg për kundërthënie, pa përsëritje dhe copëzime a fragmentime tekstore.

h. Në "hullinë" e tekstit të shkruar

Gjuha, në perspektivën sociolinguistike, nuk karakterizohet "*subjektivisht si aftësi apo kompetencë e folësit...*" por, "*...objektivisht si potencial, si tërësi alternativash...*" të ofruara nga kultura përkatëse. E vështuar në aspektin e saj funksional dhe në kontekstin shoqëror gjuha mund të konceptohet si "potencial i sjelljes" dhe, madje, më fort "*...dhe më saktë si potencial i kuptimit, ku të kuptuarit është formë e sjelljes gjuhësore...*". Semiotika sociale (apo, siç do të quhej më vonë: "etnografia e komunikimit dhe e të folurit") përbën potencialin e sjelljes së një shoqërie dhe përfshin strategjitë dhe taktikat e sjelljes që "*...janë jashtë gjuhës, por që mund të realizohen nëpërmjet sistemit gjuhësor.*"³²

Si realizim i gjuhës, teksti është "*...njësia themelore e strukturës semantike, d.m.th. e procesit semantik*"³³. Së këndejmi del se, përderisa sistemi semantik përfaqëson realizimin e "potencialit të sjelljes", atëherë teksti duhet përcaktuar si veprim, si pjesë e sjelljes njerëzore, që mund të përkojë me forma të sjelljes jogjuhësore, siç janë, p.sh., një shtrëngim dore, një buzëqeshje apo një përqaftim". Kështu, në gjuhën shqipe, po edhe në gjuhë të ndryshme, përshëndetja "tungjatjeta" ose "mirëdita" që dikush i drejton dikujt (a disave), parakupton gati medoemos edhe dhënien e dorës a, në mos tjetër, një buzëqeshje. Po kështu, madje edhe më përkushtimisht, kur shqiptohet ndonjë formulë ngushëllimi: "Të rroni vetë!", "T'ju ketë lënë uratën!" thënia parakupton edhe dhënien e dorës ose (në vend të saj) vënien e dorës në zemër.

³² Shih: Michael Halliday, *Exploration in the Functions of language*, Arnold, London, 1973, f. 55.

³³ Po ai, po aty, f. 60.

"Teksti dhe tekstet"

Pyetjes se çfarë është teksti, gjuhëtarët specialistë i përgjigjen në mënyra të ndryshme, por me thelb të përbashkët: teksti mund të përbëhet nga një fjalë e vetme ("Gëzuar", "Ngushëllime", "Librari"), një togfjalësh ("Gëzuar Festat!", "Jetë të lumtur!", "Agjenci udhëtimesh"), një fjali ("Të trashëgohet çifti i ri!", "Të rroni e ta kujtoni!", "Më mirë vonë se kurrë."), një tërësi fjalish (letër, trëgim, novelë, roman; vjershë, poemë; referat, fjalim; fletëpalosje, formular, çek, urdhër pagese etj.).

Teksti është, në kuptimin e mirëfilltë specifik, një mesazh që, duke u zhvilluar rreth një teme të vetme, paraqet veçoritë e njësisë dhe të plotësisë. Pra, ai krijohet nga raporti se kush e prodhon (dërguesi) dhe kush e merr (marrësi) tekstin.

Sipas Bachtin-it:

"Ku nuk ka tekst, nuk ka as objekt studimi dhe mendimi"³⁴.

Ajo që e krijon tekstin nuk është gjatësia, që mund të jetë jashtëzakonisht e ndryshme, por natyra thellësisht kontekstuale e interpretimit të tij. Në mënyrë krejt të veçantë, teksti qëndron mjaft afër thënies, e përkufizuar si shuma e një fraze dhe e një situatë (ose e një konteksti) të thënies. Në rastin kur teksti është me një farë gjatësie, atëherë ai është i barazvlershëm me një shumë thëniesh, të cilat, nga pikëpamja formale, identifikohen me një tërësi frazash dhe sekuencash frazore (paragrafë, kapituj etj.). Secila prej këtyre sekuencave u përket dy lloje kontekstesh: a) një **konteksti mirëfilli gjuhësor**, që u referohet një (ose më shumë) sekuencave që i prijnë ose e ndjekin; b) një **konteksti thëniesor**³⁵.

Teksti, sikundër na e dëshmon edhe etimologjia e fjalës (nga lat. *textus* "i endur, i thurur", prej nga edhe njërrënjshmëria me *tekstil*, *tekstilist* etj. shqip: *endje*, *endës*) mbështetet në një metaforë, në të cilën fjalët janë parë si fjetet e perit që vlejnë për të endur, për të thurur pëlhurën. Kjo metaforë, që u paraprin vëzhgimeve rreth koherencës së tekstit, lë shteg për të nënkuptuar sidomos në përmbajtjen e tekstit, në atë që qëndron e shkruar në një vepër.

Teksti i plotë duhet të ketë: **fillimin**, **zhvillimin** dhe **përfundimin** a mbarimin. Fillimi përfshin titullin (nëse ka) dhe përbëhet nga: fjalët, fjalitë, kryeradhët, paragrafët, krerët a sythat, pjesët e tekstit dhe mbarimi a fundi³⁶.

³⁴ Shih: M. Bachtin, *Il problema del testo nella linguistica, nella filosofia e nelle altre scienze umane*, 1988, f. 291.

³⁵ Shih: O Soutet, *Manuale di linguistica*, Il Mulino, 1988, f. 314.

³⁶ Shih edhe: Klodeta Dibra - Nonda Varfi, *Gjuhësi teksti*, SHBLU, Tiranë, 1999, f. 32.

Studiuesit e përkufizojnë tekstin si **rrethanë kumtuese** ("occorrenza comunicativa"), që u përmbahet *shtatë kushteve*, të cilat mund të grupohen në dy kategori: ato që i përkasin materialit tekstor, për të cilat teksti është një përpunim i elementeve gjuhësore, që zbulohen pikërisht si **koherenca** dhe **kohezioni**, kurse pesë të tjerat u përkasin *modaliteteve në të cilat përdoruesit marrin pjesë në veprimtarinë e prodhimit tekstor*, ose:

- **qëllimi**, d.m.th. qëndrimi i folësit ose i shkruarit që do të realizojë një tekst koheziv dhe koherent që të kënaqë qëllimet e tij;
- **pranueshmëria**, që do të thotë qëndrimi i marrësit që pret një tekst koheziv e koherent dhe të dobishëm ose domethënës për të shtuar njohuritë;
- **informueshmëria**, që do të thotë masa në të cilën elementet tekstore të pranishme janë të pritura ose të papritura ose të njohura a të panjohura;
- **situatshmëria**, që do të thotë aftësia e të lidhurit me një situatë komunikative, për arsye të së cilës teksti, ndonëse i interpretueshëm në mënyra të ndryshme, bëhet i qartë dhe i kuptueshëm;
- **ndërtekstualiteti** ("intertekstualiteti"), që do të thotë se një fragment teksti është më i kuptueshëm nëse lidhet me tekste të tjera.

Teksti është gjithmonë prodhim i dikujt për dikë. Së këndejmi edhe parimi tashmë i mirënjohur i sociolinguistikës: "*Kush flet, me kë, ku, kur, për çfarë, në cilin varietet?*", që lidhet me emrin e Joshua Fishmanit dhe artikullin e tij programatik³⁷.

Teksti është gjithmonë prodhim i dikujt, por *një tekst nuk mund të shihet si prodhim i një individi të vetëm*: ai është më tepër shprehje e një realiteti kulturor që shkon përtej autorit të veçantë që e ka realizuar atë materialisht. Në çfarëdo teksti, qoftë edhe më i thjeshti, bashkohen si idetë, konceptet dhe mënyrat e të ndjerit të një individi të veçantë, ashtu edhe *tregues pak a shumë të dukshëm të një mjedisi shoqëror dhe kulturor përkatës*.

Dijet dhe njohuritë, përvoja jetësore dhe shoqërore e individit që shkruan ose flet, pasqyrohen në tekstin e shkruar prej tij dhe, për hir të kësaj, atë tekst edhe ata që e dëgjojnë ose e lexojnë e kuptojnë, *sepse marrin pjesë në një të ndjerë*

³⁷ Shih: J. Fishman, *Who speaks, what language, to whom and when*, "La Linguistique", 1965, nr. 2.

të përbashkët dhe në një përvojë të përgjithshme. Një histori e treguar ka qenë më parë histori e jetuar ose e lexuar. Sa herë u ndodh lexuesve që, duke lexuar një roman ose novelë, ndeshin aty elemente a copëza historish si ato që i kanë jetuar vetë ata. Atëherë, ai tekst, në mendjen e lexuesit vjen e lidhet me tekste të tjera, ajo histori me histori të tjera dhe, në këtë mënyrë, teksti gjen arsye të forta për të qenë në lidhje të vazhdueshme me tekste të tjera. **Ndërtekstualiteti** (interteksti), para se të jetë karakteristikë e nxjerrë në dukje nga studiuesit e gjuhësisë tekstore, ka qenë dhe mbetet kurdoherë një *zbulesë e pamënjatueshme e lexuesit*, sepse është veçori e domosdoshme për të kuptuarit dhe për funksionimin e vetë tekstit.

Por, teksti duhet parë si **prodhim për dikë**. Çdo tekst, në kuadrin semiotik, shihet si mesazh, pra si diçka që një dërgues ia nis një (ose më shumë) marrësi(sh). Krijimi i një teksti, në dukje i thjeshtë, le të jetë ai edhe prej një fjale të vetme a një togfjalëshi, kërkon një veprim mendor jo të vogël. Në mëdyshjet apo opsionet e ndryshme të mundshme, folësi duhet të zgjedhë atë që "shkon" më mirë në situatën e dhënë, gjithmonë duke qenë i shtrenguar të bëjë edhe përzgjedhje. Natyrisht, zgjedhja a përzgjedhja është vetëm faza e parë: ndërsa truri i folësit përzgjedh, në të njëjtën kohë kryen edhe procesin e kombinimit, të lidhjes së fjalëve, të vendosjes së tyre sipas një rendi të caktuar dhe me përshtatjen e duhur gramatikore. P.sh., po iu drejtuam dikujt me "ti", kjo parakupton se ai është një njeri i njohur mirë, madje edhe i afërt, d.m.th. mund të flasim me të pa shumë "etiketë", por edhe foljet *do* të jenë në vetën e dytë njëjës: "*Ti, mik i dashur, ke bërë mirë që ke ardhur sot...*". Përkundrazi, po të jetë një i panjohur e, sidomos ndonjë person zyrtar, nëse e fillojmë tekstin me "Ju", atëherë do të vazhdojmë me atë vetë dhe foljet duhet të jenë në vetën e dytë shumës: "*Ju, zoti avokat, jeni i ri, por duhet ta dini se para Jush këtu...*".

Si **përzgjedhja** ashtu edhe **kombinimi** operojnë në të gjitha njësitë e tekstit. Synimi është të krijohet një tekst i strukturuar mirë, që të ketë koherencë (d.m.th. që të gjitha njësitë - nga më e vogla te më e madhja - të jenë të bashkuara, të lidhura ndërmjet tyre nga një fill logjik dhe, për pasojë, gramatikor dhe etnografiko-ligjërimitor, që përputhet me normat përkatëse të një bashkësie shoqërore të caktuar. Me fjalë të tjera, pasi ta kemi projektuar tekstin, duhet t'i lidhim, t'i ngjisim a t'i "saldojmë" njësitë që e përbëjnë atë. Mjeti lidhës është kurdoherë gjuha përkatëse, që ofron gjithçka që duhet për t'i çimentuar pjesët e tekstit d.m.th. për t'i dhënë atij **kohezionin**.

Natyrisht, për t'u realizuar mesazhi, për të shkruar tekstin nga ai që e prodhon tek ai që e merr (destinatari), në radhë të parë, duhet që, midis dy anëve, të

ketë një gjuhë të përbashkët (kodi): nëse dërguesi dhe marrësi përdorin gjuhë të ndryshme, atëherë nuk do të jetë i mundur të kuptuarit e mesazhit (por vetë mesazhi ekziston). Kjo ndodh, njësoj edhe në rast se ai që merr mesazhin e shkruar, nuk di të lexojë, sikundër ka qenë, dikur, edhe në Shqipërinë analfabete: letrën e djalit ushtar, që kishte mësuar në ushtri shkrim e këndim, prindët analfabetë nuk dinin ta lexonin dhe ishin të detyruar të shkojnë për ta "kënduar" te prifti ose mësuesi i katundit (kur kishte të tillë).

Pra, shfrytëzimi i një teksti parakupton që lexuesi të njohë gjuhën (të ketë kompetencën gjuhësore), të ketë njohje të botës (kompetencë të përgjithshme ose enciklopedike) të përshtatshme për tekstin e veçantë me të cilin bie në kontakt. Kësaj njohjeje ose kompetence themelore i shtohet edhe **kompetenca ndërtekstore e veçantë**, d.m.th. aftësia për ta njohur raportin që lidh tekstin me tekste të tjera: nga gjinia, nga stili, nga forma dhe nga përmbajtja. Në optikën e autorit këto kompetenca merren si parakushte të atij profili lexuesish që ai ka parasysh kur harton tekstin e paracaktuar për ta.

(Gjithmonë mbetet me vlerë parimi: "*Kush flet, me kë...*", ose, siç thoshte Atë Justin Rrota, aftësia e secilit njeri "*me e dredhë gjuhën*"). Autori i tekstit ndërton mendërisht një marrës (lexues) ideal, të atillë që të jetë në gjendje t'i rrokë të gjitha mekanizmat e tekstit, një lexues virtual që mendon se do ta lexojë tekstin. Në funksion të këtij lexuesi ideal dhe virtual, autori realizon tekstin e vet: përmbajtja dhe forma janë në përputhje me tipin e lexuesit ideal dhe virtual të përfytyruar. Lexuesi real mund të përputhet me njërin ose tjetrin ose me të dy tipat e lexuesve, por edhe mund të jetë krejtësisht i ndryshëm.

Nocioni i lexuesit ideal përftohet nga tërësia e tipareve (aftësia dhe njohuritë) që teksti në tërësinë e vet parakupton për dekodifikimin e tij. Ka tekste, që e detyrojnë lexuesin të ketë disa njohuri të posaçme, dhe të tjera që, përkundrazi, i lejojnë lexuesit më shumë shtigje dhe interpretime të ndryshme. Në tekstet e llojit të parë, që Umberto Eko i quan "të mbyllura", *lexuesi ideal, lexuesi virtual dhe lexuesi real përputhen*. Aty është fjala për tekste të menduara e të realizuara për publik të veçantë ose së paku të kufizuar: p.sh., tekstet për fëmijë, për adhuruesit e muzikës ose të fotografisë, për amvisat a shtëpiakët, për rrobaqepëset, për mjekët ose avokatët etj.

Por, studiuesve u intereson ta shohin tekstin edhe si proces, d.m.th. si stimul ose burim procesesh që shpiten në të kuptuarit e tij. Dhe të kuptuarit është çasti paraprirës i të nxënir: *përmbajtja e një teksti mësohet në qoftë se më parë kuptohet*. Operacionet mendore-përnjohëse (logjike-konjitive) që vihen në veprim për të kuptuar një tekst, për të bërë një hipotezë ose një ndërhyrje,

për të ndryshuar ose konfirmuar, për të gjetur informacionet qendrore, për t'i hierarkizuar dhe organizuar informacionet, për të parashtruar njohuritë e tekstit me bagazhin e nocioneve që zotëron lexuesi, e bëjnë leximin dhe kontaktin me tekstin një përvojë formuese të dobishme dhe nxitëse. Në mjedisin didaktik të kuptuarit e një teksti bëhet burim i motivimit, parakusht i domosdoshëm për çdo hap të mëtejshëm për një të nxënë gjuhësor të efektshëm.

Kur mendojmë për tekstin në raport me lexuesin duhet ta shohim atë si *një makinë për të ndërtuar domethënie*.³⁸ Të kuptuarit e një teksti është, pra, ndërtimi i një paraqitjeje të domethënies që shpreh ai dhe që kjo paraqitje është fryt i projekcionit të njohurive të lexuesit mbi njohuritë e transmetuara në tekst. *Lexuesi, pra, nuk është marrës pasiv i përmbajtjeve që përmban teksti, por edhe interpretues i kuptimeve të tekstit mbi bazën e njohurive dhe dijeve të veta*.

11.1. Kuptimi i titullit

Asnjëherë nuk është e udhës të nënvlerësohet titulli i tekstit, duke e quajtur atë si gjë të dorës së dytë; *titulli është kartëvizita e çdo teksti dhe pjesë përbërëse e tij*. Në shumë raste titulli ndikon për leximin ose jo të librit ose të artikullit. Në çdo rast, nëse zgjidhet mirë, titulli e orienton lexuesin për ta kuptuar, i ofron atij një çelës me rëndësi për ta kuptuar më mirë atë që thuhet në libër a në artikull. Pra, *ndërtimi i tekstit nis qysh nga titulli*. Këtu bëjnë përjashtim vetëm titujt e artikujve të gazetave, ku ndonëse gjithkujt i duket absurde, fakti është se titulli i shkrimeve vihet jo nga autori, por nga dikush në redaksi apo nga vetë kryeredaktori. Por, kjo shpesh edhe e tradhton atë që përmban shkrimin, ndonjëherë duke shtuar ngjyresa e nënkuptime krejt të ndryshme nga ato që përmbahen në fjalët e tekstit të dorëzuar nga autori. P.sh., në një artikull serioz, në të cilin autorja shkruan për ndihmesa e zbulime të reja lidhur me jetën e Franc Nopçës, kur botohet, del nën "okeljon" e çuditshme "*Baron Nopça - përvojë homoseksuale në Malësinë e Veriut*" (?!), shoqëruar edhe me një foto të një luftëtari malësor të veshur me kostumin kombëtar shqiptar të Malësisë së Mbishkodrës. Kjo do të thotë se gazeta vihet në shërbim të shitjes së kopjeve dhe jo të së vërtetës.

Një profesionist i komunikimit duhet të ketë patjetër sensin e titullit. Ai duhet të dijë të gjejë titullin e duhur për një komunikatë shtypi, për një artikull që boton në një revistë shkencore, për një lajm në shtypin letrar etj.

³⁸ Pikërisht kështu e quan U. Eko: "makinë e hapur" (machina aperta).

11.2. Titulli përshkrues dhe titulli vlerësues

Ekzistojnë dy drejtime themelore për zgjedhjen e titullit: njëri është përshkrues, kurse tjetri është vlerësues.

Në rastin e parë titulli është asnjans dhe ka të bëjë me përshkrimin e thelbit të tekstit; pra ka funksion informativ. Në rastin e dytë, titulli sugjeron edhe një interpretim të përmbajtjes së tekstit, merr qëndrim (duke zgjedhur edhe mbiemra a ndajfolje, duke vënë pikëqëndrues ose pikëpyetëse, që në mënyrë pak a shumë eksplicite, e orientojnë leximin). Një titull vlerësues mund të jetë edhe ironik ose polemik dhe kështu e shpreh edhe më qartë opinionin e atij që shkruan.

11.3. Sintaksa e titullit

Një veçori e ligjërimit gazetar është edhe vënia e titullit të shkrimeve. Aty është fjala për një mekanizëm gjuhësor që lejon t'i shndërrojë foljet ose grupet foljore në emra përkatës. Ky lloj përdorimi është i shpeshtë në titujt gazetarë, ku shtrihet kudoherë kërkesa për shkurti e për të qenë sa më lakonikë e përfaqësues të asaj që përmbahet në shkrim.

Mekanizmi tipik është **prejardhja** ose formimi i emrave nga foljet përkatëse.

Titulli duhet vënë duke shfrytëzuar të gjitha mundësitë për shkurti e dendësi shprehjeje. Ushtrimi për gjetjen e titullit të përshtatshëm është shumë i dobishëm për ata që duan të shtojnë aftësitë e veta të sintezës dhe përgjithësisht aftësinë për të shkruar e parashtruar qartë e bukur. Zakonisht mbisundon sintaksa emërore d.m.th. mënjanohej foljet. P.sh.: "Kryebashkiaku në hetim", "Të gjithë në shesh me "Mjaftin" ose "Grevë e përgjithshme e minatorëve të Kurbneshit".

12. Retorika klasike dhe neoretorika

Në antikitetin klasik grek e romak, retorika ishte arti i të thënit ose elokuenca. Të dish të flasësh do të thotë jo vetëm të dish të ndërtosh diskutime të bukura, por edhe të dish t'i bindësh të tjerët, d.m.th., lexuesit ose dëgjuesit. Elokuenca është pikë së pari dhunti e lindur te njerëzit, porse ajo edhe fitohet me anë të shkollimit e ushtrimeve të vazhdueshme. Jo më kot, qysh në kohët e vjetra, përmendet rasti i Demostenit, i cili kishte vullnetin dhe dëshirën për t'u bërë gojtar, porse edhe mungesë të theksuar qartësie shqiptimore, për shmangien e së cilës ai u ushtrua për kohë të gjatë duke mbajtur rërë në

gojë për të mbërritur shqiptimin e saktë të disa tingujve, si dhe të fliste duke pasur dy shigjeta mbi supet që, në rast se do t'i lëvizte ato, të shpohej në majën e shigjetave. Kështu, gojëdhëna thotë se gojëtari i madh i lashtësisë arriti t'i zhdukte dy mangësitë e tij të mëdha: *defektin në shqiptim dhe lëvizjen e pavullnetshme të supeve gjatë të folurit*.

Edhe në Romën republikane gojëtaria mori vlera të mëdha, sidomos në kohën e Ciceronit, me shkrimet teorike dhe me sprovat e tij të shkëlqyeshme në forumet e të folurit publik me synime politike, si ligjërata "Kundër Katilinës", debatet e famshme në senatin romak me Mark Antonin etj. Le të kujtojmë, ndër të tjera, veprat e tij të famshme: "De oratore" dhe "De inventione". Edhe në shek. I pas Krishtit, gojëtaria në Romë pati forcë të madhe sidomos me veprën e Quintilianit "Traktati i gojëtarisë".

Më vonë filloi të humbasë roli i gojëtarisë dhe e i elokuencës politike dhe mori përparësi të folurit epidiktik, d.m.th., celebrativ. Madje, në kohët e reja, prej oratorisë së lashtë u zhvillua sidomos **funkcioni estetik** ose kërkesa për shprehësi ligjërimore. Dhe, kështu, ideja e funksionit bindës zbehet dhe për "retorikë" kuptohet arti i të shkruarit bukur. Pak nga pak paradigma e sugjerimeve për të shkruarit bukur erdhi duke u shndërruar në një sistem rregullash, që i lidh gjithmonë e më shumë ata që shkruajnë me karakterin normativ (d.m.th. duke parashtruar jo këshilla ose përshkrime, por **norma**). Për kohë të gjatë retorika, në këtë domethënie të re gëzoi prestigj dhe lulëzim. U shtuan rregullat dhe traktatet dhe nga "*artes dictandi*" (arti i të thënit) të Mesjetës me të gjitha imitimet aristotelike të Pesëqindës. Pastaj vjen Gjashtëqinda, që i bën retorikës një përdorim krejt të vetin dhe me retorikën dhe figurat e saj krijon mjete të çmueshme. Në periudhën e romantizmit u shqiptua një dënim i madh ndaj retorikës. Poezia duhej të zhvishej nga çdo zbukurim si qëllim në vetvete. Retorika u konsiderua si falsitet i zbrazët, si kafaz që i ndryn ndjenjat brenda kufijve që duheshin shpërthyer. Ky dënim ka vazhduar deri në fillim të shek. XX.

"Merre elokuencën dhe përdredhja qafën" - thoshte Pol Verlain-i.

Togfjalëshi "*diskutim retorik*" për shumë kohë u bë sinonim i diskutimit të amullt e stereotip, të ngritur mbi solemnitetin artificial dhe thjeshtë të jashtëm.

Nga traktatet e vjetra të retorikës mbetën vetëm disa gjurmë në librat shkollorë, por jo më si norma për t'u ndjekur, nga ata që duan të merren me krijimtari letrare, por si inventar dhe përshkrim i figurave të ndryshme retorike (*metafora, metonimia, aliteracioni* etj.) për t'u studiuar si elemente tipike të ligjërimit poetik, ashtu si studiohen edhe rregullat e gramatikës.

Porse, pikërisht në vitet '50-'60 të shek. XX retorika sikur "zgjohet" dhe merr udhë e ashtuquajtura **neoretorika**, e cila pati shfaqjet e veta më të rëndësishme në teorinë e argumentacionit të Chaim Perelman-it dhe të Lucie Olberchets-Tytca-s, një teori që lidhet me pozicionet aristotelike për të zhvilluar dhe plotësuar konceptin e demonstrimit. Sipas tyre, krahas demonstrimit të tipit shkencor, ka edhe një tip të demonstrimit që e quajnë pikërisht argumentim dhe që përputhet me një tip procedimi ligjërimitor të përdorshëm si në bisedën e zakonshme, ashtu edhe në arsyetimet filozofike dhe që konsiston në "dhënien e argumenteve në mbështetje ose kundër një teze", duke u mbështetur në "vlera që nuk mund të tkurren në prova shkencërisht dhe matematikisht të demonstrueshme"³⁹.

Neoretorika ka dy karakteristika të rëndësishme. E para është se ajo mendon për retorikën jo si tërësi rregullash a normash për t'u ndjekur, por si sistem përshkrues që lejon të kuptohet e të përshkruhet më mirë funksionimi i një teksti. Karakteristika e dytë e neoretorikës është se ajo synon të përfshijë në kuadrin e retorikës, jo vetëm figurat retorike të mirëfillta, por edhe çdo mekanizëm, çdo zgjedhje të stilit që shtie në punë strategjia krijuese e autorit.

Me rëndësi është se, pavarësisht nga sa u tha, në vitet e fundit, *gjithandëj në Amerikë e në Evropë po rizbulohen vlerat dhe dobia e retorikës së mirëfilltë në nivelin praktik, profesional*. Kush merret me komunikimin e di se njohja e problematikës retorike, qoftë si refleksion rreth artit të hartimit ose ndërtimit të çfarëdo tipi teksti, qoftë si refleksion rreth figurave dhe mekanizmave që e bëjnë shkrimin më elegant e më bindës, **duhet të konsiderohet vetëm e dobishme**. Në mos tjetër, si nxitës për të zhvilluar sensibilitetin që mund të shërbejë shumë për ta përmirësuar kapacitetin e të shprehurit, qoftë me shkrim, qoftë me gojë.

12.1. Rregullat "e arta" për ligjërimit të bukur sipas retorikës klasike

Retorika klasike, që e ka ruajtur autoritetin dhe identitetin e saj, së paku deri në Shtatëqindën, bazohej në parime dhe kritere të formuluar nga "antikët", d.m.th., nga autorët grekë dhe romakë. Tekstet themelore i përkasin Aristotelit dhe Ciceronit, pastaj "*Rhetorica ad herennium*" dhe "*Institutio oratoria*" të Quintilianit.

Tipi i tekstit për të cilin retorika klasike ishte diskutimi (**orazione** o **discurso**). Dhe pikërisht diskutimit i përkasin edhe pesë "pjesët" e artit të të

³⁹ Shih: L. Heilmann, *Retorica, neoretorica, linguistica*, in AA.VV. *Retorica e critica*, a cura di L. Ritter Santini e E. Raimondi, Bologna, Il Mulino, 1976.

thënit: një diskutim që përgjithësisht është menduar për t'u mbajtur në publik me gojë, por që sidoqoftë duhet të ndërtohet e të përpunohet edhe me shkrim. Tri pikat e para mund t'i përkasin çfarëdo tipi tekstesh.

Një gojëtar që dëshiron të përgatisë dhe të mbajë një fjalim të mirë duhet të vërë në jetë kompetenca që u përkasin këtyre pesë pjesëve të artit:

1) **gjetja** (lat. **inventio**), d.m.th. kërkimi dhe grumbullimi i argumenteve mbi bazën e të cilave do të mbështetet;

2) **përndarja** (lat. **dispositio**), d.m.th. dispozicioni i argumenteve, sipas një farë rendi dhe oportunitetit të përmasave të ndërsjella;

3) **zgjedhja** (lat. **elocutio**), d.m.th. zgjedhja e fjalëve dhe e artificeve retorike që të mund të vlerësojë më mirë argumentet e gjetura në fazën e gjetjes (inventio) dhe të organizuara në përndarje (dispositio);

4) **memorizimi**, d.m.th. përpjekja për të ngulitur në mendje (memorizuar) diskutimin e përpunuar me shkrim;

5) **shqiptimi** ose **action**, d.m.th. mënyra me të cilën gojëtari e paraqet diskutimin e vet nga pikëpamja e tonit, e zërit dhe e variacioneve të mundshme intonacionore në çaste të ndryshme, e gjesteve, e mënyrës së qëndrimit përballë auditorit.

13. Eufonia, ritmi, metri

Çdo vepër arti është, para së gjithash, një kombinim tingujsh të të folurit, nga të cilët jepet një kuptim i caktuar. Në disa vepra letrare, roli i kësaj shtrese është shumë i vogël, mbetet kurdoherë i pandjeshëm, siç ndodh në prozën e gjatë, d.m.th., në shumicën e romaneve, të novelave etj. Por edhe në prozë, shtresa fonetike e fjalëve është parakusht i domosdoshëm për kuptimin. Nga kjo pikëpamje, vetëm të shkruarit në vargje nuk përbën parakusht për të përjastuar nga romani veprat epike, si p.sh. "Milosao" e De Radës, që konsiderohet roman në vargje. Po kështu edhe jo pak poema të tjera të letërsisë botërore si p.sh. "Kambanat" e Poes. Në shumë vepra arti, përfshirë këtu edhe prozën, shtresa zanore bie në sy si përbërës i ndikimit estetik. Kur shqyrtohen efektet zanore është e nevojshme të mbahen parasysh dy parime të rëndësishme, që shpesh nuk përfillen.

Së pari, duhet të bëhet dallimi ndërmjet ekzekutimit zanor dhe shqiptimit të tekstit. Të lexuarit me zë të lartë të një vepre të shkruar është ekzekutim, d.m.th. një realizim i organizimit tingullor të tekstit, që i shton atij diçka individuale, vetjake dhe, natyrisht, mund t'i shtojë ose t'i

heqë diçka, të shtrembërojë diçka nga vetja, d.m.th. të mos e përfillë sa duhet organizimin e tekstit. Qysh në lashtësi, sikundër dihet, autorët e dalluar për vjershërinë e tyre të kujdesshme, ankoheshin ndaj ndonjë aktori që i recitonte keq, duke bërë shtrembërime. Kështu, mund të përmendim ankesën e Marcialit, poetit të famshëm, ndaj Fidentinës, një aktori që recitonte vjershat e tij jo mirë dhe poeti shkroi kundër tij distikun domethënës, që ka çfarë shekujt si dëshmuës i kësaj dysorësie ndërmjet fjalës së shkruar nga autori dhe ekzekutimit të saj nga dikush tjetër:

“Quem recitas meus et o Fidentine libellus, sed male cum recitas incipit esse tuus”.
 (“Ajo çfarë reciton mirë është e imja, o Fidentinë, por ajo çfarë e reciton keq është e joja”).

Prandaj, me të drejtë, në teorinë e letërsisë vlerësohet se studimi i vërtetë shkencor i ritmikës dhe i metrikës nuk duhet të mbështetet vetëm në shqyrtimin e ekzekutimit individual.

Së dyti, duhet pasur parasysh se **nuk ka varg ose rresht “muzikal”** pa ndonjë kuptim të përgjithshëm ose, në mos tjetër, **pa ndonjë ngjyrim emocional**.

Natyrisht, ndërmjet tingujve ka dallime dhe, pikërisht ato dallime të brendshme, kur përdoren me mjeshtëri nga shkrimtarët, krijojnë efektet estetike, që zakonisht quhen me termin “muzikalitet” ose “eufoni”. Nga ana tjetër, dallimet midis tingujve sipas cilësisë së tyre relative janë ato që mund të bëhen themel për ritmin dhe metrin. Të tilla cilësi janë: lartësia e tonit, gjatësia e zanoreve ose mundësia e tyre për zgjatim, theksi i fjalës, theksi logjik.

Me rëndësi në shkrimtari, sidomos në poezi, është edhe **rima**, e cila ka funksion thjesht eufonik, përderisa është përsëritje tingujsh, (ose diçka e përafërt me përsëritjen). Rima e zanoreve përcaktohet nga përputhja e supertoneve të tyre (*mbeti-deti; Drini-Shkumbini; mali-kali; solla-molla; bima-vetëtima; rrasa-plasa*).

Rima ka edhe funksion të rëndësishëm metrik, sepse organizon vargun, duke shënuar fundin e tij; kombinon, lidh ose i kundërvë fjalët, duke dhënë mundësi kundërvëniesh me vlerë semantike etj.

13.1. Koncepti i figurës retorike

Gjuha e letërsisë artistike, po edhe tekstet publicitare, të nisur nga synimi që t'i prekin dhe t'i bindin njerëzit, duhet të marrin me të dy duart nga arti retorik, të dinë vlerën e **figurave retorike**. Quhen kështu aspekte të ndryshme që merr shprehja e mendimeve gjatë ligjërimit për të gjetur

shprehjen e gjallë dhe të efektshme. Dikur, figurat retorike konsideroheshin që ishin larg të folurit e të shkruarit të zakonshëm, si mjete kryesisht të poezisë, si “ojna” e “përthyerje” të thënies për ta zbukuruar e për ta bërë sa më poetike; në kohët e reja figurat retorike po marrin përdorim më të gjerë, si mjete me ndikim të fuqishëm dhe të atilla që mund të imponojnë dhënien e një kuptimi të caktuar ose përforcimin e një thënieje. Nga kjo pikëpamje, funksioni i *figurave retorike* në gjë të një ligjërimi a teksti të caktuar nuk është thjesht për ta zbukuruar, por kryesisht për ta ngarkuar atë emocionalisht, duke bërë përforcimin e mesazhit përkatës.

Për të vënë në dukje vlerën e figurave retorike, shkenca që merret me to (retorika dhe neoretorika) tradicionalisht ka dalluar dy lloje a grupe: **figura të fjalës** (që ndahen në trope, figura gramatikore dhe figura të ndërtimit) dhe **figura të mendimit** (ku hyjnë: similituda, alegoria, apostrofi, pyetja dhe përgjigja retorike, perifraza etj.).

Alegoria (nga greq. *allegorein* “flas ndryshe”): shprehja e ideve tërthorazi, nëpërmjet figurave të gjalla e konkrete; fjalë ose shprehje, prapa të cilave fshihet enkas një domethënie e caktuar. Kjo mënyrë të thëni retorike jep mundësi të shndërrohen nocionet abstrakte ose konceptet morale, në figura tërheqëse dhe piktoreske. Kështu, një anije që çan detin në stuhitë mes dallgëve e tramundanës, paraqet alegorikisht kushtet e jetës njerëzore ose, sipas rasteve, ecurinë e një organizmi politik. Alegorik është, p.sh., krejt udhëtimi i Dantes në botën e përtejme të “Komedia hyjnore”.

Aluzioni ose fjalë a shprehje me kuptim të mbuluar, që lë të nënkuptohet diçka. Aluzioni pohon një gjë me qëllim që të nënkuptohet një tjetër, që ka lidhje ngjashmërie. Kjo mënyrë shprehjeje mund të ketë bazë në ngjarje historike (si p.sh., “fitorja e Pirros”, për të treguar një fitore të padobishme e të paguar shumë shtrenjtë, si ajo që pati Pirroja, mbreti i Epirit, kundër romakëve) ose mund të burojë nga ngjarje ose personazhe mitologjike ose të letërsisë botërore, si p.sh. “labirint”, për të aluduar në një situatë a vend të ngatërruar e prej nga nuk del dot; “si Don Kishoti me mullinj të erës” për të aluduar te njerëz a personalitete që ndërmarrin fushata më kot. Aluzioni është i shpeshtë në shprehje a thënie të njerëzve të famshëm ose në proverba, që përtej asaj çfarë thonë me tekst, lënë edhe shumëçka të nënkuptuar; së këndejmi edhe togfjalëshat: *bën aluzion, aluzion i hapur, aluzion i qartë, flet me aluzione*.

P.sh.: Ujku qimen e ndërron, por vesin s’e harron.

Anastrofa (nga greq. anastrephein "përmbys, kthej mbrapsht, kthej nga ana tjetër"): figurë retorike që bën ndryshimin e rendit sintaksor normal të dy fjalëve, për arsye ritmike ose për t'i dhënë vlerë të posaçme fjalës që vihet në rend të parë, në rendin e ri sintaksor. Tipike në gjuhën shqipe është ndërrimi i rendit të togut **emër + mbiemër** (mik i dashur: *i dashur mik*, kryetar i nderuar: *i nderuar Kryetar*).

Një formë e anastrofës është edhe ajo që ndër ne ka filluar të quhet me termin **anasjellë**: ndryshimi i rendit të zakonshëm të fjalëve për të theksuar kuptimin e një fjale ose për t'i dhënë fjalisë forcë të veçantë shprehëse.

Psh. rendit të zakonshëm folje ndihmëse + pjesoren e foljes përkatëse (*kam punuar, kam shkuar, jam lodhur, jam përpjekur*), në raste të caktuara u jepet rendi i anasjellë: folja ndihmëse vjen pas pjesores: Psh.: *Për të punuar, punuar kam shumë, por nuk di si do të dal në mbrojtjen e mikrotezës. A kanë ardhur të gjithë ata që janë lajmëruar? Lajmëruar janë, por jo të gjithë kanë ardhur.*

Anafora ose thjesht përsëritja parakupton fillimin e frazave ose periudhave me të njëjtën fjalë ose me të njëjtin grup fjalësh (si në poezi, ashtu edhe në prozë).

Psh.:

Vetëm një *i krisur* mund të sillej ashtu, vetëm një *i çmendur* mund të bënte gjëra të tilla, vetëm një *i luajtur trush* mund të vepronte në atë mënyrë.

Antiteza ose vënia përballë e dy nocioneve a dy mendimeve të kundërta si mjet stilistik për t'i dhënë shprehjes forcë e qartësi. Antiteza përbëhet nga paraqitja e dy anëve të kundërta, që shprehen me antonime ose fjalë me kuptim të kundërt.

Psh.: "U ngrit në këmbë *i madh* e *i vogël*, *i ri* e *plak*, të gjithë rrokën armët me parullën "Ja të *rrojmë* të lirë, ja të *vdesim*, o sot o kurrë".

Antiteza, përdoret dendur edhe në gazetari, sidomos në shkrimet publicitare, në titujt e artikujve problemorë etj. si p.sh.: "Ai ishte aktor *i madh* i roleve të *vogla*". "Industria e *madhe* e prodhimeve të *vogla* shtëpiake".

Aliteracioni ose rimarrja ritmike e fjalëve që përmbajnë të njëjtën bashkëtingëllore ose të njëjtën rrokje, si procedurë shkrimtarie, për të rritur vlerën dhe fuqinë shprehëse, si p.sh.:

"*Dif dragoi i Dragobisë,
trim, tribun i vegjëlisë.*" (F. Noli)

"*Ulet muzgu e përmbi varre, shtrihet terri si tallagan i zi; logëris moti me shisqafur, pa perde të teatrit del si satrap pozon dezolimi kasap; skeletet e të parëve të zatetun në trap, ua thith palcën si çakajt gazelles!*" (Ndok Sinishtaj, *Nga sergjani i harruar*, Globus R, 2007)

Asonanca ose rima jo e plotë e dy a më shumë vargjeve, që kanë të njëjta **vetëm zanoret e theksuara** dhe zanore të tjera të fjalëve fundore.

Psh.:

*Si një vashë e bukur që është ngopur me gjumë
Dhe zgjohet në nadje më faqeshndritur se molla,
E pashë edhe unë sot herët Malësinë kur u çova,
Trumpetat e arta trokitën nëpër xhama të penxheres."*
(Ndok Sinishtaj, *Nga sergjani i harruar*, Globus R, 2007)

Eufemizmi, që konsiston në të shprehurit më butë, me fjalë më pak lënduese e jo të vrazhda diçka, si p.sh. në vend të "rrudhat" thuhet "shenja të padobishme të moshës", ose "kapslëku" thuhet "zorra përtace". Në vend të "vdiq" thuhet "u nda së gjallësh, u nda nga jeta, ndërroi jetë, na la"; për varrin thuhet "banesa e fundit"; për burgun thuhet "shtëpi pa qira"; për djallin thuhet "qoftëlargu, largneshi, ai që qoftë mallkuar" etj.

Krahasimi ose ajo figurë stilistike që për ta bërë më të gjallë e më të qartë mendimin e shprehur u drejtohet krahasimeve të asaj që është e panjohur me diçka të njohur, asaj që është ende e re dhe e papërvetuar me diçka vendore ose sidoqoftë më të afërt për lexuesin. Psh.: *i bardhë si bora, i ëmbël si mjalti, i hidhur si zeheri, i kuq si gjaku, i zi si penda e korbit* etj.

Similituda ose krahasimi i zgjatur, si figurë që bën krahasimin e një objekti me një perifrază të një objekti të njohur për ta bërë shprehjen më tërheqëse. Përdoret dendur në folklor dhe në letërsinë artistike.

Psh.:

*Dhe u nisët si zogjtë shtegtarë që në krahë të vegjël
e mbështesin shpresën,
dhe humbët në Amerikë!"*

Ose:

*"Nga Suka e Grudës ulet terri
Si bashkë leshi të gales havale,*

*Pezull qëndrojnë germat zjarri
Shkrue në ajër me tush...*

(Ndok Sinishtaj, *Nga sergjeni i harruar*, Globus R, 2007)

Hiperbola ose figura letrare që ndërtohet mbi bazën e zmadhimit të përmasave të qenieve, të sendeve, të dukurive për të theksuar më shumë mendimin dhe për të bërë përshtypje më të madhe te lexuesi. Psh.: Dante Aligieri, duke dashur të tregojë përmasat e mëdha të Luciferit thotë:

*"Vetë perandori i asaj të zezë mbretënie,
dilte belpërpyetë prej akullit të zi,
ma afër unë një vigani i rri,
sesa vigajt i ofrohen krahëve të tij".*

Ironia (nga greq. *éiron* "ai që pyet për diçka duke u shtirë sikur nuk e di").

Figurë stilistike, me anë të së cilës shkrimtari, duke u dhënë fjalëve, shprehjeve etj. kuptim të kundërt nga ai që kanë në të vërtetë (ose duke bërë sikur pranon të kundërtën e asaj që mendon) përqesh e vë në lojë dikë. Ironia është gjithmonë e lidhur me humorizmin, me të qeshurën që prodhohet nga kundërshtia a mospërputhja e asaj që thuhet me thelbin a përmbajtjen e vërtetë. ("*trim i madh!*" për një njeri frikacak; "*E bukura e Dheut*", për një femër të shëmtuar, që nuk shikohet me sy nga shëmtia).

Litota ose figura letrare e kundërt me hiperbolën. Litota ndërtohet mbi bazën e zvogëlimit të përmasave të qenieve, të sendeve, të dukurive për të theksuar më shumë mendimin dhe për të bërë përshtypje më të madhe te lexuesi. Psh.: *më jep një pikë ujë; një thërrime bukë; një grusht miell; marr një sy gjumë; një gojë flua; pimë një gotë raki.*

Metafora (nga greq. *metaphérein*, mbart, shpie diku tjetër, transferoj). Përdorim i një fjale a i një shprehjeje me kuptim të figurshëm, në bazë të një krahasimi a të ngjashmërisë, por pa e shprehur krahasimin me lidhëzat përkatëse, krahasim i shkurtuar si p.sh.: *ujk i vjetër* (= është si ujku i vjetër); *dhëlpër* (= dinak si dhëlpër); *qesh natyra* (= sikur qesh natyra); *me dorë të hekurt* (= me dorë si të hekurt); *vullnet i çeliktë* (= vullnet si çeliku).

Metonimia (nga greq. *metonymia* "ndërrim emri"): figurë retorike që shprehet me përdorimin e një fjale a të një shprehjeje në vend të një tjetre, duke u mbështetur në afrinë që kanë sendet e dukuritë në hapësirë e në kohë, në lidhjet e tyre sipas lëndës, sipas funksionit etj. Psh.: *tryezë e pasur në*

vend të "gjellë a të ngrëna të shumta"; *u mblodh i gjithë katundi* në vend të "katundarët, banorët e katundit, fshatarët"; *nuk mbeti as zog as sorrë* në vend të "nuk ka mbetur asnjë shpend i gjallë".

Metonimia është figurë letrare, po edhe mënyrë shprehjeje që sjell begatim e zgjerim semantik të leksikut të gjuhës, duke u ndërthurur edhe me figura e mënyra të tjera shprehjeje, sidomos për arsye eufemistike. Psh.: *Ehu, i shkrete, i ka mbirë bari mbi krye qyshkur* në vend të "ka vdekur".

Një lloj i metonimisë është edhe **sinekdoka** ose përdorimi i një fjale emërtuese duke i dhënë kuptim më të gjerë ose më të ngushtë, duke përmendur pjesën për të tërën ose të tërën për pjesën, njëjësën për shumësin, autorin për veprën, zyrën në vend të zyrtarit (a zyrtarëve) përkatës etj. Psh.: *Shtëpia e Bardhë* në vend të "Presidenti i Amerikës", *Selia rozë* në vend të Partia Socialiste; *shqiptari* në vend të "shqiptarët": *Shqiptari është besnik dhe mikpritës*. Përdoret derë në vend të "shtëpi": *Bushatllinjët kanë qenë derë e madhe në kohën e vet*. Po kështu përdoret *kokë* në vend të "njeri": *Ka qenë kokë e madhe ai*.

Shkallëzimi (ose *klimax-i*) parakupton vargun e njëpasnjëshëm të fjalëve ose shprehjeve për të prodhuar ritmin ose efektin e një rritjeje progresive, ngjitëse.

Psh.: *Drojtja, frika, turpi dhe ndjenja e pasigurisë* nuk e linin djalin të bënte atë që i thoshte mendja, derisa e mblodhi veten, mori frymë thellë, i futi zemër vetes, ia dha britmës me sa fuqi pati dhe u hodh mbi të huajin, i cili u step dhe mbeti si guak, ngaqë nuk e priste atë reagim të Gjinit.

14. Rrethi i kumtimit dhe funksionet e gjuhës së shkruar e të folur

Akti i komunikimit, siç ka përcaktuar R. Jakobsoni, mund të ketë funksione të ndryshme: *referencial, konativ, shprehës, fatik, poetik, metalinguistik*.⁴⁰

Secili prej këtyre funksioneve, siç thotë Roman Jakobsoni, vlerëson dhe shfrytëzon në mënyrë më të theksuar njërin prej gjashtë elementeve të rrethit të komunikimit: *funksioni referencial* ka lidhje me kontekstin, *funksioni konativ* ka lidhje me marrësin, *funksioni shprehës (ekspresiv)* ka lidhje me dërguesin, *funksioni fatik* me kanalin, *funksioni poetik* me mesazhin dhe *funksioni metalinguistik* ka lidhje me kodin (d.m.th. me vetë gjuhën).

⁴⁰ Shih edhe: Gj. Shkurtaj, *Sociolinguistika*, SHBLU, Tiranë, 1999, 2003.

Shtrohet pyetja: në një frazë, në një letër, në një diskutim funksionet paraqiten vetëm një herë? Jo domosdoshmërisht. Përkundrazi, në një tekst mjaft të gjerë, të folur ose të shkruar, janë veprues më shumë se një funksion, edhe pse, zakonisht, është njëri prej tyre që shquan mbi të tjerët. Psh., nëse i shkruaj një miku për t'i kërkuar një nder, është e qartë se funksioni kryesor do të jetë funksioni *konativ* (i shkruaj për ta bindur, për të marrë diçka prej tij). Por, ka mundësi që në letren time të jenë të pranishëm edhe funksioni *referencial* (i jap edhe informacione për veten, për punën time e për familjen) dhe funksioni *shprehës* (i tregoj emocionet e mia, shqetësimet, problemet). Edhe në tekstet profesionale shumë shpesh funksioni që mbizotëron është ai *konativ* (shkruaj për t'i bindur klientët, furnizuesit, drejtuesit e ndërmarrjes sime, ortakët, studentët), por gati gjithmonë në shoqërim me funksionet e tjera.

14.1. Tekstet informative, argumentuese, rregulluese, rrëfimtare (narrative)

Gjithmonë e më shpesh, kur flitet për komunikimin e shkruar profesional, synohet të përdoret - në zëvendësim ose plotësim të parimeve jacobsoniane - klasifikimi i teksteve më të përgjithshme profesionale në katër tipologji-bazë: tekste *informative*, *argumentuese*, *rregulluese* dhe *rrëfimtare* (narrative).

Koncepti i tekstit *informativ* përputhet mjaft me sa kemi thënë për funksionin referencial, që ndryshe quhet edhe *informativ*. Ky është një tip teksti në të cilin objektivi kryesor synon të japë informacione, lajme, të përshkruajë një situatë, një person, një prodhim, një program etj. Disa bëjnë dallim edhe ndërmjet tekstit *informativ* dhe tekstit *ekspozitiv*, për të shënuar dallimin ndërmjet një serë informacionesh objektive "asnjanëse" dhe pjesëve përbërëse të interpretimit të fakteve dhe situatave. Të tjerë propozojnë edhe konceptin e tekstit *përshkrues*, pikërisht, të një personi, të një mjedisi, të një objekti.

Teksti argumentues është tekst që mbështetet kryesisht mbi funksionin *konativ*. Folja "argumentoj", që e gjejmë qysh në retorikën klasike, është përhapur në kohën tonë, së pari, ndërmjet gjuhëtarëve e filozofëve dhe, më pas, ndër studiuesit e komunikimit, për hir të veprës "*Traité de l'argumentation*" të Perelman e Olbrecht-Tyteca. Siç e kemi thënë, ky libër, i botuar për herë të parë në Paris më 1958 dhe pastaj i përkthyer në shumë gjuhë (në italisht është përkthyer më 1966), formulon të ashtuquajturën "**teoria e argumentimit**". Argumentim do të thotë në thelb ta përdorësh gjuhën, duke folur dhe duke shkruar, për të arsyetuar një problem, për të mbështetur një ide, për të bindur dikë për diçka, për të kërkuar një përgjigje, nëpërmjet

të arsyetuarit, për probleme me karakter filozofik, moral, ekzistencial. Kur argumentojmë, problemi ose ideja për të cilët diskutojmë, përgjigjja që kërkojmë nuk përputhen domosdoshmërisht me të vërtetën shkencore të demonstrueshme. Në fakt, për të drejtuar arsyetimin, nuk ndjekim një logjikë matematike, por vëmë në veprim procedura të dialektikës dhe u drejtohem kompetencave gjuhësore dhe retorike. Bashkëbiseduesi ynë mund të jetë thjesht një mik, me të cilin diskutojmë për humbjen e ndeshjes nga një skuadër futbolli, por mund të jetë edhe një klient që duhet ta bindim për fitimin e një pune ose një grup studiuesish të cilëve duam t'u paraqesim një teori tonën. Pra, *ndonëse me modalitete të ndryshme, funksioni që mbizotëron është ai konativ*. Aq më tepër nëse teksti ynë është i shkruar. Ja përse, në disa raste, të argumentosh do të thotë t'i bësh thirrje edhe kapacitetit të emocionimit dhe sugjestionimit, të kalosh në ambiguitet, polisemi, aluzione dhe çfarëdo gjëje tjetër që mund të shërbejë për suksesin e argumentimit.

Sikundër shihet, jemi përballë diçkaje që nuk është shumë e ndryshme nga sa kemi thënë për retorikën klasike. Natyrisht, teoria e argumentimit përfiton, për formulimet e veta, nga të gjitha konceptet më moderne dhe të stërholluara të futura nga logjika dhe nga gjuhësia e shek. XX. Por, nga pikëpamja praktike e një profesionisti të komunikimit, mjafton të thuhet se teksti argumentues është thjesht një tekst i ndërtuar duke kërkuar argumente të drejta (*inventio*), duke i përndarë ato në mënyrë të përshtatshme (*dispozitio*) dhe duke i shprehur ato në mënyrën më të mirë (*elocutio*) për të bindur atë që lexon tezën e tij ose, sidoqoftë, duke e përfshirë atë në diskutimin e një problemi, për të shkaktuar reflektime ose propozime të mëtejshme.

Tekst *rregullues* është teksti në të cilin vlerësohet një tjetër aspekt i funksionit *konativ*: ai që e shpie dikë të bëjë diçka jo duke e bindur, por duke i bërë atij *parashkrimin*. Është një parashkrim që marrësi duhet ta zbatojë ose sepse i imponohet nga një autoritet (ligji), ose ngase është pranuar prej tij sipas një akordi të lirë ose të një përkatësie (rregullorja e një shoqate, grupi, partie etj.) ose për arsye se i është referuar nga dikush që di më shumë se ai për atë mjet (*instruksionet për përdorimin*).

Teksti *tregues* (narrativ), së fundi, është sigurisht një tekst që ka si objekt tregimin e një historie. *Teksti narrativ tipik është teksti letrar*: romani, novela, tregimi, poema epike etj. Por, si tekste narrative mund të figurojnë edhe shkrime të tjera të ndryshme. Psh.: broshura ose libra me synime pedagogjike ose popullarizuese që përdorin formën e tregimit për të qenë më të lehtë dhe më të lexueshëm. Edhe një letër private mund të shkruhet në formën e një tregimi. E njëjta gjë mund të thuhet edhe për shkrime profesionale që

kanë ndonjë objektiv të veçantë: të tregojnë historikun e ndërmarrjes, lindjen e ndonjë shpikjeje a zbulimi të suksesshëm, të ndonjë kompanie a shoqërie që është bërë e famshme etj.

Natyrisht, edhe për këtë klasifikim vlen sa kemi thënë lidhur me funksionet jakobsoniane: në përgjithësi një tekst nuk mund të jetë krejtësisht (ekskluzivisht) informativ, krejtësisht argumentues, krejtësisht rregullues, krejtësisht rrëfimtari (narrativ). Më shpesh është njëra prej këtyre karakteristikave që mbizotëron, por nuk mungojnë edhe komponentët e tjerë. Sidomos është e vështirë që teksti argumentues ose teksti rregullues të mos kenë edhe elementin kumtues (informativ).

Në këto rrethana, sigurisht, do të ishte krejt e pamundur, por edhe jo e arsyeshme, të jepen "receta" të hollësishme teorike se si mund të shkruhet, por mund (dhe besojmë se ia vlen) të japim **disa tipa a lloje shkrimtarie profesionale** që u duhen më shumë njerëzve, që u bie puna t'i ndërmarrin më shpesh, sidomos në shkrimet me karakter profesional.

15. Ligjërimi letrar dhe ligjërimi publicitar

Në funksionet e ligjërimin kemi përmendur se njëri prej tyre është edhe ai që quhet "poetik" ose "estetik", i cili karakterizohet nga një vëmendje e veçantë ndaj "formës" së mesazhit. Nga ana e dërguesit kërkohet vëmendje së cilës i përgjigjet, nëse komunikimi funksionon, vëmendje e ngjashme nga ana e marrësit. Kjo do të thotë se mënyra në të cilën shprehet është shumë e rëndësishme dhe mund ta bëjë marrësin për vete, pavarësisht nga objekti i kumtimit. Funksioni poetik është ndër më të parat nga funksionet e gjuhës, që zë fill qysh nga krijimet folklorike dhe që shprehet edhe në etnografinë e të folurit. Le të kujtojmë, p.sh., shprehje të tilla me rimë, si: *Pëllhurës shikoi anën, vajzës shikoi nanën! Për një pe për një gjëlpërë, vate dëm një gunë e tërë.*

Rasti më tipik dhe më i studiuar i ligjërimin të mbështetur në funksionin e tij poetik ose estetik është sigurisht komunikimi letrar. Nuk do të ndalemi këtu në hollësitë dhe pikëpamjet e shumta rreth dallimit të asaj që është letrare (*narrative, poetike, teatrore* etj.) nga ajo që nuk është: në këtë libër nuk është vendi, po edhe nuk jemi të bindur se një gjë e tillë ia vlen të bëhet dhe se, aq më tepër, kur shumë studiues (si edhe unë vetë), mendojnë se **as që mund të bëhet një ndarje me kufij të prerë**. Po përmendim vetëm cilat janë elementet që zakonisht, edhe nga ata që nuk quhen specialistë, perceptohen si karakteristika të atij lloj ligjërimi:

1) **Vëmendja ndaj aspekteve formale të mesazhit**: zgjedhje e rendit të fjalëve, ndërthurje e regjistrave gjuhësorë të veçantë, denduri më e madhe e figurave retorike dhe zakonisht më origjinale, më të "pavjetruara" se ato që përdoren në gjuhën e përditshme.

Psh. vargjet e poemës së De Radës "Milosao": "*Lis jeta kish ndërruar, ujë të ri ndë dejiit*" në kohën e vet tërëhoqën vëmendjen dhe simpatinë e poetëve më të mëdhenj të Evropës, pikërisht me atë metaforë origjinale të fillimit të poemës ("*ujë të ri në det*") të cilën e përmendi deri La Martini i famshëm dhe i blatoi lëvdata autorit arbëresh, kur mori e lexoi veprën e De Radës në përkthimin italisht. E tillë, në kohët më të reja, në letërsinë shqiptare ka qenë motoja poetike e "*baltës së arave*" nga Dritëro Agolli, që erdhi e u bë si ortek në letërsinë shqiptare për disa dhjetëvjeçarë radhazi. (Ashtu si ai që thirri së pari "*unë poeti nga Devolli*", do të shpalleshin duke përmendur vendlindjen e tyre edhe aq shumë të tjerë, madje edhe duke u bërë kjo si "modë poetike" e vjershërisë shqiptare të një kohe të caktuar).

2) **Mënyra e paraqitjes** dhe e përfaqësimit të situatave, ngjarjeve, objekteve, emocioneve, ngjyrave dhe ngjyresave, duke u dhënë atyre dritë, forcë dhe vënie në pah ose, përkundrazi, duke i lënë në një anësim të pazakonshëm.

3) **Synimi për të ngjallur te marrësi i mesazhit (= lexuesi) një ndjenjë estetike** (dhe ky synim estetik mund të përbëjë qëllimin e vetëm të aktit të komunikimit, por që lidhet edhe me qëllime të tjera: edukative, propaganduese etj.).

4) **Raporti i ndërvuar me prodhimtarinë letrare të kohës së vet dhe me atë të periudhave të shkuara**: çdo akt i komunikimit letrar bën pak a shumë me vetëdije referime në një traditë letrare dhe në një gjini letrare, ose duke vendosur një lidhje vijimësie me të, ose duke mbajtur qëndrim përjashtues a mohues ndaj saj. Për pasojë, edhe dekodifikimi i këtij lloj ligjërimi nga ana e marrësit (lexuesit) është shumë i ndërlikuar dhe varet nga prania e "reminishencave" të tilla. Kështu, dikur poetët e rinj francezë kishin si moto poetin e madh Shatobriand, aq sa edhe vetë Viktor Hygoi i ri pat dalë me moton "*o Shatobriand o fare*". Më vonë, lavdia e Hygoit do të bëhej model e "yll polar" për brezin e poetëve të mëpastajmë. Ndër ne, një model për t'u ndjekur kanë qenë, së pari, Naim Frashëri, të cilit i janë referuar gati të gjithë poetët shqiptarë deri në kohët e reja, si dhe Gjergj Fishta, Ndre Mjeda, Lasgush Poradeci, Fan Noli etj.; dhe në letërsinë e sotme Ismail Kadareja.

5) **Prania e dendur**, edhe pse jo konstante, e **ambiguitetit dhe e polisemisë**: d.m.th. *mundësia për t'u kuptuar dhe interpretuar në mënyra të ndryshme nga marrësit* (lexuesit dhe studiuesit), të cilët mund të nxjerrin interpretime ose "receptime" të ndryshme barabar të ligjshme dhe, ndonjëherë, të gjejnë vështirësi pak a shumë të mëdha në kodifikimin e mesazhit. Kështu, studiuesit e poezisë së Martin Camajt përpiqen të bëjnë aty dekodifikimin duke u nisur nga Ungareti, i cili ka pasur ndikim të madh me hermetizmin e tij si te poetët italianë dhe më gjerë, ashtu edhe te Camaj, që duke jetuar shumë kohë edhe në mjediset italiane, nuk mund të mos ndikohej prej asaj klime poetike. Natyrisht, lexuesit dhe sidomos lagje të caktuara kritikësh, ndonjëherë shkojnë aq larg në "dekodifikimet" e tyre, sa që largohen krejt nga ajo që ka dashur të thotë autori. Për këtë na vlen si "peshore" sa thoshte shkrimtari francez Andre Zhid (Gide), i cili, me një ironi të lehtë, thekson: "*Kur lexoj kritikët e mi e kuptoj sa i mençur jam*".

Sigurisht, nuk është e thënë që të gjitha këto elemente të jenë njëkohësisht të pranishme në komunikimin letrar, por prania e disa prej tyre është tregues i atij lloj komunikimi. Nga ana tjetër, secili prej këtyre elementeve, po të merret veçmas, mund të ndeshet në një formë të ndryshme komunikimi nga ai letrar. Funkzioni poetik ose estetik, përveç teksteve mirëfilli letrare, mund të ndeshet edhe në publicistikë, në tekste propagandistike etj. Pikërisht për hir të vetëdijes se ka afërsi dhe, shpesh, ngjashmëri jo vetëm në nivelin e mjeteve të përdorura, por edhe në strategjinë ideore dhe kompozicionale midis ligjëritimit të komunikimit letrar dhe atij të komunikimit publicitar e të formave të ndryshme të komunikimit profesional, shohim gjithandej mbizotërim të funksionit *konativ*. Kjo na bën të ndalemi në një sërë shqyrtimesh rreth disa *strategjive të komunikimit letrar* që mund të jenë të dobishme edhe për shkrimet profesionale të fushave jolettrare.

16. Tekstet letrare dhe komunikimi profesional

Nëse është e vërtetë se, ndërmjet komunikimit letrar dhe atij tipi të komunikimit profesional, në të cilin mbizotëron funksioni konativ, ka shumë pika të përbashkëta, atëherë është e qartë se, edhe për një profesionist të komunikimit, mund të jetë e dobishme të thellohet në njohjen e letërsisë. Ky thellim mund të vijë, si nëpërmjet leximit të letërsisë dhe analizës së teksteve letrare, ashtu edhe nga studimi e përvetimi gradual i teknikave të krijimit letrar

Në kuptim më pak të drejtpërdrejtë, ndërkaq, zotërimi i një kulture të pasur dhe poliedrike mund ta zgjerojë në mënyrë të dukshme horizontin e atij që shkruan, duke e ushqyer atë me bashkëshoqërime (asociacione) të figurave dhe të simboleve, me shtysa tematike, me refleksione aforistike dhe, pse jo, historike.

Në faqet vijuese po japim disa sugjerime rreth drejtimeve në të cilat letërsia mund të jetë si bashkudhëtare e dobishme për ata që dëshirojnë të komunikojnë mirë në nivelin profesional. Një itinerar i vyer dhe i dobishëm mund të jetë ai që krijohet duke iu përmbajtur librit të Italo Kalvinos, të cilit i janë referuar edhe autorë të tjerë në librat kushtuar shkrimtarisë profesionale. Fjala është për "*Leksionet amerikane*", ku Kalvinoja trajtoi pesë (nga gjashtë) cilësitë e teksteve letrare të të gjitha kohërave dhe që ai dëshironte të mbeteshin edhe në letërsinë e mijëvjeçarit të tretë⁴¹.

17. Leksionet amerikane të Kalvinos

Një nga universitetet më të famshme amerikane, ai i Harvard-it (Cambridge, Massachusetts), qysh nga viti 1926 organizon çdo vit një cikël leksionesh, të quajtura *Charles Eliot Norton poetry Lectures* (ose, më shkurt, *Norton Lectures*) dhe për këtë fton një intelektual të dorës së parë në hapësirën ndërkombëtare. Leksionet duhet t'i kushtohen krijimit artistik (letrar, pamor, muzikor etj.): kjo është e vetmja hallkë. Për të tjerat, intelektualit i ftuar ka "carta bianca": ai mund të zgjedhë temën e titujt dhe të përcaktojë nyjetimin që i duket më i përshtatshëm për trajtimin e tij.⁴²

Kalvinoja vendosi t'ua kushtojë leksionet e veta gjashtë koncepteve abstrakte, që u përgjigjen gjashtë cilësive që ndeshen në shumicën e teksteve letrare të së shkuarës dhe të së tashmes dhe që ai do të dëshironte të mbeteshin edhe për shekujt e ardhshëm. Cilësitë janë: *Lightness, Quickness, Exactitude, Visibility, Multiplicity, Consistency*. Në italisht: *Leggerezza, Rapidità, Esattezza, Visibilità, Molteplicità, Consistenza*. Në shqip: *Lehtësia, Shpejtësia, Saktësia, Dukshmëria, Shumësia, Qëndrueshmëria (Konsistenca)*.

Kalvinoja kishte gati pesë nga gjashtë çështjet kur vdekja e papritur e ndau së gjallësh. Pesë leksionet e tij do të botoheshin tre vjet më vonë nga e shoqja,

⁴¹ Shih: Italo Calvino, *Lezioni americane. Sei proposte per il prossimo millennio*, Milano, Garzanti, 1988. (E citojmë dhe mbështetemi në sa ka përcjellë me mjaft qartësi Nella Gianetto në "Manuale di scrittura. Dall'ortografia ai testi originali", Milano, 2006, f. 140-150).

⁴² Më 1984, pas T. S. Eliot-it, Igor Stravinsky-t, Jorge Luis Borges-it, Northrop Fryc, Octavio Paz-it, për herë të parë u ftua edhe një italian: Italo Kalvino (Calvino). Atij iu besuan leksionet e vitit akademik 1984-85.

Ester Kalvino. Botimi italian doli në vitin 1988 dhe mban titullin "*Leksionet amerikane*", ashtu siç i kishte quajtur i shoqi kur fliste për to me miqtë dhe shokët. Si nëntitull shtoi "*Gjashtë propozime për mijëvjeçarin e ardhshëm*".

Lehtësia (it. *Leggerezza*, angl. *Lightness*)

Leksioni kushtuar *lehtësisë* është, ndoshta, më i miri nga të pesë leksionet e Kalvinos, në të cilin janë mishëruar udhëzimet më të vryera e të çmueshme. Aty mund të shihet jo vetëm vetjakësia e stilit të librit, po edhe zotësia për të parashtruar qartë një qerthull mjaft të ndërlikuar problemesh që ngërthen ajo tematikë. Le të japim një copëz nga fillimi i leksionit:

"Do t'ia kushtoj konferencën e parë kundërvënies *lehtësi-peshë* dhe do të mbështes aty arsyet e lehtësisë. Kjo nuk do të thotë se unë i konsideroj arsyet e peshës më pak të vlefshme, por vetëm se për lehtësinë mendoj se kam më shumë gjëra për të thënë.

Pas dyzet vjetësh që shkruaj *fiction*, pasi kam rrahur gjithatë udhë dhe pasi kam kryer eksperimente të ndryshme, erdhi hera që unë të kërkoj një përkufizim më kompleks për punën time; do të thosha këtë: operacioni im ka qenë në shumë raste një çlirim nga pesha; kam synuar t'ua heq peshën herë figurave njerëzore, herë trupave qiellorë, herë qyteteve; mbi të gjitha kam synuar t'ua heq peshën strukturave të rrëfimit dhe ligjërimit.

Në këtë konferencë do të përpiqem të shpjegoj - për veten time dhe për ju - pse jam prirur ta konsideroj lehtësinë një vlerë dhe jo një defekt; cilët janë shembujt në veprat e së shkruarës në të cilët gjej idealin tim të lehtësisë; si shfaqet kjo vlerë në të tashmen dhe si është e projektuar në të ardhshmen.

Fatet e jetës - shpjegon në vijim Kalvinoja - janë të rënda: filozofia, shkenca, letërsia mund t'ua lehtësojnë peshën. Edhe kjo është një arsye e mirë për ta përqafuar kauzën e lehtësisë. Kjo nuk do të thotë se - së paku në mjedisin letrar - nuk ka pasur kryevepra krejt të rënda. Në letërsi bashkëjetojnë dy prirje të kundërta: *njëra synon ta bëjë ligjërimit element pa peshë, që noton mbi gjërat si një re ose tymnajë e hollë ose një fushë impulsesh magnetike; tjetra synon t'i japë ligjërimit peshë, rëndësi, konkretësi të gjërave, të trupave, të situatave.*"

Por, ajo që është e lehtë, së paku në atë kuptim që i jep Kalvinoja kësaj fjale, "komunikon" në mënyrë jashtëzakonisht më të shkathët, të këndshme, pa e bjerrë cilësinë për këtë. Sigurisht, nuk është fjala këtu për kuptimin që ka termi në emërtime të tilla si: "letërsi e lehtë", "gjini e lehtë", pra për "letërsi zbavitëse". Dhe jo rastësisht shembujt letrarë që ka zgjedhur Kalvinoja janë të gjithë të dorës së parë. Ai citon si autorë që kanë bërë reflektime interesante për konceptin e lehtësisë, ashtu edhe autorë që kanë ofruar tekste në të cilat ideja e lehtësisë bëhet motiv letrar ose frymëzim stilistik. Aty përshkohet në dhëna që nga miti i

Pegaso-s dhe i Medusës, kalon nga Ovidi e Montale, Kundera e Lukreci, Bokaçio dhe Kavalkanti, Valery dhe Dickinson-i, Shekspiri dhe Servantesi; flet dhe për "Një mijë e një net" dhe Leopardin. Citimi më sugjestiv dhe që, ndoshta, shpreh më mirë kuptimin që ka vetë Kalvinoja, është ai nga poeti francez Paul Valery: "*Duhet të jesh i lehtë si zogu, por jo si pupla*".

Ja cilat janë pikat e konceptit kalvinian të lehtësisë:

- 1) *lehtësia* mund të konsistojë në lehtësimin e ligjërimit dhe kjo bën që domethëniet të jenë shtrirë në një ind gjuhësor pa peshë;
- 2) *efekti i lehtësisë* mund të prodhohet nga rrëfimi i një arsyetimi ose i një procesi psikologjik ku veprojnë elemente të holla dhe të përpceptueshme;
- 3) *efekti i lehtësisë* mund të përqendrohet në një imazh, në një skenë që merr vlerë emblematike dhe përmban në vete idenë e fluturimit ose të lehtësimin të peshës (Kavalkantit që fluturon mbi varret në novelën VI të *Dekameronit*, Don Kishoti që fluturon në ajër i shtyrë nga mulliri me erë, ku i kanë ngecur shpata dhe heshta).

Të punosh mbi një tekst me instrumentin e lehtësisë, sipas Kalvinos, mund të thotë edhe *ta modelosh atë në mënyrë që t'i japësh tonalitet më të buta*, që e ëmbëlsojnë veprimin komunikativ, duke e mbërritur qëllimin pa i shkakuar marrësit reagime tepër të forta. Instrumenti i lehtësisë, p.sh., mund ta shndërrojë trishtimin në melankoli ose komizmin në humor, duke arritur rezultate më bindëse.

Ideja e Kalvinos për lehtësinë e ligjërimit mund të jetë me vlerë jo vetëm për letërsinë, por edhe për komunikimin profesional. *Kush synon të mbërrijë në një komunikim të efektshëm duhet të ndjekë idealin e lehtësisë në të gjitha mënyrat e mundshme.*⁴³ Kalvinoja përmend edhe vepra të rënda letrare (veprat e F. Kafkës, S. Beketit etj.) ku, si letërsi artistike, "pesha" mund të ketë edhe vlerën e vet. Përkundrazi, ata që merren mirëfilli me vlerësimin e shkrimeve profesionale, theksojnë dhe pohojnë me forcë se *në shkrimet profesionale rëndësia është gjithmonë mungesë vlerë.*

Sigurisht, kur flasim për lehtësinë, sipas Kalvinos dhe atyre që duan të zbatojnë idenë e tij, duhet të përjashtojmë nga ky term kuptimin e lehtësisë si "gjë e marrë në sipërfaqe, cekësi" (superficialitet). Lehtësia mund të na ndihmojë ta krehim komunikimin profesional nga "pesha" ose "rëndësia" e panevojshme në përmbajtje dhe në formë. Për formën, në shkrimet profesionale është me rëndësi të "shkarkojmë peshën" e strukturave sintaksore

⁴³ Shih: Nella Gianetto, *vep. cit.*, f. 142.

dhe argumentuese. *Nuk ka gjë më të papëlqyeshme sesa vargu i periudhave të gjata, të rënduara nga fjali e gjymtyrë të nënrenditura që nuk kanë të mbaruar.* Përkundrazi, një parashtrësë e shkruar me fjali të shkurtra, me mbiemra e ndajfolje të “dozuar” mirë dhe me nxjerrje në kryeradhë në mënyrë harmonike jep mundësi të mbërrihet më mirë qëllimi i komunikimit, po edhe nuk “mëshohet” pa nevojë në mendjen e marrësit (lexuesit).

Për praninë ose jo të lehtësisë mund të flitet edhe në planin fonetik. Secila gjuhë ka veçoritë e veta dhe këto duhen njohur mirë kur shkruajmë. P.sh. italishtja ka shumë ndajfolje me prapashtesën *-mente*, shumë emra që mbarojnë me *-one* (të formuara me prapashtesat *-ione*, *-zione*...). Periudhëzimi i lehtë duhet të shërbejë për ta tkurrur sa të jetë e mundur e më shumë peshën e fjalëve fonetiksht të rënda, duke shmangur grumbullimin e shumë fjalëve me të njëjtën mbaresë ose me mbaresa të ngjashme. Shqipja ka mundësi që shumë veprime t'i paraqesë ose me folje ose me emra prejfoljorë (punoj token dhe *punimi i tokës*); teprimi me emrat prejfoljorë mund ta mbingarkojë e ta mjegullojë komunikimin, ndërsa foljet, kur shkojnë sipas një peshoreje të atillë çfarë synohet nga Kalvinoja, mund të jenë më të përshtatshme. Mund dhe duhet mënjauar vargu ndonjëherë “kilometrik” i emrave në gjinore, që përbën një veti shkrimore të cilësuar me të drejtë si “sëmundja e emrave” në vend të foljeve përkatëse (...*udhëzime për implementimin e studimeve dhe projekteve të reja për përpunimin e prodhimeve të naftës*...).

Po ashtu, kujdes synuar të harmonizohen gjatë përdorimit fjalët e formuara me prapashtesat *-al* dhe *-or*. Shqipja ka shumë fjalë me mbaresa të tilla si *-or* (që këshillohet në vend të *-al* në fjalët prej gjuhëve neolatine, p.sh. *kulturor*, *teator*), ndaj të cilave, sigurisht, duhet treguar kujdes të mos krijohen radhë të gjata në vargun sintagmatik. Përndryshe, vargjet e fjalëve fonetiksht të ngjashme e prishin lehtësinë dhe hijeshinë e gjuhës ose, sikundër është shprehur Dritëro Agolli, “*e bëjnë shqipen si esperantoja*”.

Për ta shkarkuar sadopak rëndesën dhe peshën e komunikimit profesional, sipas Kalvinos, po edhe nga përvoja e gjatë e shkrimtarisë, del se është mirë të shmangen formulimet e prera, shprehjet “drastike” duke shtënë në frazë edhe ndonjë “rreze” lehtësuese, si fjalëzat “ndoshta”, “mundet”, “mbase” etj. Efekte të mira lehtësuese sjellin edhe përdorimet me masë të ironisë dhe të autoironisë gjatë komunikimit, eufemizmat, metaforat, krahasimet etj. Krahasimet dhe metaforat, si dhe figura të tjera, bëjnë pikërisht atë punë që jep idenë e fluturimit, por duke qenë gjithmonë të lehtë e të zhdërvjellët si zogu e jo si pupla.

Shpejtësia (it. *Rapidità*, angl. *Quickness*)

Italo Kalvino e nis leksionin e tij për shpejtësinë duke treguar një përrallëz shumë të përhapur gjatë Mesjetës dhe Rilindjes, atë të Karlit të Madh dhe të unazës magjike, e cila rezulton se është më e këndshme kur tregohet në mënyrë të shpejtë, pa zgjatje, duke thënë vetëm thelbësoren (esencialen).

Në këtë rast, janë pikërisht shpejtësia dhe shkurtia e rrëfimit, mungesa e interpretimeve dhe e justifikimeve të stërholluara që e bëjnë më “magjike” veprimin e unazës që ia merr mendjen mbretit dhe e shpie në veprime të çuditshme. Në përgjithësi përrallat, sipas Kalvinos, janë gjinia që jep modelin e ekonomisë së të folurit, të ritmit dhe të logjikës me të cilën tregohen. Ato janë shembulli më i gjallë i shpejtësisë. Edhe peripecitë më të jashtëzakonshme në përrallë jepen duke pasur si bazë thelbësoren dhe me këtë fitohet një pritje a receptim i këndshëm nga dëgjuesit. Sigurisht, jo në çdo tekst letrar shpejtësia është e domosdoshme. Ka tipa rrëfimi ku edhe digresionet, kthimet e rikthimet, shpjegimet e stërholluara psikologjike etj. janë të lidhura me idetë e veprës dhe natyrisht nuk mund të mungojnë. Por, atyre duhet t'u drejtohem me kujdes, me masë dhe pa e tepruar, përndryshe rrëfimi bëhet i mërzitshëm dhe i lodhshëm për lexuesin.

Veçse shpejtësia siç e kupton Kalvinoja nuk është e vlefshme vetëm për atë që do të rrëfejë diçka. Ajo mund të jetë cilësi e vyer edhe për atë që bën arsyetime, argumentime, demonstrime. Natyrisht me kushtin që qartësia dhe efektshmëria e mesazhit të mos komprometohen. Kalvinoja citon Leopardin që thotë:

“Shpejtësia dhe shkurtia e stilit pëlqehen, sepse i paraqesin shpirtit një qerthull idesh simultane”.

Pastaj shton:

“Një arsyetim i shpejtë nuk është domosdoshmërisht një arsyetim i peshuar; përkundrazi; por komunikon diçka speciale që qëndron pikërisht në shpejtësinë e saj”.

Shumëkush mendon se aftësia e të përqendruarit të shumë koncepteve në një hapësirë të shkurtër fjalësh, qoftë edhe duke u mbështetur te polisemia, është kryesisht karakteristikë e lirikës. Sigurisht, ligjërimi lirik, sidomos i shek. XIX e ka atë karakteristikë. Shembulli më tipik është ai i Ungaretit, i cili në një vjershë, që mund të jetë më e shkurtra në botë, jep aq shumë emocione. (Titulli: “Mattina” (“Mëngjesi”) - Teksti: “M’illumino d’imense” (“Ndrrihem me të pamasën”)).

Por, Kalvinoja është i bindur se edhe të shkruarit në prozë, nga kjo pikëpamje,

“nuk duhet të jetë i ndryshëm nga të shkruarit në poezi; në të dyja rastet (të shkruarit) është kërkim i një shprehjeje të domosdoshme, të vetme, të kujtueshme”.

Sipas tij do të ishte punë shumë e mirë të hartohet një antologji e tregimeve më të bukura të formuara nga vetëm një frazë. Dhe, të tillë, ai quan tregimin e një shkrimtari nga Guatemala, Augusto Monterroso: “Quando spari’ il dinosauro tuttavia resto’ là” (“Kur u zhduk, dinosauri megjithatë mbeti atje”).

Hermesi-Merkuri, perëndia e komunikimit - nënvizon Kalvinoja - ka pupla në këmbë, është i lehtë, ajror, i aftë, i shkathët.

Por duhet bërë edhe një refleksion tjetër shumë i rëndësishëm: sa më shumë arrin t’i shprehësh konceptet e ndërlikuara në mënyrë të shpejtë dhe koncize, aq më shumë je zot i argumentit, i idesë ose i historisë që dëshiron të tregosh. Shpejtësia është fryt i përqendrimit dhe i refleksionit të madh. Kalvinoja e mbyll leksionin me historinë e Chuang-Tzu-së, artistit që u përgatit për dhjetë vjet të vizatonte një gaforre dhe pastaj e vizatoi për një çast, vetëm me një lëvizje të penës.

Shpejtësia është e vlefshme dhe e dukshme edhe në komunikimin e profesionistëve. Sa i efektshëm është një relacjon sintetik në të cilin gjejmë gjithçka. Për të mos folur për publicitetin ose reklamën. Në gazeta e revista ka vetëm një hapësirë të vogël prej disa rreshtash për publicitet. Mjafton një figurë, një frazë, një skicë e shkruar. Po televizioni dhe radioja? Një *spot* aty zgjat vetëm disa sekonda. Mendoni se sa duhet të mundohemi për ta thënë me pak fjalë një mesazh të plotë dhe sa më bindës të jetë e mundshme.

Saktësia (it. *Esattezza*, angl. *Exactitude*)

Leksioni i tretë i Kalvinos i kushtohet konceptit të saktësisë, përpikërisë. Ky është një koncept që normalisht lidhet më shumë me mjedisin shkencor dhe sidomos me ato që quhen “shkencat ekzakte”, më fort se në letërsi. Në të vërtetë vlerësimet e Kalvinos për saktësinë në letërsi janë shumë bindëse. Dhe kjo, jo vetëm sepse, midis letrarëve, Kalvinoja është ndoshta ai që ka besuar më shumë në mundësinë e ndërveprimit, duke nxjerrë një pasurim të madh për të dyja të ashtuquajturat “kultura”: asaj humanistike-letrare dhe asaj shkencore.

Argumentimi i tij nisct nga tri elemente-bazë, që shkrimtari mendon se paraqesin konceptin e saktësisë në një tekst letrar. Këto tri elemente janë pikërisht:

- 1) një skicë e veprës e përcaktuar mirë dhe e llogaritur mirë;
- 2) evolucioni i imazheve pamore të qarta, të gdhendura, të ngulitshme në kujtesë;
- 3) një ligjërim sa më i përpiktë të jetë e mundshme, si leksik dhe si parashitës e ngjyimeve të mendimit dhe të përfytyrimit.

“Pse e ndiej të nevojshme t’i mbrojt vlerat që shumëkujt mund t’i duken të sigurtat? - vazhdon Kalvinoja. - Besoj se shtysa ime e parë vjen nga mbindjeshmëria ime ose nga alergjia: më duket se ligjërimi përdoret shpesh në mënyrë të përafërt, rastësore, të shkujdesur dhe për këtë ndiej bezdi të papërballueshme”.

Pra, Kalvinoja është krejt kundër aproksimativitetit (përafërsisë në vend të përpikërisë). Përqindja e atyre që shkruajnë e botojnë duke iu qasur përafërsisë dhe jo përpikërisë është e madhe edhe në radhët e atyre që botojnë dhe pretendojnë se janë shkrimtarë profesionistë. Sa fraza ndeshim që duheshin përpunuar më mirë, që duheshin përshtatur më mirë me mjedisin ose kontekstin përkatës; sa fjalor të kufizuar e të varfër ndeshim në shkrime të shumta, në krahasim me pasurinë e madhe leksikore të thesarit gjuhësor. Po, edhe në shkrimtarinë profesionale, sipas Kalvinos, punët nuk shkojnë aspak më mirë. Ka edhe asish që shkruajnë shumë mirë dhe që mund t’u jepnin leksione mjaft letrarëve. Ka edhe asish që shkruajnë shumë keq.

Pas këtyre pohimeve dhe vlerësimeve të përgjithshme, natyrisht, mund të kuptohen më mirë edhe tri pikat e saktësisë së të shkruarit që kërkon Kalvinoja.

E para, *një skicë e veprës e përcaktuar mirë dhe e llogaritur mirë*, përputhet në thelb, me sa është theksuar më lart lidhur me rendin e diskutimit dhe të ndërtimit të një teksti të shkruar. Nuk mund të mungojë absolutisht një organizim i vëmendshëm i pjesëve të ndryshme të tekstit: hyrja, nyja, shtjellimi, përfundimet, mbyllja.

E dyta, *evolucioni i imazheve pamore të qarta, të gdhendura, të ngulitshme në kujtesë*: kërkon aftësinë për t’i lejuar atij që e lexon tekstin ta perceptojë në mënyrë të qartë e të dallueshme, të “shohë” atë që përshkruan autori. Madje, jo vetëm ta shohë, por, si të thuash, edhe ta “prekë”, të kapë plasat dhe rrudhat, të ndjekë imtësitë dhe hollësitë që lënë mbresa në kujtesë. Këtu, sigurisht, shtrohet me të gjithë forcën kërkesa për realizëm. *Përshkrimi, rrëfimi, dialogu etj., janë realitë kur kanë përpikërinë e detajeve, efektshmërinë e termave të përdorur, të cilët i japin lexuesit idenë sikur e “prek” me dorë atë që i jepet nga teksti.*

E treta, *kërkesa për ligjërim sa më të përpiktë të jetë e mundshme, si leksik dhe si parashitës e ngjyimeve të mendimit dhe të përfytyrimit*. Kjo do të thotë se, si të arsyetuarit dhe të argumentuarit, ashtu edhe të përfytyruarit kanë nevojë për fjalë që vënë në pah çdo lëvizje, çdo kalim, çdo ngjyrë.

Mund të thuhet pa u gabuar se, të tri cilësitë që Kalvinoja i kërkon për tekstin letrar, mund të vlejnjë edhe për një doracak kushtuar teknikave të

komunikimit profesional. Një letër, një projekt, një relacion, një plan marketingu, një propozim për nisma të reja pune, të gjitha do të nxirrnin mësim me vlerë nga tri pikat që sapo u përmendën⁴⁴.

Kalvinoja lidhur me konceptin e saktësisë shtron edhe çështje të tjera, ndër të cilat studiuesit e shkencave të ligjërimit kanë vënë theksin *sidomos në sfidën e njeriut të letrave, po edhe të shkencëtarit, përballë universit që është në të njëjtën kohë jashtëzakonisht i ndërlikuar dhe i përbërë nga imtësi të vogla të panumërta*. Ankthi i saktësisë vjen nga synimi për të rrokur sa më gjerë e plotërisht gjithë shtrirjen dhe kompleksitetin e fenomeneve dhe sendeve. Por, syri dhe mendja e njeriut, pastaj edhe fjala e tij, kur duhet të kthejë në akte komunikimi atë që kanë mbledhur syri dhe mendja, mund vetëm t'i afrohen objektivit, herë me më shumë, herë me më pak aproksimativitet. *Infiniti dhe infinitizmi nuk mbërrihen kurrë në plotërinë e tyre, as edhe sikur të ndalemi vetëm në njërin prej tyre*. Kjo tregon edhe kufizimin e njeriut dhe të mundësive shprehëse të tij. Tensioni për saktësinë do të thotë, para së gjithash, vetëdije e këtyre kufizimeve, pastaj edhe aftësi e kërkimit të pashtershëm të një kompromisi sa më të mirë ndërmjet vëmendjes ndaj detajit dhe vëmendjes ndaj globalitetit dhe kompleksitetit. Në planin e komunikimit dhe sidomos të komunikimit profesional, të mbash parasysht këtë rend kërkesash është jashtëzakonisht e dobishme.

Dukshmëria (it. *Visibilità*, angl. *Visibility*).

Leksioni për dukshmërinë është, ndoshta, më i vështiri nga të pesë leksionet e Kalvinos, sepse ai vë së bashku konsiderata të rëndeve të ndryshme. Njëra nga çështjet kryesore të atij leksioni është **raporti ndërmjet dukshmërisë dhe shkrimit**. Kjo duhet kuptuar si *imazhe pamore* që çelin në mendje duke lindur, në cilësinë e shtysave nistore, procese të krijimit letrar dhe, pra, të shkrimit, si në kuptimin e *imazheve pamore*, ashtu edhe të leximit të një teksti të shkruar.

Në lidhje me domethënien e dytë Kalvinoja arsyeton rëndësinë që ka për njeriun aftësia për t'i kthyer në imazhe pamore, të mbyllura në mendjen e vet, ato që teksti i shkruar tregon ose përshkruan. Kjo aftësi, sipas Kalvinos, kërcënohet nga "bombardimi" i imazheve që karakterizojnë jetën e sotme sociale.

Shumësia (it. *Molteplicità*, angl. *Multiplicity*)

Leksioni i Kalvinos për shumësinë (mbase më saktë do të ishte shqip: shumanshmërinë) merr shtysë nga një faqe e rëndësishme e "*Quer pasticciaccio*

⁴⁴ Shih: Nella Gianetto, *vep. cit.*, f. 147.

brutto de via Merulana" i Gadda-s. Një faqe në të cilën paraqitet figura e komisarit Ingravallo dhe tregohen metodat e tij të hetimit, gjithmonë të mbështetura jo në një, por në disa pista hetimi.

Për Kalvinon, kjo vetëdije e thellë e shumësisë së faktorëve që përcaktojnë çdo ngjarje, të shumësisë së aspekteve që karakterizojnë njeriun është ajo që e dallon më shumë romanin e shek. XIX. Jo vetëm në Itali. Ishte pikërisht "*romani bashkëkohor si enciklopedi, si metodë njohjeje dhe, mbi të gjitha, si rjet lidhjesh ndërmjet fakteve, personave dhe gjërave të botës*" që ai donte t'i përkushtonte leksionin e tij të pestë. Ai u referohet aty Musil-it, Proust-it, romanit emblematik "Shëtitorja e Pekushetit" të G. Floberit dhe "Der Zauberberg" (Mali magjik) të Thomas Man-it.

Ajo që i jepet shkrimtarit nga jeta, sipas Kalvinos nuk është aspak një e vërtetë kompakte dhe uniforme, por një e vërtetë e përbërë nga një mijë fytyra, shpesh edhe e shprishur e kontradiktore. Të flasësh për njeriun dhe për gjërat e njeriut - projektet, ndjenjat, marrëdhëniet, veprimtaritë etj. - do të thotë të ndeshesh vazhdimisht me shumësinë. Dhe ja si shprehet ai:

"Librat modernë që duam më shumë lindin nga afrimi dhe ndeshja e një shumësie metodash interpretative, mënyra të menduari, stile të shprehjes. Edhe pse skicimi i përgjithshëm ka qenë projektuar me imtësi, ajo që ka rëndësi nuk është të mbyllurit në një figurë harmonike, por është forca qendërzuëse (centrifugale) që shpërthen prej saj, shumësia e ligjërimeve si garanci e një të vërtete jo të pjesshme".⁴⁵

Nga sa thekson Kalvinoja del si konkluzion se, komunikuesi i mirë do të jetë aq më i zoti të informojë, të argumentojë, të bindë me ato që thotë, sa më i gjerë dhe i shumë të jetë bagazhi i tij kulturor. Koncepti i "eklektizmit", si në interesa ashtu edhe në dijet e njohjen e njeriut, ka mbartur gjithnjë vlerësim negativ. I tillë mbetet ai edhe pas vlerësimeve e leksioneve kalviniane. Aq më tepër sot, në kohën e triumfit të dijeve të specializuara, ka rrezik që të thellohet edhe më shumë dyshimi ndaj atij "*që di pak nga të gjitha*". Por, a nuk duhet menduar edhe për shqetësimin e specialistit të ngushtë që e lëshojnë pa "brez shpëtimi" në detin e shumësisë?

Sigurisht që, specialistëve të komunikimit u duhet kërkuar të jenë sa më të pasur e kritikë në atë që dinë dhe mendojnë bashkëfolësit e tyre. Dhe, me siguri, sa më e gjerë dhe e përbërë të jetë hapësira e bashkëfolësve të tillë, aq më tepër dijet e specialistit, mjetet gjuhësore dhe retorike të tij duhet të jenë elastike, d.m.th. të *ushqyera nga ndjeshmëria ndaj shumësisë dhe ndaj një mijë fytyrave të së vërtetës*.

Si në rastin që bën publicitet, si në rastin që dialogon me klientët dhe me partnerët për ndonjë prodhim të ri, një ekspert i komunikimit duhet të kujtojë se duhet t'i përmbahet një ideje udhëheqëse, por edhe se kjo ide duhet të kundrohet në

⁴⁵ I. Calvino; *Lezioni americane*, f. 113 (cit. nga Nella Gianetto, *vep. cit.*, f. 150) e mepërkthimin tonë.

një mijë anë ose motivime plotësuese, duke bërë ashtu si komisar Ingravallo që shkonte duke kërkuar rreth “shkakut kryesor” po edhe shumë pistave të tjera. Dhe, kështu, nëse për atë që quhet *inventio* duhet mbi të gjitha aftësia e grumbullimit dhe e akumulimit të argumenteve rreth temës kryesore, për sa i përket planit shprehës duhet të shmangemi nga pohimet e paluajtshme, duke peshuar vazhdimisht pohimet e sakta me dyshimet e mundshme, gjë që do të thotë të përdoren me zgjuarsi ndajfoljet, mbiemrat dhe shprehjet plotësuese (“ndoshta”, “me gjasë”, “ka të ngjarë”, “duket se”, “me sa rezulton”, “gjithë duke qenë të vetëdijshëm për kompleksitetin e problemit” etj.), “racionim” i mënçur i autoritetit dhe i përlësisë.

18. Rrëfimi, rrëfimtari

Ndërmjet gjinive letrare, siç dihet, ato narrative zënë vendin më të rëndësishëm. Në kohët e lashta mbizotëronte rrëfimi ose tregimi në vargje, ndërsa në kohët e reja parapëlqehet rrëfimi në prozë. Por, çfarë kuptojmë me termin “rrëfim”? Që të realizohet rrëfimi duhet të ekzistojë patjetër një realitet, i cili shfaqet domosdoshmërisht si i kryer, i kohës së shkuar dhe ky realitet ushqen veprimtarinë rrëfyese, bëhet bazë e rrëfimit. Siç thoshte P. Sharodo:

“Që të flasim për rrëfim, duhet të kemi një rrëfyes (që mund ta quajmë tregimtar, shkrimtar, dëshmitar), i cili ka një qëllim, një dëshirë për t’i komunikuar diçka... dikujt, një marrësi (i cili mund të jetë lexues, dëgjues, shikues) dhe kjo diçka në mënyrë të tillë ku të gjithë përbërësit t’i japin një kuptim të veçantë rrëfimit”.⁴⁶

Pra, në një formë ose në tjetrën, arti i rrëfimit është një art i jashtëzakonshëm, arti i aftë t’i bëjë për vete lexuesit e të gjitha kategorive, me shkollë a pa shkollë, të rinj e të vjetër.

Rrëfimi, duke u nisur nga një përfytyrim i dyfishtë (imagjinar dhe realist) mbi botën, qenien njerëzore dhe të vërtetën, realizon forma të ndryshme rrëfimi (narracioni), si: tregime mitike, tregime të moçme (gojëdhëna e legjenda, fabula ose tregime alegorike, bestytni dhe figura të besimeve popullore si zanat, orët, shtojzovallet), tregime realiste, ngjarje të përjetuara dhe histori; tregime artistike (rrëfenja, tregime, novela), proza e gjatë (roman, tetralogji), shkrime dokumentare historike etj.

Çdo rrëfim a tregim parakupton edhe një “**rrëfimtari**”. Rrëfimtari është një gjetje a “artific” letrar i krijuar nga autori. Në praktikën krijuese ai është

zëri i atij që tregon historinë. Në tregimet dhe historitë gazetare, rrëfimtari është vetë gazetari dhe autori i historisë që tregon. Në rrëfimet letrare, përkundrazi, rrëfimtari është thjesht “zëri” që i referon faktet: zëri rrëfyes (it. *la voce narrante*).

Rrëfimtari mund t’i tregojë faktet sipas një ecurie ose sipas një pikëpamjeje të caktuar. Sipas pikëpamjes së pranuar mund të kemi:

a) **tregim të përqendruar**: rrëfimtari përfaqëson vetëdijen e personazheve, sjell mendimet dhe përjetimet e tyre, të shkuarën, si dhe të tashmen e të ardhshmen. Rrëfimtari është i jashtëm dhe i gjithëdijshëm; ai di më shumë se personazhet.

b) **tregim me përqendrim të brendshëm**: rrëfimtari është i brendshëm; ai zbaton pikëpamjen e njërit prej personazheve, prandaj ai di aq sa di personazhi të cilin përfaqëson. Rrëfimi mund të bëhet në vetën e parë ose në vetën e tretë dhe përqendrimi mund të jetë i fiksuar, në qoftë se gjithçka është fiksuar dhe filtruar nëpërmjet syve të personazhit rrëfyes; por, edhe mund të ndryshojë, nëse rrëfimtari merr, herë pikëpamjen e njërit, herë të tjetrit prej protagonistëve.

c) **tregim me përqendrim të jashtëm**: rrëfimtari përfaqëson një pikëpamje të jashtme, pa lidhje me personazhet, por ai nuk është i gjithëdijshëm; ai rrëfen atë që çdo vëzhgues i jashtëm mund ta shohë e ta vërë re. Për pasojë ai di më pak sesa çdonjëri nga personazhet.

Por, arti i të treguarit nuk është pronë ekskluzive e shkrimtarëve. Elemente rrëfimtare ose të narracionit, përveçse në kronikën gazetare, mund të ndeshen edhe në shumë tekste argumentuese: relacione pune, kumtesa e diskutime në konferenca, letra, teza përnjohjeje dhe publicitare, monografi shkencore ose raporte të ndërmarrjeve prodhuese etj. Një tregim, një anekdotë, një ndodhi e çfarëdoshme mund të shoqërohen me shembuj, të ilustrohen, të përshkruhen etj., duke i demonstruar më mirë argumentimet e sjella në to. Nuk është e rastit që ka edhe asish që flasin për “*storytelling*” të shkrimeve profesionale dhe sugjerojnë përdorimin e mjeteve tipike të rrëfimit edhe në lëmin e komunikimit të ndërmarrjeve prodhuese. Kjo duket sidomos në përvojën e biznesit e të komunikimit profesional në Amerikë, ku në shkollat retorike të SHBA-së mësohet se, një nga mënyrat më të mira për të filluar një konferencë, është të filluarit me një hyrje, duke treguar një histori të shkurtër ose një anekdotë.

Përgjithësisht, në gjuhësinë e tekstit, tashmë mund të quhet e pranuar se rrëfimi përmbledh pesë funksione: **orientimi, ndërlikimi, vlerësimi,**

⁴⁶ Shih: P. Charaudcau, *Grammaire du sens et de l'expression*, Hachette, Paris, 1992, f. 711-712.

zgjidhja dhe morali. Kjo do të thotë se rrëfimi letrar përmban “periudha ose sekuenca periudhash, të interpretuara si veprime në një botë ose në një vazhdimësi ngjarjesh të mundshme”, që u përmbahen pikërisht pesë funksioneve të përmendura.⁴⁷

⁴⁷ Shih: K. Dibra - N. Varfi, *Gjuhësi teksti*, SHBLU, Tiranë, 1999, f. 110.

Kreu II

VEÇORITË E LIGJËRIMIT TË SHKRUAR PROFESIONAL

1. Konsiderata të përgjithshme rreth ligjërimeve funksionale

Me togfjalëshin “veçori të ligjërimit” kuptohet aftësia për të zgjedhur fjalën ose shprehjen e duhur, duke marrë parasysh faktorë të tillë me rëndësi, si:

- kuptimin a domethënien referenciale të fjalëve të veçanta;
- kuptimin a domethënien që fjalë të veçanta mund të marrin në kontekste të caktuara e në lidhje me fjalë të tjera;
- shprehjet frazeologjike të ngurosur;
- regjistrin leksikor dhe stilistikor në përputhje me kontekstin e synimet e atij që shkruan (bisedor, familjar, miqësor, shoqëror; zyrtar, formal, botor (publik) ose auditorial etj.);
- rrethanën që fjalët e përdorura të jenë të përdorshme në gjuhën e sotme dhe pa ngjyresa të vjetra, që të mos jehojnë si antike ose jashtë kohës;
- raportin e fjalëve të përdorura në ligjërimitin e caktuar, në krahasim me dialektet e folura, me nënstandardin dhe forma të ndërmjetme të tyre.

Siç shihet, kemi të bëjmë me një aftësi që është mjaft më e vështirë për t’u përvetësuar në krahasim me kompetencën drejtshkrimore dhe gramatikore. Mund të themi se, më shumë sesa llojet e tjera të kompetencës gjuhësore, kjo varet nga leximi i kujdesshëm i teksteve të mira bashkëkohore. Veçoritë e ligjërimit janë, në fakt, në pjesën më të madhe të tyre të lidhura me zotërimin e një fjalori shumë të pasur, të atillë që lejon zotërimin dhe shmangien e çdo zbehjeje të kuptimit dhe të regjistrave të caktuar të secilës prej fjalëve, togfjalëshave të lirë ose të bashkimeve të qëndrueshme a frazeologjike. Përdorimi i fjalorit të pasur e të zgjedhur mirë ndihmon shumë, porse kjo ka gjithmonë edhe një kusht: ai që i drejtohet fjalorit duhet të jetë në gjendje ta konsultojë dhe të bëjë të gjitha aktualizimet e nevojshme, përndryshe mund ta pësojmë sipas frazeologjisë popullore “në vend që t’i vëmë vetullat, i nxjerrim sytë”. Puna është që të

kemi fjalor të pasur, por edhe të kohës, të pavjetruar dhe, sidomos, të ruhemi nga “të folurit si libër”.

Në gjuhë të mëdha e me tradita të hershme shkrimi, jo vetëm gramatikat, por edhe fjalorët në përdorim të përditshëm ribëhen dhe “përtërihen”, pikërisht mbi bazën e vlerave të kohës, siç është, p.sh., *Fjalori i italishtes për mijëvjeçarin e ri*, hartuar nga T. de Mauro në bashkëpunim me G. Lepscy-n dhe E. Sanguinetin, në të cilin çdo fjalë-lemë është shënuar edhe me një sigël të dukshme të kuqe, që tregon nivelin dhe/ose të qenit e saj teknike-terminologjike, letrare, krahinore, dialektore, ekzotike.⁴⁸

Me rëndësi është njohja dhe zotërimi i sinonimisë leksikore të gjuhës, gjë që përveç leximeve e përvojës studimore e shkollore, mund të shtohet edhe me konsultimin e fjalorëve sinonimikë, të mënyrave të fjalëformimit të shqipes, të antonimisë dhe të fjalorëve përkatës, si dhe për kategori të tjera leksikore e semantike, si homonimet, lëvizjet në fushën semantike (i ashtuquajtur “derivacioni semantik”), për të cilat tashmë edhe në fushën e shqipes nuk mungojnë disa vepra themelore.⁴⁹

Kur nuk zotërohen ashtu si duhet veçoritë e ligjërimit, kur fjala nuk e ka vendin aty ku e përdorim, ndodh afërsisht si me gurin që mund ta vërë në mur kushdo, por ai qëndron dhe vlen për ngrehinën, vetëm kur ai që e vë është mjeshtër i murit. Të gjithë kanë mundësi të mbledhin gurë, tulla e llaç, por jo të gjithë dinë të bëjnë mur, jo të gjithë janë në gjendje të ngrenë vepra banimi ose arti si mjeshtër e ndërtimit. Kështu qëndron puna edhe me gjuhën: të gjithë flasim dhe shkruajmë, të gjithë mund të blejmë e të lexojmë gramatika e fjalorë, por shkrimtarë, gazetarë, njerëz të penës nuk mund të behën të gjithë. Behen vetëm ata që i zotërojnë si duhet veçoritë e ligjërimit, që harmonizojnë natyrshëm dhuntitë e lindura të të folurit bukur, me punën e qëmtimin e nevojshëm të fjalëve në fjalorë e në gjuhën e shkruar e të folur.

Në pamundësi për të prekur gjithçka që mundëson sot praktika e zbatimit të shqipes së shkruar, sidomos në penën e atyre që kanë dëshirën dhe nevojën të shkruajnë, por nuk kanë vullnetin për të kërkuar e gjetur format e duhura të shprehjes, duke u kënaqur me aq sa gjejnë në shkrimtarinë “ad hoc”, po ndalemi më poshtë në disa prej të metave që e shëmtojnë mjaft shqipen e shkruar dhe që paraqesin kryesisht ndikime e kalkime të pamira e të panevojshme prej anglishtes, italishtes etj.

⁴⁸ Shih: T. de Mauro, *Il dizionario per la lingua italiana del terzo millennio*, Torino, Pavia-Bruno Mondadori, 2000.

⁴⁹ Shih: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Fjalor sinonimik i gjuhës shqipe*, redaktor shkencor Jani Thomai, Tiranë, 2004.

Të tilla janë:

1. Gabime që burojnë nga modelimi i gabuar, që vjen kryesisht nga **rendja pas kalkimeve strukturore prej gjuhëve të huaja** dhe që nuk shkojnë sipas natyrës e gjedheve të shqipes. Në këtë mes, sikundër do të përpiqem ta sqaroj edhe me shembuj, **pikë nevralgjike përbën keqpërdorimi i formave të trajtës së pashquar dhe i përemrave vetorë të vetës së parë** (*unë, ne*) e të dytë (*ne, ju*) para foljeve. Shqipja ka zgjedhim të foljeve duke marrë ato trajta të dallueshme vetore, prandaj nuk ka pse të përsërisim përemrat vetorë kur mbaresa foljore është e vetëmjaftueshme për të treguar vetën. Madje, në shqipen e bukur, kumbon hijshëm folja që shoqërohet me pjesëzën po, pa përemrin vetor, si p.sh.: *po shkoj, po vij, po punonte, po mbillte, po fliste, po dëgjonte* etj.

Në shumë prej librave shkollore, ashtu si në gjuhën e përkthimeve dhe të mediave, po bën udhë pa nevojë stërdenduria e panevojshme e vetorëve **unë, ne, ju** para foljeve përkatëse, **sipas gjedhes dhe trysnisë së anglishtes dhe gjuhëve të tjera** ku format e njëjta foljore dallohen vetëm nga prania e përemrit: p.sh. anglisht: *We are, They are*. Në shqipen, qoftë kur flasim, qoftë kur shkruajmë, nuk kemi pse të themi *unë jam, ti je* etj. (kur theksi logjik nuk bie mbi vetorin), sepse folja zgjedhohet dhe merr formë të ndryshme sipas vetave, **gjë që e bën jo vetëm të panevojshëm, por edhe të tepërt e të panatyrshëm përdorimin e përemrit vetor**. P.sh. në tekst thuhet: “Unë nuk gjeta asnjë vitaminë te pjata ime”. (Duhej: **Nuk gjeta** asnjë vitaminë në pjatën time). Ose: “Kur ju kërkonit të luani me një lodër, që ju pëlqen, veproni” (Duhej: **Kur kërkonit** të luani me një lodër që ju pëlqen, çfarë bëni”).

Përemri para foljes në vetën e parë njëjës duhet të përdoret **vetëm kur duam ta theksojmë përemrin unë**, në dallim nga dikush tjetër (ose për kundërvënien); pra **për arsye logjike dhe jo thjesht gramatikore**.

2. Parafjalë që nuk përdoren me rasën e duhur

Parafjalët nga, te (tek) në gjuhën shqipe përdoren vetëm me rasën emërore. Pra, shqip thuhet: po kthehem nga puna, erdha nga Shkodra, jam nga Tirana; isha te stacioni i trenit, u takuam te hyrja e fakultetit. Po kështu, edhe kur parafjala vjen para përemrave vetorë: unë, ti, ne, ju, ata, ato:

Shqip thuhet: nga unë, nga ti, nga ne, nga ju, nga ata, nga ato; tek unë, te ti, te ne, te ju, tek ai, tek ajo, tek ata, tek ato.

Janë të gabuar dhe të papranueshëm togfjalëshat e formuar nga parafjalët nga, te (tek) + përemrat vetorë të lartpërmendur në rasën dhanore, si:

Nga mua (në vend të: **nga unë**). Duhet shkruar: **Bekimin merr nga unë** (dhe jo: “Bekimin merr nga mua”).

Të mua (në vend të: **tek unë**). Duhet shkruar: **Për këtë problem mos eja më tek unë** (dhe jo: “Për këtë problem mos eja më te mua”).

Nga neve (në vend të: **nga ne**). Duhet shkruar: **Çfarë kërkon nga ne?** (dhe jo: *Çfarë kërkon nga neve?*).

Nga juve (në vend të: **nga ju**). Duhet shkruar: **Çfarë kërkon nga ju?** (dhe jo: *Çfarë kërkon nga juve?*).

Ndajfolja **pavarësisht** ka prirje të përdoret gabimisht si parafjalë e rasës rrjedhore dhe, për pasojë, në vend të ndërtimeve sintaksore të drejta e të natyrës së shqipes: **pavarësisht nga mosha, pavarësisht nga rrethanat, pavarësisht nga situata** etj., në shtyp e nëpër libra, po lexojmë shpesh: *pavarësisht + dhanore*, si ndikim e kalkim i panevojshëm nga rus. “*nezavisimo*”. P.sh.: *Pavarësisht rrethanave në të cilat ka ndodhur grindja...* (Duhet: *Pavarësisht nga rrethanat...*). *Pavarësisht të metave ai kishte filluar të punonte më mirë.* (Duhet: *Pavarësisht nga të metat...*).

Parafjala **nën** në vend të **në**: *nën pranga, nën helim, nën kontroll* (duhet gjithnjë: **në pranga, në hetim, në kontroll**).

Për fat të keq, sot, deri në librat e shkollës, ashtu si gjithandej në shqipen e shkruar, na përvidhen edhe **ndërtime gramatikore të huaja**, që nuk i përshtaten natyrës së shqipes dhe janë fryt i përkthimit të keq nga gjuhët e huaja. P.sh., kohët e fundit, në shtyp dhe në emisionet e lajmeve të RTSH-së është përdorur kalku “*nën pranga*” p.sh.: “*nën pranga kanë përfunduar...*”. Shqip thuhet: *në pranga, me duar në pranga, i lidhur me pranga*. Pra, forma **nën pranga** duhet mënjeluar si ndikim i papërshtatshëm i italishtes “*sotto le manette*”. Po kështu, përdoret gabimisht **nën kontroll** (p.sh. kaluan nën kontroll), nën ndikimin e italishtes “*sotto controllo*”, kurse në shqip thuhet: *kaloj në kontroll* ose, edhe më mirë, vetëm me foljen *kontrolloj, bëj kontroll*. Të njëjtin kalk të panevojshëm nga italishtja e shohim edhe në raste si: **mbi skenë** (p.sh.: *artistët interpretuan mbi skenë*), ndërsa në shqip thuhet *në skenë*. *Artistët dolën në skenë, interpretuan në skenë; shfaqja u vu në skenë*. Forma **mbi skenë** është shpërdorim sipas it. *sul palco scenico*.

3. Nyja joshqese “një” e panevojshme

Gati të gjitha tekstet shkollore që kemi marrë në shqyrtim, përfshirë edhe ato që kanë autorë ose bashkautorë gjuhëtarë profesionistë, kanë **tepri** të

papranueshme të një-së joshqese, e cila, sipas nesh, gurrën e ka nga përkthimet prej gjuhëve të huaja, porse **po merr përmasa si modelim i “parapëlqyer” dhe ka rrezik të na dëmtojë hijeshinë dhe natyrën e shqipes**. Për të theksuar karakterin kushtrimues të kësaj dukurie, shembujt do t’i japim kryesisht nga libra që kanë autorë ose bashkautorë gjuhëtarë:

Në tekst thuhet: “Kush mbjell **një** pemë mendon për të ardhmen” (Mendoj se duhej: **Kush mbjell pemë** mendon për të ardhmen.).

Në tekst thuhet: “Arti i të shkruarit është **një** proces vetjak që mësohet.” (Duhej: **Arti i të shkruarit është proces** vetjak që mësohet.).

Hapni “Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe” në faqen 435. Aty do të gjeni fjalën ese të përkufizuar si **një** term që përdoret në letërsi.” (Duhej: Aty do të gjeni fjalën ese të përkufizuar si **term** që përdoret në letërsi.).

Në tekst thuhet: “Fjala vjen, **një** përmbledhje duhet ditur se si mund të jepet thelbësorja e **një** teksti, për **një** koment duhet të dish **ti** japësh domethënien horizontale dhe pingule të tij si dhe të gjesht mjetet gjuhësore shprehëse për **një** diskutim duhet ditur se si bëhet paraqitja e fakteve, argumentimi, pohimi i një teze dhe kundërshtimi i saj.” (Duhej, së pari, të ishin mënjeluar edhe disa gabime drejtshkrimore, si **ti** (t’i) dhe të ishin vënë shenja pushimi (presje), por, më mirë, të ishte ndërtuar faza me frymëmarrje të mirë, pra të ishte shkruar me fjali të ndara me pikë e pikëpresje. Ndërkaq, disa prej **një-ve** joshqese nuk ka pse të përdorëshin, sepse shkojnë kundër natyrës së shqipes).

Në tekst thuhet: “Një ndër përkufizimet e vlerëson lirikën (ose poezinë lirike) si **një** gjini poetike, e cila shpreh në mënyrë subjektive ndjenjat dhe emocionet e përfutuara, njëherësh, me **një** tingëllim të veçantë të fjalës dhe ritmin e kushtëzuar të vargut.” (Duhej: Një ndër përkufizimet e vlerëson lirikën (ose poezinë lirike) si **gjini poetike**, e cila shpreh në mënyrë subjektive ndjenjat dhe emocionet e përfutuara, njëherësh, **me tingëllim të veçantë** të fjalës dhe ritëm të kushtëzuar të vargut).

Në tekst, disa rreshta më poshtë, thuhet: “...lirika monodike ose korale këndohej në mjedise më të ngushta festive ose familjare, nga **një** individ ose **një** grup koral, të udhëhequr nga **një** korife.” (Duhej: “...lirika monodike ose korale këndohej në mjedise më të ngushta **familjare ose shoqërore**, nga **individë** ose **grupe korale**, të udhëhequr nga një drejtues që **quhej korife**.).

Në tekst thuhet: “Xhorxh Bajroni..., poet anglez, ...pati **një** fëmijëri të palumtur për shkak të **një** defekti të lindur në njëren këmbë.” (A thua se, një fëmijëri e pati të palumtur, kurse nja dy a tri të tjera i pati të lumtura (?)).

Besojmë se, shqip, duhej thënë: "Xhorxh Bajroni..., poet anglez, ...**pati fëmijëri** të palumtur për shkak se kishte lindur me njërën këmbë të çalë." Fan Noli, i cili e dinte shqipen aq bukur dhe e shkruante aq hijshëm, në vjershën e tij "Plak topall dhe ashik" thotë "*dale moj se jam i çalë...*", nuk thotë: dale moj se jam me një defekt të lindur në njërën këmbë (?!).

Në tekst thuhet: "Tregoji shokut **një** ngjarje me **një** fëmijë të huaj!" Mund të thuhej: trego ndonjë ngjarje me të huaj, por jo duke e gozhduar fëmijën me dy **një**-sha njërin pas tjetrit.

Në tekst thuhet: "Pjetër Budi... ishte **një** intelektual me kulturë të gjerë..." (Shqip duhet të thuhet: ishte intelektual me kulturë).

Në tekst thuhet: "Naim Frashëri kishte **një** shpirt njerëzor emocionalisht të pasur e të trazuar, **një** botë të pasur intelektuale..." (a thua se, krahas, kishte edhe disa të tjera, kur duhej thënë sipas natyrës së shqipes: "Naim Frashëri kishte **shpirt** njerëzor emocionalisht të pasur e të trazuar **dhe** botë të pasur intelektuale...").

Në tekst thuhet: "Pas ngjarjeve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit... krijimtaria e Naim Frashërit merr **një** përmbajtje të thellë patriotike." (Duhej shkruar: Pas ngjarjeve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit... krijimtaria e Naim Frashërit merr **përmbajtje** të thellë patriotike.).

Në tekst thuhet: "Bëni **një** përshkrim të figurës së Don Kishotit ashtu siç ju shfaqet në këtë fragment..." (Jo vetëm nga ana gramatikore, por edhe nga përmbajtja këtu duhej trajtë e shquar, pra duhej të thuhej: "**Bëni përshkrimin** e figurës së Don Kishotit siç ju shfaqet në këtë fragment..."). Në tekst thuhet: "Disa autorë nuk bëjnë **një** dallim të qartë mes tekstit si proces dhe tekstit si produkt." (Duhej: ...nuk bëjnë **dallim**).

Shkurt: *jap ndihmesë* (ose me fjalë të huaj: *jap kontribut*), si dhe shumë togfjalëshja foljorë të tillë, shkojnë sipas natyrës së shqipes: **foljë + emër në trajtë të pashquar, pa nyjën joshquese**, si: *ha bukë, pi ujë, bëj ballë, marr burrë, marr grua* etj.

4. Forma foljore të gabuara

4.1. Forma të dëftores në vend të lidhores, si p.sh., në hapësirat verilindore: *ai të vjen* (në vend të: *ai të vijë*), *ai të merr* (në vend të: *ai të marrë*); *ai të shkon* (në vend të: *ai të shkojë*); *ai të jep* (në vend të: *ai të japë*); *ai të flet* (në vend të: *ai të flasë*).

4.2. Forma të gabuara të së kryerës së thjeshtë që përdoren në vend të formave të së pakryerës së lidhores, si p.sh.: të **qe** (në vend të: **po të**

ishte), e cila ka bërë udhë deri në ligjërimin e shkrimtarëve të mirë:⁵⁰ "Ky Vironi, me sa dukej, duhej të **qe** i zoti i punës, përderisa drejtori shprehte një farë habie që në Runë kishte ndodhur një bllokim dhe atje ishte një teknik si ai." (V. Koreshi, "Dasma e Sakos", novela, f. 143); "Ndoshta ata kanë harruar fare që jam, mendoj. S'do ta merrnin mundimin të vrisnin mendjen se cili **do të qe** më i dobishmi në një çast të caktuar, ai apo i biri." (I. Kadare, "Koha e shkrimeve", f. 42).

4.3. E kryera në vend të së kryerës së thjeshtë (besojmë kryesisht nën ndikimin e italishtes: "*Ka ardhur sot delegacioni...*" (në vend të: **sot erdhi...**); "*Sot ka shkelur në tokën shqiptare gjenerali...*" (në vend të: **sot arriti** ose **erdhi** në Shqipëri).

5. Përdorime të gabuara emërtimeve të vjetruara në vend të atyre aktuale, me synime "zbukurimi", si p.sh.: *qeveria helene* (në vend të: **qeveria greke**); *populli helen* (në vend të: **populli grek**). Të thuash sot **helen** ose **helene** për grek e greke, është njësoj e papërshtatshme dhe e pasaktë, sikur të thuash, p.sh.: *arbër e arbëresh*, *arbëreshë* për *shqiptar e shqiptare*; po ashtu sikundër do të ishte krejt **veshvrasëse** po të thuhej sot "kombi arbëresh" në vend të **kombi shqiptar**.

6. Fjalë me kuptim tjetër nga ai i vërteti, si p.sh. *shkel* në vend të zbres, ulem, arrij, mbërrij: *sot ka shkelur në vendin tonë delegacioni X*; *rrëmbej* (Rrëmbe një snikers) në vend të: **marr, blej**.

7. Shpërdorim i ndajfoljes **tepër** në vend të ndajfoljes **shumë**. Kështu, është bërë si "modë" të thuhet: *tepër i mirë, tepër i këndshëm, tepër i bukur* etj. në vend të formave normale të shqipes: **shumë** i mirë, **shumë** i këndshëm, **shumë** i bukur.

Kuptimi i ndajfoljes **tepër**, sipas Fjalorit të gjuhës shqipe, është: "**më shumë se ç'duhet**; *foli tepër, ishte më tepër një qortim, sesa një këshillë*". Ndajfolja **tepër**, në asnjë rast nuk ka pse të ngatërrohet me ndajfoljen **shumë**, ato janë dy fjalë sinonime, të afërta, por nuk janë dublete. P.sh.: Personi që merret me kujdesin dhe krehjen e flokëve në një qendër bukurie thotë: "*Heqim lagështirën e tepër*" d.m.th. se do të heqë atë që është e panevojshme, që është më shumë se ç'duhet.

⁵⁰ Shih: këtë dukuri e kemi vënë re dhe kritikuar qysh këtu e njëzet vjet më parë në artikullin "Traja foljore të gabuara apo "trokije" në dyert e normës" ("Drita", 20 shtator 1987, f. 7), pastaj edhe në librin tonë "Ta duam dhe ta ruajmë gjuhën tone të bukur", SHBLU, Tiranë, 1998, f. 71-73.

8. Stërhollime e perifrashime të panevojshme e të papranueshme në shqipen.

Në shkrimet gazetares, po edhe në jo pak raste të tjera, kohët e fundit vihen re “oberracione” gramatikore e leksikore pa kuptim dhe të papërshtatshme, si: *mbrëmjen e së hënës* (në vend të: *të hënë në mbrëmje*); *pasdreken e së martës* (në vend të: *të martë pasdreke*);

Një prirje e dëmshme është tepria e togjeve foljore të tipit *bëj + emër* abstrakt, si. p.sh. *bënë kapjen*, ndërsa në shqip mund të thuhet thjesht: *kapën* ose *zunë*. Më kot (dhe për shëmtim të dukshëm të shqipes) kanë filluar të përdoren format e foljeve në kohën e kryer në vend të së kryerës së thjeshtë: P.sh.: *“Është kthyer në atdhe ekipi i X”*. Shqip thuhet: *Sot u kthye, sot erdhi, sot u përurua* etj. Shqipja i dallon shumë bukur format dhe kuptimet e kohës së kryer, prandaj s’ka pse të përzihen ato aq keq siç po e shohim në shtyp e në kronikat e Radio-Televizionit. Edhe kjo, sipas vëzhgimeve tona, është formë që vjen **si ndikim nga italishtja** dhe gjuhët e tjera ku format e së kryerës së thjeshtë janë rralluar ose edhe nuk përdoren fare.

9. Në librat e letërsisë, sidomos të atyre që janë botuar këto vitet e fundit në Tiranë, nuk dimë pse është bërë “modë” të thuhet se x shkrimtar “u lind” në vend të formës tashmë të rrënjësuar e të mirëqenë **lindi**. P.sh., në librin “Letërsia dhe gjuha shqipe”, 2, SHBLSH e Re, Tiranë, 2005, thuhet gati sistematikisht: **u lind** në vend të **lindi**: “*Naim Frashëri (1846-1900) u lind në Frashër...*” (f. 55). Duhej shkruar: *Naim Frashëri (1846-1900) lindi në Frashër...*; “*Lazgush Poradeci... u lind në Pogradec...*” (f. 66). Duhej shkruar: “*Lazgush Poradeci... lindi në Pogradec...*”; “*Migjeni... u lind në Shkodër...*” (f. 69). Duhej shkruar: “*Migjeni... lindi në Shkodër...*”; “*Martin Camaj u lind në Temal të Dukagjinit...*” (f. 76). Duhej shkruar: “*Martin Camaj... lindi në Temal...*”; “*Dritëro Agolli u lind në Menkulas të Dëvollit...*” (f. 81). Duhej shkruar: “*Dritëro Agolli... lindi në Menkulas...*” etj.

Njohuri mbështetëse:

DREJTSHKRIMI I DISA FORMAVE GRAMATIKORE MË TË PËRDORSHME

Në vijim, duke qenë i bindur se, me gjithë punën e bërë, ende nuk janë të paktë ata që gabojnë dhe vijnë të përdorin disa forma gramatikore jostandarde, e quajmë të nevojshme të japim edhe një **shkurtore** në formë kujtese për disa prej formave më të përdorshme.

1. Lakimi i emrave të tipit **lule, dele**

Jo: kapiteni i një anije, rëndësia e kësaj çështje, rrjedh prej një familje fshatare, veshja e kësaj studentje...

Por: kapiteni i një *anijeje*, rëndësia e kësaj *çështjeje*, rrjedh prej një *familjeje* fshatare, veshja e kësaj *studenteje*, drejtori i një *ndërmarrjeje*.

2. Emra të përveçëm

Emrat e përveçëm në gjuhën shqipe kanë trajtë të pashquar dhe të shquar njësoj si emrat e përgjithshëm:

Azem-Azemi, Dritë-Drita, Bledar-Bledari, Korab-Korabi, Fjollë-Fjolla, Shpresë-Shpresa, Tiranë-Tirana, Shqipëri-Shqipëria, Kosovë-Kosova, Berat-Berati, Shkodër-Shkodra, Gjilan-Gjilani, Amerikë-Amerika, Gjermani-Gjermania, Kinë-Kina.

Emrat e qyteteve, ku bëhet botimi i një libri a reviste, kur citohen në ballinën e librit etj. përdoren **gjithmonë në trajtë të pashquar**, si p.sh.:

Tiranë, 2007; Prishtinë, 2007; Shkup, 2007; Shkodër, 2007; Korçë, 2007; Podgoricë, 2007; Moskë, 2007; Paris, 2007; Romë, 2007.

Janë **kundër normës së shqipes** përdorimet e emrit në trajtën e shquar, si: *Tirana*, 2006.

3. Emra të nyjshëm

Në gjuhën shqipe disa emra kanë përpara njëjën i ose e. Ata janë kryesisht emra të farefisnisë: *i ati, i biri, i nipi; e ëma, e bija, e motra*.

Kjo njëj ka vlerën e përemrit pronor të vetës së tretë, në njëjës ose në shumës:

i biri	= biri i tij, i saj, i vet, i tyre;
e bija	= bija e tij, e saj, e vet, e tyre;
i ati	= ati (babai) i tij, i saj, i vet, i tyre;
e ëma	= mëma (nëna) e tij, e saj, e vet, e tyre;
i vëllai	= vëllai i tij, i saj, i vet, i tyre;
e motra	= motra e tij, e saj, e vet, e tyre.

Këta emra, kur prihen nga **nyja** përdoren vetëm në trajtë të shquar dhe gjatë lakimit ndryshojnë edhe njëjën e përparme edhe mbaresën.

Rasat	Mashk.	Fem.
E.	<i>i biri</i>	<i>e bija</i>
K.	<i>të birin</i>	<i>të bijën</i>
Gj.	(i, e) <i>të birit</i>	(i, e) <i>së bijës</i>
Dh., Rr.	<i>të birit</i>	<i>të bijës</i>

3.1. Janë të nyjshëm edhe **emrat e ditëve të javës:**

e hënë, e martë, e mërkurë, e enjte, e premte, e shtunë, e diel.

Në fillim fjalie shkruhet me të madhe vetëm **nyja**, kurse pjesa e fjalës shkruhet me të vogël: *E hënë. E diel. I biri. E bija.*

4. Fjala **zoti** përdoret kur është e shoqëruar me emra, ndërsa **zotëri**, **zotni** kur nuk shoqërohet me emra. P.sh.:

Kush jeni ju, zotëri? Ishte zoti Agim në telefon.

Fjala **zotëri** (dhe geg. **zotni**) në trajtën e shquar del me mbaresën **-a** (*zotëria, zotnia*); në krahinat verilindore (Prishtinë, Shkup etj.) del edhe forma: *zotëri-zotëriu*. (Forma dialektore: *zotriu* nuk është e këshillueshme).

Jo: Ka të drejtë zotëriu, që foli...

Por: Ka të drejtë *zotëria*, që foli.

Edhe emri **fëmijë**, krahas trajtës së shquar normative **fëmija**, në disa hapësira të shqipes verilindore ka edhe formën me **-u** (*fëmiu*).

Jo: Fëmiu im është ai atje. U vonova sepse më qante fëmiu...

Por: *Fëmija* im është ai atje. U vonova sepse më qante *fëmija*.

Emrat e tipit *radio, depo* në trajtën e shquar bëjnë: **radioja, depoja** etj. Po kështu edhe emrat e përveçëm të tipit *Gaqo, Koço, Zyllo* në trajtën e shquar marrin **-ja** (*Gaqoja, Koçoja, Zylloja*). Kështu edhe mbiemrat e tipit *Nano, Majko*, kur përdoren pa vetën, pa emrin e pagëzimit (*ishte i pranishëm edhe Nanoja, foli edhe Majkoja; si veproji Zylloja*).

Përdorimi i formave të pashquara si kryefjalë është jashtë normës, p.sh.: *Nano nuk erdhi fare në mbledhje.* (Duhet. *Nanoja...*); *Zylloja* ka qenë personazhi më interesant.

Jo: Koçua, Gaqua, Nanua, Majkua, Zylua, çimentua, depua, tifua, radiua...

Por: *Koçoja, Gaqoja, Nanoja, Majkoja, Zylloja, çimentoja, depoja, tifoja, radioja.*

5. Mbani mend:

zot - *zotër* (në kuptimin: i zoti, pronari) dhe

zot - *zotërinj* (si titull nderimi).

çam - *çamë* (por edhe: *çamër*).

gjysh - *gjyshë* (por edhe: *gjyshër*).

nip - *nipa* (por edhe: *nipër*).

6. Njëjësi mashkullor, shumësi femëror

Emrat mashkullorë, që e bëjnë shumësin me mbaresën **-e** kalojnë nga gjina mashkullore në femërore dhe, për pasojë, në shumës shoqërohen me mbiemra të gjinisë femërore:

Pra, duhet shkruar e thënë:

aparate elektronike, dete të thella, male të larta, drejtimet kryesore, katunde malore, grupe të veçanta, personazhe pozitive, minerale të dobishme, qytete të mëdha, tipare themelore, tregime humoristike, vite të zjarra, barëra të këqija, djathëra të mira, drithërat e sivjetme, fshatra të elektrifikuara, shira të rrëmbyeshme, ujëra nëntokësore.

(**Jo:** aparate elektronikë, dete të thellë, male të lartë, drejtimet kryesorë, katunde malorë, grupe të veçantë, personazhe pozitivë, minerale të dobishëm, qytete të mëdhenj, tipare themelorë, tregime humoristikë, vite të zjarrrë, barëra të këqij, djathëra të mirë, drithëra të sivjetmë, fshatra të elektrifikuar, shira të rrëmbyer, ujëra nëntokësorë...).

Kështu, edhe emrat e huazuar të tipit: *argument, dokument*, në numrin shumës e kanë formën normative me **-e**: *argumente, dokumente, elemente, instrumente, monumente, karburante* (dhe jo me **-a**: *argumenta, dokumenta,*

elementa, instrumenta, monumenta, karburanta).

Po kështu edhe: *djepe, grushte, kryqe, raftë, romuze* (dhe jo: *djepa, grushta, kryqa, problema, rafta, romuza*).

7. Ruhuni nga këto gabime:

7.1. Shpesh dëgjojmë të thuhet, por edhe shohim të shkruhet: *emra ilire, hapa të shpejta, hekura të ndryshkura, libra të vjetra, mbiemra të nyjshme, metra katrore, pjepra të ëmbla, regjistra themeltare, urdhra të prera, sy të zeza...*

Këto janë forma të papërligjshme nga norma, sepse emrat e tipit *hekur, hap, urdhër, emër, sy* etj. që e formojnë shumësin me -ë, si: *ilir-ilirë, ose me -a (emër-emra, hap-hapa, hekur-hekura, libër-libra, mbiemër-mbiemra, metër-metra, pjepër-pjepra, regjistër-regjistra, urdhër-urdhëra)* në shumës mbeten të gjinisë mashkullore, prandaj duhet të shkruhet:

emra ilirë, hapa të shpejtë, hekura të ndryshkur, libra të vjetër, mbiemra të nyjshëm, metra katrorë, pjepra të ëmbël, regjistra themeltarë, urdhra të prerë, sy të zinj.

Jo: *bedenat e gurta, filmat e xhiruara, gishta të forta, tela të holla, vagona të bukura...*

Por: *bedenat e gurtë, filmat e xhiruar, gishta të fortë / gishtërinj të fortë, tela të hollë, vagona të bukur.*

Jo: *flokë të qethura, këto dy përvjetore, rrathë të mëdha, rezervuarë artificiale, thasët e tyre të rënda...*

Por: *flokë të qethur, këta dy përvjetorë, rrathë të mëdhenj, rezervuarë artificialë, thasët e tyre të rëndë.*

7.2. Emrat mashkullore të tipit *aeroplan*, që diku e bëjnë shumësin me -a (*aeroplana*), diku me -ë (*aeroplanë*), në shqipen standarde duhet të shkruhen me -ë: *aeroplanë, asllanë, fidanë, filxhanë, kazanë; dembelë, kriminelë, oficerë, portierë, rreshterë, shoferë, togerë* (dhe jo: *aeroplana, asllana, fidana, filxhana, kazana, dembela, kriminela, oficera, portiera, rreshtera, shofera, togera*).

Pra, duhet shkruar e shqiptuar: *elementë të këqinj, studentë të dalluar* (dhe jo: *elementa të këqinj, studenta të dalluar...*).

7.3. Disa emra kanë vetëm trajtën e numrit shumës (pluralia tantum):

Të tillë janë: *të ardhurat, dokerrat, gjeputrat, të hollat, të korrrat, lajkat, të lashtat, makaronat, të mbjellat, pantallonat, qelqurinat, qurrrat, shqerrat, shytyt, krundet, nazet, perimet, syzet, shallvaret, vithet, brekët, gërrshërët, skitë, dhentë, mendtë.*

DY TRAJTA SHUMËSI:

brinjë:	- <i>brinjët</i> (brinjët e trupit) - <i>brinjat</i> (nëpër ato brinja)
copë:	- <i>copët</i> (një mijë copë tulla) - <i>copat</i> (dy copa bukë)
grykë:	- <i>grykët</i> (pjesë e trupit: <i>më dhëmbin grykët</i>) - <i>grykat</i> (e maleve, topave)
kokë:	- <i>kokët</i> , sinonim: <i>krerët</i> (sa kokë/krerë dhen?) - <i>kokat</i> (kokat tona)
lëkurë:	- <i>lëkurët</i> (përpunimi i lëkurëve) - <i>lëkurat</i> (e pemëve)
petë:	- <i>petët</i> (e byrekut) - <i>petat</i> (gur i hollë petashuq)
pikë:	- <i>pikët</i> (fitoi 10 pikët) - <i>pikat</i> (e shiut)
vit:	- <i>vitet</i> : <i>vitet e rinisë, vitet e shkollës, vite të paharruara</i> - <i>vjet</i> : <i>njëzet vjet, shumë vjet, pak vjet</i> (kur ndiqet nga numërorë ose nga ndajfolje sasive)
flamur:	- <i>flamuj</i> : dy flamuj të kuq - <i>flamurë</i> : me flamurë të vegjël në duar
rreth:	- <i>rrathë</i> (për figurë gjeometrike ose send konkret) - <i>rrethe</i> (për njësi administrative)

8. Shumësi i disa mbiemrave

i madh - **të mëdhenj** (forma jonormative: *të mdhej, të mdhi, të mlloj*)

e madhe - **të mëdha** (forma jonormative: *të mëdhaja, të mëdhana*)

Jo: *gjëra të mëdhaja, gra të mëdhaja, punë të mëdhaja...*

Por: *gjëra të mëdha, gra të mëdha, punë të mëdha, detyra të mëdha.*

i zi - **të zinj**: *fiq të zinj, qe të zinj, cjep të zinj, desh të zinj.*

e zezë - **të zeza**: *dele të zeza, dhi të zeza, fjalë të zeza, ditë të zeza.*

9. Përemrat vetorë në rasën emërore

Veta I	<i>unë</i> (Forma dialektore: <i>u, û, un, une, una</i>) <i>ne</i> (Forma dialektore: <i>na, neve</i>)
Veta II	<i>ti</i> (Forma dialektore: <i>tëi, toi, tina, tih</i>) <i>ju</i> (Forma dialektore: <i>juve, juvej, yve, yvej</i>).
Veta III	<i>ai</i> (Forma dialektore: <i>ay, aj</i>). <i>ajo</i> (Forma dialektore: <i>ao</i>) <i>ata, ato</i>

Përemri vetor i polistesës (**mirësjelljes a respektit gramatikor**) në shqipen është **ju** dhe e kërkon foljen në vetën e dytë shumës: *ju jeni, ju punoni, ju shkoni, ju prekni, ju hapni, ju hani, ju pini*.

Në raste të veçanta dhe për të theksuar nderimin ndaj personalitetit të lartë që i drejtohem, vetori i mirësjelljes **mund të shkruhet edhe me shkronjë të madhe**, p.sh.: *Si të vendosni Ju, i nderuari President. Jam krejt i një mendjeje me Shkëlqesinë Tuaj, Zoti Ambasador, lidhur me...*

Përemrat vetorë të shqipes standarde janë:

Veta I	njëjës: unë	shumës: ne
Veta II	njëjës: ti	shumës: ju
Veta III	njëjës: ai, ajo	shumës: ata, ato

Trajtat **ne, ju** i përgjigjen pyetjes kush? ose kë? P.sh.: *Ne do të nisemi sot. Kush? - Ne. Të na kujtosh edhe ne? Kë? - Ne. Ju keni bërë një punë shumë të dobishme. Kush? - Ju. Po ju pres ju, profesor. Kë? - Ju.*

NE / JU, NEVE / JUVE

Jo: Po ta ndërpresim neve punën. Neve, kur ishim të vegjël. Juve na keni ndihmuar shumë. Po juve, a keni qenë në Pejë? Neve na ka gëzuar pa masë lajmi. Shkolla na ngarkoi neve me detyrë. Kush do t'ju shpëtojë juve...

Por: Po ta ndërpresim ne punën. Ne, kur ishim të vegjël. Ju na keni ndihmuar shumë. Po ju, a keni qenë në Pejë? Kush do t'ju shpëtojë ju?

Po ashtu: *te ne, nga ne, te ju, nga ju, me ne, mbi ne, ndër ne, pa ne, për ne, pa ju, për ju, me ju.*

(dhe jo: *te neve, nga neve, te juve, nga juve, me neve, mbi neve, ndër neve, pa neve, për neve, pa juve, për juve, me juve*).

Trajtat **neve, juve** i përgjigjen pyetjes kujt? P.sh.: *Na trego edhe neve. Kujt? - Neve. Po ju flas juve. Kujt? - Juve.*

Jo: Ky lajm na u komunikua edhe ne. Ne na vjen keq. Kjo përshtypje na krijohet edhe ne të rinjve. Ju ju pëlqen të lexoni? Po jua tregoj edhe ju ç'më ndodhi...

Por: Ky lajm na u komunikua edhe neve. Neve na vjen keq. Kjo përshtypje na krijohet edhe neve të rinjve. Juve ju pëlqen të lexoni. Po jua tregoj edhe juve ç'më ndodhi.

NGA UNË (dhe jo NGA MUA)

Parafjala **nga** shkon gjithnjë me emra të rasës emërore, prandaj edhe kur përdoret me përemrat vetorë **unë, ti, ne, ju**, duhet të ndjekë po atë rregull.

Pra, nuk duhet shkruar e thënë: *nga mua, nga ty, nga juve, nga neve.*

Por: *nga unë, nga ti, nga ne, nga ju.*

Jo: bekimin merr nga mua; çfarë kërkon nga mua;

Por: bekimin merr nga unë; çfarë kërkon nga unë.

TEK UNË (dhe jo TE MUA)

Jo: Sonte do të mblidhemi te mua, te ty, te neve, te juve.

Por: *tek unë, te ti, te ne, te ju.*

10. Përemrat pyetës

kush cili cila çfarë ç'

a) Përemri **kush** përdoret vetëm për frymëritë (njerëzit):

Kush je ti? Kush është ai? Kush është ajo? Kush foli? Kush erdhi? Kush doli?

KUSH / CILI, CILA

Jo: Kush makinë të pëlqen? Kush vajzë erdhi me vonësë? Kush ministër është i korruptuar?

Por: *Cila makinë të pëlqen? Cila vajzë erdhi me vonësë? Cili ministër është i korruptuar?*

b) Përemrat **cili, cila** përdoren për frymëritë dhe jofrymëritë:

Cili djalë po vjen me mua? Cila studente u dallua? Cili të pëlqen, mishi a peshku? Cila të pëlqen, molla apo dardha? Cili më kërkoi? Cila klasë është kjo? Cili hotel është ky?

c) Përemrat **çfarë, ç'** përdoren vetëm për jofrymëritë:

Çfarë dardhësh bleve? Çfarë materiali do? Çfarë bën kështu? Ç'tha Toni për dhuratën?

Mbani mend:

Përemri pyetës **çfarë** mund të përdoret para një emri. Në këtë rast, emri që vjen pas tij vendoset në rasën rrjedhore njëjës ose shumës. P.sh.: *Çfarë gjellësh gatujmë? Çfarë mjaliti bleve?*

Ndërsa përëmri ç' nuk ndikon në rasën e emrit që vjen pas tij. Emri vihet në rasa të ndryshme në varësi nga funksioni dhe parafjala që përdoret para grupit ç' + **emër**. P.sh.:

Ç' rast ke? Me ç' rast ke ardhur? Ç' gjellë ke gatuar? Ç' punë bën?

ç) Përëmri sa mund të përdoret para emrave të gjinisë mashkullore ose femërore, po edhe i pashoqëruar nga emra. Në të gjitha rastet është i **pandryshueshëm**.

Sa turistë janë në hotel? Sa mësuese janë në shkollën tuaj? Sa motra jeni? Sa kushton ky libër? Sa mungojnë sot?

11. Përëmrat pronorë

Përëmrat pronorë tregojnë përkatësinë ndaj një vete (personi) ose sendi. Ata përshtaten me emrin pranë të cilit përdoren, në vetë, në gjini dhe në numër. Ja format përfaqësuese të përëmrave pronorë:

VETORË	PRONORË	PRONORË
	Mashkullore	Femërore
unë - ne	djali <i>im, ynë</i> djemtë <i>e mi, tanë</i>	vajza <i>ime, jonë</i> vajzat <i>e mia, tona</i>
ti - ju	djali <i>yt, juaj</i> djemtë <i>e tu, tuaj</i>	vajza <i>jote, juaj</i> vajzat <i>e tua, tuaja</i>
ai / ajo - ata / ato	djali <i>i atij, i saj, i tyre, i vet</i> djemtë <i>e tij, e saj, e tyre, e vet</i>	vajzat <i>e tij, e saj, e tyre, e vet</i> vajzat <i>e tij, e saj, e tyre, e veta</i>

11.1. Lakimi i përëmrave pronorë

Përëmrat pronorë kanë lakim të veçantë, sidomos për dy vetat e para. Në vetën e tretë, meqë përëmrat pronorë janë të nyjshëm, lakohen si mbiemrat.

Ja tabela e lakimit të pronorëve për dy vetat e para në njëjës:

NJËJËS						
Veta I						
	Mashkullore				Femërore	
E.	djali	im	ynë	vajza	ime	jonë
K.	djalin	tim	tonë	vajzën	time	tonë
Gj.	i djalit	tim	tonë	vajzës	sime	tonë
Dh.	djalit	tim	tonë	vajzës	sime	tonë

Veta II

E.	djali	yt	juaj	vajza	jote	juaj
K.	djalin	tënd	tuaj	vajzën	tënde	tuaj
Gj.	i djalit	tënd	tuaj	i vajzës	sate	suaj
Dh.	djalit	tënd	tuaj	vajzës	sate	suaj

SHUMËS

Veta I

	Mashkullore			Femërore	
E. K.	djemtë	e mi	tanë	vajzat	e mia tona
Gj.	i djemve	të mi	tanë	i vajzave	të mia tona
Dh. Rr.	djemve	të mi	tanë	vajzave	të mia tona

Veta II

E. K.	djemtë	e tu	tuaj	vajzat	e tua	tuaja
Gj.	i djemve	të tu	tuaj	vajzave	të tua	tuaja
Dh. Rr.	djemve	të tu	tuaj	vajzave	të tua	tuaja

SIME / TIME, SONË / TONË, SATE / TËNDE, SUAJ / TUAJ

Jo: Kanë kaluar 22 vjet të jetës time. Ai iu përgjigj pyetjes time. U ndal para makinës time. Shikoi prej dritares time.

Por: Kanë kaluar 22 vjet të jetës sime. Ai iu përgjigj pyetjes sime. U ndal para makinës sime. Shikoi prej dritares sime.

Jo: Motrës time i pëlqen shumë noti. - Edhe times.

Por: Motrës sime i pëlqen shumë noti. - Edhe simes.

Jo: Shkrimtari është frymëzuar nga jeta e malësisë. Këta janë studentë të shkollës tonë. Gazetarisë tonë i hapen perspektiva të shkëlqyera.

Por: Shkrimtari është frymëzuar nga jeta e malësisë. Këta janë studentë të shkollës sonë. Gazetarisë sonë i hapen perspektiva të shkëlqyera.

Jo: Ndërmarrja juaj do të përmendet pas tonës. Kopshti i gjyshes tënde. Jepja këtë libër profesoreshës tënde. Si t'ia bëj, sipas mendjes tënde?

Por: Ndërmarrja juaj do të përmendet pas sonës. Kopshti i gjyshes sate. Jepja këtë libër profesoreshës sate. Si t'ia bëj, sipas mendjes sate.

Jo: Si i kanë arritur këto suksese nxënësit e shkollës tuaj. Kur po i afrohesha derës tuaj. Më tregoni diçka rreth përgatitjes tuaj për sistemin e Bolonjës.

Por: Si i kanë arritur këto suksese nxënësit e shkollës suaj. Kur po i afrohesha derës suaj. Më tregoni diçka rreth përgatitjes suaj për sistemin e Bolonjës.

YNË / JONË, TANË / TONË

Jo: Qyteti jonë ka filluar të ndryshojë. Mjedisi jonë po përparon. Diskutimi jonë vazhdoi. Njeriu jonë është i mirë.

Por: Qyteti ynë, mjedisi ynë, diskutimi ynë, njeriu ynë.

Jo: Emrat tonë, fshatarët tonë, studentët tonë, punonjësit tonë, miqtë tonë, shokët tonë...

Por: Emrat tanë, fshatarët tanë, studentët tanë, punonjësit tanë, miqtë tanë, shokët tanë.

Jo: Këto gjëra po i shohim me sytë tona. Topat tona qëlluan në shenjë...

Por: Këto gjëra po i shohim me sytë tanë. Topat tanë qëlluan në shenjë.

Jo: Të kujt janë këta libra? - Tonët (ose: tonat).

Por: Të kujt janë këta libra? - Tanët.

Jo: me një: i imi, i yni, i yti, i juaji... e imja, e jona, e jotja, e juaja...

Por: pa një: imi, yni, yti, juaji... imja, jona, jotja, juaja.

Prandaj dhe: tanët, tonat, tuajt, tuajat.

YT / JOT

Jo: Emri jot i bukur. Më pëlqen mendimi jot. Ai nuk është shoku jot. Joti është ky libër? Joti është ai fjalor?

Por: Emri yt i bukur. Më pëlqen mendimi yt. Ai nuk është shoku yt. Yti është ky libër? Yti është ai fjalor?

12. Format normative dhe jonormative të disa foljeve më kryesore

12.1. Folja ndihmëse jam në kohën e tashme të mënyrës dëftore

Unë	jam	Ne	jemi	(Forma dialektore: ina, imi, jena, jiem)
Ti	je	Ju	jeni	(Forma dialektore: jini, ini)
Ai, ajo	është			(forma dialektore: asht, a, esht, ë)
Ata, ato	janë			

Shënim:

Në gjuhën shqipe foljet përdoren, zakonisht, pa përemrin vetor si kryefjalë.

Jam gazetar, jam mësues, jam student, jam gazetarë, jam mësuesë, jam studente, jemi mirë, jemi dy veta, jemi studentë, jemi profesorë, është mirë, është e vogël, është nxënëse.

Përdoret përemri vetor si kryefjalë para foljes vetëm në rastet kur duam ta theksojmë, p.sh.: Unë jam Beni, kurse ai është Artani. Unë nuk jam prift, jam mësues.

12.2. Folja kam, në kohën e tashme të mënyrës dëftore:

unë	kam
ti	ke (Forma dialektore: kie)
ai (ajo)	ka
ne	kemi (Forma dialektore: kena, kimi, kem)
ju	keni (Forma dialektore: kini)
ata (ato)	kanë (Forma dialektore: kan, kajn)

12.3. Folja flas në kohën e tashme të mënyrës dëftore:

Unë	flas (Forma dialektore: fjas, foli, folinj)
ne	flasim (Forma dialektore: folim, fjasmi, fëlasëmë)
ti	flet (Forma dialektore: fol, folën, fjet, fëljet)
ju	flitni (flisni) (Forma dialektore: folni, fjisni, fëljisni)
ai (ajo)	flet (Forma dialektore: fol, folën, fjet, fëljet);
ata (ato)	flasin (Forma dialektore: flasën, folin, foljën, fjasin, fëljasënë).

13. Dëshirorja e disa foljeve:

zë	- zënca, zëng, zëntë, zëngim, zëngi, zëngin.
përzë	- përzënca, përzëng, përzëntë, përzëngim, përzëngi, përzëngin.
nxë	- nxënca, nxëng, nxëntë, nxëngim, lëngi, lëngin.
lë	- lënca, lëng, lëntë, lëngim, lëngi, lëngin.
vë	- vënca, vëng, vëntë, vëngim, vëngi, vëngin.
them	- thënca, thëng, thëntë, thëngim, thëngi, thëngin.
jap	- dhënca, dhëng, dhëntë, dhëngim, dhëngi, dhëngin.
bie	- rënca, rëng, rëntë, rëngim, rëngi, rëngin.
bie	- prufsha, prufsh, pruftë, prufshim, prufshi, prufshin.
shpie	- shpufsha, shpufsh, shpufstë, shpufshim, shpufshi, shpufshin.

14. Format e rregullta të habitores

Jo: këndokam, mendoke, punoka, sulmoka, vrapokan...

Por: kënduakam, menduake, punuaka, sulmuaka, vrapuakan.

Jo: Paskërkam shumë të mira! Qenkërkam bërë burrë!

Por: Paskam shumë të mira! Qenkam bërë burrë!

Shënim: Trajtat paskërkam, paskërke, paskërka dhe qenkërkam, qenkërke, qenkërka janë dialektore dhe duhen shmangur nga gjuha standarde.

15. Format e pashtjelluara të foljes

Format foljore të tipit *ardhur, pa ardhur, duke ardhur, për të ardhur, me të ardhur* janë forma të pashtjelluara, d.m.th. nuk ndryshojnë sipas numrit dhe vetës dhe quhen forma të pashtjelluara.

Forma *ardhur* është pjesore. Ajo shërben për të formuar kohët e përbëra dhe format e tjera të pashtjelluara.

Psh.: *kam ardhur, kisha ardhur, duke ardhur, pa ardhur.*

15.1. Pjesorja

Në gjuhën shqipe, tema foljore nga e cila formohet pjesorja, mund të përkojë me atë të së kryerës së thjeshtë ose të kohës së tashme, por edhe mund të jetë e ndryshme prej temave të këtyre dy kohëve.

Prapashtesat, me të cilat formohet pjesorja, janë: **-rë(r)**, **-ur**, **-ë**, dhe **-në**.

Me prapashtesën **-rë(-r)** e formojnë pjesoren foljet e tipit:

la-rë, punua-r, krye-r, ndie-r, përzie-r, vra-rë, nga-rë, pre-rë, pi-rë, pa-rë.

mbajt-ur, mbrojt-ur, gjet-ur, hap-ur, vendos-ur, mat-ur, rrah-ur; dit-ur, fjet-ur, ngrit-ur; pas-ur, dash-ur, ndenj-ur, vdek-ur, vajt-ur, ardhur.

Me prapashtesën **-ë** e formojnë pjesoren foljet e tipit:

bër-ë, hyr-ë, vjel-ë, dal-ë, mbjell-ë, sjell-ë, nxjerr-ë, marr-ë, prur-ë, shpur-ë (poedheshpënë).

Me prapashtesën **-në** e formojnë pjesoren foljet e tipit:

vë-në, zë-në, nxë-në, shtie-shtënë, shpie-shpënë.

Pjesorja shërben për të formuar kohët e përbëra të foljeve, si dhe format e pashtjelluara. Nga pjesorja me paranyjëzim formohen mbiemra, si:

punuar - i punuar, larë - i larë etj. dhe emra me prapashtesën **-je**, si: *thënë - thënie, ngrënë - ngrënie, blerë - blerje, shitur - shitje, marrë - marrje* etj.

PASUR / PATUR

Jo: Kam patur sukses. Ai ka patur shumë të mira...

Por: Kam pasur sukses. Ai ka pasur shumë të mira.

Shënim: Trajta *patur* është dysor që vjen nga arealet dialektore jugore dhe që, për hir të njësimi, këshillohet të shmanget nga gjuha standarde.

MARRË, DALË, MBJELLË, SJELLË

Jo: marrur, dalur, mbjellur, sjellur, përcjellur, mjelur, vjelur, nxjerrur...

Por: marrë, dalë, mbjellë, sjellë, përcjellë, mjellë, vjelë, nxjerrë.

Jo: për të marrur, për të dalur, për të mbjellur, për të nxjerrur...

Por: për të marrë, për të dalë, për të mbjellë, për të nxjerrë.

Jo: duke marrur, duke dalur, duke mbjellur, duke nxjerrur...

Por: duke marrë, duke dalë, duke mbjellë, duke nxjerrë.

Jo: i dalur, i mbjellur, i nxjerrur...

Por: i dalë, i mbjellë, i nxjerrë.

Jo: kam hangër bukë, kam hëngër bukë, kam ngranë a kam ngrajtë bukë...

Por: kam ngrënë bukë.

FJETUR / FLETUR

Jo: Kush ka fletur me qen, ngrihet me pleshta. Kam fletur në hotel. Do të kisha fletur, por s'po më merr gjumi.

Por: A ke fjetur mirë? Kush ka fjetur me qen, ngrihet me pleshta. Kam fjetur në hotel. Do të kisha fjetur, por s'po më merr gjumi.

15.2. Forma e pashtjelluar mohore

Forma e pashtjelluar mohore ndërtohet duke i paravënë pjesores së foljes pjesëzën **pa**:

pa punuar, pa larë, pa pirë, pa ngrënë, pa shkuar.

Sipas formës së foljeve përkatëse, forma e pashtjelluar mohore mund të jetë veprorë, p.sh.: **pa larë, pa mësuar, pa përsëritur** dhe joveprorë, p.sh.: **pa larë, pa u mësuar, pa u përsëritur.**

Forma e pashtjelluar mohore zakonisht vjen pas ndonjë foljeje tjetër të mënyrës dëftore, kryesisht të kohës së pakryer dhe të kryer të thjeshtë, po edhe në kohë të tjera:

Iliri ecte pa shikuar se ku e vinte këmbën.

Tereza punonte pa përtuar.

Alpinistët i ngjiteshin malit pa folur me njëri-tjetrin.

Toni hyri në dhomë pa trokitur në derë.

Delina erdhi pa na lajmëruar.

Mund të vijë edhe pas foljes në mënyrën urdhërore:

Mos fol pa u menduar! Mos shko në shkollë pa bërë detyrat!

Ashtu si format e tjera të pashtjelluara edhe forma mohore mund të marrë trajta të shkurtra të përemrave vetorë në gji të saj (midis pjesëzës **pa** dhe pjesores së foljes):

Toni u largua pa folur. Delina iku pa përsëritur.

Toni u largua pa më folur. Delina iku pa më përsëritur.

Toni u largua pa të folur. Delina iku pa të përsëritur.

Toni u largua pa i folur askujt. Delina iku pa e përshëndetur Mirandën.
Toni u largua pa na folur. Delina iku pa na përshëndetur.
Toni u largua pa ju folur. Delina iku pa ju përshëndetur.
Toni u largua pa u folur miqve. Delina iku pa i përshëndetur shoqet.

16. Folje të parregullta

Foljet kryesore të parregullta e bëjnë kështu të kryerën e thjeshtë (aoristin) dhe pjesoren:

jap - **dhashë**-dhënë (Forma jonormative: *dhaçë, dhava*)
 bie - **rashë**-rënë (Forma jonormative: *raçë*)
 bie - **prura**-prurë (Forma jonormative: *pruva / pruna*)
 ha - **hëngra**-ngrënë (Forma jonormative: *haj, hangra, hëngër*)
 jam - qeshë-**qenë** (Forma jonormative: *kenë, kjenë, kanë, qanë*)
 kam - pata-**pasur** / patur.
 rri - **ndenja**-ndenjtur (Forma jonormative: *ndeja, ndejtur; rrita, rritur*)
 shoh - pashë-**parë**
 vij - **erdha**-ardhur (Forma jonormative: *ardha, erdhur*)
 dua - desha-dashur
 them - thashë-**thënë** (Forma jonormative: *thom, thaç, thënur*)
 vdes - vdiqa-vdekur
 vete - vajta-vajtur
 ndjek - ndoqa-ndjekur
 ju **ndiqni** (Forma jonormative: *ju ndjekni*)

Foljet *fle, ngre, lë, vë, zë, nxë, di, pi, rri* nuk marrin asnjë mbaresë në të tria vetat e njëjësit të kohës së tashme:

Jo: Unë (ti, ai), flej, ngrej, lëj, vëj, zëj, nxëj, dij, pij, rrij. Ose: ti (ai) flen, ngren, din, pin, rrin.

Por: Unë (ti, ai) *fle, ngre, lë, vë, zë, nxë, di, pi, rri*.

Jo: Ne flejme, ngrejme, dijmë, pijmë, rrijmë...

Por: Ne *flemë, ngremë, dimë, pimë, rrimë*.

Mirëpo:

Jo: Unë vi, unë ble, unë fshi, unë ngri, unë fry...

Por: Unë *vij, unë blej, unë fshij, unë ngrij, unë fryj*.

Jo: Ne vimë, blemë, fshimë, ngrimë, frymë...

Por: Ne *vijmë, blejmë, fshijmë, ngrijmë, fryjmë*.

Jo: ai dukesh, merresh, pyetesh, tallesh, afrohesh, lahesh, mendohesh...

Por: ai *dukej, merrej, pyetej, tallej, afrohej, lahej, mendohej*.

LUAJTA / LUAJTUR / LOJTUR

Jo: Unë lojta, ata kanë lojtur.

Por: Unë *luajta, ata kanë luajtur*.

Shënim: trajtat *lojta, lojtur* janë dialektore dhe nuk duhen përdorur.

AP / JAP

Jo: unë ap, ti ep, ai ep; ne apim, ju epni, ata apin...

Por: unë *jap, ti jep, ai jep; ne japim, ju jepni, ata japin*.

Shënim: Kjo folje shkruhet me **j** nistore. Trajtat pa **j** janë dialektore dhe nuk duhen përdorur.

ERDHA / ARDHA

Jo: ardha, ardhe, ardhi; ardhëm, ardhët, ardhën...

Por: *erdha, erdhe, erdhi; erdhëm, erdhët, erdhën*.

Thuhet dhe shkruhet: *kam ardhur* (dhe jo kam erdhur).

THOSHA / THOSHJA / THOJA / THONJA

Jo: unë thoshja, thoja, thonja, thonje

Por: unë *thosha, ti thoshe, ai thoshte, ne thoshim, ju thoshit, ata thoshin*.

Jo: unë thom, ne thomi

Por: unë *them, ne themi*.

2. Ligjërimet sektoriale a të specialistëve

Problem me rëndësi i të folurit është edhe sa lidhet me aftësinë e të kaluarit me korrektësi në mjedisin e të ashtuquajturave "ligjërimi ose stile sektoriale", së paku të atyre që janë më të lidhura me hapësira (areale) shprehëse që kërkojnë kompetencë profesionale.

Sikundër dihet, në çdo gjuhë natyrore, në qoftë se atë e pranojmë si kodin kryesor të komunikimit të një kombi, ekzistojnë edhe *nënkode* që karakterizohen sidomos nga leksiku i posaçëm, specifik, që lidhet me veprimtari të veçanta ose me sektorë të ndryshëm të jetës shoqërore. Disa prej këtyre nënkodeve janë **ligjërimi specialistike** të mirëfillta, të përdorshme vetëm nga specialistë të sektorëve të ndryshëm tekniko-shkencorë, me specializim të lartë (si shkencat e përpikta, mjekësia, drejtësia etj.). Të tjera janë thjesht **ligjërimi sektoriale**, d.m.th. mënyra të thëni që lidhen me disa sektorë a sfera të caktuara, të përdorshme në mjedise caktuara, por me përhapje më të gjerë dhe me ndërlidhje më të shumta me gjuhën e zakonshme (si p.sh.: ligjërimi i sportit, i politikës, po edhe i ndërmarrjeve ose kompanive prodhuese, i komunikimit profesional etj.). Ndokush e quan si "ligjërim sektorial" edhe atë të publicistikës, porse në të vërtetë, aty kemi të bëjmë me një ligjërim mjaft më të ndërlidhur, që ngërthen në vetvete shumë ligjërimi sektoriale dhe ka, sidoqoftë, dukuri të krijimit, të figuracionit etj., që e afrojnë më shumë me ligjërimin letrar sesa me atë mirëfilli sektorial.

Dallimi ndërmjet "ligjërimit sektorial" dhe "ligjërimit specialistik" nuk është studiuar sa duhet deri më sot ndër ne. Për herë të parë, në vitet '60 të shekullit që u mbyll, janë bërë disa përshkrime për "të folmet shoqërore"⁵¹, të cilat janë të folme të fshehta të disa mjeshtërive të caktuara, kryesisht të muratorëve të Oparit, të belaxhinjve të Shëngjergjit (punëtorë që shkonin andej-këndej për të punuar me bel) etj. Vetëm më vonë, në kuadër të shqyrtimeve rreth stileve funksionale të shqipes, së pari, nga Xh. Lloshi në librin e tij "*Gjuha, stili dhe redaktimi në shtyp*" (1977) e në "*Njohuri për stilistikën e gjuhës shqipe*" (1987) "*Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*" (1999); nga Gj. Shkurtaj në librin "*Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran*" (1988) dhe versionet e tij të mëpastajme: "*Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës*" (2003), "*Kultura e gjuhës*" (2006), janë trajtuar veçori të stileve të shkruara dhe të gjuhës së letërsisë artistike. Të dhëna me interes ka edhe në "*Gjuhësi teksti*" (1999) të K. Dibra - N. Varfi.

⁵¹ Shih: Q. Haxhihasani, *Të folmet shoqërore. Doganjia e folnija shoqërore e zejtarëve shëtitës të rrethit të Përmetit dhe Leskovikut*, "St. fil.", 1964, nr. 1, f. 99-125 dhe nr. 2, f. 141-165; nr. 3, f. 14-41.

Nga hapësirat e gjuhëve të tjera, qysh në vitet '70 janë trajtuar në mënyrë të përgjithshme "gjuhët speciale" ose "mikrogjuhët" që ekzistojnë në Itali, sipas profesioneve dhe sektorëve të ndryshëm⁵².

2.1. Ligjërimi i veprimtarisë shkencore e teknike

Sfera e këtij ligjërimi shtrihet në botimet shkencore: librat, revistat, artikujt, studimet monografike. Këtu, ndonëse lexohen a referohen edhe me gojë, përfshihen edhe kumtesat, raportet, referatat si dhe leksionet, diskutimet me shkrim etj., që, zakonisht, edhe botohen më pastaj në "Aktet" e kongreseve, konferencave a sesioneve shkencore.

Në ligjërimin e veprimtarisë shkencore, natyrisht, ka edhe disa ndarje që mund të shihen si "nënstile", siç janë: shkencat shoqërore; shkencat natyrore e të përpikta; teknika dhe teknologjia; arsimit dhe mësimdhënia; letërsia shkencore popullore.

Sipas formësimit gjuhësor të këtij ligjërimi mund të dallojmë disa veçori të përbashkëta:

1. *Burime të drejtpërdrejta* të informacionit shkencor, që përfshijnë: studime, monografi, punime, artikuj, tekste mësimore, raporte teknike, përshkrim, dokumentacion shkencor, doracakë ose udhëzues pune (pyetësorë, materiale teorike ndihmëse) etj.

2. *Burime referuese* që përfshijnë: informacion shkencor, përmbledhje a shkurtore (rezume), bibliografi e thjeshtë ose e arsyetuar; skedarë bibliografikë, leksikorë etj. dhe, në kohët e reja, faqet e internetit.

3. *Tekste vlerësuese* që përfshijnë: mendim a rekomandim për miratim në studimet pasuniversitare, opionencë për tezë doktorati ose mikrotezë masteri, recension, kritikë, paraqitje në publik e një autori ose veprë.

4. *Tekste të shkruara për komunikim gojor* dhe për arkivim: referat, bashkëreferat, kumtesë, leksion. Këto, shpesh, edhe mund të botohen.

5. *Tekste udhëzuese me karakter teknik*: udhëzues, pyetësorë, rregullore.

Funksioni kryesor i ligjërimin të veprimtarisë shkencore e teknike është **kumtues**. Kjo do të thotë se gjuha aty u nënshtrohet kërkesave të qartësisë së përmbajtjes, duke vënë në dukje çfarë sillet e re në atë trajtim. Synohet që informacioni të jepet sa më qartë, sa më saktë, pa gjëra të tepërta. Thëniat nuk kanë kuptime të dyta. **Ligjërimi shkencor ka vetëm tekst, nuk ka nëntekste e nënkuptime**. Për ligjërimin e veprimtarisë shkencore nuk

⁵² Shih: Gian Luigi Beccaria, *I linguaggi settoriali in Italia*, 1973; M. Gotti, *I linguaggi specialistici*, Firenze, 1991 dhe A. A. Sorbrero, *Lingue speciali*, Bari Laterza, 1993.

thuhet: “sa bukur është shkruar”, por “sa mirë”, “sa qartë”, “sa i përgatitur” etj. Pra, shkencëtari i drejtohet arsyes, perceptimit logjik, duke iu larguar anës emocionale dhe ngjytimeve shprehëse. Thëniet, duke qenë se u drejtohen specialistëve, marrin karakter të përgjithësuar, abstrakt.

Me kohë, duke u zhvilluar e duke u sërtholluar mënyrat e të shkruarit për ligjërimin shkencor e teknik, mund të thuhet se ai ligjërim vjen e largohet disi nga gjuha e zakonshme dhe përpunon “një gjuhë të posaçme”, d.m.th. ligjërimin e përshtatshëm për llojin e veprimtarisë përkatëse: të shkencës e të teknikës. Aty mund të përdoren edhe terma të rrallë, që nuk i dinë të gjithë njerëzit, por duhet t’i dinë specialistët; përdoren edhe fraza të ngjeshura me citime e referime, me shënime në fund të faqeve e në fund të tekstit, si dhe me aparatën shkencor përkatës në fund: bibliografinë, listën e emrave të cituar, listën a treguesin e autorëve dhe faqen se ku janë cituar ata etj.

Shkrimi shkencor kërkon përpikëri, organizim logjik, shtjellim të mbërthyer mirë sintaksorisht, pa kundërtënie. Për ta mbërritur këtë cilësi, ky lloj shkrimi mbështetet në modele të qëndrueshme me standardizim dhe karakter të përgjithësuar. Pra, kumtesa, artikulli, monografia, artikulli shkencor dallohet nga ajo çfarë thuhet në të, por jo nga mënyra si shkruhet. Mënyra është e të njëjtit tip, e së njëjtës farë: prozë shkencore, sa më jopersonale dhe e ftohtë që të jetë e mundur. Po ashtu, teksti shkencor duhet të jetë sa më homogjen, me ton të përmbajtur, të njëtrajtshëm.

Ndërtimi i teksteve shkencore e teknike, zakonisht, u përmbahet tri boshteve:

- Shtjellim me rrëfim, përshkrim dhe sqarim i problematikës sa më qartë.
- Paraqitje, duke zbatuar simbolikën shkrimore: vargjet e formulave matematike, kimike, prurjet nga vërtetimet ose hetimet në terren etj.
- Pjesa mbështetëse dhe plotësuese: referimet, shënimet në fund të faqeve ose në fund të studimit, ilustrimet, hartat, skicat, tabelat etj.

Ndërthurja e hartimit sipas këtyre tri boshteve përbën shfaqjen e jashtme më të dukshme për tekstet shkencore e teknike.

Përkufizimet dhe formulimet përbëjnë thëniet tipike të këtij stili, madje edhe stilemat e tij përfaqësuese.

Sintaksa e këtyre teksteve ndjek modele të ndërlikuara, fjalitë zakonisht janë më të gjata, kanë shumë gjymtyrë, gjë që pasqyron detyrimin e autorit për të qenë sa më i shpjgueshëm dhe sa më i qartë për lexuesin. Shkenca u vlen masave të gjera, por nuk shkruhet për masat, shkruhet për ata që merren me shkencë e teknikë, pra për ata që janë profesionistë të asaj fushe. Dhe, profesionistët nuk e lëvdojnë lehtë punën e njëri-tjetrit. Përkundrazi, si Diogjeni me qiri në dorë, kritikët kërkojnë të gjejnë të metat dhe pasaktësitë e mundshme.

Gjatë shtjellimit mbizotëron koha e tashme e mënyrës dëftore dhe lidhore, e shoqëruar me të ardhshmen e së shkruarës në rastet e paraqitjes së tërthortë. Po ashtu, përdoret dendur shtjellimi pavetor, duke mbizotëruar trajtat pësore të foljeve. P.sh.:

“Në këtë gjendje të studimeve, para se të bëhet një provë për një tipologji të lirikës së Naim Frashërit, qoftë edhe në vijat më të trasha, shtrohet çështja e një pikënisjeje teorike që merr më mirë parasysh veçoritë dhe ligjet e krijimit lirik.” (Jorgo Bullo, *Magjia dhe magjistarët e fjalës*, Tiranë, 1988, f. 77).

“Gjuha shqipe, si një degë e kësaj familjeje pa lidhje të ngushta me asnjërën prej degëve të tjera, duke rrahur një rrugë të veçantë në evolucionin e sistemit fonologjik e gramatikor, dallohet për veçoritë e saj edhe në fushën e theksimit të fjalëve.” (Kolec Topalli, *Fonetika historike e gjuhës shqipe*, Dituria, Tiranë, 2007, f. 61).

“Në grupin e madh të shkencave natyrore, gjeomorfologjia veçohet për objektin, detyrat dhe metodat e saj, duke përbërë kështu një ndihmesë të rëndësishme në njohjen e natyrës në tërë kompleksitetin e saj.” (Gjovalin Gruda, *Gjeomorfologjia*, SHBLU, Tiranë, 2003, f. 1).

“Vlera e veprës “Meshari” është shumëplanëshe: gjuhësore, letrare dhe historike. Por, krahas tyre, ajo ka rëndësi për historinë e gjuhës së shkruar dhe për alfabetin e saj, mbasi është alfabeti i parë, i plotë i gjuhës sonë që do të krijonte hapësirë për të shkruar dhe botuar vepra të niveleve të ndryshme.” (Tomor Osmani, *Udha e shkronjave shqipe*, Shkodër, 1999, f. 32).

Terminologjia. Shkrimet e ligjërimin shkencor e teknik janë “reparti” pararojë i gjuhës standarde. Aty zbatohet plotësisht norma letrare dhe përdoret terminologjia sa më e saktë dhe e përpiktë për fushat përkatëse. Pra, aty ka leksik të përgjithshëm, leksik të një shkence të caktuar (gjuhësi, histori, arkeologji, matematikë, kimi etj.) dhe leksik të specializuar (p.sh. *stilema* në stilistikë; *fonema* e *fonologjia* në fonetikë; *morfema*, *parashitesa*, *prapashtesimi* në morfologji; *stalaktitet* e *stalagmitet* në gjeografi; *izoglosat* dhe *izoerget* e *arealet* në dialektologji etj.).

Shumë e dukshme është kjo në fushën e mjekësisë, ku mund të përmendim:

a) emra barnash ose ilaçesh: *antibiotik*, *analginë*, *antireumatik*, *streptomycinë*, *laksativ*, *vitaminë*, *qetësues*;

b) emra mjekësh sipas specialitetit, kryesisht në greqishten e vjetër, në latinisht ose në gjuhë të huaja të tjera: *alergolog*, *anestezist*, *kardiolog*, *kirurg*, *kardiokirurg*, *dentist*, *dermatolog*, *internist*, *okulist*, *onkolog*, *ortoped*, *pediatër*, *psikiatër*, *radiolog*, *urolog* etj.

c) emra sëmundjesh: *alergji*, *apendicit*, *arteriosklerozë*, *artrit*, *astmë*, *bronkit*, *kancer*, *kolit*, *diabet*, *ekzemë*, *gastrit*, *infarkt*, *osteoporozë*, *otit*, *reumatizëm*, *skarlatinë*, *tonsilit*, *tumor*, *varicele* etj.

2.2. Ligjërimi i veprimtarisë shtetërore e administrative

Tekstet e këtij ligjërimi karakterizohen nga shpjellimi i hollësishëm dhe i ndërlikuar, që vjen nga karakteri burokratik, pra është një *"burolingua"*, siç quhet në disa vende me një fjalë me ngjyresë përcmuese. Ky ligjërim përbëhet nga gjuha e zyrave publike, e verbaleve, e lajmërimeve, rregulloreve, qarkoreve, ligjeve etj. Aty përfshihen dhe ngjizen e shkrihen ligjërimi financiar me regjistër formal, teknik, jopersonal dhe shpesh i ngatërruar në sintaksën e tij. Italo Kalvino e përkufizonte italishten burokratike ose ligjërimin zyrtar si *"antilingua"* (kundërgjuhë).

Sfera e këtij ligjërimi përfshin veprimtarinë me shkrim e me gojë të pushtetit ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësor. Aty hyjnë botimet me karakter mirëfilli shtetëror e zyrtar, që nga Kushtetuta, veprimtaria e Kuvendit e deri te shkresat e thjeshta, bashkë me botimet zyrtare si *Fletorja Zyrtare*, kodet ligjore, rregulloret, buletinet etj.

Ky ligjërim, ndërkaq, është mjaft i shtrirë dhe ka disa nënloje, si: ligjet, drejtësia; administrata; punët dhe marrëdhëniet ekonomike-tregtare; diplomacia; ushtria.

Tekstet e ligjërimin shtetëror e administrativ janë të shumta: *tekste ligjore*: ligj, dekret, urdhër, vendim, rregullore; *shkresa*: vërtetim, deklaratë, autorizim, kërkesë, akt, qarkore, relacion, procesverbal etj.; akte ekonomike-tregtare: kontratë, marrëveshje, bilanc; *formularë*; *akte diplomatike*: notë verbale, letër, mesazh, protestë, petition etj.

Funksioni kryesor i ligjërimin është kumtues dhe përshkruar. Aty gjithçka jo vetëm shkruhet me fjalë, por edhe tregohet çfarë duhet bërë dhe me një mënyrë që të merret si e mirëqenë dhe të mos ndryshohet. Pra, është shkrim me kërkesa të rrepta, nga të cilat janë themelore:

1) Gjithçka të paraqitet **në emër të shtetit**, nga pikëpamja e përgjithshme e interesave shtetërore dhe jo e atij që i ligjëron. Aty nuk ka vend për asnjë lloj shprehjeje personale të ndjenjave, pra as për figura letrare etj. Ai lloj ligjërimi nuk vlerësohet "nga bukuria", por thjesht nga saktësia dhe përcaktimi i gjërave.

2) Kërkesa e dytë është që të ketë jo vetëm përpikëri, por edhe **të përfshijë të gjitha rastet e mundshme**, imtësitë dhe çdo gjë që do të duhet për zbatimin konkret të ligjit, vendimit, kodit të procedurës penale ose civile etj.

Toni i kësaj fushe veprimtarie është enkas i përmbajtur, korrekt dhe i shtruar, me mirësjellje formale. Kjo do të thotë se aty duhen mënjeluar mjetet me ngjyrim subjektive, figurat letrare që shprehin gjendje emocionale dhe subjektive. Thënë ndryshe: shteti është parashikues i

vlerësimeve të duhura për gjithçka. Ai merr masat e veta parandaluese dhe dënimet e duhura për kundërvajtësit, gjithmonë pa millef, pa ngut; siç thotë fjala popullore: *"Sheti e zë lepurin me qerre"*.

Hartuesi i teksteve ligjore dhe administrative është i detyruar ta plotësojë detyrën e vet duke bërë **parashtrim metodik, zyrtar, objektiv dhe të ftohtë**. *Ligji është i ftohtë dhe sharrues si vdekja: i prerë dhe i njëjtë për të gjithë*.

Zgjidhja stilistike për të përmbushur këto kërkesa është **standardizimi sa më i lartë gjuhësor**. Aty shkruhet me togfjalësia e fjali stereotipe; ndërtimi sintaksor ndjek sistemin e paragrafimit dhe të nyjëtimin me pika, nënpika, sytha etj., të cilat përsëriten aq herë sa të duhet, pa asnjë kushtëzim a pengesë "për arsye hijeshie". Në letrat e këtij ligjërimi, si të thuash, përfaqësohet shteti. Mjafton një gabim, qoftë edhe në pikësim, dhe dokumenti hidhet si i pavlefshëm. Latinët e mençur thoshin: **"Dura lex, sed lex"**. (Ligji është i ashpër, por është ligj). Në mjediset juridike tregohet anekdota e atij që shpëtoi nga pushkatimi për arsye të një presjeje të vendosur ndryshe:

"Falje e pamundur, të pushkatohet!", e cila me zhvendosjen e presjes u bë: *"Falje, e pamundur të pushkatohet!"*

Rëndësi të madhe në ligjërimin e veprimtarisë shtetërore kanë **modelet**. Shkresat zyrtare bëhen të gjitha sipas modelit të kohës përkatëse. Në kohën e Luftës Nacionalçlirimtare, të gjitha shkresat zyrtare, qoftë edhe të shktuara me dorë, fillonin me sloganin: **"Vdekje fashizmit! Liri Popullit!"**.

Sot, të gjitha shkresat bëhen sipas modelit që parakupton: kokën (ose intestimin), datën dhe adresën, lëndën me shkurtim; formulat e hyrjes dhe të mbylljes, nënshkrimin bashkë me detyrën e titullarit që nënshkruan, vulën dhe anekset. Ky është një sistem semiotik i domosdoshëm për veprimtarinë shtetërore.

Ligjërimi a shkresa zyrtare shtetërore është gjithmonë me formë e përmbajtje urdhëruese, pavetore dhe rrafshuese, prandaj edhe thënia *"të gjithë janë të barabartë para ligjit"*, gjuhësisht do të thotë të barabartë para shkresës.

Si karakteristikë e përgjithshme e teksteve të tilla janë formularët, kolonat; ligjet ndahen me nene; procesverbalet jepen me pika. Kjo ka pasoja edhe në sintaksën e këtyre teksteve, që është sa më e mbërthyer, sa më e atillë që të rrjedhë e të peshojë aty ku duhet. Pa lënë shteg për asnjë mëdyshje. Në ligjin themeltar të shtetit, në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë, gjithçka jepet me nene dhe sytha, me qartësi sa më të plotë.

Psh.:

Neni 14, pika 1.

Gjuha zyrtare në Republikën e Shqipërisë është shqipja.

Neni 14, pika 2.

Flamuri kombëtar është i kuq, me një shqiponjë të zezë dykrenore në mes.

Neni 14, pika 3.

Sterna e Republikës së Shqipërisë paraqet një shqyt me fushë të kuqe, me një shqiponjë të zezë dykrenore në mes. Në krye të shqytit, me ngjyrë të artë, është vendosur përkrenarja e Skënderbeut.

Ligji nr. 8417, datë 21.10.1998

Leksiku i kësaj fushe veprimtarie ka tri shtresa: **leksiku i përgjithshëm** i shqipes standarde; **leksiku terminologjik** dhe **leksiku i veçantë** i emërtesës.

Leksiku i përgjithshëm aty pëson edhe mjaft ndryshime, duke shtënë në punë formimin e fjalëve të reja, sidomos të tipit zyrtar burokratik (*buxhetor, jashitëbuxhetor, jashitëmartesor, martesor, shkurorëzim; fletëhyrje, fletëdalje, fletëdetyrim, listëparaqitje, fletëthirrje* etj.). Po ashtu, për shkurtim, meqë i bie të përdoren shumë shpesh, bëhen bashkime togfjalëshash me vizë, si: *fabrika e lëkurë-këpucëve* (në vend të formës me gjinore: *e lëkurëve dhe e këpucëve*); po ashtu, me kohë, hyjnë edhe "eufemizma zyrtare", si: *humbi jetën* (në vend të *u diq*), *u asgjësua* nga forcat e ndërhyrjes së shpejtë (në vend të *u vra*), *vetëgjyqësi* (në vend të *gjakmarrje, hakmarrje*).

Po ashtu, për të përmbushur shprehjen e formulimeve të duhura, hyjnë edhe kalke nga gjuhë të huaja, si: *për të tretët, zëra pune, vende pune, gjendje zero; për llogaritë; për dijeni; më datën 15 të këtij viti; në përgjigje të shkresës suaj*³³ nr. __, datë __.

Po të vëmë disa mënyra të shprehjes së zakonshme në të folurit e të shkruarit e përditshëm përballë formave të shkrimit zyrtar për po ato kuptime a kumtime, do të vihet re dallimi i tyre gjuhësor dhe stilistikor:

Të folurit e zakonshëm

*nuk e ka emrin në listë
u nda nga e shoqja
nuk kishte asgjë
fitoi një bursë për master
u fal; e kapi amnistia
blejnë biletën e avionit
thirri të burgosurin
nuk lejohet tregu këtu*

Ligjërimit zyrtar

*nuk figuron në regjistër
u divorcua nga bashkëshortja
nuk dispononte asgjë
iu akordua një bursë studimi pasuniversitare
përfitoi nga amnistia
pajisen me bileta
njoftoi të pandehurin
ndalohet zhvillimi i tregut*

³³ Dikur thuhej me pronorin e emëruar: *suajës*, por sot kjo formë nuk po parapëlqehet nga shkruarit e moshave të reja.

Pjesën më karakteristike të fjalëve në këtë fushë e zënë emërtesa (fjalët e nomenklaturës), ku zotëron klasifikimi sipas abstraktimit që synon të depërtojë në thelbin e dukurive: dallim i kapshëm në sipërfaqe, i dukshëm dhe që u përgjigjet nevojave të kategorizimit e të hierarkisë, llogaritjes etj.; çdo individ i përmenden: *emri, emri i atit, imbiemri*. Më pas vijjnë ofiqi ose përgjegjësia, shkalla në hierarkinë përkatëse: *drejtor; guvernator i bankës; dekan; rektor; komisar; komandant toge; gjeneral; ministër, kryeministër; president*.

Në ligjërimit burokratik vëmë re në nivelin leksikor dhe morfosintaksor disa aspekte që meritojnë të vihen në dukje, si:

a) folje dhe shprehje të veçanta që u referohen veprimeve ose procedurave të caktuara dhe tipike për botën burokratike, si: *zbardh fjalimin, daktilografaj, daktilografim, kopisteri, kopist, protokolloj, noterizoj, noterizim, sigloj* etj.

b) shprehje ose lokucione prepozitive si: *në drejtim të..., në përgjigje të..., në zbatim të..., duke marrë parasysh se...* etj.

c) Lokucione foljore (folje+emër) që janë të barasvlershme me një folje të vetme, si:

marr shënim	në vend të	<i>shënoj</i>
vë firmën	në vend të	<i>firmoj, nënshkruaj</i>
marr në shqyrtim	në vend të	<i>shqyrtoj</i>
marr në provim	në vend të	<i>provoj</i>
bëj me dije	në vend të	<i>njoftoj, komunikoj</i>
vë në dijeni	në vend të	<i>njoftoj</i>
nxjerr konkluzione	në vend të	<i>konkludoj</i>
bëj kërkesë	në vend të	<i>kërkoj</i> etj.

d) Në nivelin morfosintaksor janë të shpeshta format jopersonale, format e nënrenditura implicate (pjesorja, përcjellorja), periodizimi i ndërlikuar që ka si synim theksimin e karakterit jopersonal dhe të papërcaktuar etj.

Psh.: *në bazë të ligjit..., mbështetur në nenin..., duke vijuar me..., duke iu referuar tuajës..., dispozitat që i përkasin... konstatojmë se...; tërheqim vëmendjen lidhur me...; konsiderojmë që...; na lejoni që...; rezervoj të drejtën që...; për sa i takon...; për çdo rast...; në cilësinë e...; në pritje të përgjigjes suaj...; afati i fundit është etj.*

2.3. Ligjërimit i veprimtarisë politike e shoqërore

Sfera e këtij ligjërimit është komunikimi para masash të mëdha njerëzish për të arritur qëllime shoqërore e politike. Në lashtësi kërkesat e kësaj fushe i mbulonte gojëtaria ose oratoria. Kujtoni, ndër të tjera, fjalimin e

përmortshëm të Mark Antonit para kufomës së Cezarit, i cili, me fjalën e tij para atyre që kishin ardhur për ta varrosur Cezarin, bën që të ngjallet zemërimi dhe të shpërthejë lufta kundër Mark Antonit:

“O miq, romanë, qytetarë, më dëgjoni.
Vij ta varros, jo ta lëvdoj Cezarin.
E keqja që ka bërë çdo njeri i mbetet.
E mira i mbulohet shpesh me kockat.
Ashtu i qoftë dhe Cezarit. Trimi Brut
Ju tha tani, Cezari që ambicioz.
Në paska qen’ ashtu, që faj i rëndë shumë
Dhe rëndë shumë e pagoi Cezari,
Këtu, pas lejes Brutit e të tjerëve,-
Se Bruti është burr’i ndershëm,-
Vij që të flas në funeralin e Cezarit.
Ish miku im, më qe i besës.
Po Bruti thotë që ambicioz;⁵⁴
Dhe Bruti është burr’i ndershëm.”

Apo fjalimin e Augustit kundër Katilinës:

“*Egreder ex urbae Catilina, libere rem publicam metui...*” (Pa dil prej qytetit o Katilinë, liroje republikën prej frike...).

Ndryshe nga mësuesit, përfaqësuesit e pushtetit politik dhe sindikalistët ndeshen më shpesh me prodhimin e përpunuar të shkrimeve të paracaktuara për publikun. Si marrës shënimesh të zellshëm ata janë edhe njerëz të gojës, shpesh edhe të pajisur me forcë “**llafologjie**” dhe sidomos **politikanët prodhojnë më shumë fjalime e artikuj për t’i bindur njerëzit sesa për t’i informuar**. Për ata të shkruash do të thotë të komunikosh, të nxitësh, të bësh për vete, të rekrutosh dhe t’i rreshtosh e t’i shtosh sa më shumë ata që të ndjekin e të besojnë.

Politikani u përmbahet disa parimeve në të shkruar: ai jep elemente, ide apo “direktiva” dhe dikush tjetër i harton ato në vend të tij. Atij i mbetet vetëm të ndreqë, të shtojë e të përnivelojë gjuhësisht atë që do të lexojë apo që do ta botojë në gazetë. Kur është i sigurt, i sigurtshëm ai mund të ngarkojë edhe ekspertë të ndryshëm që shkruajnë pjesët e fjalimit që i duhen dhe politikani

⁵⁴ U. Shekspir, *Jul Cezari*, tragjedi. Përkthet nga origjinali: Fan S. Noli, Onufri, 2005, f. 90.

vetëm sa i lexon dhe jep “viston” e fundit për ta botuar në emrin e tij. Kështu, p.sh. Zhorzh Pompidu, para se të bëhej vetë një politikan i shquar, së pari, duke qenë se kishte penë të mirë si hartues fjalimesh e raportesh, u zgjodh nga presidenti i Francës, Charl dë Gol, i cili kishte nevojë për dikë “*që të dijë të shkruajë*”. Të njëjtën gjë kanë bërë në kushtet e regjimeve të majta “aparatchikët” në Rusinë sovjetike dhe punonjësit e aparateve të Komitetit Qendror të PPSH-së në Tiranë dhe nëpër rrethe, të cilët ishin si të thuash “Demkat” apo “**shkruesit pa emër**” të raporteve a fjalimeve të sekretarëve “të mëdhenj” të Partisë.

Politikanët dhe sindikalistët shkruajnë lloje të ndryshme shkrimesh: fjalime, raporte, trakte, letra qarkore, bilance veprimtarish etj. Ata janë **burimi i frazave-parafabrikate dhe i formulave-shtampa, i sloganeve të cilat do të përhapen e përsëriten nga ithtarët e veprimtarët e paguar prej tyre**. Në kohët e reja shohim se ata ndihmohen përherë e më tepër nga specialistë të mjeteve të komunikimit të masës (publicistë, gazetarë, zëdhënës etj.), sidomos për parullat dhe afishet. Politikanët që, rrallëherë janë letrarë a shkrimtarë të talentuar, marrin më shumë si model shkrimet gazetareske dhe gjuhën e tregtisë e të administratës. Gojëtarë dhe tribunë të lindur apo nga halli, me shkrimet e tyre janë kurdoherë më afër të folurit sesa të shkruarit, më shumë ato mund të quhen një farë *neo-ligjërimi*, që është fryt i ndikimeve të të folurit mbi të shkruarit.

Sfera e këtij ligjërimi përbëhet nga libra, broshura, trakte, fletushka, fjalime të shkruara për mbledhje, konferenca, mitingje, kongrese, takime; emisione të shkruara për t’u mbajtur në radio-televizion ose artikuj për t’u botuar në gazeta e revista; shkrime publicitare ose propagandistike dhe reklama.

Dallohen disa **nënloje** ose nënstile: publicistika, format gojore publike, shtypi i shkruar, radioja, televizioni; agjitacioni dhe propaganda e shkruar.

Funksioni kryesor i ligjërimit shoqëror e politik është kumtues dhe njëherazi ndikues, nxitës, thirrës e nxitës.

Toni i teksteve nuk është asnjëherë. Ai përshkohet nga qëndrimi emocional i shprehur hapur, shpesh therës e ngacmues, ironizues dhe, ndonjëherë, haptazi sarkastik, që mbajnë kurdoherë edhe vulën individuale a vetjake të atij që ligjëron.

Publicistika, si e tillë, anon nga letërsia artistike dhe ka mjeshtërinë e vet të fjalës, të kushtëzuar nga synimet e ligjëruesit.

Tekstet publicistike janë heterogjene, gjë që shkon në përshtatje me synimet e kësaj fushe, plot kalime metaforike të zhdërvjella (*bashkëvuajtës dhe*

bashkëfajtorë, opozitarë por vëllezër), që pleksen edhe me fjalëkrijime “*ad hoc*” (*kriptokomunist, karrigethtyer*); pra, ai është ligjërimit i hapur dhe me kushtëzime sipas tendenciozitetit të vet.

Gjuhësisht aty **zotëron përpunimi i mirë, ndonjëherë edhe i shkallës shumë të lartë e që afron me gjuhën e letërsisë artistike**. Kjo duket sidomos te lloje të tilla, si reportazhi, fejtoni, pamfleti. Si lloje të publicistikës dallohen: artikulli, opinionii, shënimi i ditës, lajmi, korrespondenca, vëzhgimi, informacioni i shkurtër, intervista, recensionii, letra e hapur, përgjigjja. Po ashtu, pjesë përbërëse e shtypit është reklama.

Mjetet gjuhësore të shtypit janë tri llojesh:

a) *mjetet e zakonshme të gjuhës*, përgjithësisht asnjansë; folje të zakonshme, emra, onomastikë (emra vendesh dhe emra njerëzish), data dhe të dhëna të tjera që shprehen me mjete të gjuhës së përditshme e pa ngjyresa (ndajfolje, parafjalë, lidhëza, nyja etj.).

b) *mjetet standarde*, që përbëhen nga togefjalësha ose mënyra shprehjeje të gatshme për situata a përmbytje të caktuara; ato hyjnë në punë ashtu siç i ka gjuha, sa herë të përsëriten rrethanat përkatëse. Tipike janë shprehjet standarde për burimin e informacionit: *Agjencia e lajmeve AFP bën të ditur se...*, *Burime që nuk duan të identifikohen thanë se...*, *Vrasësi iu përgjigj me zjarr kërkesave të forcave të rendit për t'u dorëzuar dhe u largua në drejtim të paditur...*

c) *mjetet shprehëse*, që përbëhen nga prirja e gazetarisë për t'i gjetur gjithçkaje një emërtim tjetër, të barasvlerëshëm me të zakonshmin, por edhe të atillë që të dallohet e të spikatë, si: për mjekët thuhet “*bluzat e bardha*”, për policët thuhet “*uniformat blu*”, ndërsa për policët e forcave ndërkombëtare thuhej “*kaskat blu*” ose “*helmetat e kaltra*”; për zyrat e PS-së thuhet “*selia rozë*”, për zyrat e PD-së thuhet edhe “*selia blu*” etj.

Gazetarët shkruajnë jo duke lidhur fjalë, por duke bashkuar togefjalësha me grupe fjalësh, pra në mënyrë figurative shkrimet e tyre janë si ndërtimet me parafabrike. Aty **zotëron shprehja me klishe të njohura** dhe plotësimi i tyre me të dhënat e ditës. *Lufia filloi ose Filloi lufia. U hodhën në sulm.*

Leksiku shoqëror e politik përfshin grupe të ndryshme fjalësh dhe termash, si: - emërtimet për jetën politike të partive dhe organizimin e tyre: *plenum, komiteti drejtues, kongres, seancë plenare, statut, status, statutor, anëtarësi, anëtarësohet, kuotë*;

- fjalët përcaktuese të drejtimeve a rrymave partiake të ndryshme: *diktatura e proletariatit, lufia e klasave për ideologjinë komuniste; shteti ligjor, ekonomia e tregut, të drejtat e njeriut, pluralizmi* etj. në shoqërinë demokratike paskomuniste.

3. Gazetaria ose të shkruarit si mjet informacioni

Pushteti i shtypit të shkruar është sot gjithandej pushtet shumë i fuqishëm, aq sa ai quhet me të drejtë “**pushteti i pushteteve**” apo *fuqia e katërt e madhe e botës së sotme*. Industria e shtypit të shkruar ka sot një armatë të panumërt rrogetarësh, të përbërë nga editorë, editorialistë, reporterë, redaktorë, faqosës, korrektorë etj.

Gazetat, ashtu si edhe të gjitha botimet e tjera të shtypura të kohës sonë, paraqesin provën e fitores së të shkruarit si mjet shprehjeje dhe informacioni. Në shekullin XX dhe në vijim, gazetaria ka marrë përmasa të jashtëzakonshme, duke pushtuar sytë e miliona lexuesve qysh në pikë të mëngjesit dhe duke qenë, ndoshta, për pjesën dërrmuese të popullsisë gati i vetmi ushqim apo (thënë ndryshe) e vetmja gjë e shkruar që lexojnë gjatë ditës.

Në të gjithë botën **gjuha e gazetave dhe e medias në përgjithësi vështrohet si parësore përsa i përket ndikimit të masat e gjera të njerëzve të thjeshtë**. Po citoj për këtë një vlerësim të studiuesit gjerman Harald Vajnrh (Weinrich), i cili në librin e tij shumë interesant “*Wege der Sprachkultur*” (Udhët e kulturës së gjuhës), botuar në Shtutgart më 1985, ndër të tjera thotë:

“Duket se shumë qytetarë në vetëdijen e tyre normative gjuhësore orientohen nga gazetaret përse u përket shprehjeve gjuhësore të shkruara dhe nga radioja e televizioni për dyshimet e mundshme rreth gjuhës së folur”. Dua të përmend, gjithashtu, një vlerësim të gjuhëtarit holandez Jan van Dam, që thotë: “Jam i bindur se sot në radhë të parë nuk janë shkrimtarët, por shtypi, krahas radios dhe televizionit që ndikojnë në mënyrë gjithmonë e më të theksuar, madje, që në një farë kuptimi, e bëjnë gjuhën e popullit”.⁵⁵

Sot në botë shumë mijëra veta ushtrojnë mjeshtërinë e të shkruarit në fushën e gazetarisë. Shtim e shumim të paparë kanë pasur gazetaret e revistat edhe në Shqipëri dhe në hapësirat shqiptare gjatë këtyre pesëmbëdhjetë viteve të fundit. *Kjo ka bërë të mundur që, ashtu si gjithandej në botë, edhe të ne të shkruarit të lidhet drejtpërdrejt me politikën dhe me jetën sociale.*

Liria e shtypit, ndërkaq, qysh nga viti 1789, kur u hartua Artikulli XI i Deklaratës së të drejtave të njeriut, është vënë shumë herë në prova të rënda. Ka pasur periudha të errëta censure të ashpër, ka pasur dënime e deri ekzekutime të gazetarëve, jo vetëm në vende diktatoriale, por edhe në botën perëndimore e demokratike, si në

⁵⁵ Shih: Gj. Shkurtaj, *Ta duam dhe ta mbrojmë gjuhën tonë të bukur*, SHBLU, Tiranë, 1998, f. 23.

Francë dhe gjetkë. Kështu, p.sh. më 1800–ën, në Francë me urdhër të prerë nga lart qe reduktuar në 13 numri i gazetave parisiane, pastaj turrja shkoi deri në 4 më 1811–ën. Qeveria u pajis me një organ shtypi zyrtar “*Le Moniteur universel*”. Përmendëm këtë fakt kaq të largët, për të mos harruar se censura e shtypit dhe e botimeve në vendin tonë gjatë periudhës së shtetit monist, sidoqoftë, kishte pasur edhe shembuj a gjedhe pararendëse dhe nuk qe vetëm një shpikje shqiptare.

Gazetaria e shkruar është shkrim i drejtpërdrejtë i jetës politike dhe i jetës publike. Gazetari informon, ndikon, polemizon, ndërhyt, dialogon; ai është kujtesë e së përditshmes, e javës, e muajit; ai ilustron, pasqyron, pohon, zbulon dhe ndriçon, nxjerr në pah etj. **Gazetaria është tashmë një gjini në kuptimin e plotë të fjalës, ashtu si letërsia.** Shtypi u nden faqet e veta mjaft shkrimtarëve dhe, nga ana tjetër, shumë gazetarë i shpie në radhët e profesionistëve që shkruajnë libra. Shembulli më i qartë është Indro Montanelli, gazetar që shkroi edhe shumë libra, ndër të cilët “*Historia e Italisë*”, që mbahet nga më të mirët e llojit.

Shkrimet gazetareske janë në radhë të parë vepra të komunikimit. Në këtë kuptim disa autorë e paraqesin të shkruarit gazetaresk si shembullin më të mirë që u jepet prodhuesve të të shkruarit, shembullin më të mirë për sa i përket të arsyetuarit, të ndërtimit të një teksti, të titullimit, të redaktimit etj.

“Gazetaria është një shkollë e pakrahasueshme për të shkruar më mirë (...). Gazetaria të mëson të gjuhë informacionin, të dallosh të rëndësishmen nga plotësuesja apo e dorës së dytë, të shprehurit me përpikëri, si dhe të përvetësosh e të përvijosh një stil të caktuar. Kjo mjeshtëri do t’ju shërbejë shpejt për shkrimet tuaja profesionale: për raportet, përmbledhjet, letrat, shënimet, kumtesat a komunikatat etj.”⁵⁶

Siç shprehet një studiues i shquar francez: “*shkrimi gazetaresk është i përbërë nga faktet plus vlerën e shtuar. Kjo vlerë e shtuar vjen para së gjithash nga temperamentin dhe nga stili i gazetarit*”⁵⁷.

Po të marrim parasysh vendin e madh dhe përparësinë që ka sot në botë dhe ndër ne të shkruarit gazetaresk, atëherë duhet të themi se roli i gazetarit është në krye të vendit të atyre që zgjedhin (dëshmitë, ndërmjetësit, partizanët ose ithtarët), prandaj nuk mund të mos presim edhe ndikimin e fuqishëm të gazetarisë mbi mënyrën e të shkruarit. Gazetari na shfaqet sot si ai që e kryen këtë mjeshtëri, sepse ai **di të shkruajë**

⁵⁶ Shih: Lionel Bellenger, *L'Expression écrite*, Presses Universitaires de France, 1981, f. 23.

⁵⁷ Shih: Olivier Todd, *L'écriture journalistique*, in *Le savoir écrire moderne*, Editions Retz, 1980, f. 180–214.

shpejt, sepse di ta bëjë **shkurt, drejtpërdrejt** dhe në mënyrë mbresëlënëse. A nuk janë më të njohur prodhuesit pa emër (anonimë) të shkrimeve gazetareske, sesa shkrimtarët, përderisa i mbërrijnë më mirë qëllimet e veta?

3.1. Tekstet gazetareske

Gazeta është tip i veçantë tekstesh, i formuar nga artikuj që mund të konsiderohen tekste të ndryshme nga njëri-tjetri dhe të lidhur vetëm me rrethanën që u referohen ngjarjeve që kanë ndodhur një ditë përpara ose para disa kohësh.

Më i përhapuri nga këto tekste gazetareske është **kronika**.

Kronika është tekst në të cilin tregohen fakte ose ngjarje që kanë ndodhur sot ose në ditët e shkuara. Zakonisht kronika ka strukturën e vet fikse, që parakupton një prolog, ku parathuhet elementet më të rëndësishme të ngjarjes, një zhvillim, në të cilin rrëfëhet në mënyrë të hollësishme fakti dhe një përfundim ose konkluzion apo epilog që sjell fundin a pasojat e faktit.

Në lidhje me llojin e fakteve të treguara kronika ndahet në **kronikë të zezë**, që tregon për ngjarje të rënda, vrasje, dhunime, rrëmbime etj. dhe **kronikë rozë**, kur tregohen lajme nga ngjarje të gëzuara, të zakonshme, të përditshme; **kronika sportive**, kur tregohet për ndeshjet ose kampionatet sportive.

Një dallim ose diferencim i mëtejshëm i kronikës mund të bëhet sipas treguesve gjeografikë dhe kemi: **kronikë qytetare**, **kronikë krahinore** dhe **kronikë kombëtare**.

Lloje të tjera të teksteve të pranishme në gazeta janë:

– **komenti**: artikull që nuk sjell lajme, por bën vlerësime ose interpretime të fakteve të ndodhura;

– **editoriali** ose kryeartikulli: koment i përgjithshëm rreth një problemi të caktuar ose për një gjendje me interes të përgjithshëm. Zakonisht editoriali vihet në faqen e parë dhe paraqet orientimin e gazetës lidhur me një problematikë të rëndësishme.

– **intervista**: tekst që sjell bisedën e një gazetari me ndonjë personazh të njohur ose me rëndësi nga bota politike, kulturore, shkencore, artistike etj.

– **anketimi**: tekst që del nga një anketim i bërë mbi bazën e pyetësorëve të caktuar rreth ndonjë dukurie me rëndësi politike, ekonomike etj. si p.sh.: anketimi rreth “marrëdhënieve mësues–nxënës” në Shqipëri dhe në vende të tjera.

– **reportazhi**: tekst ku sillen shënime e të dhëna të hollësishme rreth ngjarjeve, të shkruara nga ndonjë i dërguar i posaçëm nga Redaksia e gazetës ose e revistës. Reportazhi është zakonisht i shoqëruar me dokumentacione që sqarojnë dhe plotësojnë kuadrin e tekstit.

3.2. Shkrimet publicitare dhe utilitare

Teksti më i përhapur, më i dëgjuar dhe më i lexuar është sigurisht teksti **publicitar**. Jeta reale e botës së sotme është e mbytur nga mesazhet publicitare që arrijnë në çdo çast të ditës e të natës, nëpërmjet shumë mjetesh të ndryshme të komunikimit, si në formë gojore ashtu edhe me shkrim ose me imazhe.

Teksti publicitar shprehet zakonisht me një gjuhë që shfaq karakteristikat dhe tiparet më të ndryshme dhe origjinale. Afron mjaft me ligjërimin e zakonshëm si edhe me disa prej ligjërimeve sektoriale, si dhe me regjistra të ndryshëm e nivele gjuhësore të ndryshme: herë është gjuhë e thjeshtë dhe e qetë, herë e kërkuar dhe e përpunuar, herë teknike dhe shkencore.

Funksioni gjuhësor mbizotërues është ai *drejtues ose urdhërues*: **duhet të bindë dikë për të bërë diçka**, në rastin më të thjeshtë të bindë blerësit të blejnë një prodhim të ri që reklamohet. Për këtë teksti publicitar ndërtohet dhe përbëhet ose përfundon me një slogan, d.m.th. me një fjali të thjeshtë e të paracaktuar të godasë përfytyrimin ose imagjinatën dhe të mbahet mend.

Për të dhënë goditje në sytë ose veshët e publikut dhe për ta bindur atë vihen në shërbim ecuri dhe strategji të ndryshme, si p.sh. të jepen informacione në dukje vetëm objektive e teknike, ose të ngrihen në qiell e të lëvdohen karakteristikat dhe cilësitë e prodhimit, ose duke shtënë në punë disa **ide të forta**, si: suksesi, bukuria, pasuria, forca, pushteti, pamja ose paraqitja e jashtme, prestigji etj.

Publiciteti përdor, në fakt, mënyrat më të stërholluara e të zhdërvjella gjuhësore që u interesojnë niveleve të ndryshme të gjuhës: *grafisë* apo sistemit grafik, *leksikut* dhe *morfosintaksës*. Janë të shpeshta, p.sh., grafitë jonormale, si:

Pushimet janë më të mira me COCA-COLA.

Shkrimet utilitare

Përveç letërsisë artistike dhe gazetarisë dhe atyre që në mënyrë jozyrtare ushtrojnë mjeshtërinë e të shkruarit (përgatitës të doracakëve, librave të artit, veprave të ilustruara apo udhërrëfyesve (guide), mbetet të shkruajnë vetëm tërësia e fëmijëve dhe e të rriturve. Pra, shtrohet pyetja e natyrshme: *çfarë shkruajnë njerëzit dhe kuja ia shkruajnë?*

Nëse kërkojmë të dallojmë prodhuesit e shkrimeve utilitare atëherë duhet ta kundrojmë të shkruarit si praktikë shoqërore (sociale). Dhe kështu prekim edhe shqetësimin tonë kryesor në këtë parashtrim. Pra, kjo prodhimtari e shkruar do të duhet të vendoset gjithmonë diku ndërmjet referencave të asaj që përmbahet në mjeshtërinë e të shkruarit (shkrimtarët dhe gazetarët) dhe shprehive shkollore të fituara nëpërmjet ushtrimeve tradicionale dhe konvencioneve apo përdorimeve që përbëjnë modele të vërteta të të shkruarit.

Kështu do të shohim se si ia dalin qytetarët e zakonshëm t'u përgjigjen me anë të ligjërimin administrativ problemeve që lidhen me financat, me problemet fiskale, me policinë, me drejtësinë etj.

Prodhuesit e shkrimeve të rastit nuk janë tjetër veçse zejtarë (artizanë) të "ligjërimin pa patentë", porse, dora-dorës, vijnë e bëhen edhe mjaft të shkathët e të manovrueshëm. Ndërkaq, përtej aftësimin të tyre për ta kryer atë punë, del në pah edhe problemi i gjuhës që ata përdorin.

Kjo është edhe arsyeja pse gjuhëtarët kritikojnë atë lloj të shkruarit të keq që na serviret prej kategorive të tilla shkruesish. Le të shohim disa nga llojet e literaturës së tillë.

Publicistika dhe ligjërimi i saj

Mjeshtëria e publicistit është të shkruajë për gjithçka e për çfarëdo qoftë: për makinat, për parfumet, për pallatet e banimit, për lodrat, për veshjet...

Romancieri Aldus Hyklej (Aldous Huxley), i cili është marrë me sukses edhe me publicistikë thotë se *të shkruash publicistikë është më vështirë se të shkruash romane*.

Publicisti, më shumë sesa prodhuesit e tjerë të shkrimeve, e di se **ai duhet t'i detyrojë njerëzit ta lexojnë**. Veç kësaj ai ushtron lloje të ndryshme shkrimesh: *afishe, slogane, letra qarkore, fletëpalosje të argumentuara, tekste radiofonike*. Publicistit i bie barra të kapërcejë snobizmin ndaj publicitetit ("*unë nuk lexoj kurrë gazeta*") si dhe pasojat e ngopjes së lexuesve me politikën e ditës. Siç thotë një mendimtar francez, duhet "të shkruash për të provuar fatin", sepse **mjeshtëria e publicistit është të shkruajë për gjithçka e për çfarëdo qoftë**: për makinat, për parfumet, për pallatet e banimit, për lodrat, për veshjet... Publicisti shkruan për të tërhequr vëmendjen ndaj mallrave që të shiten, porse për të qenë i efektshëm, paradoksisht, ai duhet të hartojë një tekst ku të thotë me guxim "*unë jam i publicitetit*". Shkrimet e tij duhet të lexohen, të shikohen dhe të jenë të vlerësueshme si bindëse. Kështu, redaksia e reklamave publicitare është, para së gjithash, një punë "afishimi", pra punë titullimi. Ajo u bindet ligjeve psikologjike, sidomos vënies në vepër të motivacionit. Shkrimi publicitar duhet të krijojë refleks te lexuesi (*sa mirë, ...menjëherë..., kështu duhet..., ja ajo që dua unë etj.*).

Megjithatë, shkrimi publicitar nuk është vetëm punë psikologjie. Ai është gjithashtu punë stili.

Atëherë, hartuesi i reklamave publicitare bëhet "letrar" i rastit: ai duhet të tregojë, të prekë, të shtjerë në dorë. Shkruesi që ka si parim a rregull udhëheqës optimizmin, hartuesi i publicitetit shkruan për shërbimin që i bën prodhimit, pamja e ngushtë ose imagjinata e tij nuk arrin kurrë t'i zhbëjë idetë e paraqitura në të. Fjala është për sloganin që nuk hartohet, por që gjendet i tillë siç duhet, ashtu si shkon më mirë. Ai është një shkrim që synon dhe arrin **katër objektiva themelore**: 1) të *tërheqë vëmendjen*, 2) të *zgjojë interesimin*, 3) të *ngjallë dëshirën* dhe 4) të *bëjë klientin të veprjë*.

Gjithë arti i publicistit është të dijë ta vërë veten në vend të njerëzve të cilëve u drejtohet⁵⁸. Përkundrazi, afishja e detyron publicitarin të mendojë në të njëjtën kohë për imazhin dhe tekstin.

Korrektori ose "rojtari" i rregullave gjuhësore

Rol të posaçëm në përhapjen e të shkruarit dhe të botimeve ka edhe ai që quhet "*lexuesi korrektor*", të cilin në SHBA e quajnë *editor*. Ndonëse mbetet gjithmonë delikate t'i thuhet një shkrimtari a shkencëtar që shkruan një libër se ai shkruan keq, se bën gabime drejtshkrimore dhe gjuhësore të gjithfarëllojshme, duhet gjetur gjithnjë edhe një formë bashkëpunimi me një "**rojtari**" të **rregullave gjuhësore** që e mbron shkrimtarin nga gabimet e stilit dhe nga shmangiet e ndryshme në kompozicionin e veprës. Veprimtarët dhe agjentët letrarë në SHBA kanë zakon të lidhin një editor me një shkrimtar. Ky person, duhet të jetë edhe psikolog i hollë, që di ta ndreqë dorëshkrimin dhe të mos e lëndojë autorin.

Korrektura letrare është kërkesë e domosdoshme edhe për botuesit shqiptarë dhe, në fakt, botimet më të suksesshme kanë qenë e do të jenë ato që, krahas punës që bëhet nga vetë autori, redaktohen dhe korrektohen nga persona të kualifikuar si të tillë dhe të paguar nga shtëpia botuese, po edhe të pranuar e të lejuar nga autori. Mund të sjellim si shembull që shkrimtari Fatos Kongoli, nga më të suksesshmit e këtyre kohëve të fundit, ka si editor gjuhëtarin Edmond Tupja; po kështu mund të përmendet bashkëpunimi i Visar Zhitit me Loredan Bubanin etj. Punë të kujdesshme ka bërë Enti Botues "Gjergj Fishta" & Biblioteka Gollettiana me ribotimin e "Veprës letrare" të Gjergj Fishtës, në disa vëllime, përgatitur nga një redaksi e përbërë nga gjuhëtarë dhe studiues të letërsisë⁵⁹. Gjithashtu, botuesi i njohuri Toenës,

⁵⁸ Shih: A. Pereyre, *Faites de la publicité si vous ne voulez pas disparaître*, 1968, Publicité pereyre, 49, Paris, VII.

⁵⁹ Shih: Gjergj Fishta, *Vepra letrare*, 4, Epika "Lahuta e Malcis" dhe "Mojs Golemi", Përgatitur nga dr. Tefë Topalli, Enti Botues "Gjergj Fishta" & Biblioteka Gollettiana, 2002.

Fatmir Toçi, ka ndërmarrë guximshëm ribotimin e shkrimtarëve më të mirë të traditës, me një redaksi të të përbërë nga filologë të kualifikuar.

Popullarizimi si vlerë rikrijuese

Puna e popullarizuesit apo vulgarizatorit është mjeshtëri e njohur dhe e përhapur shumë në vendet anglosaksone, ku përdoret edhe termi *rewriter* (rishkrues). Të tillët janë të shumtë në editori dhe në shtyp. Me këtë term nga "*franglishja*," emërtohen profesionistë të ngarkuar për të rishkruar tekste, diskutime apo trajtesa të caktuara, duke i përshtatur ato për një publik të veçantë, si të thuash, duke i lehtësuar e thjeshtëzuar ato deri në atë shkallë sa të ruhet përmbajtja, por të ulët "flurudha" e ligjërimit dhe e terminologjisë shkencore etj. Pra, bëhet një popullarizim i librit a tekstit, por edhe duke e thjeshtuar nivelin e shprehjes e të stilit të autorit që e ka krijuar.

Ka raste që popullarizuesit ose vulgarizatorët edhe njihen, mund të jenë edhe shkrimtarë të mëdhenj, si p.sh. Volteri që në kohën e vet rishkroi veprat e Njutonit, porse më të shumtën e herës ata mbetën pak të njohur.

P.sh., "Larusi" në Francë vë në punë qindra persona që punojnë vazhdimisht për të realizuar dhe botuar fjalorët enciklopedikë. Ata bëjnë punën dhe marrin shpërblimin përkatës, porse emri e nami i mirë i mbetet hartuesit të parë Pierr Larusit (*Pierre Larousse*).

Shkrimtari vulgarizues (apo siç quhet në anglisht *rewriter*) zakonisht u përmbahet tri qëllimeve:

1) Të rishkruajë një *version të shkurtuar të një vepre të gjatë e të vëllimshme*. Kështu është bërë në Francë për librat "Vëllezërit Karamazov", për romanin "Lufta dhe paqja" etj. Në kohët e reja, sidomos për të ndihmuar shkollarët e studentë gjithandej botohen libra të tillë të rishkruar. Tashti së fundi, mund të përmendim edhe botime të tilla në Shqipëri, si p.sh. librin "Ferri" të Dantes, popullarizuar dhe pjesërisht shkurtuar nga Ardian Marashi.

2) Të *lehtësohet të kuptuarit e një vepre apo të një teksti për një publik më të gjerë*. Kjo bëhet sidomos për fushën e mirëfilltë shkencore. Traktate të hapëta shkencore, të shkruara me terminologji të stërholluar dhe të përpiktë shkencore, **rishkruhen më thjeshtë dhe më kuptueshëm për masat e gjera apo për shkollarët**, duke i "krasitur" nga sintaksa tejet e mbërthyer apo nga leksiku i pakuptueshëm për nivele të caktuara lexuesish.

3) Të bëjë më të këndshëm dhe t'u japë njësim më të madh stilistikor një tërësie tekstesh. Ky tip rishkrimesh ka edhe karakter sensacional dhe bëhet më fort për arsye reklame e fitimi, duke shtuar edhe ndonjë gjë që duket si e jashtëzakonshme, me qëllim që të tërhiqen lexuesit.

Dalja në skenë e rishkruesve, në të vërtetë, na ballafaqon me një lloj të ri autorësh, që mund t'i quajmë **ndërmjetës**, të ngarkuar për të përhapur dijet, informacionet dhe kulturën, duke pasur një publik tjetër dhe të ndryshëm nga ai që ndjek dhe shijon e kërkon veprat origjinale. Këtu mund të përmenden, ndër të tjera, botimet e Ç. Lam e M. Lam "Tregime nga Shekspiri"; po ashtu "Iliada" dhe "Odiseja" për fëmijë, që janë botuar edhe në gjuhën shqipe.

Pjesë mbështetëse: PËR KUJDESIN NDAJ GJUHËS SHQIPE NË GAZETARINË SHQIPTARE

Gazetaria në kohën tonë, si kudo në botën moderne, edhe ndër ne është bërë pjesë jetike e kulturës dhe përgjithësisht e ecursisë së shoqërisë. Mediat e shkruara dhe të folura kanë pasur e kanë ndikim të madh, madje kryesor, në rrjedhat e zhvillimit e të përparimit të çdo vendi, prandaj edhe vlerësimi ynë qysh herët ka qenë dhe mbetet i njëjtë: **fjala e gazetarëve dhe e mediave në përgjithësi përbën modelin e të shkruarit dhe të folurit** dhe, pikërisht për këtë arsye, më se një herë kemi theksuar se gazetarët kanë detyrë që, krahas asaj çfarë thonë, që lidhet mirëfilli me mjeshtërinë e tyre, **kanë përgjegjësi të lartë qytetare dhe kombëtare edhe për mënyrën se si e thonë**, sepse fjala e shkruar në gazeta e revista, bashkë me fjalën e thënë nëpërmjet të folurit në mediat elektronike përbëjnë shembullin më të fuqishëm e modelin më të ndjekur të gjuhës së një kombi. Shumë njerëz, pasi mbarojnë shkollën e mesme, rrallë lexojnë letërsi artistike, por shtypin e lexojnë çdo ditë, gazetat dhe informacionet e shtypit të shkruar i ndjekin të gjithë, radiot dhe televizionet ndiqen masivisht nga të mëdhenj e të vegjël. Kjo ka qenë edhe baza që më ka nxitur të pohoj e ta përsëris shpesh se ne kemi punuar e duhet të vijojmë gjithnjë të përgatisim mësues të mirë të gjuhës shqipe dhe përgjithësisht edukatorë e arsimtarë, por nëse nuk kujdesemi për përgatitjen gjuhësore dhe kulturore të gazetarëve, nuk do të arrijmë atje ku duhet. Nëse nuk tregojmë kujdes që folësit e radiove e të televizioneve të shqiptojnë qartë e bukur, nëse artikujt e gazetave i botojmë të shkruar dosido, mjaft që të mbushim faqet, pa i korrektuar e redaktuar me ngë dhe nga njerëz të përgatitur për atë punë, atëherë do t'i bëjmë dëm shumë të madh jo vetëm gazetarisë në kuptimin e ngushtë, por edhe krejt kulturës kombëtare e sidomos kulturës së gjuhës shqipe. Në artikuj e kumtesa, si dhe në librat e mi për kulturën e gjuhës kam shkruar shpesh për gjuhën e mediave, kam bërë vlerësime dhe kritika, por kurdoherë kam pasur synimin që të përmirësojmë cilësinë e të shkruarit, të zbatojmë drejtshkrimin e njësuar, të mënjanojmë fjalët e huaja të panevojshme, të çelim shtigje të reja për prurjet më të mira nga pasuria e të folurit të shqipes, t'u prijmë mediave dhe gazetarisë së shkruar në lëmijet e

etnografisë së të folurit shqiptarisht, pa sharje e fjalë të ndyra, pa fjalor të rënduar e mërindjellës, pa shfrime të tepruara e vulgare që cenojnë etikën dhe traditën e të shkruarit e të të folurit të shqipes. Kam dëgjuar se në disa prej gazetave dhe ndonjë revistë kanë reaguar pozitivisht ndaj vërejtjeve të gjuhëtarëve dhe kanë përfshirë në organikat e tyre edhe korrektorë letrarë, gjë që ka dhënë e do të japë edhe më tej frytet e veta. Jam i bindur se pa shtuar kujdesin dhe punën konkrete për njohjen e gjuhës shqipe, gazetaria nuk mund ta kryejë funksionin e vet modeldhënës që i takon. Gjithçka është privatizuar ose drejt privatizimit ndër ne, ashtu si gjetkë në demokracitë perëndimore e më gjerë, por **gjuha nuk do të privatizohet kurrë**. Shqipja, gjuha jonë e bukur dhe e lashtë, do të jetë kurdoherë mjet i të gjithë shqiptarëve, ajo ka qenë, është e do të jetë kurdoherë **“pronë e përbashkët”** e të gjithë shqiptarëve, **shenjë e bashkarisë shpirtërore e kulturore të kombit tonë**, dukuria më spikatëse dhe treguesi më i plotvlershëm se jemi shqiptarë. Kjo është arsyeja pse duhet ta vlerësojmë, ta ruajmë dhe mbi të gjitha ta duam shqipen, gjuhën tonë të shenjtëruar siç e quanin Rilindësit tanë mendjendritur.

Uroj që gazetat dhe revistat serioze në Shqipëri dhe gjithandej në trojet kombëtare shqiptare, jo vetëm të kenë hapësira të nevojshme edhe për problemet e shqipes, por edhe të japin shembullin e mirë për kujdes e vlerësim të zbatimit të normës letrare, për luftën kundër fjalëve të huaja të panevojshme, për tëhollimin dhe mëtimet drejt një paraqitjeje gjuhësore të atillë siç e kërkojnë koha jonë dhe përparimi i kulturës sonë kombëtare. Kërkesat për gjuhë të pastër, të lëmuar e të përpunuar gazetarët duhet t'i zbatojnë me të njëjtin përkushtim që synojnë lajmin e informacionin përkatës. Gazetarët duhet të jenë përditë në provë e përpjekje të dobishme për të çelur shtigje drejt trajtimeve sa më objektive, **pa u shtirur, pa shpifur dhe, mbi të gjitha, pa lënë shteg për marrëzira**. Të ketë lajme dhe shkrime të atilla që shpien në hullinë e komunikimit pa shtrembërime, pa mllefe të tepërta dhe, mbi të gjitha, **sa më pranë shpirtit dhe problemeve të njerëzve e të thëna shqiptarisht**. Kur them shqiptarisht kam parasysh jo vetëm të shkruarit shqip e bukur, por edhe të shprehurit duke zbatuar traditën e moçme e gjithmonë të pavjetërueshme të etnografisë së të folurit të shqiptarëve: me fakte, por pa sharje, me prova, por pa mllefe e teprime, **pa fjalë të huaja të panevojshme**, po edhe **pa fjalor rruge, pa zhargone e mënyra të thëni të pakrehura** që e tëhuajësojnë lexuesin. Natyrisht, në gazetë do të flitet edhe për problemet e rrugës, për ndodhitë e lajmet që u përkasin shqetësimeve e bëmave të njerëzve të thjeshtë, kur është rasti edhe për ata që kryejnë krime, por jo me gjuhë rruge. Ardhtë sa më shpejt ajo ditë që, edhe shtypi shqiptar, bashkë me politikën, institucionet shtetërore dhe

krejt shoqërinë shqiptare, **të mendojnë më shumë para se të shkruajnë e të flasin**, të synojnë të shkruajnë me kujdes për drejtshkrimin e kulturën e gjuhës. Të mendojmë se çfarë do të thonë, por edhe se si do ta thonë. Naim Frashëri, bilbili i shqipes, na porosiste: *“Shqip të flisni përherë, fjesht e të papërzjerë”*, ndërsa sovran i gazetarisë dhe i stilit të bukur, Faik Konica, i lutej Zotit me këto fjalë që nuk vyshken kurrë: *“Shpëtona nga grackat e gramatikës, nga shtrembërimet e gjuhës dhe nga lajthitjet e shtypit. Ashtu qoftë!”*

Në një nga kanalet televizive reklamohet me krenari **“Lajmi jemi ne”**. Mendoj se në të gjitha organet e shtypit duhet të zotërojnë synimi për të pohuar e faktuar se gjuha e shtypit shqiptar është gjuha e shkruar, që mund të merret si model nga të gjithë lexuesit e tyre. Kështu, natyrisht, **do të agojë edhe dita kur gjuhëtarët dhe dashamirësit e shqipes nuk do të cilësohen me ironi si “gardianë”**, por do të vlerësohen me nderimin dhe cilësimin dashamirës që u takon, **si ruajtës e kujdestarë të tiparit më të rëndësishëm përbashkues të kombit tonë**. Në shumë vende të qytetëruara të botës, si p.sh. në Danimarkë, gjuhëtarët nderohen e vlerësohen si figurat më të lavdishme të kombit dhe shtatore të tyre i gjen në vende publike krahas burrave më të shquar të vendit. Tek ne, për fat të keq, sikur të mos mjaftonin pagesa modeste dhe pensionet gati qesharake që marrin profesorët e gjuhës shqipe, nuk mungojnë edhe asi kalemxhinjsh që i shajnë dhe i etiketojnë me cinizëm si **“gardianë”** dhe **me paturpësi dalin hapur kundër shqipes së njësuar**, paçka se nuk kanë as përgatitjen as atributet që duhen për t'u marrë me probleme të tilla të rëndësishme të gjuhësisë dhe të kulturës shqiptare siç ka qenë dhe mbetet krijimi i gjuhës së përbashkët zyrtare.

Ndre Mjedja, poeti i ëmbël, që ishte edhe një gjuhëtar meritë, në kohën e vet, në vjershën e tij të famshme *“Gjuha shqype”* që ngritur me forcë kundër atyre që mbivlerësonin dallimet dialektore ndërmjet gegërishtes e toskërishtes për të penguar bashkimin e njësimin e shqipes së shkruar.

*“Qoftë mallkue kush qet ngatërrime
Ndër këta vëllazën shoq me shoq
Kush e ndan me fjalë e shkrime
çka natyra vetë përpoq”.*

Vjersha e Mjedës, si dhe mjaft simotra të saj në shkrimtarinë e Naimit, Fishtës, Filip Shirokës etj., me përmbajtjen e frymën e tyre kombëtare mbeten aktuale dhe të vlefshme edhe sot, kundër disa *“zërave në shkretëtirë”* (siç i ka quajtur ata me të drejtë prof. Idriz Ajeti, njëri nga klasikët e mëdhenj të gjuhësisë shqiptare), të cilët vajtojnë për zgjidhje të tjera të standardit e kundër gjuhës shqipe të njësuar, duke ngritur tym pa nevojë e duke ndjekur avazin tashmë krejt anakronik e bajat

të "ristandardizimit të shqipes". I zëntë mallkimi i Mjedës dhe i vraftë buka, siç do të thoshte Fishta, të gjithë ata që duan t'i ndajnë shqiptarët sipas vijave të njohura të qarqeve antishqiptare e të shovinistëve serbomëdhenj: "albanci" (shqiptarë të Shqipërisë) dhe "shiftari" (shqiptarë të Kosovës).

Ideja jonë ka qenë dhe mbetet e patundur se, edhe në epokën e sotme të evropianizimit dhe të botërorizimit të thellë kulturor dhe gjuhësor, pavarësisht nga domosdoshmëria për të mësuar sa më mirë e sa më gjerë anglishten dhe gjuhë të tjera të BE-së, **do të mbetet kurdoherë hapësirë e gjerë dhe për gjuhët kombëtare të popujve të ndryshëm, pra edhe për shqipen e folur dhe të shkruar.** Mëtimi ynë, natyrisht, në kuadrin sociolinguistik dhe të kulturës së gjuhës, mbështetet në rrethanën e padyshtimtë se **standardizimi dhe ushtrimi sa më i gjerë i shqipes së shkruar mbetet faktori kryesor që i shërben mbijetesës së gjuhëve kombëtare.** Parimi i mbarë i shkrimtarisë dhe i gazetarisë së çdo kombi është ai që ndjek hullinë e përbashkuese e njësuere që shkon nga dialekti te gjuha e përbashkët standarde, nga krahinorja te gjithëkombëtarja, dhe jo e kundërta. Dialektet janë pjesë e gjuhës së një kombi, ato kanë pasur më shumë hapësirë në kohët e vjetra, në periudhat kur nuk kishte as shtet të përbashkët, as institucione shtetërore e kulturore të atilla që t'i prijnë zhvillimit të njësishtëm e sa më unitar. Në kohët e reja, dialektet mbeten dhe do të përdoren edhe për shumë e shumë kohë krahas gjuhës standarde, krahas gjuhës së njësuar zyrtare, por tashmë për funksione më pak zyrtare dhe sidomos për arsye artistike e folklorike, si dhe si ngjyresë e krahinave të caktuara, ndërsa rolin kryesor në jetën e vendit e marrin standardi dhe variantet nënstandarde, që lindin e zhvillohen krahas tij.

"*Concordia parve res crescunt, discordia maxime dilabuntur*" kanë thënë qysh së lashti latinët e mençur. Kurrë më shumë se sot nuk kemi pasur nevojë për bashkim shpirtëror e kombëtar ne shqiptarët, kur kombin vijojmë ta kemi me një gjuhë të përbashkët, por të ndarë me kufij shtetërorë, **kur ende dikush paguhet për të shkruar e folur kundër gjuhës së njësuar zyrtare,** kur ende nuk mungojnë asish që nxisin me shkrime e emisione televizive për t'u kthyer mbrapa në kohë e në mendësitë dialektore e krahinoriste, tashmë fatmirësisht të kapërcyera. Dhe, përsëri, në mbyllje po i drejtohem një strofe të Ndre Mjedës, të cilën e harrojnë enkas disa:

"Geg' e Toskë, Malci Jallia
janë një komb, m'u da s'duron,
Fund e maje një asht Shqypnia
E një gjuhë të gjithëve na bëshkon!"

Kreu III

GJUHA E LETËRSISË ARTISTIKE

Letërsia ushtron ndikim të ndjeshëm gjuhësor në jetën e shoqërisë. Nëpërmjet letërsisë së shkruar, masat e gjera të lexuesve njihen me pasurinë e leksikut të shqipes popullore, me fjalë e shprehje të reja të krijuara prej shkrimtarëve dhe i bëjnë ato pronë të ligjëritimit të tyre. Në mënyrë të veçantë ndikojnë në popull veprat e shkrimtarëve më të pëlqyer, pesha e fjalës së të cilëve ndihet e fuqishme në kulturën ligjërimore e shkrimore të popullit. Të tillë peshë kanë pasur, p.sh.: Dante Aligieri, A. Manzoni, De Amicis për italishten; Moliere, Balzaku, Mopasani, Floberit etj. për frëngjishten; Shekspiri, Dikensi, Thekëri, Gollsuorhti për anglishten; Gëta, Shileri, Hajne për gjermanishten; Pushkini, Tolstoi, Turgenjevi, Gorki, Majakovski për rësishten etj⁶⁰.

Edhe shkrimtarët shqiptarë, me artin e fjalës së tyre, e kanë ngritur gjuhën tonë letrare në shkallën e gjuhëve më të përparuara të letërsisë botërore, e kanë bërë shqipen letrare të jetë shprehëse e saj, e kanë rritur në mënyrë të ndjeshme forcën dhe hijeshinë e saj. Në këtë punë me rëndësi të veçantë historiko-letrare kanë marrë pjesë disa breza shkrimtarësh. Në hullinë e mbarë të Naimit, Çajupit, Mjedës, Fishtës, Nolit, Migjenit, Konicës, Koliqit, Kutelit etj. ecën brezi i shkrimtarëve të sotëm. Fjala e poetëve, prozatorëve dhe dramaturgëve tanë më të mirë zë vend e ngulitet thellë në zemrat e mendjet e lexuesve, i pasuron e i fisnikëron ata dhe ua shton dashurinë për gjuhën amtare.

"Gjuha e letërsisë artistike përbën stilin a variantin më të gjerë e më të larmishëm të gjuhës sonë letrare kombëtare. Ajo ka gjithashtu mundësitë më të mëdha për të qëndruar fort në trullin e gjuhës popullore e për t'u ushqyer prej saj dhe njëkohësisht për t'u lidhur më ngushtë me traditën e gjuhës letrare, sepse në asnjë fushë gjallëria e forca e gjuhës letrare nuk është aq e fuqishme e jetëgjatë sa në letërsinë artistike"⁶¹.

⁶⁰ A. Xhuvani, *Vëpra*, vëll. I, 1980, I, 1980, f. 33.

⁶¹ Shih: A. Kostallari, *Gjuha letrare kombëtare shqipe dhe epoka jonë*, (Referat), Tiranë, 1984, f. 38.

Gjuha e letërsisë ka dy anë të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën:

a) Nga njëra anë, gjuha e letërsisë artistike është pjesë përbërëse e gjuhës kombëtare, një nga format e shfaqjes së saj. Shkrimtarët janë mjeshtrit e fjalës, ata e përpunojnë gjuhën e përbashkët kombëtare, gjuhën e popullit, duke e ngritur atë në shkallë të lartë shprehësie. Këtë kishte parasysh gjuhëtari i shquar A. Xhuvani kur shkruante:

“Kudo, në çdo letërsi e në çdo kohë, shkrimtarët kanë qenë ata që i kanë dhënë hov përparimi gjuhës me veprat e tyre, tue e lavrue e tue e pasunue”⁶².

Shkrimtarë të mirë janë ata që japin pasqyrën më të saktë e më të bukur të një gjuhe. *Gramatikanët, përgjithësisht studiuesit e gjuhës, gjurmojnë, kodifikojnë e përgjithësojnë praktikën e shkrimtarëve më të mirë të kombit*. Këtej del se sa punë të madhe duhet të bëjnë shkrimtarët, si për të zotëruar me themel pasurinë e mjeteve shprehëse, ashtu edhe për të fituar aftësinë që të nxjerrin prej fjalëve efektet e nevojshme artistike. Përmbajtja dhe kuptimi i fjalëve shfaqen në mënyrë të plotë vetëm atëherë kur njeriu i përdor ato në të shkruar ose në të folur. Ato gjallërohen kur bëhen mjet komunikimi, mjet shprehjeje e formësimi të veprave letrare artistike.

Sot letërsia shqiptare krijohet në rrethana të reja, kur kemi gjuhën standarde kombëtare, e cila po shkon drejt përpunimit e përsosjes së saj të mëtejshme. Kjo do të thotë se në traditën shkrimore shqiptare i gjithë visari gjuhësor i shqipes ka pësuar rivlerësim. *Gjithçka që kishte krijuar populli ynë, qysh në kohët më të lashta të historisë së tij e deri në ditët tona, është bërë pasuri e përbashkët e krijuesve të sotëm shqiptarë, duke shembur çdo dasi hapësirë e kohore, si dhe duke kapërcyer plotësisht ndonjë paragjykim krahinorist*. Kjo pasuri është ngritur tashmë në shkallën e lartë të një norme të përpunuar e të ngulitur mirë.

Me zbatimin e gjerë të shqipes standarde në mbarë hapësirat e bashkësisë shqiptare u krijua një rrafsh i gjerë, i hapët, mbi të cilin mund të pranëvihen dhe të dallohen qartë veçoritë e gjuhës së gjallë të folur dhe krahinore, mjetet e vjetruara dhe ato që sapo kanë nisur të mugullojnë. Kjo ka dhënë mundësi të pafundme që të sillen në letërsi edhe karakterizime e ngjyresa stilistike nga më të ndryshmet, duke u mbështetur në efektet që krijohen nga zgjedhja e mjeteve, nga shtresat e shumëllojshme leksiko-semantike e morfo-sintaksore të shqipes, duke u vënë ato në funksion e në shërbim të mëtimeve ideoartistike të autorëve. *Tashmë mund të dallohet qartë gjuha e autorit nga ligjërimi*

⁶² A. Xhuvani, *Mbi thjeshtësinë e gjuhës shqipe*, “Norma letrare dhe kultura e gjuhës”, Tiranë, 1973.

i personazheve, gjuha e folur popullore nga ligjërimi libror apo nga trajta e folur e stileve të shkruara etj.

b) Nga ana tjetër, gjuha e letërsisë artistike lidhet me funksionin e saj artistik. Shkrimtari, në krijimin e vet, jep ndjenjat e mendimet, përvojën shpirtërore, vëzhgimet nga shoqëria e nga natyra, bindjet dhe kërkimet, ëndrrat dhe idealet e tij, mirëpo, për t’ia dhënë të gjitha këto lexuesit, ai **ka në dorë vetëm mjetet e gjuhës, fjalën shqipe**. Kjo do të thotë se gjetja e fjalëve dhe e shprehjeve të goditura, e ndërtimeve sa më të përshtatshme, nuk arrihet lehtë; ajo është punë e gjatë që kërkon përgatitje të mirë kulturore e arsimore të shkrimtarit, kërkon njohje e përvojë jetësore, si dhe hulumtime e kërkime për të njohur pasurinë dhe mjetet shprehëse të gjuhës. Dorëshkrimet e shkrimtarëve më të mëdhenj të letërsisë botërore si të U. Shekspirit, L. Tolstoit, G. Floberit, A. Manxonit etj. na tregojnë se **çfarë mundimi i madh u është dashur atyre për gdhendjen e veprave që kanë shkruar**. Sa e sa herë i kanë marrë e rimarrë ato, i kanë shkruar e rishkruar, nëpër çfarë kërkimesh u është dashur të kalojnë, para se të arrijnë në formën përfundimtare të shprehjes gjuhësore që i ka kënaqur. Duke theksuar vlerën por edhe përgjegjësinë që ka fjala e shkrimtarit në kulturën kombëtare të një populli, Leon Tolstoi ka shkruar:

“Po të isha mbret, do të kisha nxjerrë një ligj që, shkrimtarit, i cili përdor fjalë kuptimin e të cilave ai nuk mund ta sqarojë, t’i hiqet e drejta e të shkruarit dhe t’i jepen dyqind goditje me kamxhik”.

Mjaft nga klasikët e letërsisë botërore kanë theksuar nevojën e përpikërisë së leksikut të përdorur dhe punën e madhe që duhet bërë për këtë. Gi dë Moposani thoshte:

“Cilado që të jetë ajo që kërkojmë të themi, s’ka veçse një emër për ta emërtuar, një folje për t’i dhënë jetë e një mbiemër për ta cilësuar. Duhet kërkuar, pra, derisa t’i kemi gjetur këta emra, këto folje dhe këta mbiemra dhe të mos kënaqemi me të përafërtën”.

Kurse La Bryjeri thoshte:

“Ndërmjet gjithë shprehjeve të ndryshme që mund të japin një mendim tonin, vetëm njëra është e mirë”.

Për gjuhën shqipe dhe vlerat e pavdiqta të saj flet aq bukur Atë Gjergj Fishta, i cili në trajtesën “Gjuha shqipe”, ndër të tjera, ka shkruar:

"I përmenduni dijetar Italian Cesare Cantu, tue folë mbi nevojën e mësimit të gjuhës amtare thotë: Mbaje mend se me bjerrë gjuhën, do me thanë me bjerrë independencën. Se sa janë të vërteta këto fjalë, mjerisht, kemi mujtë me e vu re në vetvete; pse njena ndër arsyet ma të parat, nëpër të cilat u rrënue Shqipnia, asht edhe kjo, që gjuha shqipe qe përbuzë prej shqiptarësh... Së dyti, ata shqiptarë, që mbetën përmbrenda rrethit të Shqipnisë, prejse përbuzën gjuhën shqipe, përbuzën flamurin e Shqipnisë, shtetin shqiptar e atdheun e, tue humbë në këtë mënyrë independencën e vet. Aq, që mundet me u thanë pa droje gabimi, se gjakësit e atdheut tonë e që qenë shkaku i parë me humbë independenca, qenë shkollat e hueja, si edhe shtazësia e shumë shqiptarëve, që a për interesa të veçanta, a për errësi mendjeje përbuzën gjuhën e vet. Këtu, po, këtu ndër qytete të Shqipnisë ke gjetë që shtëpitë ma të para të vendit, në vend që nëpër mësimit të gjuhës shqipe me i rritë fëmijët e vet me ndjesi kombëtare, i kanë ngjitur ndër shkolla të gjuhëve të hueja, ku dolën ma fort të huej se shqiptarë; e prandej, kur erdhi dita që me punue për Shqipninë e për komb të vet, këta filluen me heqë kush me njenën anë e kush me tjetrën, si ishte qenë mësimi që kishin marrë ndër shkolla, kështu që Shqipnia humbi, si krypa në ujë. E vërtetë qe edhe Europa, e cila e ndërtoi Shqipninë, na ndihmoi vetë me e rrënue; por, gjithmonë faji ma i madh na mbetet ne, pse, tue pasë përbuzë gjuhën amtare, përbuzëm edhe Shqipninë"⁶³.

1. Karakteri i figurshëm i gjuhës së letërsisë artistike

Gjuha jeton në gojën e të gjithë folësve, të pleqve e të rinjve, të brezave aktivë e në moshë pune, po edhe të atyre që nuk punojnë. Pra, shkrimtari i mirë i mban veshët hapur dhe fikson sa flitet kudo që e shpie udha, në shkolla e në zyra, në treg ose në shëtitore, në fshat dhe në qytet. Nga një vrojtimit i tillë, i përhershëm dhe i pandërprerë i shkrimtarit në ligjërimet e folura të kombit të vet, gjuha e popullit vjen e hyn gjerë në letërsinë artistike, gjë që e bën atë të jetë më e gjerë sesa gjuha standarde. Në letërsi, **për nevoja të shprehjes artistike, mund të përdoret gjithçka që i shërben me efekt plotësimi të funksionit artistik.** Natyrisht, vetëm një njohës i mirë i vendit që zënë format e ndryshme shprehëse në gjuhën e sotme shqipe mund t'i përdorë ato me zotësi, duke bërë që të tingëllojë aty ku duhet, **pa e mbushur veprën me byk e me kashtë.** Puna me gjuhën në letërsi është mishërim i synimit të lartë krijues për ta bërë letërsinë art të fjalës, art të përgjithësimi, të karakterizimit, të tipizmit dhe të individualizmit të personazheve, art të shprehjes së ndjenjave, të ngjyresave të së shkuarës dhe të vlerave të së sotmes.

Gjuha për letërsinë artistike nuk ka karakter dytësor, por shkrihet me përmbajtjen, ashtu siç gdhendet mermeri në një shtatore. Sot kërkohet që letërsia artistike t'i

drejtohet gurrës popullore dhe ligjërimet të popullit, por jo duke e imituar atë ose duke sjellë lëndë gjuhësore nga krahinat në mënyrë fotografike e sa për të thënë. Me mundësitë dhe mjetet që ka në kushtet e sotme, letërsia artistike duhet t'i forcojë në mënyrë ballësore kujdesin dhe përgjegjësinë për gjuhën letrare kombëtare, për pastrimin dhe pasurimin e saj, për thjeshtësinë dhe shprehësinë e saj. *Secili shkrimtar duhet edhe të sprovtojë në lëmin e krijimit, të përtëritjes kuptimore dhe të begatimit të shqipes, qoftë me fjalë të reja të krijuara prej vetë atij, qoftë nëpërmjet prurjes e fisnikërimit të fjalëve të bukura që ka dëgjuar e fiksuar nga goja e popullit.* Në vijim të traditave më të mira krijuese të së kaluarës, shkrimtarët shqiptarë e kanë pasuruar gjuhën e sotme, duke sjellë fjalë të reja, shprehje të goditura frazeologjike, lidhje të reja fjalish që mbështeten në sintaksën popullore dhe mjete të tjera të ligjërimet.

Problemi i gjuhës së letërsisë artistike ke nuk është thjesht punë që mbaron me zgjedhjen e trajtave të drejta fonetike ose gramatikore, të drejtshkrimi dhe pikësimi. *Gjuha e letërsisë artistike ka të bëjë me konceptimin e saj si mjet shprehjeje dhe formësimi të veprave letrare artistike të gjinive dhe llojeve të ndryshme nga autorë që u përkasin epokave dhe stileve të ndryshme.* Në këtë kuadër, më së pari janë për t'u vështuar një numër çështjesh të rëndësishme, si: mjetet e gjuhës, fjalori dhe frazeologjia, figurat artistike, kalimet metaforike dhe metonimike, stilemat dhe përftesat e gjuhës së letërsisë artistike. Njohja dhe pasqyrimi me realizëm e me gjallëri i larmisë së gërshetimit dhe i bashkëmarëdhënies të elementeve të tilla në veprën letrare artistike lidhet jo vetëm me çështje të formës dhe normës, por edhe me vërtetësinë artistike të veprës, me njohjen dhe me pasqyrimin e jetës së njerëzve. Nga njohja e thellë dhe e gjerë e jetës, natyrisht, buron edhe pasuria e larmia e shprehjes artistike, sepse edhe librat ndihmojnë për ta mësuar gjuhën, por *gjuha duhet marrë drejtpërdrejt nga populli, nga mjediset reale të qytetarëve dhe fshatarëve, të shkollarëve dhe punëtorëve dhe mbarë popullit.*

Gjuha e letërsisë artistike ose **stili letrar** ka disa veçanti që e dallojnë atë nga të gjitha stilet e tjera. Në mënyrë të skicuar ato mund t'i përmbledhim kështu:

1) **Funksioni estetik.** Kjo do të thotë se gjuha e letërsisë artistike nuk ka thjesht karakter kumtues, informues, por kryesisht karakter estetik, artistik, që shërben për krijim, për paraqitjen e së bukurës.

2) Roli i veçantë i fakteve gjuhësore si **material që shërben për të krijuar figura dhe tablo të jetës.** Shkrimtari që përshkruan ditën me diell dhe ngazëllimin që i zgjojnë në shpirt zogjtë që këndojnë ose pemët që çelin lulet në pranverë, dallohet nga punonjësi i meteorologjisë që bën parashikimin e motit.

⁶³ Gjergj Fishta, *Vepra letrare* 10, Lezhë 2004, f. 53-54.

3) Bashkim i mundshëm i **elementeve prej të gjitha stileve** të gjuhës letrare për nevoja të individualizmit e tipizmit. Shkrimtari krijon figura dhe pamje të ndryshme dhe, pikërisht për atë arsye, ai është i lirë të përdorë çfarëdo mjeti gjuhësor që i përmbush funksionet estetike dhe artistike të tij.

4) Përdorimi i dendur i **figurave të ndryshme stilistike**, tropeve dhe figurave të sintaksës poetike me gjurmë të theksuara vetjake.

5) Shprehësia dhe **personalizimi i stilit** ose stili individual i shkrimtarit.

2. Gjuha artistike si tipar i origjinalitetit të shkrimtarëve

Sa herë flitet për mjeshtërinë artistike të çdo shkrimtari, në radhë të parë, duhet të vlerësohen: gjuha e veprës së tij, fjalori, frazeologjia, përzgjedhja e elementeve të të folurit popullor, ngjyresa krahinore dhe përgjithësisht prurjet dialektore që përzgjidhen për t'i shtënë në indin e gjuhës e të stilit letrar. Kjo cilësi e gjuhës artistike shquan me gjithë hijeshinë e bukurinë e saj te proza e Kutelit dhe e Koliqit, te poezia e Fishtës, Mjedës, Nolit dhe e Poradecit, si dhe në krijimtarinë e shkrimtarëve të tjerë shqiptarë. Për pasurinë dhe larminë e madhe leksikore dhe frazeologjike shquhet proza e Jakov Xoxës, sidomos e romanit "Lumi i vdekur", kurse I. Kadareja dallohet për zotësinë e tij të rrallë për ta qëmtuar fjalën e bukur krahinore, duke iu qasur fjalorit të pasur burimor të të gjitha trojeve shqiptare, si p.sh. fjalëve të anëve verilindore, në përputhje me tematikën e romaneve të tij të këtyre viteve.

Në fund të fundit, *konkurrenca ndërmjet krijuesve të një epoke, si dhe në përgjithësi procesi i krijimit letrar artistik, është kryesisht konkurrencë gjuhe*. "Gara" letrare ndërmjet shkrimtarëve dhe poetëve parakupton synimet e tyre për të qenë sa më **gjuhëbukur, gjuhëkrijues dhe gjuhëpërtëritës**. Shkrimtari bën me gjuhën punë të ngjashme me skulptorin me gurët e mermerit, që i zgjedh në masivet shkëmbore, i pret dhe i laton, i gdhend dhe u jep atyre format e shtatoreve ose veprave artistike.

Shkrimtar i mirë është ai që shquhet për ligjërimin e tij të thjeshtë, për parashtrimin e qartë dhe **pa poza, pa shtirje dhe "ojna" të tepërta**, si dhe për gjetjen e temave dhe mjedisëve në përshtatje me tematikën e veprës. Pasuria gjuhësore e prozës së vërtetë buron natyrshëm, pa teprime dhe "montime" të dhunshme të fjalëve. Thënia dhe krejt ngrehina gjuhësore e prozës së vërtetë duhet të ketë harmoninë dhe mbrujtjen me tharmin e nevojshëm etnik e kombëtar. Aty shquajnë pikërisht dhuntia dhe talenti i çdo krijuesi të vërtetë. Kryekreje, në prozën e mjeshtërive të letërsisë shqiptare shquan **përkujdesja**

për formën në funksion të përmbajtjes letrare, përpjekja dhe kurorëzimi i mirë i gdhendjes së ligjërimin sipas një kahu që, nga një anë, u lë shteg të gjerë prurjeve të gjuhës së folur, sidomos për dialogun midis personazheve, por, nga ana tjetër, edhe vëmendja që **të mos sillet byk e kashtë, por vetëm ajo që është më e bukur në gjuhën e folur**. Prurjet kanë nevojë gjithmonë të përzgjidhen, duke lakmuar e lëshuar në letërsi vetëm fjalë dhe frazeologjizma që meritojnë fisnikërim dhe janë pasqyruese të asaj që ka më të bukur dialogu dhe humori i popullit, prej nga kanë ardhur e do të vijnë gjithmonë freskia dhe bukuria e shqipes së shkruar. Prozator i mirë është ai që mbetet kurdoherë **rojtat besnik dhe i sigurtë i normës letrare**, por kjo nuk e pengon atë aspak që të shkruajë me larmi, me hijeshi dhe në përputhje të plotë me tematikën e trajtuar. Mbi të gjitha ai duhet të jetë njohës i mirë i asaj që ka më të dallueshme gjuha shqipe dhe që quhet *etnografia e të folurit* të shqipes. Secilit njeri, kur flet (natyrisht edhe kur shkruan) i prijnë disa pyetje, që vargëzohen sipas "çelësit" të famshëm të Sociolinguistikës moderne: "*Kush flet, me kë, kur, ku, për çfarë dhe në cilin varietet gjuhësor?*"

Mbi këtë bazë, secili lexues, duke lexuar librat e një autori shquan kujdesin dhe maturinë në përzgjedhjen e fjalëve, shprehjeve dhe ndërtimeve sintaksore dhe kënaqet kur shikon se shkrimtari gjakon të shkruajë bukur, me fjalë të thjeshta, me sintaksë tipike shqiptare, pa ngarkesa e kërkime të stërholluara.

Një cilësi me rëndësi e gjuhës së letërsisë artistike është edhe **kujdesi për emrat e personazheve**. Dallohen dy grupe shkrimtarësh: disa që emrat e personazheve i kanë si gjë të parëndësishme dhe i vënë si t'u vijë, pa ndonjë kriter dhe, dhe, një pjesë tjetër, që përbëjnë grupin më të madh, që gjakojnë të thonë shumëçka edhe me vetë emrat që u vënë personazheve.

3. Gjuha në krijimet lirike dhe në krijimet epike

Format e ligjërimin në veprat letrare artistike janë të ndryshme dhe në varësi të gjinisë e të llojeve letrare artistike përkatëse. Një ndarje të parë, të përgjithshme, mund ta bëjmë duke vështuar strukturën e brendshme të një veprë të dhënë (apo të një numri të madh veprash letrare) në nivelin kompozicionalo-ligjërimor. Dallohen tri forma ligjërimi: **i drejtë, i zhdrejtë dhe i ndërthurur**.

1. Ligjërimi i drejtë quhet gjuha që përdoret në rrëfimin e vetë autorit. Këtë lloj ligjërimi e ndeshim në pjesën më të madhe të veprave të gjinisë lirike (vjershat dhe prozat poetike), si edhe në lloje të ndryshme të gjinisë

epike, diku vetëm (përralla, gjëza, një pjesë e tregimeve të shkurtra), diku në bashkëvajtje me ligjërimin e ndërthurur (tregimi i gjatë, novela, romani, poema dhe pjesërisht balada).

Në krijimin lirik, qoftë vjershë, poemë ose prozë poetike, themi se ka lirizëm kur autori flet me ton të lartë, kur shpreh qartë entuziazmin e vet për atë që na thotë, kur shprehet plot afsh e vrull lirik, duke ia shfaqur lexuesit ndjenjat e veta më intime.

Psh.

1.

"O malet e Shqipërisë e ju o lisat e gjatë,
Fushat e gjera me lule, q'u kam ndërmend ditë e natë,
Ju bregore, bukuroshe, e ju o lumenj të kulluar,
Çuka, kodra, brinja, gërxhe dhe pyje të gjelbëruar".
(Naim Frashëri, "Bagëti e bujqësia")

2.

"Molla t'këputuna të një deget,
Dy qershia lidhë n'nji rrëfanë,
Ku fillojnë kufijt' e Geget,
Rrijnë dy çika me një nanë"
(N. Mjeda, "Andrra e jetës")

3.

"Nepër gjuhë shqype botë mbarë
ka me ju njohtë se ç'fis ju kini,
ka me ju njohtë për shqyptarë;
trima n'za, sikurse jini.
Prandaj, pra, n'e doni fisin,
Mali, bregu edhe Malcija
Prej njaj goje sod t'brohorasim:
Me gjuhë t'vetën rroftë Shqypnia!"
(Gj. Fishta, "Gjuha shqype")

4.

"Unë eci buzë liqenit të Drinit të lashtë,
malet në pasqyrën e tij krehin mjekrat.
Pishat qerpikët i lyejnë me ngjyrë të kaltër.
Nusërojnë në këmbët e bardha mëshsteknat."
(D. Agolli, "Udhëtoji menduar")

Sikundër shihet edhe nga shembujt, në vjershat lirike, po edhe në shkrimet lirike të poetit a shkrimtarit, në krijimtarinë epike, me anën e perifrastave dhe kalimeve metaforike, jepet me bukuri e ndjenjë ai lirizëm i këndshëm që do ta shoqërojë lexuesin deri në fund të krijimit. Pra, lirizmi nuk është diçka spontane, por pjesë përbërëse e kompozicionit të veprës, që buron në radhë të parë nga vetë brendia e saj dhe mbështet e shpërfaq qëndrimin ideomocional të autorit. Lirizmi del kurdoherë si element që bashkëvepron me epizmin dhe nuk mungon pothuajse në asnjë poemë ose roman.

Natyrisht, në veprat e gjinisë epike, qoftë të shkruara në vargje (poema ose vjersha të gjata), qoftë në prozë (tregime, novela, romane), lirizmi është më i kursyer sesa në vjershat lirike; ai shprehet, zakonisht, nëpërmjet ndërhyrjeve lirike të autorit, kujtimeve nga e kaluara e personazheve, si dhe në përshkrimet e natyrës, të mjediseve ose me anën e parafrastimeve për të paraqitur me ndjenjë gjendjen emocionale të personazheve. Veçoria dalluese e ligjërimin të drejtë ose e gjuhës së lirikës është ndërtimi mbi bazën e gjuhës letrare të normuar. Me përjashtime të rralla, kryesisht të karakterit leksikor, ky lloj ligjërimi mund të merret si bazë dhe gjedhe (model) e zbatimit të normave të gjuhës standarde kombëtare.

Psh.:

1.

"Ajo ditë shiu agoi vonë. Kurora e pishës ishte zhdukur në mjegull dhe kjo pamje shyte i bëri Shpresën një përshtypje të çuditshme, një përshtypje ankthi dhe çlirim. Iu duk sikur ndonjë rrufe, gjatë natës, kishte flakur tej atë kurorë dhe e kishte lënë drurin cung. Aq e fortë që përshtypja, sa ajo vështroi anës, mos e shihte gjëkund përdhe. Nuk gjeti veçse disa boça të ronitura, që i kishte shkëputur tufani dhe kishin mbushur oborrin". (J. Xoxa, "Juga e bardhë", Tiranë, 1971, f. 17).

2.

"Mbi tokën e huaj binte shi dhe dëborë përzier bashkë. Sqota kish qullur betonin e pistës së aeroportit, ndërtesat, rojet. Ajo lagte fushën dhe brigjet dhe shkëlqente mbi asfaltin e zi të xhadesë. Sikur të mos ishte fillimi i vjeshtës, çdo njeri tjetër, përveç gjeneralit të porsaardhur, do t'i dukej ky shi monoton një ko incidencë e trishtuar. Ai po vinte në Shqipëri nga një shtet i huaj për tërheqjen e eshtrave të ushtarëve të vrarë këtu në luftën e fundit botërore". (I. Kadare, "Gjenerali i ushtrisë së vdekur", Tiranë, 1971, f. 7).

3.

"Nën qepirat e grazhdares kishte qëndruar një gushëkuq i vogël sa një gisht. Gusha e tij me pupla të shndritshme sikur pasqyronte qiellin e lindjes, që qe veshur me re e që dielli po i përskuqte. Matanë grazhdares, në arë, qipitë e misrit qenë veshur me një brymë të hollë". (V. Kreshi, "Dasma e Sakos", (novelë), Tiranë, 1980, f. 95).

2. Ligjërimi i zhdrejtë ose objektor quhet gjuha që përdorin personazhet në dialogun e një vepre letrare artistike. Tipi dialogjik përbën tipin më të diskutueshëm të tekstit narrativ. Aty kemi të bëjmë me një mënyrë kompozimi të tekstit në dukje më pak të strukturuar. Në retorikë termi dialogjizëm shënon procedurën e futjes së dialogut fiktiv në një thënie. Në analizën e ligjërimit, termi **dialogjizëm** është përdorur nga Bakhtini për t'iu referuar dimensionit kryesisht ndërveprues të gjuhës së shkruar dhe të folur.

"Ligjërimet e gjata edhe pse dalin nga një interlokutor i vetëm, për shembull: fjalimi i një gojëtarit, leksioni i një profesori, monologu i një aktori, përsiatjet me zë të lartë të një njeriu të vetëm, janë monologjike vetëm nga forma e tyre e jashtme, ndërsa nga struktura semantike e stilistikore, janë thellësisht dialogjike"⁶⁴.

Ideja e dialogjizmit lidhet me karakterin shoqëror të kumtimit. Kumtimi është prodhim i ndërveprimit të dy individëve shoqërisht të dallueshëm dhe ai ekziston sepse i drejtohet dikujt, për këtë arsye ka natyrë ndërindividuale. *Fjala është territor i përbashkët i lokutorit (folësit) dhe i interlokutorit (bashkëfolësit)*, ndërsa ata janë qenie shoqërore, prandaj ky karakter shoqëror i gjuhës quhet **ndërveprim gjuhësor**. Aty, çdo thënie përfshihet në një tërësi ligjërimore dhe është përgjigje e një thënieje të mëparshme, por edhe i paraprin një thënieje që do të realizohet më mbrapa, në të ardhshmen. Pra, çdo thënie që realizohet në një dialog real ose në një kuadër monologjik, përshkohet nga interteksti. Dialogjizmi është shfaqja më e dukshme e mekanizmit kompleks të kumtimit. Ky lloj ligjërimi është tipik për gjininë dramatike ku, siç dihet, ky lloj ligjërimi është zotërues, por ai del edhe në gjininë epike, kryesisht në llojet e gjata (novela, romani) në të cilat ai nuk është i vetëm dhe ndërthuret me ligjërimin e drejtë të vetë autorit. Tipari themelor i këtij ligjërimi është **larmia** e pasqyrimin të mjedisit dhe të karaktereve, në përputhje me tipin shoqëror dhe ngjyresën e nevojshme për individualizimin e tyre.

Psh.:

1.

"Vështroni atje, - i tha më zë të ulët priftit.

Prifti ktheu kokën dhe bëri një gjest habie.

Ndaluni, ju lutem, - i tha shoferit gjenerali.

Shoferi u ndal. Gjenerali hapi xhamin e tij dhe tregoi me dorë nga ana e djathtë.

Specialisti ktheu kokën.

Ç'bëjnë ata? - pyeti gjenerali.

Po kërkojnë ushtarët.

Si është e mundur? Si ka mundësi të gërmojnë pa lejen tonë?

Kërkojnë të tyret, - tha specialisti.

Ashtu?

Qeveria jonë ka bërë kontratë me shtetin e tyre një vit më parë, por ata u vonuan shumë me përgatitjet dhe filluan vetëm në verë.

E kuptova. Gjeneral është?

Gjeneral-lejtnant. Tjetri është kryetar bashkie.

Gjenerali buzëqeshi.

Tani mungon një gjeneral me hoxhë - tha.

S'është çudi, - tha specialisti duke qeshur.

Edhe turqit mund të vijnë ndonjë ditë".

(I. Kadare, "Gjenerali i ushtrisë së vdekur", Tiranë, 1971, f. 50-51)

2.

"Shkoi në shtëpinë e Bukriut. Miku i tij e priti buzagaz, po ky ishte si i nimitur.

Kam një hall të madh, më mëso si të bëj, - i tha atij - Më rri mendja vazhdimisht tek ajo.

Si të them dhe unë i shkreti - i tha Bukriu.

Belqëm bëra gabim që t'i thashë ato fjalë.

Unë them të nistem, o Bukri. Do ta gjej. Nuk më rrihet pa e gjetur.

Do të nistem?! - Bukriut iu zmadhuan sytë nga habia. - Jo, Haxhi, nuk është punë që bëhet. Sot ka atë mendje, po kushedi nesër. Pastaj, a e lënë? Thotë ajo, po ç'thotë i ati? Të ishte se e linte, do të kishte ardhur ajo te ti, po s'erdhi.

Unë do të nistem. Zëre se vdiqa, zëre se shkoi jeta ime. Nuk rri dot".

(V. Koreshi, *Haxhiu i Frakullës*, "Dasma e Sakos", Tiranë, 1980, f. 47)

3.

"Gjatë ishte menduar e gjatë ishte kujtuar si t'ia niste kuvendit me këtë plak që s'i lexohej asgjë në fytyrë e asgjë s'dinte e s'kishte dëgjuar për të.

Sa vjeç je, o plak? - e pyeti dikur.

Shumë, - tha plaku, pa kthyer kryet nga ai.

Po kë do më së shumti? pyeti përsëri.

Jetën, - shkurt iu përgjigj plaku.

Pse pak ke jetuar?! - pyeti i çuditur Jankoja.

Im atë ka pas jetue njëqind e njëzet e gjashtë vjet, - ia ktheu plaku.

Mirë, - tha Jankoja, - mbasi e paske kaq qejf, do të ta shkurttoj unë".

Jo, - tha plaku - s'e ke ti në dorë... Im atë, ndjesë pastë, më ka pasë thanë se njeriu nuk jeton vetëm për veten e vet, jeton edhe mbasi të vdesë, - foli duke psherëtitur plaku".

(A. Istrefi, "Lëshoma hisen e diellit", Tiranë, 1984, f. 68-69)

⁶⁴ Shih: M. Bakhtine, *Esthétique de la création verbale*, Paris Gallimard, 1984, f. 302.

4. Karakteri metaforik i gjuhës në letërsinë artistike

Letërsia nuk jep lajme, por, duke u mbështetur te faktet, pykëzohet në thelbin e dukurive, i drejtohet më shumë zemrës sesa mendjes, flet me metafora për gjërat që, përndryshe, nuk do të na preknin aq shumë. Kjo mënyrë metaforike kishte bulëzuar e ishte përdorur në shekuj në rrëfimet e të folurit në odat e burrave, por ajo do të vinte edhe në letërsinë e shkruar, sidomos të atyre krijuesve që synojnë për art të vërtetë. Le ta shohim këtë dukuri me shembuj nga proza e Ernest Koliqit:

1.

“Pleqtë e të dy palëve u ndeshën një ditë të shënueme në vend ku ishte da oroku. Pa u ulë ende prej kalit një ndër pleq të njimtarit i solli një pyetje të shkurtë por plot kuptim Xhep Nelit, plakut ma të squet të Sufës, që kishte mbërri para tij e ishte tue e pritun përjashta me gjithë shokë. Si mbas zakonit të malsorve, donte m’e gërگا pak tue e prekë ndër tela për me hetue, nga përgjegja e tij, para se me hy në themel të çashtjes, se me ç’lloj argumentash mendonte, t’a mprojë anën e vet. Pyetja e hollë qi plaku i Hajdar Litit bani n’at trajtën e përfytyrueshme në të cilën Malsort janë mjeshttra, qe kjo:

- Pse ma derdhe atë miell?

Xhep Neli, plaku i Sufës, e përfshini fluturim randësin e atyne fjalve dhe aty për aty ia priti:

- Ça kërkoi mielli yt në thes t’em?

Plaku i Hajdar Litit mbet i topitun e s’dijti ç’a me i u përgjegjë. Kuptoi menjihërë se çashtja ishte e humbun për të. Prandej, tue njoftë kalorësisht zotsin e të drejtën e kundërshtarit, solli kalin, u bani shenj shokve m’e ndjekë edhe la Xhep Nelin fitues mbi vend të pleqsis me këto fjalë:

- Se qofsh, pleqnosh!”

(Se qofsh, pleqnosh, në E. Koliqi, *Vepra*, 2, *Hija e maleve*, Faik Konica, Prishtinë, 2003, f. 70-79)

Ernest Koliqi jo vetëm shkroi një shqipe aq të përimituar, të pasur dhe të hirshme, por edhe ka shprehur vlerësimet e tij të larta për gjuhën shqipe, për vlerat e mëdha etnike e kombëtare që ngërthen ajo në shpirtin shqiptar; ai bëri sprovë të suksesshme për të çelur shtigjet e vlerësimit kritik të gjuhës së disa prej shkrimtarëve më në zë pararendës a bashkëkohës të tij.

Shënim: Në studimin me titull “*Misioni i letrarëve të rij shqiptarë*”, mbajtur si ligjëratë në Salonin Saverjan, më 18 shkurt 1931, në sythin “*Gjuha e jonë*”, Ernest Koliqi, duke vlerësuar lart gjuhën shqipe, ndër të tjera, ka shkruar: “*Gjuha e jonë*

burimin e vet të pashtershëm e ka në popull. Fjalë, thanje janë mbledhë mjaft, gjithënjë mblidhen, prap të tjera do të gjinden qi do të hyjnë në përdorim ma vonë... *Randësi shumë ma të madhe ka studimi i atij ritmi të çudicëm qi merr gjuha e jonë në gojë të popullit, kuptimi i asaj muzike qi jehon në fjalët e njerzve të paprishun prej letërsive të hueja. Kur flasin njerëzit pa shkrim e pa këndim, një melodi e pazaptueshme rrëshqet në rrjeshtimin e fjalve të tyne; thanja u del e njomë, fjalija ka lakime mrekullisht të bukura e të zhdërvjellëta, lidhjet janë mjeshtërore e të natyrshme. At melodi, ato karakteristika duhet të përpiqemi me shti në stil t’onë për në daçim me shprehë ma s’miri ndiesit e thella qi mshehë shpirti i kombit.”⁶⁵*

5. Bukuria dhe hijeshia e gjuhës shqipe

Synimi i parë i madh i çdo shkrimtari është bukuria e gjuhës, gjetja e fjalëve më të përshtatshme, e figurave më prekëse dhe më të vlefshme për përshkrimin e mjediseve ose për karakterizimin e personazheve. Gjuha për shkrimtarin është si lënda drusore për zdrukthëtarin, si mermeri për skulptorin, si boja e peneli për piktorin. Të tillë e konsideronte shqipen Ernest Koliqi, një nga mjeshttrat e mëdhenj të prozës shqiptare. Këtë bukuri të shqipes Koliqi e gjente në radhë të parë në traditën gojore, në gojën e njerëzve të thjeshtë e “të pandikuar” nga prishja prej gjuhëve të huaja.

“Gjuha e jonë asht e bukur. Nuk e tham kët pse si Shqiptar më duhet me lavdue gjuhën shqipe, por pse jam i bindun qi kemi një gjuhë në vetvete të bukur. A e keni mendue ndonji herë bukurinë e këtyne zaneve qi lëvizin nëpër buzët t’ona? Fjalët as nuk shifen as nuk preken, e pra kanë ma qendrim e konsistencë se na qi jemi mishit e gjakut. Para njimijë, para dymijë vjetve kishte njerëz qi dojshin, mnijshtin, urojshin, namshin me shumicën e fjalve qi na sot përdorojmë, e më sa ata u shuen në heshtjen ma të plotë, këto jetojnë e qarkullojnë e shërbejnë gjithënjë me shprehë dashunin, mënin, me ba urime e me hjedhë namë. Fjalët as nuk shifen, as nuk nuk preken, por në to asht drita e panjehun e syve qi nënqeshin tue i folë, dridhja e buzëve të njoma e të rrudhuna qi i shqiptuene, loti e gazi i njiqind gjeneratave të sosuna. Ata sy e ato buzë u fikën e u ftofën, ai gaz u shue e ajo lode u tha, por fjalët shqipe fluturojnë gjithënjë gojë në gojë, gjatë shekujve, e këndojnë papushue ndër gzime e qajnë papushue ndër mjerime, të pavdekshme, të përjetshme.”

⁶⁵ Shih: E. Koliqi, *Vepra*, 5, Faik Konica, Prishtinë, 2003, f. 297.

Ndërsa për **pasurinë e gjuhës shqipe** Koliqi thotë:

“Dikush ankohet për vobeksin’ e gjuhës s’onë. Paragjikkim, ky, qi duhet hjekë. Vërtetë qi shumë fjalë të jetës moderne e shum skaje kulturore i mungojnë shqipes, po edhe gjuhët e hueja këto i kanë marrun prej njena-tjetrës ase i kanë krijue. Shqiptari asht bulk, asht blegtuer: e ke një pasuni të çudiçme fjalësh e frazash mbi bujqësi e mbi blegtori dhe mbi sende, veprime e ndiesi qi përfshin jeta bujqësore e blegtorale.”⁶⁶

Shënim: Në shqyrtimin me titull “*Shprehjet e qytetit të Shkodrës*” Koliqi bën një sprovë vërtet interesante për të parë se deri në çfarë mase ishte përdorur në letërsinë e kohës e folmja qytetare, ndërsa më parë ai kishte filluar përmasat e gjera dhe vlerat e së folmes malësore që kishin ushtruar gjerë sidomos Fishta e të tjerë, si dhe vetë Koliqi. Ai thotë:

“Edhe Vinçenz Prendushi në letrat t’ona çeli një shteg të ri, tue e rrahë ai ma i pari. Gjithënjë ndër caqe të mësimi e të Fishtës, d.m.th. tue pranue modelet popullore, ky letrar i tërhjekshëm bani me rrjedhë ndër shkrime të veta gjuhën e qytetit të Shkodrës... Gjuha e qytetit e ushtrime, për arsyeqi i udobisht kuptohet, në të shprehurit e një rendi sendesh e idesh ma të gjana e të hapta se ajo e maleve, nonse jo aqë e pastër sa kjo, prap se prap mbette një vegël shumë perdorake, e pashtime n’ punë për qellime thjesht artistike...”. Pastaj vijon duke shprehur një vlerësim shumë interesant e që meriton të hetohet më tej: “Tue e kundrue (konsiderue) ligjirimin e qytetit të Shkodrës në vetit e veta, mund të thomi se ai dallohet për një gjallëni të lëvizun trajtash, për një pjekuni thanjesh plot trill me frymë të njerzishme, për një prirje kah shprehja e krypun dy-kuptimesh. Ligjirimi i pikatun e i ndejshëm zotnijsh i përshkuem e i kulluem nëpër një traditë qytetare shekujsh, përtri hove hove nga një valë e re, freskuese, fjalësh e frazash popullore, burue nga shtresat shoqnore të voglis, plot realizëm e xixillime squetije, të mëlmyme me një shpirt të hollë hokatar, të qindisuna me epitete a përshtuesia të guximshëm”.⁶⁷

Koliqi vuri në dukje edhe tiparet gjuhësore të prozës së disa prej autorëve të tjerë në zë të kohës, si të Anton Harapit, për të cilin thotë se “*bani me përparue në shqipen trajtat arsyetuese*”, për Justin Rrotën, për të cilin thotë se në prozën e tij

“del mirë, e peshueme, e vërgjilët e ndërparshme. Gjuha e qytetit të Shkodrës shpalisë në shkrimet e tija, të gjitha mundësitë e veta shprehëse... Në rrjedhje plot natyrshmëri të shprehjes i afrohet Prendushit, më këtë ndryshim qi në Rrotën nuk tingëllon vetëm ambëlësia e të folurit të grave por edhe fuqija plot ngjyrë e ligjirimit mashkulluer”⁶⁸.

⁶⁶ Nga konferenca e mbajtur në Kolegjin Saverjan, më 18 janar 1931. Shih: E. Koliqi, *Vepra*, 2, Konica, Prishtinë, 2003, f. 297-298.

⁶⁷ Shih: E. Koliqi, *Vepra*, 5, Konica, Prishtinë, 2003, f. 60.

⁶⁸ Shih: E. Koliqi, *Vepra*, 5, Konica, Prishtinë, 2003, f. 63.

Më pas, duke folur për dukuritë gjuhësore të veprës së Prendushit, Koliqi shkruan:

“Prendushi mblodhi vallet e darsmës shkodrane e aty e ngjyeni edhe ma fort stilin e vet n’amë të ligjirimit shkodran. Ndër vjersha, qi i gufojnë të kullueta nga zemra me një kumbim t’ambël, *ndëgjohe sidomos gjuha e butë e grave të qytetit, tingullon ai të dredhun i veçantë zani shpesh i holluem deri në llastim perkëdhelës qi i u del nanave kur u flasin fmijve të vogjel*. Vetë natyra e Prendushit ishte e butë e plot mirësi shpirtnore. Femnuer disi, në kuptimin ma të mire të fjalës, edhe sensibilitetit i tij”.⁶⁹

E veçanta në gjuhën e secilit njeri

Ernest Koliqi thotë se “*kurr dy vetë nuk mund të jenë gjithsesi të njëjshëm*”. Këtë dallim edhe në të folurit e njerëzve Koliqi e ka vëzhguar me aq imtësi, saqë gjuha e personazheve të tij mund t’u vlejë edhe dialektologëve specialistë.

“Çdo njeri ka në fytyrë mise të veçanta qi e shquejnë prej njerzve tjerë, qofshin edhe të një gjaku e të një zanafillje; ka një za me tingull të vet, një mënytë të posatshme me luejtë vetulla e qepalla, duert në të folun e kambët në t’ecun, syt kur gëzon a mjeron. Në Shqipni, deri në të shkreput të troklores së derës s’oborrit, njëfej dora e sejcilit pjestar të shtëpis”.

SHEMBUJ TË BUKURISË SË GJUHËS SHQIPE

Proza e Mitrush Kutelit

Proza e Kutelit shquan mbi të gjithë bashkëkohësit e vet për kujdesin shumë të madh që tregon ai për gjuhën shqipe, për hijeshinë e saj, për kumbueshmërinë dhe rrjedhshmërinë e ligjërimit, qoftë të vetë autorit kur përshkruan e shpjegon, qoftë edhe të dialogut të personazheve kur ata flasin e theksojnë bëmat e tyre. Kuteli është njohës i pashoq i pasurisë leksikore dhe i frazeologjisë së trevave të Shqipërisë Juglindore, sidomos të anëve të Pogradecit e Mokrës, po edhe përgjithësisht të fjalës shqipe me vlera shprehëse. Kuteli në prozë, na kujton Mjedën në poezi, d.m.th. kanë të theksuar synimin për ta peshuar e përpunuar fjalën, për ta “gdhendur e lëmuar” shprehjen, duke lakmuar bukurinë e formës, po edhe përshatshmërinë e kuptimeve të drejtpërdrejta dhe, mbi të gjitha, për

⁶⁹ Shih: E. Koliqi, *Vepra*, 5, Konica, Prishtinë, 2003, f. 61.

natyshmërinë e krahasimit dhe të metaforës. Me përparësi të dukshme Kuteli u qaset mënyrave të të thënit që karakterizojnë të folurit e krahinave të përmendura prej nga merr edhe tematikën e prozës së tij, duke qëmtuar e nxjerrë së andejmi elemente të vyera të etnografisë së të folurit popullor e krahinor, emra vendesh e njerëzish që i shkojnë përshtat thurjes letrare dhe ngjyresave e karakterizimit të mjediseve e personazheve. Autori e identifikon veten me një tregimtar popullor dhe e ndërton ligjërimin e personazheve po në atë mënyrë, po në atë frymë, si në përrallat e legjendat dhe baladat popullore. *Kufijtë midis ligjërimin të rrëfimitarit dhe ligjërimin të personazhit në prozën e Kutelit, në mos janë shkrirë krejt, janë shumë të luhatshtëm e gati të padukshëm.* Bukur tingëllojnë në prozën kuteliane frazat që përmbajnë folje në mënyrën dëshirore, sidomos në përdorimin e gjerë që ai u bën mallkimeve dhe urimeve popullore, duke i vënë ato në përputhje të plotë me natyrën e tipin shoqëror përkatës të personazheve, si dhe terminologjia bujqësore e blegtorale shumë e pasur, e ndjekur deri në imtësitë dhe hollësitat më të vogla, gjë që i siguron prozës së Kutelit sinonimi shumë të begatë dhe freski e prurje krejt të pakonsumuara, fjalë dhe thënie shpesh të panjohura më parë në letrat shqipe. Proza e Kutelit është kurdoherë “e freskët” gjuhësisht.

Lexuesi gjen te proza e Kutelit mbiemra të shumtë, gjithmonë të përdorur me funksione cilësuese, po edhe me kalime metaforike shumë origjinale, pastaj krahasime me gurrë popullore dhe me elemente të freskëta, sidomos të anëve të Pogradecit e rrethinave, të njohura për njomësinë dhe butësinë e ligjërimin, po edhe përgjithësisht për kulturën e të folurit. Dendur, ndoshta më dendur se çdo shkrimtar tjetër, Kuteli u drejtohet formave foljore të dëshirores dhe të mënyrës habitore, me të cilat ai gdhend dialogun dhe përshkrimet e mjediseve, bëmave të personazheve etj., duke e veshur rrëfimin me një vello hiperbolike, madje legjendare.

Ligjërimi i rrëfimitarit në prozën e Kutelit rrjedh si kuvendimet e moçme buzë vatrës në netët dimërore dhe merr formën tregimtare të përrallave, me ritëm të shtruar dhe me fraza të shkurtra (asindete). Madje, disa herë, ligjërimi nis drejtpërdrejt si në stilin e përrallës (*na ishte njëherë...*) ose përfshihet përralla brenda rrëfenjës.

“Bletari ngrysi ballin, këqyri dhe preku lehtë me gisht shkronjat e gërvishtura në cipën e dyllit të shtruar mbi pllakë.

- U ngjaka - tha - atyre shenjave që bëj unë në qokthet e mia. Për luzmat e bletëve të vjetra kam një shenjë, për të rcjat - një shenjë tjetër, për mjaltnin e dyllin shenja të tjera që i gdhend në qokë. Po ashtu kam qokthe edhe për gjënë e gjallë, veç e veç: për plejat, për shterpat, për milorë, për qengjat. Kur qengji rritet bëhet milor, e hedh në qokthin e milorëve, pastaj në atë të dhenve. Kështu më ka mësuar im atë,

po kështu i kam mësuar edhe unë djemtë. I hedhim nga një qokth tek tjetri, dhe, pas tyre, dimë ç'kemi pasur e ç'kemi.

- Ashtu, ashtu. Shkrimi në lëkurë, në pllakëzë me dyllë, në gur u ngjet qoktheve të tua, po edhe ndryshe. Helenët kanë shenja më vetë për çdo tingull. Këto shenja i bashkojnë e bëjnë fjalë. Fjalët i renditin njëri pas tjetrit dhe bëjnë përralla, këngë. Ja, të të tregoj.

Mori një pllakë mështekne të mbuluar me dyllë, të papërdorur, dhe shkroi me një peronë të gjatë shenja.

- Kësaj i thonë A, kësaj N Kjo është Y, kjo tjetra L dhe e fundit A. T'i bashkojmë tani të gjitha dhe do të gjejmë emrin tënd: ANYLA. Ç'thua?”

(M. Kuteli, *Vëpra letrare*, 3, Tiranë, 1990, f. 102-103)

Për këtë anë tipike të prozës së M. Kutelit, studiuesit theksojnë me të drejtë:

“Në bashkëjetesën e gjatë të gjuhës bisedore dhe të prozës popullore me fjalën e kultivuar, kjo e fundit u gjend më afër se kurrë me të parën në rrëfenjat e Kutelit, i cili rigjallëroi dhe riaktivizoi gjithë arsenalin dhe potencialin e shqipes popullore, jo thjesht dhe jo vetëm pasurinë leksikore dhe frazeologjike ose variantet idiomatike, por në radhë të parë shpirtin dhe frymën e saj, lehtësinë e ndërtimeve të çlirëta dhe të shpenguara, thjeshtësinë e ligjërimin dhe lehtësinë e kalimit nga rrafshi përshkrimor-tregimtar në rrafshin dialogjik, muzikalitetin dhe larminë e toneve të thjeshtëligjërimin popullor”.

(J. Bulo, *Magjia dhe magjistarët e fjalës*, Tiranë, 1998, f. 37)

Ligjërimi poetik te “Lahuta e Malësisë”

Gjergj Fishta, sikundër kanë theksuar ata që janë marrë me gjuhën e stilin e veprave të tij, mundohet të gjejë fjalën a shprehjen e duhur që do të përmbushë kërkesat e shijes së tij artistike, po edhe të kryejë funksionet si gjuhë. Ai di të vjelë, të përzgjedhë, të përpunojë, madje, edhe ta hibridizojë lëndën e marrë prej popullit, duke arritur të na japë atë *art diellor të fjalës* artistike. *Dielli, hëna, drita, dita* e fjalë të tilla janë nga më të dendurat në vjersherinë e Gj. Fishtës. Fjalori i veprave të Fishtës është jashtëzakonisht i pasur: aty ndeshim leksikun popullor, që e voli në trevat veriperëndimore e gjetiu dhe i bëri vend me mjeshtëri, po edhe fjalë “plaka” e të harruara, që ai i mori herë nga gjuha e folklorit, herë nga shkrimtarët e vjetër të Veriut dhe i ngriti në art. Gjithashtu Fishta krijoi edhe mjaft fjalë të reja, si dhe shtoi kuptime e kalime kuptimore të reja, të panjohura deri atëherë në shqipen.

Në veprën e Fishtës gjejmë tri lloje fjalësh dhe kuptimesh e formash gjuhësore:

1) të njohura dhe të përdorura edhe më parë nga autorët veriorë apo në folklorin e botuar;

2) të njohura, por që nuk ishin përmendur a përshtuar në ndonjë studim gjuhësor, dhe që, si të tilla, duke na u dëshmuar në veprën e Fishtës ato, përveç vlerave mirëfilli stilistike që kanë brenda saj, janë edhe shumë të mirëseardhura e të përfillshme për kërkimet gjuhësore, veçanërisht për ato dialektologjike e leksikologjike;

3) të krijuara nga vetë autori mbi bazën e gjedheve të shqipes e në përputhje me synimet e tij gjuhëpasuruese, të cilat, si të tilla, sigurisht, meritojnë vëmendje të posaçme.

Të tria këto shtresa, natyrisht, në veprën e Fishtës gërshetohen, mbruhën e ndërliqen në indin e në prurjet prej gurrash të ndryshme, krahinore e mbarëkombëtare, në mënyrë shumë origjinale e në funksion të përfitesave e ngjyresave stilistike dhe për arsye të rimës, ritmit etj., ku aq shumë shquan mjeshtëria e poetit tonë. Fishta është mjeshtër i shfrytëzimit të efekteve tingullore në vargje ku bashkëzanojnë kundërvëniet fonemash, apo ndërrime e kalime nga të shurdhëtat në të zëshmet etj., duke prodhuar kështu, aliteracione dhe ritme vërtet mahnitëse. Mund të sjellim si shembull shushurimën e këndshme që krijohet nga përsëritja e grupeve të bashkëtingëlloreve: **shk, shm, sht, rk, tr** etj. si p.sh.:

“Prej t’kobshmit trishtim qi ka,
n’shipi gjithshkafja i duket Shkja;
Shkja vargoni e shkja “carani”,
koshi Shkja e Shkja kazani

.....
magja shkinë e shekat shkina
shkina rraquet vjerrë nprë kthina.” (f. 325-326)

Gjergj Fishta është mjeshtër i gërshetimit të fjalëve me prejardhje dialektore të ndryshme, pa asnjë “paragjykim”, mjafton që të nxjerrë prej tyre ato përfitesa, ngjyresa dhe efekte artistike e stilistike që dëshiron. Kjo duket edhe në mbrujtjen e aliteracioneve të mahnitshme:

“...zgjeshun brez e ashtu në të holla,
kallë kamishin Knjaz Nikolla.” (f. 130).

Shënim: Për gjuhën e disa prej shkrimtarëve shqiptarë janë shkruar edhe studime shkencore nga gjuhëtarë ose studiues të letërsisë. Për t’u përmendur janë studimi

për gjuhën e Sami Frashërit nga Sh. Demiraj, për gjuhën e Naim Frashërit nga Gj. Shkurtaj, për gjuhën e Gj. Fishtës nga Artan Haxhi, T. Osmani, Gj. Shkurtaj etj.; për gjuhën e Jakov Xoxës ka shkruar një monografi të gjerë Shefkije Islamaj, për gjuhën e Fan Nolit ka shkruar Fatmir Agalliu. Po ashtu janë me interes vlerësimet rreth gjuhës së L. Poradecit nga N. Plangarica e Gj. Shkurtaj, rreth vlerave gjuhësore dhe stilistike të prozës së Rexhep Qosjes nga Gj. Shkurtaj, për gjuhën e Migjenit ka shkruar F. Luli, kurse për tekstin dhe kontekstin gjuhësor të Martin Camajit ka shkruar Tefë Topalli; për dialogun dhe rrëfimin në prozën e Koliqit ka shkruar Miaser Dibra, ndërsa për veçoritë gjuhësore në veprën poetike të A. Pipës ka shkruar Simon Pepa; për gjuhën dhe stilin e I. Kadesës kanë shkruar T. Çausi e Gj. Shkurtaj në librin “Kadareja dhe fjala shqipe” si dhe studiues të tjerë; për vlerat gjuhësore të Viron Konës ka shkruar Gj. Shkurtaj.

Harmonia e gjuhës te Lasgush Poradeci

Nga letërkëmbimi i Lasgushit me miqtë e tij, sidomos me Asdrenin e Mitrush Kutelin, shquan gjithandej përkujdesja dhe mëtimi i tij teorik për “harmoninë e gjuhës shqipe”⁷⁰, gjë që shkon plotësisht në përputhje me atë gjendje që nden edhe krijimtaria e tij.

Fjala në poezinë e Lasgush Poradecit, me mënyrën e veçantë të formimit dhe përdorimit, ka peshë të madhe e cilësi të rralla. Në të, ashtu si harmonizohet mendimi me bukurinë, harmonizohet edhe shqetësimi i brendshëm me qetësinë e jashtme, tingulli me ritmin. Muzikaliteti i saj është i pandarë nga atributet e tjera. “Në mënyrën e konceptimit poetik, të strukturimit të mendimit dhe të krijimit të figurës, ai paraqitet si fenomeni më kompleks i poezisë shqipe, që ridimensionoi fjalën shqipe dhe figurën artistike, që gjeti në poezinë më të mirë të Rilindjes dhe në atë popullore”.⁷¹

Me ç’mjete gjuhësore e mbërrin këtë harmoni të gjuhës shqipe poeti Lasgush Poradeci? Për t’u përgjigjur kësaj pyetjeje duhet të shtegtojmë nëpër labirintet e “labororit krijues” të një mjeshtri, që luan e xhonglon me fjalën, me format, porse ai është i tillë që, pikërisht kur kujton se ia ke zbuluar të gjitha të fshehtat, të rrëshqet nga dora, ashtu siç shket e nuk mbërthehet dot

⁷⁰ Në letërsinë e tij të vitit 1926, dërguar Asdrenit, lexojmë: “...Duke i uruar zotërisë sate karrierë të mirë, dhe vevctes sime bukë të mjaftë, mbetem me nder e dashuri, dhe le të shpresojmë se do të vijë sa më shpejt koha e rifillimit të bisedimeve tona pa masë e pa rregull mi literaturën, artin, harmoninë e gjuhës shqipe, në sallën e konsullatës, pas mbarimit të gështjeve zyrtare...” në L. Poradeci, *Vëpra letrare*, Shtëpia Botuese “N. Frashëri”, Tiranë, 1990, f. 458-459.

⁷¹ Shih: L. Poradeci, *Vëpra letrare*, Shtëpia Botuese “N. Frashëri”, Tiranë, 1990, Parathënie, f. 37-38.

diçka e lëmuar dhe njëherazi e brishtë. Vjershëria e Lasgushit është fjalëbukur e fjalëbutë, plot gaz e "llaftari" për vashën, plot ëndje e përdëllim për dashurinë. Kur lexon vjershat e këtij poeti lexuesi sheh sa lëng të ëmbël nxjerr ai nga shqipja, sa e zjarrtë dhe galduese është gjuha jonë në penën e atij që di t'ia kërkojë gurrat, ashtu siç i kërkoj Lasgushi. Ai qe një ojnatar i magjishëm që xhonglon me fjalën, me tingujt, me topikën dhe, ndonëse kurdoherë e përkortë e pa asnjë tepri, vjershëria e Lasgushit është si një magji; ajo të përthith e të përhumbe brenda saj, jo aq me idetë a tematikën (sepse vjershat e tij janë zakonisht të thjeshta), sesa me mënyrën si e ngjiz atë apo, thënë ndryshe, me magjinë e fjalës së tij. Ndoshta, edhe ai ndërrim i thjeshtë dhe i pashpjegueshëm i -n- në -r- te fjala liqeni (ai e shkruan edhe me të madhe: **Liqeri**) besojmë të jetë shfaqje e asaj **loje tingullore** që bënte poeti në kërkim të atij "lëngu" që e bën më rrëshqitës vargun lasgushian.

Shënim: Ai luante jo vetëm me tingujt, rrokjet e fjalët, po edhe me kuptimet e tyre. Tipike është, p. sh., mania e tij për fjalët **llaftar** / **llaftari** dhe mbiemrat, foljet e ndajfoljet e formuara prej tyre: i **llaftaruar**, i **llaftarisuar**, **llaftarohem**, **llaftarisht** etj. të cilat, të shumtën e herës, nuk kanë asnjë lidhje me kuptimin e parë (referencial) të fjalëve: **llaftari**-a, **llaftaris**, **llaftarisur** (i,e), **llaftarshëm** (i), **llaftarshme** (e)⁷². Le të shohim sa për t'u bindur disa nga përdorimet në kontekste të caktuara: *djellë i llaftaruar* që ndrin si pikë lot, *më shpirt të llaftaruar* (f. 128), *me gishtërinj të llaftaruar* (f. 136), *në gjirin tënd të llaftaruar* (f. 146), *sulm i llaftaruar* (f. 154, 156), *këngë e llaftaruar* (180), *shkëmbinjtë të llaftaruar* (f. 265), *gjëmë llaftarie* (f. 92), *det me llaftari* (f. 209), *ndaj fundesh llaftarie ku syr' i em u err* (f. 211).

Shënim: Poeti ynë shquhet pikërisht për fjalëkrijimin e tij me vull të theksuar vetjake. Ai krijon fjalë me ato mjete dhe mënyra që i hyjnë atij në punë për të mbërritur ato synime artistike të kumbimit, larmisë, rrjedhshmërisë dhe valëzimit të vargut, pa u bërë merak fort nëse ato krijime, shkojnë apo jo në përshtatje me "kriteret" a mënyrat "normative" të fjalëformimit të shqipes. Ja pse, në trajtimet a kundrimet rreth gjuhës së poezisë së L. Poradecit, më fort sesa për fjalëformim duhet folur për fjalëkrijimin dhe mënyrat e realizimit të tij nga pikëpamja e normave (përkat. jonormave) fjalëformuese. Te Lasgushi, më shumë e më hapët se te cilido poet tjetër shqiptar, fjalëkrijimi mund të jetë plotësisht i mbërrirë nga pikëpamja artistike dhe e parimeve krijuese të autorit, ndonëse, ndërkaq, nga pikëpamja e normave të fjalëformimit të shqipes, do të ishte jo vetëm i diskutueshëm po edhe i "qortueshëm".

Fjalëkrijimi te Lasgushi është më fort në funksion të vjershërisë, pra të kumbueshmërisë, ëmbëlsisë apo larmisë që i duhet për vargjet e tij, sesa një punë mirëfilli fjalëformuese. Madje, në jo pak raste, po të kundrohen

me syrin e "rreptë" të gjuhëtarit, jo pak nga fjalët e prejardhura e, sidomos, të përbëra që nden poezia e këtij poeti, do të dilnin të kritikueshme. Kështu, nga fjalët e formuara me parashtesën **mos-**, përveç **mosgjë**, që mund të merret edhe si një mbartje nga poezia arbëreshe, ndeshim edhe: **mos-e-kuvenduar** (*O gjuhë e zemrës sime, o mos-e-kuvenduar*), e **mosfjalosur** (*për çudin' e mosfjalosur*), i **mosbindur** (*Të mosbindurin njeri*). Asnjëra prej tyre nuk ka bërë këmbë në gjuhë e nuk është përdorur më pas nga askush tjetër. Të njëjtën gjë mund të themi edhe për fjalët e formuara me parashtesën **për-**, që janë kryesisht folje nga folje: **përshembet** (*E ja përshembet vrap' i lik*), **përshkrep** (*Në zemrën time ca (Ti shkel me jerm mi dritë e vetëtimë / mbulon mërisht përzharrjen në të parë)*), **përbrendje** (*Me përbrendjen e shkumbosur një poet, një deputet*). Nga të gjitha fjalët me parashtesën **për-** që ndeshim te Lasgushi, vetëm mbiemri i **përflakur** (*qiejt' e përflakur*) është fjalë e përdorur edhe nga të tjerë. Shumë e rrallë, në mos krijim i tij, na duket edhe fjala **parëverë** që ai e pëlqen dhe e përdor dendur në vend të pranverë. Prej këndeje edhe **parëverak** "pranveror" (*Vëreh si fryn së fshehta fullim parëverak*); apo emra prejfoljorë: **përzjarrje**.

Një ëndje të dukshme ndien Lasgushi edhe për disa krijime prapashtesore disi më të rralla, si p.sh., për fjalë me prapashtesën **-arak**: **vraparake** (*E flakën vraparake në kraha do ta marr*), **vjeshtarak** (*Mi zall të pyllit vjeshtarak*), **vjeshtarake** (*nën hapin miturak / Mbi vragë e fletë / Zëmbaku vjeshtarak / anohej lehtë*), **brymarake** (*Nëpër pyll që mardh e mpijet / prej së lartash brymarake / Ze-i përhap dëbora fjetet*).

Po "në krye të vendit" për nga denduria e vlerat stilistike që ngërthejnë në vjershërinë lasgushiane janë fjalët e formuara me prapashtesën **-isht/ishte**. Me **-isht** ai krijon ndajfolje, qoftë edhe të atij tipi që nuk janë në natyrën e gjuhës popullore, si: *dhemshurisht, imerrisht, çmendurisht, llaftarisht, miturisht, virgjërisht, qiellorisht, lavdërisht, dashurisht* etj.

Lasgushi përdor dendur fjalët e zbulimit a përkëdhelisë, të shprehura sidomos nëpërmjet zvogëlimit me anën e prapashtesës **-zë**, një formant aq i spikatur në vjershat erotike po edhe më gjerë, si: *vashëzën, shoqezën, gojëza, thembërza, zemërza, fjalëza, hapëzi, fluturëz, këngëza, korijeza, mijëza, lodërza, mjergullza, shkollëza, herëza, klithmëz, pasqyrëz, mesditëza, cipëza* etj. Nuk mund të mungonin në vjershërinë e një poeti lirik si Lasgushi formimet përkëdheltare me prapashtesën **-ushe**: *gjarpërushe, qengjëruse, mjerush*, si dhe me prapashtesën **-thi**, kryesisht emra zbulues, përkëdhelës: *mëmëdhethi, vajtimthi, zëthi*.

Shënim: Por "magjia" lasgushiane nuk mund të kuptohet pa fjalët e përbëra e të përngjitura. Aty Lasgushi: shkon herë pas "gjedhieve" popullore: *meshollë, sylarme, gojëmadhe, flokëndritur, qepallë-derdhur, meskëputur, mendjendritur, zemërvallë, syperënduar,*

⁷² Shih: *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980, f. 1034.

flakëbashkuar, shigjetëhelmuar, shuathedhur, hirplot, hirplote, gjëmëplot, magjiplote, zenërimplote, dëshirplot, jetë-plot, pendëshkruar, herë, mbështetur mbi këto, bën përshtesa e kalime në kompozita tre-katër e më shumëgjymtyrëshe, zakonisht të lidhura me vizë, por që janë konceptuar si një fjalë e vetme. Të tilla janë: mes-hollë-këputura, qepallë-dendur-tatëpjetë, shuat-hedhura-selvi, gushë-e-llërë-e-gji-bardhoshe, shiat-vërvitura-selvi, flogë-ndritura-flori, sy-vështrim-derdhur-përdhe, gojë-madhe-e-fjalë-kotë etj.

Fjalëformime të tilla tregojnë bindshëm se Lasgushi, ashtu si çdo poet i vërtetë, nuk bëhet merak aspak për "drejtësinë" e mënyrave të fjalëformimit. Ai kërkon të ndikojë me fjalën e vargun e vet, prandaj përzgjedh e krijon ashtu si i pëlqen, pa pyetur aspak se a qëndrojnë fjalët e formuara prej tij sipas "gjedheve" të shqipes. Ai është kërkuar i së bukurës dhe, sipas rastit, e merr apo e krijon ashtu si i duket atij më mirë, paqka se shumë syresh, si ato që cituam më sipër, më shumë se fjalë më vete, janë fjali a togfjalësha të lidhur me vizë lidhëse e të konceptuar si një fjalë e vetme për arsye poetike e jo mirëfilli gjuhësore. Nga kjo pikëpamje, fjalëformimi dhe fjalëkrijimi te Lasgushi nuk shkojnë në të njëjtën vijë: ai merr, rimerr dhe riformëson atë që nden gjuha e folur popullore apo që ishte shfaqur edhe më parë në letërsinë e shkruar pararendëse, porse kjo nuk e pengon atë të krijojë atë që i nevojitet, qoftë edhe duke mos i përfillur sa e si duhen rregullat e fjalëformimit. Kjo bën që, nga njëra anë, leksematika lasgushiane të jetë krejt e veçantë dhe, do të thoshim, e papërsëritshme; nga ana tjetër, ai krijon jo gjithnjë për "nevojë" a pse shqipes i mungojnë fjalët, por sepse atij i duhet të krijojë aso fjalësh e mënyrash të thëni që i përmbushin kërkesat stilistike e artistike.

6. Gjeografia letrare në shkrimtarinë shqiptare

Tipar dallues i letërsisë artistike shqiptare të kohës sonë është zhvillimi i saj i vullshëm, i shoqëruar edhe me zgjerimin e gjeografisë letrare, gjë që e ka pasuruar thesarin gjuhësor të ligjërimit letrar si të tillë. Kjo rrethanë është e dukshme, qoftë në gjuhën e autorëve, qoftë në gjuhën e personazheve, prandaj mund të flasim për gjeografi letrare të autorëve dhe për gjeografi letrare të personazheve.

Poetët, prozatorët dhe dramaturgët nga krahina të ndryshme të vendit, të cilët tashtë janë aq të shumtë, janë burime të reja figurash, fjalë e burimesh të të thëni, të panjohura më parë në gjuhën e letërsisë artistike. Një vështrim për zanafillën (origjinën) e autorëve shqiptarë, qoftë edhe duke u kufizuar në ata më kryesorët, tregon se ata u përkasin qyteteve dhe krahinave të ndryshme, kryq e tërthor Shqipërisë dhe trevave shqiptare: në Kosovë, në Maqedoni dhe në Mal të Zi, madje edhe në diasporën arbëreshe.

Shënim: Kështu, duke u mbështetur në listën e shkrimtarëve të përmendur në librin "*Prijës për gjeografinë dhe sociologjinë e letërsisë shqiptare*" do të na dilte një pasqyrë e mjaftueshme për të ilustruar shtrirjen e gjerë gjeografike të pikave prej nga janë shkrimtarët, poetët dhe dramaturgët tanë. Janë gjithsej 294 autorë, nga të cilët 89 janë nga Shkodra, 46 nga Korça, 18 nga Kosova, 17 nga Vlora, 15 nga Gjirokastra, 14 nga Elbasani, 12 nga Berati, 8 nga Përmeti, 7 nga Tirana, 5 nga Kolonja, 4 nga Pogradeci, 3 nga Mirdita, 3 nga Dibra, 3 nga Durrësi, 2 nga Saranda, 2 nga Lezha, 1 nga Delvina, 1 nga Fieri, 1 nga Lushnja.⁷³

Shkrimtarët nga vise të ndryshme sjellin pasuri të çmueshme materialesh leksikore e gramatikore nga të folmet e palëvruara ose pak të lëvruara letrarisht, që shërbejnë jo vetëm për formësimin e paraqitjes artistike të veprave të tyre, por edhe për begatimin e mëtejshëm të visarit kombëtar leksikor e frazeologjik të gjuhës shqipe. Mund të thuhet se *nuk ka më zona që të mos përfaqësohen në letërsi me shkrimtarë që kanë dalë së andejmi*.

Dikur më të shquara kanë qenë qendrat më të mëdha qytetare si Shkodra, Elbasani, Korça dhe ngulimet e diasporës në Italinë e Jugut e në Sicili. Pas Luftës së Dytë Botërore, krahas tyre, por me vrull edhe më të madh dhe si njësi gjithëpërfshirëse mbarëkombëtare, u zhvillua shumë jeta letrare artistike e kryeqytetit, Tiranës, ku u mbloodhën shumë letrarë dhe njerëz të artit e të kulturës për të themeluar, mbajtur gjallë e zhvilluar më tej letërsinë dhe artet shqiptare. U zhvilluan shumë qendrat kulturore të qyteteve të reja, më parë të padëgjua ose edhe që nuk ishin fare si qendra qytetare. Ndërkaq, sikundër dihet, një zhvillim të përfillshëm do të merrte letërsia edhe në Kosovë e në hapësirat e tjera shqiptare jashtë Republikës së Shqipërisë. Me shumë rëndësi bëhet sidomos Prishtina, qendër e Universitetit dhe e Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës, mjedis ku vepron teatri në gjuhën shqipe, ku dilnin dhe dalin shumë gazeta, ku vepron shumë radio e televizione dhe ku është përqendruar një pjesë e madhe e figurave më të shquara të shkrimtarisë në gjuhën shqipe. Kështu, *panja e përgjithshme e gjeografisë letrare të autorëve të sotëm shqiptarë na del me rreze shumë të shtrirë dhe, mbi të gjitha, si një lëvizje e shkallëzuar, hallkat e së cilës shkojnë jo vetëm nga krahinat drejt qyteteve e kryeqytetit, si një proces i natyrshëm e shprehës i zhvillimit e përparimit të trevave shqiptare në tërësi e veç e veç, po edhe në drejtim tjetër, d.m.th. nga kryeqyteti e qendrat e mëdha qytetare drejt krahinave, deri në zonat më pak të përfaqësuara në letërsi, siç janë ato të Shqipërisë Verilindore, të Malësisë së Madhe etj.*

Përkâtësia gjeografike e personazheve është e lidhur, në radhë të parë, me nevojën e njohjes së thellë të mjedisit ku lindin e rriten, ku rrojnë e punojnë, në mënyrë që në vepër ato të dalin sa më të gjalla e më reale.

⁷³ Shih: S. Çapaliku, *Prijës për gjeografinë dhe sociologjinë e letërsisë shqiptare*, Tiranë, 1997, f. 47-48.

Në letërsinë shqiptare kemi një pamje të gjerë e të larmishme karakteresh që u përkasin mjedisëve të ndryshme gjeografike dhe shoqërore: aty gjejmë malësorët e Veriut (në prozën e Kolikut, Migjenit, në poemat e Fishtës e Mjedës, në romanet e H. Stërmillit), fshatarët e Jugut (në tregimet e M. Kutelit, në prozën e F. Konicës, në vjershat e Asdrenit dhe në shkrimtarinë më të re të gjysmës së dytë të shek. XX).

Bashkë me tematikën, natyrisht, vjen në letërsi edhe "era e të folurit" të vendlindjes së shkrimtarëve, vjen grigja e deleve, brazda dhe ugari, si dhe termat e rinj të mekanikës së përparuar, të elektronikës etj.

Por dendur, krahas temave nga mjedisë të njohura e të lidhura me zanafillën, poetët, shkrimtarët e dramaturgët e zgjerojnë këndin e vështrimit si dhe gjeografinë e mjedisin tematik të veprave të tyre, duke bërë objekt trajtimi edhe njerëz e ngjarje të viseve të ndryshme, ndonjëherë edhe shumë larg nga vendlindja apo vendbanimi i tyre. Megjithatë, shkrimtari, edhe kur hyn në mjedisë që s'i ka të vetat, duhet të njihet më mirë me to, të thithë prej tyre të veçantën dhe të përgjithshmen, zakonet, traditat dhe të folmen, në mënyrë që tipat e përshkruar prej tij të jenë plot jetë dhe të jepen me vërtetësi e plotëri. Kjo bën që në letërsinë artistike të zhvillohet një proces i fortë kryqëzimi e ndërveprimi midis gjeografisë letrare të autorëve dhe gjeografisë letrare të personazheve. Autori ka vetëm një vendlindje; vetëm një të folme ose idiolekt, kurse personazhet e tij janë të shumta dhe u përkasin viseve e mjedisëve të ndryshme, d.m.th. kanë edhe të folme të ndryshme. *Pasqyrimi i këtyre të folmeve në letërsi do të bëhet me masë e me peshim, pa rënë në mbartje natyraliste të gjithëkaje që kanë të folmet popullore ose dialektet, por pa montime të sajura. E folmja e çdo personazhi duhet të jetë në përputhje me tipin që përfaqëson, me nivelin arsimor, me kulturën, konceptet, dëshirat dhe temperamentin e tij. Prandaj shkrimtari duhet të qëmtojë pa pushim në gurrën popullore, në gjuhën e folur të njerëzve të punës.*

Një anë tjetër, ku shkrimtarët mund të gërmojnë më thellë për të sjellë në letërsi fjalët dhe shprehjen e gjallë të popullit, është frazeologjia popullore. Frazeologjizmat janë mjete të zhdërvjella, me vlera të mëdha emocionale, me ngjyime të holla kuptimesh, me shprehësi të lartë, prandaj proza dhe drama janë fushat ku ndihet së tepërmi nevoja dhe efekti i tyre.

Njohja dhe përdorimi i frazeologjizmave nuk është kërkesë formale, por domosdoshmëri, që lidhet ngushtë me problemin ideor të veprës. Fakti që ato, përveç kuptimit leksikor, kanë edhe ngjyrim emocional, tregon se nëpërmjet tyre autori mund të shprehë më së miri edhe qëndrimin e vet ideomocional.

Frazeologjizmat janë një nga mjetet gjuhësore që, pavarësisht se nga ç'krahinë burojnë, kur ndihet nevoja e tyre dhe përdoren me efekt e vend, mund të çajnë në gjuhë e mund të përgjithësohen.

Kreu IV

FORMA TË KOMUNIKIMIT PROFESIONAL

SI PRODHohen SHKRIMET PROFESIONALE?

Shumë autorë kanë mëtuar të bëjnë klasifikimin e teksteve të prodhuara. Më i njohuri është P. Idatë (Idatte), i cili e shikon nivelin e përgjegjësisë të kryqëzuar me atë të atij që bën redaktimin (ose që mban shënime):

a) **shkrime për informacion të pastër**: procesverbale, përmbledhje, skeda, shënime për përdorimin, shkurtore të përmbajtjes (rezume);

b) **shkrime që kërkojnë një vendim**: raporte, lajmërim hierarkike të shënuara në një dokument, dërgim letrash, bordero etj.;

c) **shkrime që formulojnë një vendim**: letra që shprehin urdhër, shënime shërbimi, qarkore, këshilla, rregullore.

Po të nisemi nga një pikëpamje tjetër do të dallonim këtu tri lloje "situatash" në të cilat implikohet shkrimi: qarkore e brendshme informacioni, "korrieri" dhe botimet e destinuara për t'u publikuar.

Qarkorja e brendshme e informacionit i jep vend një realizimi të shkruar stereotip ose të hartuar si për "në shtëpi": shënime të brendshme, përmbledhje, rregulla, procesverbale, raporte, dorëzime, kujtesa.

Korrieri mbulon të gjitha llojet e korrespondencës (letra tregtare, administrative, kontrata...): Disa njerëz ia kushtojnë gjysmën e kohës dhe veprimtarisë së vet korrespondencës me shkrim (leximit, hartimit ose diktimit, klasifikimit).

Qarkorja e brendshme dhe korrieri janë përherë e më tepër në konkurrencë me telefonin, por, sidoqoftë, shkrimi shërben për ta konfirmuar atë që thuhet gojarisht. Ai i jep gojorës vlerën e së drejtës dhe të urdhrit. Në këtë kuptim të shkruarit është mjet i qendrave të vendimit, mjet i pushtetit dhe i autoritetit. Pra, një grup ekziston sipas shkrimeve që ai prodhon.

Të gjitha këto lloje prodhimesh të shkruara kanë si karakteristikë të qenët **konvencionale dhe formale**. Ato u përmbahen rregullave dhe formave të të thënit që përdoren zakonisht në stilin përkatës; janë shkrime që nuk marrin

parasysh fare se kujt i drejtohen, duke imponuar logjikën e tyre, zhargonin ose “etnografinë e të folurit” të tyre. Ato shkruhen për të shprehur pushtetin e autorit të tyre, justifikimin, vënien në rolin e vet dhe përgjegjësitë e tij.

Nëpunësit dhe sekretarët nuk bëjnë tjetër veçse tejshkruajnë ose nëpërmjet delegimit prodhojnë **shkrime stereotipe** (konfirmime takimesh, urdhëresa, reklamime...). Eksperti, inxhinieri, kuadri janë ata që konceptojnë dhe hartojnë. Madje, kur kanë ndonjë asistente të mirë, ata e ngarkojnë me detyrën e rileximit, ndonjëherë edhe të dhënies së dorës së fundit.

Të shkruarit, pra, në këtë rast është në dorën e njerëzve që nuk kanë ndonjë referencë të veçantë ndaj të shkruarit. Ata kanë kryer një shkollë, kanë përvojë daktilografimi (sot kompjuteri) dhe shkruajnë atë që hartojnë të tjerët. Kur teknikieni apo shkencëtari shkruan një raport ai është një ekspert para se të jetë një njeri i komunikimit. Në këto raste për shumë poste kërkohet edhe një specialist i mirë dhe “dikush që të dijë të shkruajë”. Pra, kërkohen njerëz që mësojnë rregullat e të shkruarit të efektshëm dhe të një arsyetimi që i përshtatet logjikës së komunikimit me shkrim.

1. Letra

Të shkruash një letër sot nuk është si para pesëdhjetë, dyzet, njëzet e, ndoshta, edhe dhjetë vjetësh. Dikur letrat shkruheshin ndryshe... Sot jetojmë në epokën e komunikimeve të shpejta, madje të shndërrimeve shumë të shpejta, çka përbën një fakt vërtet të ri, po edhe në një farë mënyre shqetësues, pikërisht për arsye të këtyre shndërrimeve të vullshme. Gjithçka ndryshon, zhvillohet dhe shndërrohet (transformohet). Edhe ligjërimi a mënyra e të shprehurit, si me shkrim, ashtu edhe gojarisht, ka ndryshuar. Çdo epokë ka ritmin e vet, porse ai i epokës sonë është një ritëm i rrufeshëm, që ecën me shpejtësi marramendëse.

Në valët e radios, në gazeta, në lojërat elektronike dhe, sidomos, në televizion, midis atij që flet dhe atij që i merr mesazhet janë futur dy elemente të reja: **nguti** dhe **imazhi**. Sot, si ata që shkruajnë letërsi artistike, ashtu edhe kushdo tjetër që ulet të shkruajë një artikull ose një letër, duhet ta dinë se **nuk lexohet më si dikur**, ulur rehat-rehat në një kolltuk, me librin në duar dhe me një mbrëmje të tërë në dispozicion. Ai që shkruan duhet të dijë se sot lexohet **kudo**, **kurdo**, **sido**: në bufenë ku pimë kafënë e mëngjesit, në tren, në tramvaj, në pushimet ndërmjetëse gjatë punës, nën kaskën e parukerisë në floktore, midis pjesës së parë e të dytë të ndeshjes në stadium etj. **Nguti** dhe **imazhi**, të futur nga kinemaja dhe nga televizioni, **i kanë revolucionarizuar shprehitë dhe shijet tona**. Imazhi në mënyrë të veçantë, duke qenë më i efektshëm, sepse është imediat (po të kemi parasysh sidomos televizionin), është konkurrent i madh dhe shumë i fuqishëm i fjalës së shkruar.

Si përfundim i këtij vështrimi a digresioni, që bëme në të kaluarën e procesit të të lexuarit, del që, nëse dikur për të pasur audiencë mjaftonte **kënaqësia**, sot për të pasur audiencë duhet **interesi**. Në qoftë se ajo që kishte rëndësi dikur ishte **harmonia e fjalëve**, sot ajo që ka rëndësi është **imazhi**. Nëse dikur ajo që bënte përshtypje ishte **të përshkruash bukur**, sot ajo që kërkohet është **shkurtia** (konciziteti). *Sot krejt njerëzimi duket se nuk ka nge, është i pangeshëm, kudo sundojnë pragmatika dhe ekonomia, që shfaqen më së fortë në ekonominë e kohës*. Së këndejmi, më shumë se kudo tjetër, edhe në **ekonominë e të folurit**.

Synimi i pragmatikës gjuhësore ka qenë dhe mbetet ashtu sikundër e ka shprehur mjaft qartë Andre Martineja në formulimin e tij rreth “ekonomisë së shndërrimeve fonetike”, thelbi i të cilit mund të thuhet thjeshtë kështu: *me sa më pak shpenzim tingullor, aq më shumë kumtim, me sa më pak fjalë, aq më shumë përmbajtje gjuhësore*.

Çdo epokë ka ritmet e saj dhe çdo ritëm ka stilin e vet. Çfarë është stili? Është vetë njeriu, sikundër thoshte Bufoni. Me fjalë të tjera, ligjërimi është pasqyra në të cilën shihet imazhi ynë, pamja ose “**look-u**” ynë mendor, moral dhe shpirtëror - sikundër e themi ne sot.

RREGULLAT KRYESORE TË CILAVE DUHET T’U PËRMBAHEMI KUR SHKRUAJMË:

1. Të shmangim gabimet gjuhësore.

Gabimet dhe shmangiet nga norma na rrinë gjithmonë në pritë, pavarësisht nga përgatitja jonë gjuhësore.

Më e rëndësishmja është **të shmangim gabimet e rënda gramatikore** dhe, aq më tepër, **drejtshtkrimore**. Gjuha jonë, si çdo gjuhë tjetër standarde, ka vështirësitë e veta, sidomos në trajtat e disa foljeve, në shumësin e emrave, në trajtat e përemrave vetorë e pronorë, si dhe në sinoniminë e shumë fjalëve dhe formave sintaksore. Norma dhe thyerjet e saj do të na shoqërojnë edhe për shumë kohë. E vjetra dhe e reja, shpesh, na ngatërrohen në mendjen e në shprehjen tonë, duke u përzier e gërshetuar pikërisht gjatë ngutit dhe rendjes sonë pas interesit. **Më mirë të dyshojmë e të sigurohemi, duke kontrolluar gjithnjë me fjalorin normativ dhe me gramatika të standardit**. Kjo nuk duhet as të nënvlerësohet, as të merret me të qeshur, sepse, pavarësisht nga shndërrimet epokale që janë përfutur në botë, *të shkruarit e pagdhendur dhe gabimet e rënda gjuhësore e cenojnë reputacionin*

e atij që shkruan, ia zbehin vlerat në sytë e atij që do ta lexojë. **Morali:** për çdo formë të dyshimtë, gjëja më e paktë që duhet të bëjmë është të **hapim fjalorin e ta verifikojmë**.

2. Të shmangim korrigjimet, qoftë edhe duke e rishkruar letrën.

Korrigjimi, nëse është i dukshëm, lë shteg për mungesë konsiderate ndaj marrësit (nuk është e këndshme për syrin), pasiguri, dyshim dhe pavendosmëri. Përfytyrimi që fitohet nga një letër me korrigjime është ajo e një subjekti plot me dyshime, i pavendosur dhe i papjekur, qoftë edhe pse me shkollë.

3. Të shmangim njollat ose gjurmë të huaja që nuk i përmban teksti i letrës.

Çfarë ideje mund të formojmë për atë që na dërgon një letër krejt të zhubrosur, me njolla ose shkarravina? Atë të një personi të shkujdesur dhe, pra, të paedukuar e të parespektueshëm.

4. Të shkruhet në mënyrë të lexueshme ose, në mos tjetër, lehtësisht të deshifrueshme.

Përballë një letre të palexueshme përshtypja më e parë është ajo e shqetësimit; e dyta ajo e acarimit. Fati i letrave të tilla është e lehtë të përfytyrohet: ato nuk do të lexohen dhe pikë. Të shkruash në mënyrë të lexueshme është shenjë e edukatës së mirë, por edhe dëshmi e respektit dhe e konsideratës ndaj atij që i drejtohet letra.

5. Të kontrollohet të shkruarit me të madhe dhe me të vogël.

*I dashur Gjergj,
kam marrë (ose: mora) letrën tënde...*

Kujdes, nëse e filloni letrën në shumësin e respektit (d.m.th. *me ju*) duhet të vijohet deri në fund me vetën e dytë shumës:

*I nderuar Zotëri,
me anën e kësaj letre, po ju drejtohem për t'ju shprehur një shqetësim të thellë e pikërisht:...*

Në pritje të përgjigjes suaj të shpejtë e të sjellshme, ashtu sikundër e keni dëshmuar tashmë me mijëra herë ndaj nevojtarëve si unë, që ju janë drejtuar për probleme të ndryshme, gjej rastin t'ju uroj suksese dhe ju falënderoj paraprakisht.⁷⁴

⁷⁴ Për të theksuar edhe më shumë nderimin ndaj personalitetit që i drejtohem, përveç të drejtuarit në vetën e dytë shumës, në të shkruar, mund të zbatohet edhe "respekti drejtshkrimor", duke i shkruar me të madhe përemrin vectorë *Ju* dhe përemrat pronorë (*Tuaj, Suaj*), si p.sh.: *Po ju drejtohem për t'ju shprehur falënderimin tim...*

Në pritje të përgjigjes Suaj të shpejtë e të sjellshme, gjej rastin t'ju uroj suksese dhe Ju falënderoj paraprakisht.

6. Kujdes në fund të letrës: firma të jetë e lexueshme.

Asnjë shkarravinë dhe aq më pak mbyllje me initiale: *Gj. K.* ose *P. M.* e të tilla.

Shkruhet **vetëm emri** (nëse letra i drejtohet ndonjë miku); **emri** dhe **mbiemri** (nëse letra i drejtohet një personi, të cilit i drejtohem me *ju*).

7. Kujdes edhe me passhkrimin (shkurt P. S.).

P. S.-ja (që vjen nga lat. *Post scriptum*, it. *postscritto*) vihet pas firmës, në anën e majtë të fletës tashmë të përfunduar. Ideale do të ishte të mënjanohej një shtesë e tillë, por, nëse është vërtet e domosdoshme, le të jetë ajo thjesht shtesë dhe jo një letër tjetër në fund të letrës.

8. Të shmangim teprimet me karakter stilistik.

Nuk duhen përdorur fraza të sofistikuara sipas mënyrave klasike, si dhe shfaqje të rënduara me citime nga shkrimtarë të shquar etj. të tipit: *siç ka thënë edhe Faik Konica, siç thoshte shpesh Eqrem Çabej...* Nuk janë të nevojshme citime prej autorësh të ndryshëm, sidomos kur janë të kërkuara e si të "tërhequra nga flokët" vetëm sa për të treguar kulturë. Një gjë e tillë tingëllon si për të shitur mend.

9. Të kontrollohet dhe të bëhet redaktimi gramatikor i tekstit të letrës.

Të kontrollohet e të mënjanohej *çdo gjë që është e cekët*, duke nënvizuar atë që është për t'u vënë me të vërtet në dukje (p.sh. duke e përforcuar konceptin me ndonjë mbiemër a ndajfolje më shumë); të synohet **qartësi, saktësi** e termave dhe sidomos **shkurti** (duke prerë e mënjанuar pa mëshirë atë që duket e panevojshme).

Mund të parashtroheshin edhe rregulla të tjera, por le të qëndrojmë këtu.

10. Data, titullimi, trangu, mbyllja, letra, zarfi etj.

Data duhet vënë mbi anën e sipërme të letrës, **djathtas**, e paraprirë nga emri i qytetit ose i krahinës ku do të dërgohet. Kjo është rregulla. Këto janë përjashtimet: data në anën e poshtme djathtas (ose majtas) në mbarim të letrës, sidomos kur teksti i letrës është i shkurtër.

P.sh.: *Tiranë, 22 nëntor 2007* (kujtoni se emri i muajit shkruhet me shkronjë të vogël).

Ose: *Tiranë, 22. 11. 2007*. Ose: *Tiranë, 22. XI. 2007*.

Kujdes: Mos harroni asnjëherë presjen ndërmjet emrit të qytetit ose krahinës dhe datës.

Mund të përdoret edhe e ashtuquajtura mbyllje **sipas modelit amerikan**: të gjitha nga e majta, data dhe firma.

Fillimi i letrës duhet i gjithi nga e majta:

*I nderuar zotëri,
E nderuar zonjë,
I dashur mik,
I nderuar avokat,*

Pas presjes, që nuk duhet harruar asnjëherë, dilet në kryeradhë kështu:

*Shumë i dashur mik,
u bë shumë kohë që nuk
kam lajme prej teje...*

Titujt, gradat, ofiqet nderuese . .

Shpesh, sidomos në gjuhën e marrëdhënieve zyrtare, formale, po edhe në jetën e përditshme, si në gjuhë të tjera, edhe në shqipen përdoren titujt nderues, gradat dhe përgjithësisht ajo që quhet “*etnografia e onorificencës*”. Kështu, shpesh, për disa persona përdorim emrin e profesionit si titull nderues: *profesor, inxhinier, doktor, avokat, mjeshiër, kapedan* etj. Në vende të qytetëruara, si në Itali, ku nderimi dhe përgjithësisht “*etnografia e onorificencës*” janë të përdorshme me denduri, kur i drejtohen ndonjë njeriu me titull akademik, zbatohet përdorimi i titullit në formulat përshëndetëse, si:

“*Mirëdita profesor*”, “*Mirupafshim inxhinier X*”, “*Faleminderit avokat*” etj.

Për femrat duhet gjithmonë “*zonjë*” ose “*zonjushë*” dhe kjo formë respekti përdoret më dendur se çdo titull akademik, përveç rasteve kur është fjala për raporte mirëfilli profesionale, si: *doktoreshë-pacient, profesoreshë-student, avokate-klient, drejtoreshë-mësues të shkollës përkatëse* etj.

Përsërisim edhe një herë: **asnjë shkurtim në fillim të letrës**, pra:

I nderuar avokat, (dhe jo Av.), *I nderuar doktor*, (dhe jo Dr.), *i dashur inxhinier*, (dhe jo Ing.), *Zonjë bujare*, (dhe jo znj. bujare).

Mos mënoni të quani zonjë edhe vajzat e pamartuara. Zonjushë thuhet vetëm për një femër në moshë shumë të re.

Shënim: Në shumë vende evropiane, vajzat mbi 15-16 vjeçe, në kohët e reja, e kanë për fyerje të quhen zonjushë, por duan të thërriten “zonjë”. Sigurisht, kjo e lidhur me mendësi e qëndrime të reja, moderne, gjithsesi në mbrojtje e njohje të të drejtave të grave, si dhe në lidhje me fillimin e pjekurisë seksuale të femrës, që përkon pikërisht me atë moshë. Veç kësaj, mesa duket, shumëkund në Evropë, epiteti fiks “zonjë” (duke mënjanuar gati plotësisht “zonjushë” (it. *signorina*, fr. *mademoiselle*)) lidhet edhe me konceptin e “singl” (grua pa burrë, grua e pamartuar ose e ndarë nga burri etj.).

Trupi i letrës me stil alternativ:

*Mik i dashur,
pas një kohe mjaft të
gjatë, sepse nuk kam
qenë këtu për arsye
shërbimi, sapo u ktheva,
u ula që të shkruaj
lidhur me problemin
për të cilin më shkrove
ti në letrën e fundit...*

Trupi i letrës me stil klasik (tradicional):

*I dashur mik,
ka shumë kohë që nuk
kaisha njohje prej teje,
derisa nie letrën tuaj të
datës 20 maj, që sapo e
mora, mësova me
kënaqësi se qenkeni
shëndosh e mirë.*

Mbyllja ose ndarja

Përshëndetja mbyllëse duhet të jetë në përputhje me frymën e krejt letrës dhe me fillimin: përfaqime e puthje nëse marrësi është mik ose i afërm (*Të përqafoj, ... Të përqafoj me mall, ... Të fala të përzemërta, ... të puth...* etj.)

Kujdes: Nuk mund t'i thuhet "përfaqime", por as "të fala të përzemërta" një njeriu që i je drejtuar në fillim me "I nderuar Zotëri".

Atij mund t'i shprehim: "nderimet më të thella", "konsideratën më të lartë", "përshëndetje të ngrohta", "urime të singerta dhe përgëzime" etj.

Për firmën:

- **Vetëm emri** (ose zbunimi) nëse marrësi është prind, njeri i farefisit ose i afërm.

- **Emër dhe mbiemër** kur u drejtohem personave që nuk kemi lidhje familjare me ta.

- **Emër dhe mbiemër**, të shoqëruar edhe me tituj nderi a grada shkencore akademike nëse i drejtohem një personi me rëndësi. Këto të gjitha pasi të jenë shkruar me makinë (ose me kompjuter) **përsëriten poshtë me dorë**, mundësisht me stilograf ose me bojë, jo me laps.

Zarfi dhe adresa. Kur letra nisët me postë është e qartë se zarfi duhet të jetë i mbyllur. Lihet zarfi i hapur vetëm në rastet e konsideratës shumë të lartë ndaj marrësit dhe kur, ndërkaq, ia japim dikujt tjetër që ta dorëzojë. Në këtë rast, tjetrit i takon të shkëmbejë "kortezinë". Si? Duke e mbyllur zarfin në sy të personit që ia ka besuar.

Adresa duhet shkruar nga e djathta e zarfit, duke nisur nga qendra, p.sh.:

Z. Ibrahim Marina
Rruga "Budi", pall.123, shk.3, ap.5
TIRANË

Shkurtime kryesore që mund të përdoren në zarfjanë ato që dihen tashmë:

Z.	zoti	Av.	avokat
Znj.	zonja	Imz.	imzot
Dr.	doktor	Mons.	monsignore
Prof.	profesor	Ark.	arkitekt

Shënim: Në letërkëmbimin privat, ideale do të ishte që letra të shkruhet me dorë. Por asgjë nuk ka edhe po të shkruhet me makinë ose me kompjuter. Por,

duhet pasur kujdes: letrat e ngushëllimit dhe të urimit duhet të jenë të shkruara me dorë. E njëjta gjë vlen edhe për shënimet me kartëvizita.

Kartëvizita, kartolina, pusulla

Kartëvizitat ose pusulla prej kartoni dërgohen për të ftuar, falënderuar, për të urrear, për të ngushëlluar. Po edhe për të shoqëruar një dhuratë.

Në dërgimin e kartëvizitave ose pusullave, që është mirë të jenë të shkruara me dorë, duhet pasur parasysh:

- shkrimi të jetë i qartë dhe të vihet firma e plotë, **gjithmonë e shkruar me dorë**;

- eleganca e kartëvizitës dhe mënyra e të shkruarit: me hapësirë anësore të mjaftueshme, pa korrigjime;

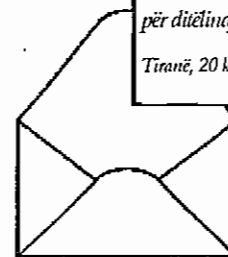
- ngjyrat tradicionale të kartëvizitës: *e bardhë, bezhë ose bojëqielli e hapur*;

- në kartëvizitat për martesë ose ngushëllime të **mos harrohet adresa**, e cila shkruhet me dorë në pjesën e prapme, me përjashtim të rasteve kur vetë kartëvizita e ka të shtypur adresën: *marrësi mund t'ju falënderojë pa qenë i detyruar të kërkojë adresën tuaj*;

- kartëvizitat ose kartolinat që u dërgohen personave me rëndësi duhet të **mbyllen në zarf**, kurse për miq e familjarë lihen hapur;

- mos harroni datën, lart në të djathtë ose në të majtë; por, nëse nuk ka vend sipër, mund të vihet edhe në fund, djathtas.

Toni Shkoza
Delinë, mikeshës së
çiltër e të dashur,
Me urimet më të mira
për ditëlindjen e saj.
Tiranë, 20 korrik 2007

Telegramet dhe sekretaria telefonike

Telegrami është një prej mjeteve më të shpejta të komunikimit të shkruar. Telegramet dërgohen për tri raste klasike: **lindje, martesë, vdekje**.

Për të mos lënë shteg për keqkuptime duhet shkruar emri dhe mbiemri, në mënyrë që marrësi t'ju identifikojë menjëherë ndërmjet miqve dhe të të afërmeve që mund të kenë emra homonimë.

Në telegrame nuk përdoret pikësimi. Këshillohet qartësi dhe shkurti. P.sh.:

ME GËZIM TË MADH
MENTORI DHE FAMILJA
UROJMË MARTESËN ARTANIT TRASHËGIM LUMTURI

ME PIKËLLIM TË THELLË
ARTANI DHE MIRELA
NGUSHËLLIME TË SINQERTA

JETË TË GJATË DJALIT
MARTINI VJOLLCA

2. Përmbledhja ose shkurtorja

Përmbledhja ose shkurtorja (fr. *résumé*, angl. *abstract*, it. *riassunto*) në gjuhë të huaj bëhet për studime (artikuj, kumtesa, libra a monografi) që dihet se kanë interes edhe për botën e jashtme, sidomos për fushën e albanologjisë dhe në pamundësi për të ndërmarrë përkthimin e plotë të tyre në gjuhë të huaja. Kështu, në revistat shkencore "Studime filologjike", "Studime historike", "Kultura popullore" që botojnë institutet përkatëse të Akademisë së Shkencave; "Gjurmime albanologjike", që nxjerr Instituti Albanologjik i Prishtinës, po ashtu në revistat më të reja, serioze, si "Universi", "Perla".

Shkurtorja ose rezumeja mund të vihet pas secilit artikull, siç është bërë zakonisht në revistat shkencore të Akademisë sonë të Shkencave, po edhe mund të grupohen të gjitha rezumatet në fund të revistës, siç po bëhet në shumë nga revistat e reja që përmendëm më lart.

Për librat me karakter studimor të veçantë, që dihet se do të shfrytëzohen edhe nga shumë studiues të huaj të interesuar, përmbledhja në gjuhë të huaj duhet të jetë më e gjerë, si p.sh. për veprën "Studime etimologjike në fushë të shqipes" të Eqrem Çabejt.

3. Kumtesa për shtyp (ose Komunikata e shtypit)

Për të kumtuar rezultatet e mbledhjes së konferencave, kongreseve ose të çfarëdo organizmi me rëndësi botore (publike) ose shtetërore, zakonisht, lëshohet një **kumtesë për shtyp** ose komunikatë. Aty, në mënyrë të qartë e sa më të përmbledhur jepet njoftimi a kumtimi rreth asaj çfarë është mbërritur në mbledhje dhe që, sigurisht, është e atillë që duhet të bëhet publike.

Po japim si shembull një kumtesë për shtyp nga fusha e studimeve shkencore albanologjike:

KUMTESË PËR SHTYP

Në mbledhjen e përbashkët të Kryesisë së Akademisë së Shkencave të Shqipërisë dhe të Kryesisë së Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës të mbajtur sot më 27 tetor 2004 në Tiranë, në vijim të këshillimeve paraprake dhe në mbështetje të Thirrjes së Konferencës "Gjuha standarde shqipe dhe bota shqiptare sot", u vendos të themelohet Këshilli Ndërkademi për Gjuhën Shqipe.

Të dyja Akademitë, duke pasur parasysh se gjuha shqipe është tipari kryesor i kombësisë shqiptare, mjeti themelor që siguron ndërlidhjen shpirtërore midis hapësirave e vendeve që flasin shqip përtej ndarjeve administrative-politike, me

krijimin e këtij Këshilli synojnë institucionalizimin mbarëkombëtar të kujdesit për shqipërinë standarde.

Shqipja standarde është varietet mbirajonal, e mirë e përbashkët që çdo folës i gjuhës shqipe duhet të synojë ta përvetësojë, mjet i domosdoshëm për jetën e qytetëruar në shoqëri demokratike. Zotërimi i saj duhet të jetë objektiv themelor i mësimdhënies dhe synim kryesor i politikës së integritetit.

Për të qenë të sigurt për zhvillimin e mëtejshëm dhe rolin e saj në jetën dhe kulturën kombëtare në këtë kohë procesesh shoqërore dinamike, politika e përgjithshme ndaj gjuhës shqipe duhet të marrë parasysh të gjitha aspektet e jetës së saj: rolin afër shoqëror e kombëtar, përshtatshmërinë optimale për çdo hapësirë shoqërore, begatimin me krijime të reja, hapjen e saj ndaj varieteteve të ndryshme, zhvillimin në kuadër të teknologjive të reja, si dhe raportet ndaj gjuhëve të tjera.

Këshilli Ndërkademi për Gjuhën Shqipe themelohet si organ që:

- merret me vërtetimet dhe vlerësimet e politikës gjuhësore që synon krijimin e rrethanave sa më të përshtatshme për përdorimin dhe funksionimin e lirshëm të shqipes si gjuhë standarde në të gjitha hapësirat e komunikimit, për ndërtimin e strategjive dhe analizën e perspektivave të këtij përdorimi.

- vepron për harmonizimin dhe nxitjen e përpjekjeve për zhvillimin dhe përsosjen e mëtejshme të këtij mjeti të domosdoshëm të komunikimit në harmoni dhe në hap me zhvillimet e gjithëmbarshme të kohës;

- vepron për bashkërendimin e veprimeve të politikave e përvojave nga hapësirat e ndryshme;

- ndërmer veprime drejt rrafshimit të dallimeve të krijuara si pasojë e ndarjeve politiko-administrative që sjellin vështirësi në komunikimin kombëtar;

- angazhohet për rritjen dhe zgjerimin e kompetencave komunikative në rrafshin e të gjitha varieteteve të shqipes;

- mbledh të dhëna të nevojshme për vlerësimin e gjendjes, përkufizimin e përparësive, vendosjen e veprimeve të reja dhe matjen e arritjeve të veprimeve të mëparshme;

- vepron për informimin dhe sensibilizimin e opinionit.

Këshilli merret me të gjitha çështjet që dalin në fushën e gjuhës standarde dhe të përdorimit të saj.

Akademia e Shkencave
e Shqipërisë

Akademia e Shkencave
dhe e Arteve e Kosovës

Tiranë, më 27. 10. 2004

4. Relacioni

Relacioni, ndryshe nga kumtesa për shtyp, zakonisht ka karakter më të mbyllur: në të jepet zakonisht një kumtesë e shkurtër ose relativisht e gjerë rreth një veprimtarie a detyrë të caktuar, që shkruhet nga personi (ose grupi

i punës) i caktuar, duke parashtruar në formë të qartë se çfarë është realizuar, çfarë mund të ketë mbetur për t'u shpënë më tej dhe si mund të veprohet për kryerjen e saj; mund të theksohet edhe nevoja për shtim mjetesh a ndihme financiare, materiale etj. Relacioni, në pjesën më të madhe të rasteve, nuk është tjetër veçse një letër e gjatë shpjeguese, që vartësit ua dërgojnë eprorëve, sikundër kanë qenë, p.sh., relacionet e priftërinjve katolikë dërguar Papës ose organeve drejtuese të Propaganda Fides në Romë, lidhur me gjendjen e besimit dhe të ushtrimit të fesë së krishterë në famullitë e ndryshme të Shqipërisë së Veriut etj.

P.sh.: Letra e P. Budit dërguar kardinal Gocadinit; relacionet e F. Bardhit, Gj. Bardhit etj., drejtuar organeve eprorë të Propaganda Fides për gjendjen e meshtarisë e të besimit në dioqezën e Sapës etj.

"Kjo famulli ka ka dy famullitarë, njeri i thonë emënit D. Nikollë Leka, shqiptar i Shën Palit ndër malet e Dukagjinit, njeri i paqëndrueshëm dhe i dalun rrugë, sikurse disa herë asht shkruar (për të), i cili, pa asnjë ndërgjegje, ka vumë dorë n'atë famulli me ndihmën e e Muhamedanëve, dhe e mban kundra mendimit t'Ipeshkvit dhe kanumeve shenjtë..."⁷⁵

5. Procesverbali

Procesverbali ose **protokolli** i mbledhjeve (angl. *meeting report*) është një nga format më të përdorshme të shkrimtarisë zyrtare dhe profesionale. Ai mbahet për të formalizuar e fiksuar me shkrim sa shprehin në mbledhje të radhës ose në seanca të jashtëzakonshme: anëtarët e qeverisë, ortakët e një shoqërie, anëtarët e redaksisë së revistave shkencore serioze, drejtuesit dhe anëtarët e "bordeve" drejtuese ose këshillimore të institucioneve publike ose private, si p.sh. KKRT-së, të KRT-së, të Shoqatës së Botuesve, të Këshillit Ndërkademi të Gjuhës Shqipe etj.

Hartimi i procesverbaleve dhe domosdoshmëria për të ndjekur modele të caktuara varet mjaft edhe nga karakteri i mbledhjes përkatëse, sidomos nga të qenët e saj si takim zyrtar dhe institucional, duke dalluar "seancat" nga "mbledhjet".

Termi "seancë" përdoret për të shënuar mbledhjet me karakter zyrtar dhe që përfaqësohen në rendin normal të organizmave shtetërore ose partiake të

⁷⁵ Shih: Relacion italisht i Frang Bardhit Kongregacionit të Propagandës 1641, botuar e shqipëruar nga I. Zamputi në "Bul. për Shkencat Shoqërore", nr. 2, 1956, f. 183.

organizuar formalisht. Të tilla janë, p.sh.: seancat plenare të Kuvendit të Shqipërisë, seancat plenare të kongreseve ose konferencave me karakter kombëtar ose ndërkombëtar, si p.sh. kongrese të partive politike, kongrese të gjuhësisë (siç kanë qenë, ndër të tjera, Kongresi i Manastirit (1908), Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe (1972) etj.

Seancë quhet zakonisht mbledhja që është thirrur me shkrim, sipas modaliteteve të caktuara dhe që, në ftesën ose njoftimin me shkrim, duhet të përmbahet edhe "rendi i ditës" ose problemet a çështjet që do të shtrohen për referim e diskutim.

Secila seancë ka një sekretar, që ngarkohet të mbajë procesverbalin. Procesverbali duhet të mbahet duke iu përmbajtur një ecurie të përpiktë dhe duhet të miratohet zyrtarisht nga të gjithë pjesëmarrësit, ose në fund të seancës ose në seancën pasuese, duke u nënshkruar (firmosur) nga Kryetari dhe Sekretari.

Termi "mbledhje" përdoret për të shënuar mbledhjet, takimet a tubimet më pak zyrtare, ndonëse shpesh ato nuk janë më pak të rëndësishme: grupe pune ose grupe studimore, komisione ekspertësh të një fushe të caktuar, takime të përfaqësuesve të një firme me klientët e saj etj.

Në këto mbledhje mbahen shënime dhe, në fund, bëhet përmbledhja: një parashtrësë për të fiksuar se çfarë është thënë dhe cilat kanë qenë vendimet ose përfundimet, në mënyrë që, si ata që morën pjesë, si ndonjë që mund të ketë munguar, kurdo që të ketë nevojë, për çfarëdo dyshimi a paqartësie që mund të lindë rreth atij problemi, të mund të rifreskojnë përmbajtjen duke lexuar procesverbalin ose përmbledhjen e shkruar në fund të mbledhjes.

Elementet përbërëse të domosdoshme për çdo procesverbal janë:

- Numri dhe data, që mund të vihen në fillim, por edhe në fund.
- Tema ose objekti i mbledhjes (rendi i ditës, kur mbledhja është e rëndësishme) dhe data e mbledhjes (në qoftë se mbledhja është e gjatë, p.sh. mbledhje pune disaditore).
- Përmendja e plotë e organizmit që mbledhet (*Këshilli i Ministrave, Këshilli i Rregullimit të Territorit të Republikës (KKRT), Akademia e Shkencave, Këshilli Shkencor i Institutit...; Senati i Universitetit të..., Këshilli i Fakultetit të..., Departamenti i Gjuhës Shqipe* etj.).
- Data, vendi dhe ora e fillimit të seancës a mbledhjes.
- Rendi i ditës, i cili kur është i gjatë mund të shkruhet i gjithi pikë për pikë, në fillim, ose të shkruhet sipas pikave, duke u nxjerrë ato si nëntituj edhe të përmbledhjes përfundimtare.
- Emrat dhe cilësimet përkatëse të pjesëmarrësve të pranishëm në mbledhje.

- Emrat dhe cilësimet përkatëse të atyre që kanë qenë të njoftuar, por që nuk janë të pranishëm në mbledhje (duke saktësuar nëse mungesa është me arsye ose pa arsye).
- Emri i kryetarit (përkat. presidentit, drejtorit, shefit) dhe i sekretarit. Sekretari mund të jetë i caktuar për gjithnjë ose të emërohet herë pas here: në këtë rast, caktimi i tij duhet të shënohet me shkrim në procesverbal.
- Shkurtorja ose përmbledhja e asaj që thotë secili pjesëmarrës, duke spikatur sidomos pikat "për" ose "kundër". Mund të thuhet me emra se cilët u shprehën "për" dhe cilët "kundër", po edhe mund të jepen formulimet më të përgjithshme, si p.sh.: "*Shumica e të pranishmëve (7 shtatë) nga 13 (trembëdhjetë) të pranishëm shprehën rezerva*".
- Shënime sa më të përpikta për vendimet që merren, sidomos kur ato janë me rëndësi të madhe dhe me vlerë zyrtare, duke theksuar se vendimi ishte i njëzëshëm ose nëse ka pasur edhe kundërshtime a abstenime.
- Parashikimi ose caktimi i datës për mbledhjen e ardhshme të radhës.
- Njoftime të mundshme rreth miratimit të procesverbalit, nëse është parashkruar të bëhet në atë seancë ose në seancën pasuese.
- Ora e mbylljes së seancës ose mbledhjes.
- Shënime për ndonjë qarkore a dokument të bashkangjitur.
- Firma e kryetarit dhe e sekretarit.

Në qoftë se procesverbali miratohet në një seancë tjetër të mëpastajme, miratimi duhet shënuar se është bërë në një kohë tjetër.

Procesverbalet e mbledhjeve të zakonshme, sidomos të atyre me karakter "rutinë" mund të jenë disi më të lirshme.

Megjithatë, në secilën mbledhje duhet mbajtur procesverbal dhe, në mëdyshjen: më mirë të shkruhet diçka më shumë apo diçka më pak, duhet zbatuar e para.

Për çdo rast duhet shënuar:

- data e mbledhjes;
- emrat e pjesëmarrësve;
- një sintezë e diskutimeve më të rëndësishme (ose e të gjithë atyre që referojnë, sipas rastit dhe rëndësisë);
- përshkrim sa më i saktë i vendimeve ose asaj që është nxjerrë si përfundim nga mbledhja (kjo duhet shkruar me kujdes dhe pa lënë shteg për ambiguitet dhe paplotëri).

6. Libreci (ose broshura)⁷⁶ dhe fletëpalosja (ose deplianti)

Në radhën e tipologjive më të përdorshme në komunikimin e ndërmarrjeve, po edhe më gjerë në fushën e shërbimeve dhe marrëdhënieve të sotme publike të partive politike, të enteve dhe institucioneve, ndërmarrjeve dhe firmave të ndryshme, të organizmave jofitimprurëse, të OJQ-ve etj., përdoren botime të tilla në formë fletësh, dyfletëshash ose librecësh që quhen me terma të huazuar prej gjuhëve të huaja: **broshurë** (<brochure), **depliant**, por që fare mirë mund të thuheshin edhe me fjalët shqipe: **librec**, që mund të shkojë mjaft mirë në vend të broshurës dhe **fletushkë**, që ka ekzistuar dhe që, me pak vullnet të mirë, mund të gjejë përdorim; **fletëpalosje**, si kalk nga it. *pieghevole*.

Libreci (ose **broshura**) dhe **fletëpalosja** (ose **deplianti**) kanë të njëjtin funksion: të bëjnë të njohur ose të përhapin dije rreth një ndërmarrjeje a institucioni, programin e një konference ose të një shfaqjeje, njoftime rreth prodhimeve të reja ose rreth ndonjë shërbimi të ri; ndonjë lajmërim, paralajmërim ose fushatë sensibilizuese për nisma a veprimtari me rëndësi në fushën e higjienës etj.

Flitet për broshurë kur është fjala për një librec me një sasi të mirë faqesh, me të dhëna të mjaftueshme e të shoqëruara me ilustrime fotografike etj., ndërsa deplianti (shqip: **fletushkë** ose **fletëpalosje**, sipas it. *pieghevole*) është një fletë e shkruar që paloset në dy, tre ose katër pala, zakonisht të formatit A4, por edhe në një gjysmë formati A4.

Mënyra e hartimit të broshurave ose fletëpalosjeve u përket më shumë specialistëve të teknikave publicitare që merren me shkrimin në kuptimin e ngushtë si edhe në pikëpamje profesionale. Aq më tepër që në këtë lloj shkrimtarie kanë rol të madh edhe ilustrimet, montimet.

Fletëpalosja mund të ketë **qëllime thjesht informative** (përshkrim i ndonjë shërbimi publik, mënyra e regjistrimit në ndonjë kurs profesional a konkurs, udhëzime (instruksione) për përdorimin e mjeteve teknike (televizor, frigorifer, makinë larëse etj.) ose **qëllime propagandistike** (publicitet i një prodhimi, përrurim (promovim) i ndonjë lëvizjeje ose shoqate kulturore; popullarizim i ndonjë ideje politike ose me interes shoqëror etj.).

Por, rasti më i shpeshtë është ai ku dy qëllimet përputhen dhe përkrijnë më dy funksionet themelore të ligjërimit (me funksionin *referencial* dhe me

funksionin *konativ*), të cilët bashkekzistojnë, qoftë edhe duke mbizotëruar herë njëri, herë tjetri.

Mund të thuhet se, për sa u takon funksioneve informative, synimi ose objektivi i teksteve të tilla është të jenë **sa më të qartë, të lehtë për t'u lexuar dhe kuptuar**, ndërsa objektivi i teksteve me qëllime propagandistike është të jenë **sa më bindëse**, qoftë edhe me kushtin që të rrezikojnë ndopak nga ambiguiteti. Në rastin e parë emërtimi (denotacioni) zotëron mbi konotacionin, kurse në rastin e dytë është e kundërta, prandaj aty gjejnë shkrim edhe figurat retorike.

Faqja e parë e fletëpalosjes duhet të jetë shumë e qartë, tërheqëse dhe e mbajtshme mend me lehtësi edhe nga ana pamore. Mund të përmbajë fotografi, skica etj. por **sa më pak fjalë dhe të vëna mirë në dukje nga ana grafike**. Këto pak fjalë mund edhe të përputhen me **titullin** e fletushkës (aty ku mbizotëron funksioni informativ) ose të përfaqësohet nga një thënie "slogan" ose nga ajo që në gjuhën gazetare quhet "**headline**".

Titulli ose "**headline**" ka rol të rëndësishëm në planin komunikativ dhe është aq më i efektshëm sa më origjinal dhe intrigues të jetë ai, qoftë edhe nëpërmjet teknikave e figurave retorike: metafora, hiperbola, mënyra të thëni me karakter proverbial ose që, sipas kontekstit, e modifikojnë ndonjë fjalë me rëndësi, rima dhe aliteracioni, loja e fjalëve.

Pas titullit vjen trupi i tekstit që në broshurë zë faqet e brendshme dhe të pasmen. Në faqet e brendshme përmbajtja me fjalë jepet më gjerë. Nuk këshillohet të shkruhet me shkronja të vogla e me shkrim të dendur. Mirë është që teksti të ketë "frymëmarrje", të ketë hapësira të mjaftueshme që të dallojnë pjesën e shkruar nga anësoret dhe ndarjet ndërmjet paragrafëve.

Fletushka ose libreci duhet të synojë t'u japë përgjigje sa më të qartë pyetjeve: "**Kush? Çfarë? Si? Ku?**"

Faqja e prapme e fletushkës zakonisht rimerr dhe rithekson përmbajtjen e faqeve të brendshme, duke bërë të kapshme të dhënat ose treguesit praktikë (*adresën, numrat e telefonit e të faksit, orarin, adresën e postës elektronike, faqen e internetit (Website) etj.*).

7. Njoftimet (qarkoret) e ndërmarrjeve

Njoftimet ose qarkoret (angl. *newsletter*) janë jo vetëm të botës së ndërmarrjeve prodhuese, por edhe lajme, buletine periodike që u shpërndahen - gati gjithmonë falas - pjesëtarëve të një shoqate, anëtarëve të një sindikate ose punonjësve të enteve të ndryshme. Ato përmbajnë në

⁷⁶ Ndoshta mund të quhet edhe **librush**, sepse librec duket si fjalë e vjetruar, ndonëse ajo shkon pikërisht në përputhje me tipin e caktuar, njësoj si *burrë>burrec*. Gjithashtu, *librec* ka edhe përparësinë se është përdorur jo pak në praktikën shkrimore të dikurshme.

përgjithësi lajme a njoftime me interes të posaçëm për anëtarët e një grupi ose enti: kronika të manifestimeve, të dhëna dhe programe të takimeve të afërme, përkujtime përvjetorësh të rëndësishëm, informacione rreth të rejave publike ose legjislatve me interes të përgjithshëm. Në kohët e fundit, përherë e më tepër, njoftimet e ndërmarrjeve po përhapen e publikohen nëpërmjet faqeve të internetit dhe me postë elektronike, por publikimi i njoftimeve të shtypura në letër vijon të jetë ende larg së perënduari.

Njoftimi i ndërmarrjeve nga ana e jashtme mund të jetë një fletë e thjeshtë A4 e bardhë ose me ngjyra, e shkruar me kompjuter në formën e mirëfilltë të "letrës qarkore", por edhe të një "gazetëze" të vërtetë, të shtypur, të pajisur me figura e fotografi, ndonëse në përgjithësi me përmasa të kufizuara (së paku ato të një flete A4 ose A3 dyshe).

Praktika e shpërndarjes së njoftimeve a qarkoreve brenda ndërmarrjes, po edhe në radhët e personave ose enteve me të cilët ekzistojnë kontakte pune, po vjen duke u përhapur gjithmonë e më shumë në botën e ndërmarrjeve a kompanive prodhuese. Pra, në këtë rast flitet për "newsletter" ndërmarrjeje. Sot këto qarkore mund të kenë formën e një gazetëze, por edhe thjesht të një letre që shkruhet me kompjuter, që shtypet në çfarëdo kushtesh, pa qenë e nevojshme as për shtypshkronja as për tipografi të ndërlikuara.

Nga çfarë përbëhet një qarkore ndërmarrjeje? Natyrisht përmbajtja mund të jetë e ndryshme sipas tipit të ndërmarrjes. Por është e sigurtë se nuk mund të mungojnë në të njoftimet për veprimtaritë e zhvilluara ose që do të zhvillohen, lajmet për prodhime të reja, si dhe informacione e kronika rreth veprimtarive të kompanisë a ndërmarrjes në fjalë.

Të shkruarit e njoftimeve a qarkoreve të ndërmarrjeve mund t'u besohet specialistëve të brendshëm që merren me komunikimin, ose ndonjë profesionisti të agjencive të jashtme.

Stili dhe fjalët e terminologjia e qarkoreve duhet të jenë sa më të thjeshta dhe pa ndërlikime. Tani mund të jetë i gërshetuar me ndonjë thënie alegorike dhe me aluzione të përmbajtura që t'i kënaqin specialistët, që do t'i lexojnë dhe që do t'i deshifrojnë. Duhet mënjanuar shkronjat shumë të vogla dhe frazat shumë të gjata. Për sa i takon leksikut duhet të zotërojnë terminologjia e duhur, sa më e përpiktë, por jo e mbingarkuar me hollësira. Pra, do të jetë në përdorim ligjërimit tipik i biznesit dhe i drejtimit të ndërmarrjeve.

8. "Curriculum vitae" (shkurt: CV-ja)

Ky lloj shkrimi profesional ka marrë përhapje të gjerë në këta dhjetëvjeçarët e fundit dhe po përdoret në vend të termit "jetëshkrim" ose "biografi" që përdorej në regjimin e mëparshëm deri në vitet '90. Ndoshta, më e saktë dhe më e përshtatshme, do të ishte të quhej "skedë bio-bibliografike". Në Itali, në mjediset universitare përdoret dendur "*Curriculum vitae et studiorum*", që parakupton jo vetëm vijat e formimit, arsimor e profesional, ngarkesat akademike ose zyrtare, po edhe bibliografinë e artikujve, studimeve ose librave monografikë, teksteve etj. të botuara nga personi, si autor i vetëm ose në bashkautorësi me studiues të tjerë.

Çfarë duhet të përmbajë një CV e mirë?

Mund të ndiqet paraqitja e tipit përshkruar e shpjegues, ose parashtrësë e tipit më skematik. Më e pëlqyeshme është CV-ja e tipit të dytë, sepse është më e lehtë për t'u lexuar.

Mënyra dhe koha e foljeve të CV-së

Mund të përdoren si veta e parë njëjës e kohës së kryer (*kam kryer* studimet e larta në...), ashtu edhe veta e tretë njëjës (*ka kryer* studimet e larta në...).

E rëndësishme është që, pasi të fillohet në njërin vetë, duhet shpënë deri në fund po me atë, pa përzjerje.

Rendi i parashtrimit të të dhënave në CV

Rendi më i natyrshëm është rendi **kronologjik**, që do të thotë të nisë CV-ja me gjërat më të hershme dhe të vijë deri tek ato më aktualet.

Rendi **kronologjik i përmbysur** (invers), që do të thotë të fillojë nga e sotmja dhe të shkohet deri te fillimet e punës, pra nga e tashmja në të shkuarën. Kjo mënyrë paraqitjeje ka filluar të pëlqehet më shumë, për arsye se, për çfarëdo vlerësimi lidhur me punësimin, gradimin etj. janë më të rëndësishme mbërritjet e viteve të fundit, kur personi është gjithsesi më i kompletuar, sesa vitet e fillimit, sidomos kur është fjala për njerëz me mosha të mëdha. Përpjekja për të vënë në dukje kryesisht përvojën dhe mbërritjet e viteve të fundit është e drejtë. Megjithatë, nuk mund të mos themi se *rendi kronologjik i përmbysur nuk është aspak i përshtatshëm për t'u lexuar*, të jep një ide të së mbrapshtës.

Vlerësim i aftësive vetjake, por me masë

Ai që e tepron me vetëvlerësimet bëhet qesharak.

Po ashtu nuk duhet hyrë në imtësi e hollësira të tepërta, gjithsesi të panevojshme.

Skema e CV-së

Titulli: CURRICULUM VITAE E _____ (emri e mbiemri)

- Data dhe vendi i lindjes.
- Adresa, numri i telefonit fiks, faksit, telefonit celular, adresa e e-mail-it.
- Gjendja civile dhe familjare.
- Studimet (mjafton të fillohet nga diploma e shkollës së mesme).
- Specializimi ose kurse të ndryshme pasuniversitare etj.
- Aftësitë informatike dhe kompjuteristike.
- Udhëtime studimore jashtë shtetit.
- Përvojë pune dhe stazhe.
- Gjuhë të huaja, duke specifikuar nivelin e zotërimit të tyre (mjaftueshëm, mirë, shumë mirë).
- Hobi, sport dhe të tjera (me masë).
- Autorizimin e përdorimit edhe informatik të të dhënave personale. (Në vendet e zhvilluara, si p.sh. në Itali, përdoret një formulë e tillë: "Në mbështetje të ligjit nr... (*Mbi mbrojtjen e të dhënave personale*), autorizoj shprehimisht përdorimin e trajtimit informatik të të dhënave të mia personale për çdo ekzigjencë vlerësimi, arkivimi dhe komunikimi").

9. Studimi akademik (tezë doktorati, artikull, libër monografik)

Shkrimi shkencor ose, siç ka filluar të quhet shpesh, "**akademik**" përmbledh të gjitha ato lloje të shkrimitarise që i kemi përmendur në sythin kushtuar ligjërimit a stilit shkencor. Pra, ato mund të jenë artikuj ose punime të studentëve (*temë vjetore* ose *detyrë kursi*, studime të punonjësve shkencorë ose të pedagogëve të rinj (*mikrotezë* për gradën "master", *tezë doktorati*), monografi ose libra të shkruar nga autorë të veçantë ose grup autorësh të një institucioni.

Le të shtojmë këtu edhe disa elemente të lidhura mirëfilli me llojet e këtyre shkrimeve, dallimin në përmasat dhe shtjellimin e tyre, si dhe disa veçori të paraqitjes teknike të çdo studimi shkencor.

9.1. Kopertina dhe ballina (frontespici)

Kapaku (ose *kopertina*) e librit dhe ballina (ose *frontespici*), siç dihet, janë dy gjëra të ndryshme, ndonëse janë pjesa e parë me të cilën çelet çdo libër.

Kapaku është zakonisht prej kartoni të trashë ose prej ndonjë materiali tjetër të qëndrueshëm, sa më të atillë që ta mbrojë librin nga dëmtimi dhe ndotja,

madje ai mund të jetë edhe i mveshur me ndonjë mbikapak letre të shndritshme. (Shihni, p.sh.: "Meshar" i Gjon Buzukut (1555), Tiranë, 1968; FJALORI I SHQIPES SË SOTME, Botimet Toena; FJALORI I GJUHËS SHQIPE, 2006).

Ballina (ose *frontespici*) është faqja e brendshme në të cilën duhet të përmbahen jo vetëm titulli i librit, i njëjtë me atë të kapakut, por edhe të dhëna të tjera që, jo gjithmonë, mund të jepen në kapak.

Ballina duhet të ketë: emrin e autorit, titullin e librit, shtëpinë botuese dhe shtypshkronjën ku shtypet libri, si dhe të dhëna të tjera të nevojshme, si numri i ISBN-së, e drejta e botimit (*Copyright*), hera (e parë, e dytë etj.) dhe vendi e viti i botimit etj.

Studimet shkencore, në pjesën më të madhe të tyre, janë fryt i punës, hulumtimeve dhe trajtimeve të drejtuara e të mbikëqyrura nga profesionistë të universiteteve ose të institucioneve shkencore të veçanta (që veprojnë o në kuadër të universiteteve o në kuadër të Akademisë së Shkencave dhe të Ministrisë së Arsimit e të Shkencës). Sidoqoftë, gjithmonë është fjala për punë individuale ose të grupeve studimore, që drejtohen nga një prej këso institucioneve dhe kjo parakupton që studimi, qoftë temë diplome, qoftë mikrotezë për gradën "Master", apo tezë për gradën "Doktor", ashtu si edhe monografitë studimore, fjalorët, gramatikat, atlasat dhe botime të tjera që kryhen nën udhëheqjen ose në kuadrin e një institucioni shkencor, duhet të kenë në ballinë dhe në faqen e parë të brendshme: **emrin e plotë të institucionit**, pastaj **titullin e studimit**, duke shënuar e përcaktuar se çfarë përfaqëson ai: *temë diplome, mikrotezë, tezë doktorati, monografi* etj.; emrin e autorit dhe të **udhëheqësit shkencor**; **vendin** ku bëhet mbrojtja ose botimi i temës dhe, gjithmonë, pas presjes, **vitin** e mbrojtjes.

Në temat e diplomës, mikrotezat dhe tezat e doktoratës kapaku me ballinë kanë të njëjtën përmbajtje. Kapaku mund të ketë edhe ndonjë zbukurim grafik, me ngjyra, por pa teprime, sepse një ornamentikë e tepërt mund të krijojë kontrast me përmbajtjen, sidomos nëse do të jetë rasti për studim jo fort të mbërritur e me të meta.

Zakonisht departamentet përkatëse të fakulteteve ku bëhet mbrojtja e diplomave, mikrotezave dhe doktorateve lëshojnë edhe ndonjë fletë ose *facsimile* që ta kenë parasysh kandidatët kur përgatishin punimet përkatëse.

E rëndësishme është të kihet parasysh se shkrimet me karakter universitar, si dhe librat e botimet shkencore akademike, janë botime me karakter **zyrtar**, prandaj gjithçka aty duhet të jetë e atillë: zyrtare, formale dhe e vlerësueshme, sipas parimit të mirënjohur: *scripta manent* ("e shkruara mbetet").

UNIVERSITETI I TIRANËS
FAKULTETI I HISTORISË DHE I FILOLOGJISË
DEPARTAMENTI I GJUHËS SHQIPE

Vëzhgime sociolinguistike në një mjedis çam të rrethit të Durrësit

(mikrotezë për gradën "Master në gjuhësi")

E. T.⁷⁷

Udhëheqës shkencor
Prof. dr. _____

Tiranë, 2005

⁷⁷ Emri dhe mbiemri i kandidatit për "Master".

Në faqen e pasme të ballinës, si rregull, shënohet po ashtu: emri i plotë i autorit, titulli i studimit ose i librit, emrat e recensuesve, emri i redaktorit shkencor, emri i korrektorit gjuhësor a letrar, ISBN-ja, hera e botimit: Botim i parë, viti.

Psh.:

UNIVERSITETI SHTETËROR I TIRANËS
INSTITUTI I HISTORISË DHE I GJUHËSISË

"MESHARI"
I GJON
BUZUKUT
(1555)

BOTIM KRITIK

PUNUAR NGA
EQREM ÇABEJ

PJESA E PARË
HYRJA DHE TRANSLITERIMI

TIRANË, 1968

AKADEMIA E SHKENCAVE
INSTITUTI I GJUHËSISË DHE I LETËRSISË

GRAMATIKA E GJUHËS SHQIPE

BOTIM I AKADEMISË SË SHKENCAVE
TIRANË, 2002

AKADEMIA E SHKENCAVE
INSTITUTI I GJUHËSISË DHE I LETËRSISË

FJALOR I SHQIPES SË SOTME
Botim i dytë i ripunuar
(me rreth 35.000 fjalë)

BOTIMET TOENA
TIRANË, 2002

Faqja e brendshme e **ballinës**, përmban: emrat e autorëve, sipas rendit alfabetik të mbiemrave; **titullin** si në pjesën e parme të ballinës, shënime për redaktorin ose kryeredaktorin; vendin dhe vitin e botimit njësoj si në faqen e parë të ballinës. Edhe në kapak (ose në mbështjellësen a mbikapakun) shkruhen **emri i autorit dhe titulli i librit**, por ato që vlejnë për katalogimin, referimin bibliografik dhe citimin e studimit a librit duhet të shkruhen të plota në ballinë dhe në faqen e prapme të saj.

Shpesh kapaku dhe ballina e librit janë krejt të njëjtë⁷⁸, prandaj ndokush ka prirjen që t'i ngatërrojë me njëra-tjetrën këto fjalë. Prapa ballinës, si rregull, vjen **prapaballina** (it. *controfrontespizio*), që përmban datën e botimit ose të ribotimit dhe shënime të tjera të nevojshme për të drejtën e botimit, numrin e ISBN-së, të drejtat e ribotimit etj.

Psh.: në Librin **Fjalor i gjuhës shqipe**, prapaballina përmban:

FJALOR I GJUHËS SHQIPE

Hartues: akademik, prof. dr. Jani Thomai,
prof. dr. Miço Samara, prof. as. dr. Pavli Haxhillazi,
prof. as. dr. Hajri Shehu, prof. as. dr. Thanas Feka,
prof. as. dr. Valter Memisha, Artan Goga.

Redaktor shkencor: akademik, prof. dr. Jani Thomai

Copyright: Akademia e Shkencave e Shqipërisë
Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë

Rëcensues: prof. dr. Enver Hysa
prof. dr. Ali Dhrimo

Redaktor letrar: prof. as. dr. Valter Memisha

Faqosja: Yllka Avxhi, Valter Memisha

Korrektore teknike: Flora Zeqja, Luljeta Kraja

ISBN: 00943 – 817 – 5 – X

⁷⁸ Kapaku dhe ballina janë krejt të njëjtë nga sa shkruhet në to vetëm në tezat e diplomave, mikrotezat dhe tezat e doktoratit, kur paraqiten për mbrojtje. Përdorimi më i zakonshëm në këto raste është që kapaku dhe ballina të jenë krejt të njëjtë edhe nga ana grafike, me përjashtim të trashësisë e llojit të letërës, gjë që nuk mund të ndodhë në librat e botuar.

Në librin **Gramatika e gjuhës shqipe**, prapaballina përmban:

Fatmir AGALLIU, Engjëll ANGONI, Shaban DEMIRAJ, Ali DHRIMO,
Enver HYSA, Emil LAFE, Ethem LIKAJ

GRAMATIKA E GJUHËS SHQIPE

Redaktor i vëllimit:
prof. Shaban Demiraj

TIRANË, 2002

AKADEMIA E SHKENCAVE
Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë

JANI THOMAI, MIÇO SAMARA;
PAVLI HAXHILLAZI, HAJRI SHEHU,
THANAS FEKA, VALTER MEMISHA,
ARTAN GOGA

FJALOR
I GJUHËS SHQIPE

Redaktor shkencor
JANI THOMAI

Tiranë, 2006

9.2. Parathënia

Librat studimorë me grup autorësh, po edhe ata me një autor të vetëm, rregull duhet të jenë të pajisur edhe me parathënie. Parathënia mund të shkruhet nga vetë autori, nga njëri prej autorëve kur libri është me bashkautorësi ose nga ndonjë profesionist i shquar i fushës përkatëse, që pranon të shprehë vlerësimin ose mendimet e tij për librin.

Në parathënie është mirë të mos ketë zgjatje, të jepen vijat kryesore të punës që është bërë për librin ose studimin në fjalë dhe, kur janë dy a më shumë autorë, për të ditur lexuesi se cila është ndihmesa dhe sasia e faqeve të shkruara nga secili prej tyre, duhet të jepet edhe sqarimi se cilët krerë (kapituj) janë të njërit dhe cilët të tjetrit. Kur nuk ka ndonjë ndarje të tillë, atëherë lexuesi është i lirë të mendojë se puna e autorëve ka pasur përpjesëtime të njëjta.

9.3. Teksti

Për tekstin e shkruar me karakter studimor, le ta quajmë edhe akademik, vlejnjë po ato cilësime që kemi përmendur për ligjërimet a stilet e shkruara e me karakter argumentues, informativ dhe narrativ ose rrëfimtari (karakter argumentues është mbizotërues në studimin shkencor akademik, por nuk mungojnë aty edhe elementet informative dhe narrative) dhe sidomos pjesa më e madhe e veçorive që kemi përmendur për relacionin. Por, ndërkaq, le të theksojmë disa pika këshilluese më të veçanta:

- Studimi **shkencor**, më tepër sesa shkrimet e tjera për të cilat kemi folur, sidomos duke qenë edhe i shtrirë e kompleks, ka nevojë për **organizim të arsyetuar e të ideuar mirë, të nyjëtuar e të sythëzuar në pjesë, krerë (kapituj), sytha e paragrafë** që, mundësisht, të kenë edhe titujt përkatës.
- Ka rëndësi që studimi të nisë me *Parathënie* ose *Hyrje*, ku të paraqiten objekti dhe synimet e veprës, metoda e ndjekur dhe, kur është rasti, të shpjegohen vështirësitë e ndeshura dhe mënyra sesi janë kapërcyer ato. Në raste veprash me shumë rëndësi, mund të ketë edhe parathënie, edhe hyrje. Në këtë rast, *Parathënia* mund të jetë e shkurtër, sintetike, ndërsa *Hyrja* më e shtjelluar dhe e atillë që të japë sa më gjerë pikësynimet dhe mbërrijtjet që ka lakmuar autori.
- Kur *Hyrja* është e gjerë dhe e plotë, zakonisht, nuk ka pse të bëhet edhe një pjesë me *Përfundime* a *Konkluzione*. Përmbyllja e studimit me një krye të titulluar *Përfundime* ose *Konkluzione* është e këshillueshme vetëm në rastet kur duhet vërtet të përthekohen e të

përmbledhen një varg përfundimesh të pjesshme e me rëndësi që mund të jenë përndarë në krerët (kapitujt) e studimit. Nuk ka gjë më të keqe sesa një krye të titulluar "Konkluzione", në të cilin nuk bëhet asgjë tjetër përveç përsëritjes së gjërave që janë thënë (dhe ashtu si janë thënë) në krerët e studimit.

9.4. Citimet

Një tjetër element a karakteristikë e shkrimit shkencor a akademik është kundrimi dhe vlerësimi i mbërrijëve të mëparshme në fushën përkatëse, duke përfillur, konsideruar dhe, kur është e domosdoshme, duke cituar punimet, monografitë ose librat që janë botuar ose publikuar para se të kryhej studimi në fjalë. Studiuesit seriozë, zakonisht, nëse e kanë pasur në dorë ose, sidoqoftë, kanë dijeni për ndonjë studim analog të shkruar më parë, e përmendin, në mos tjetër, në ndonjë shënim në fund të faqeve ose në Bibliografi, qoftë edhe pse mund të jetë "dorëshkrim". Pra, në studimin shkencor, po edhe në raste të tjera kur duhet ndarë mirë prurja vetjake, e reja, nga ajo që e kishin shkruar e shpjeguar më parë të tjerë autorë, nëpërmjet citimit të drejtpërdrejtë ose me anë të shënimeve në fund të faqeve, i duhet treguar lexuesit se në një fazë a rast të caktuar të studimit po parafrazohet ose po merret si mbështetje një studim i dikujt tjetër. Në këtë rast, mund të mos përmendet brenda tekstit as emri as titulli i veprës, por të jepet me shënim jashtë tekstit shënim: "Shih" ose "Khs."

Citimi mund të japë pasuri në argumentim, edhe kur është fjala thjesht për të mbajtur një kumtesë për rezultatet e një hetimi ose të një kërkimi për një fushë të caktuar. Po të bëhen me masë, pa teprime, pa shitur mend, duke e filluar kumtesën ose referatin me një refleksion domethënës të nxjerrë nga vepra e ndonjë studiuesi me famë (sociolog, filozof, burrë shteti, historian, gjuhëtar, pedagog etj.) është një mënyrë shumë e mirë për t'i dhënë vlerë asaj që shkruhet.

Natyrisht, citimi duhet të jetë i lidhur me fushën që trajtohet dhe duhet të tregohet autori dhe burimi. *Ideale do të ishte që fragmenti ose fraza që citohet, të kontrollohet në librin ose revistën ku është gjetur dhe të citohet tekstualisht, duke e vënë midis thonjzash.* Ka mundësi që citimi të bëhet edhe duke u mbështetur në kujtesë, por një gjë e tillë nuk tingëllon profesionale dhe citimi nuk mund të futet në thonjëza. Gjithashtu, duhet theksuar se është citim që nuk mbështetet në ndonjë botim, por ashtu siç e mban mend shkruesi.

Nuk ka nevojë të thuhet se të dish të tregosh dhe të citosh varet nga pasuria e leximeve dhe nga kultura e përgjithshme e secilit. Gjithmonë e më tepër një profesionist i komunikimit nuk mund të jetë vetëm "teknik": duhet

të ketë një farë kulture humanistike, d.m.th. njohuri të mjaftueshme rreth zakoneve, historisë, artit, kinemasë, teatrit, muzikës dhe letërsisë. Dhe do të jetë aq më i efektshëm, në të folurit dhe në të shkruarit e tij, sa më shumë të dijë të shkrijë kulturën teknike dhe humanitare, marketingun me letërsinë. Le të përmendim, me këtë rast, se ekziston tashmë edhe një libër i kohëve të fundit, mjaft interesant, në të cilin një menaxher që i pëlqen të lexojë ka grumbulluar copëza të zgjedhura nga shkrimtarë të kombësive të ndryshme që prekin pak a shumë nga afër probleme të organizimit të punës, të logjikës së ndërmarrjeve prodhuese, të rolit të marrëdhënieve ndërpersonale brenda një ndërmarrjeje etj. Libri titullohet "Romanzi për i manager" dhe ka si nëntitull "*La letteratura come risorsa strategica*"⁷⁹.

Antologjia e Françesko Varaninit, sipas studiuesve të shkencave të komunikimit, dëshmon se ai ka kapur me intuitë një nyjë të rëndësishme të jetës bashkëkohore, ku *specializimit shumë të lartë, i del gjithmonë e më tepër një nevojë e kontaktit midis aspekteve të të diturit e të të realizuarit*⁸⁰. Kjo cilësi e re e komunikimit specialistik shkon natyrshëm në hullinë kalviniane të kërkesës për saktësi, vëmendjes për detajet, duke u shkrirë e ngjizur sa të jetë e mundur e më shumë me dëshirën për të rrokur shumësinë dhe kompleksitetin e jetës.

Teknika e citimeve tekstuale

Në të gjitha rastet e citimeve tekstuale, d.m.th. kur përmendet **tekstualisht** një thënie e dikujt tjetër, është e domosdoshme të mbahen parasysh këto kushte:

- fjalët e cituara të dallohen qartë o **duke i vënë midis thonjzave** ose me ndonjë formë tjetër ndarjeje a vegimi nga trupi i tekstit;
- fjalët e autorit të **mbarten saktësisht** ashtu siç i ka shkruar ai, **pa asnjë ndërhyrje**, as për elemente drejtshkrimore, as në pikësim, as në nënvizimet etj.;
- kur bëhet ndonjë ndërhyrje ose shtesë fjale duhet të mbyllet në kllapa katrore [...];
- mundësisht citimi të bëhet në gjuhën origjinale; kur është studim a libër i përkthyer të citohet duke e theksuar që është përkthim dhe të citohet normalisht ai burim;
- në rastet e veprave të përkthyer është mirë që, së pari, të jepet titulli në gjuhën origjinale, pastaj titulli në përkthimin që i referohemi.

⁷⁹ Shih: F. Varanini, *Romanzi për i manager. La letteratura come risorsa strategica*, Venezia, Marsilio, 2000.

⁸⁰ Shih: N. Gianetti, *vep. cit.*, f. 152.

Për citimet tekstuale zakonisht mbahen qëndrime teknike të ndryshme në varësi të gjatësisë së citatit. Nëse citati është i shkurtër, p.sh. prej dy ose tre rreshtash, mund të vihet midis thonjzash, kurse në citatet e gjata, që kapin përmasat e një thënieje relativisht të plotë e të gjatë, mund të përdoret dallimi me anë të shkronjavë “më të vogla” (d.m.th. nëse teksti i studimit është me shkronja 11-she, citatin e nxjerrim me shkronja 10-she).

Kjo mënyrë citimi, sikundër mund të shihet edhe në librin që kemi në dorë, lejon të dallohen në mënyrë mjaft të qartë teksti i cituar nga vetë studimi, pa qenë e nevojshme për ndonjë dallim a shënim tjetër. Pra, në këtë rast, nuk ka nevojë të vihen as thonjëza në fillim dhe në fund, as për shkronja të pjerrëta (*kursive*) ose ntrashje (*bold*) që lënë shteg jo vetëm për shënime të padobishme, po edhe të mërzitshme. Natyrisht, brenda citimit, kur ai është i tillë, i gjatë, do të ketë edhe dallime grafike, duke përdorur edhe thonjëzat edhe shkronjat kursive.

9.5. Shënime

Shënime përbëjnë cilësi të domosdoshme të shkrimit shkencor, akademik. Funksioni i parë shkencor i tyre është të japin referimin bibliografik lidhur me tekstet e konsultuara ose për citatet nga ai që shkruan, si për ato që parafrazohen, ashtu edhe për ato që jepen tekstualisht. Një funksion tjetër i rëndësishëm i citimeve lidhet me domosdoshmërinë e shënimeve ose saktësimeve të dobishme për sa shkruhet, por të atilla që, po të përfshiheshin në tekst, do ta rëndonin atë në planin logjik ose sintaksor.

Shënime mund të vihen **në fund të faqes** ose **në fund të secilit krye** (kapitull), po edhe **në fund të krejt monografisë** a studimit.

Si studiues dhe si punonjës shkencor me përvojë të gjatë, pasi kam shkruar vetë shumë monografi e libra studimorë, si dhe tekste mësimore për shkollën e lartë e pjesë tekstesh për shkollat e mesme, mund të theksoj me këmbëngulje se **shënime në fund të faqes janë më të pëlqyeshme sesa të tjerat**. Këtë e kanë theksuar edhe mjaft studiues dhe mendimtarë që janë marrë me shkrimin akademik, gjë që na trimëron në pohimin e këshillimin tonë aq këmbëngulës. Të shkosh në fund të kreut ose, aq më keq, në fund të librit, për të parë çfarë thotë shënimi është një gjë shumë e papërshtatshme. Dikur, dhënia e shënimeve në fund të kreut a të librit përlligjej me lehtësinë që daktilografimi në dorëshkrim, po edhe në botimin e librave, ishte më e lehtë duke i shtuar në fund, kurse sot, kur nëpërmjet të shkruarit me kompjuter, shënime në fund të faqes bëhen në mënyrë automatike, duke u kryer edhe

rifaqosja e rinumërimi i shënimeve sa herë të shtohet a të hiqet ndonjë prej tyre, do të ishte krejt absurde të mendohet për sisteme të tjera.⁸¹

Në shënime në fund të faqeve, edhe kur citohen krijime poetike ose folklorike të shkruara në vargje, nuk duhet përdorur dalja në kryeradhë sipas rreshtave të vjershës, por duke vënë vijën e pjerrët aty ku mbaron vargu. Psh.:

Gjergj Fishta e fillon Kangën XII të “Lahutës” me fjalët: “*Përëndoi dielli, n’qiell duel hana / N’Velegë po pingron Zana: / Ehu! Ju malet e Shqipnisë / N’cilat strukë shqipja e lirisë / ...*”.

9.6. Referimet bibliografike

Sikundër e kemi thënë, por edhe siç kemi tashmë një traditë në shkrimet shkencore, shënime dhe referimet bibliografike duhet të jenë sa më të përpikta e sa më të plota. Ka edhe dallime në kërkesat për referimet bibliografike kur citojmë libra dhe kur citojmë artikuj a studime të botuara nëpër revista a përmbledhje studimesh, akte kongresesh etj. Për tipologjinë e elementeve të përdorshme në citimet dhe referimet bibliografike, ka edhe një “zakon” të pranuar e të zbatuar në shkallë ndërkombëtare nga studiuesit, së cilës është e domosdoshme t’i përmbahemi. Megjithatë, duhet thënë se, lidhur me ndonjë imtësi teknike, si p.sh. përdorimi i thonjzave dhe i shkronjave kursive pa thonjëza për tituj librash, revistash etj. ka edhe disa diferenca që dallojnë sistemin e zbatuar në pjesën më të madhe të Evropës nga sistemi anglosakson. Mesa duket, ne sot jemi ndërmjet dy ndikimesh a modelesh: **modelit të citimit italian**, që është edhe më i afërt, po edhe më i rrënjësor ndër ne deri më sot, dhe **mënyrës anglo-amerikane**, që ka ndikime të forta sidomos në botime të kohëve të fundit. Për të pasur një teknikë e traditë të përbashkët, mundësisht sa më të njëjtë, më poshtë do të japim disa udhëzime, duke iu përmbajtur traditës sonë, që afron më fort me traditën italiane, pa përjashtuar mundësinë që, ndërkaq, ndokush të zbatojë traditën anglosaksone a anglo-amerikane. Sidoqoftë, e rëndësishme është që, brenda një studimi, të zbatohet njëra prej tyre dhe kjo të jetë e shpallur që në hyrje dhe e zbatueshme sistematikisht e pa përzierje.

9.6.1. Referimet bibliografike në shënime lidhur me librat

Lidhur me referimet e titujve të librave, sistemi italian dhe sistemi anglosakson përputhen. Dallimi i vetëm është se, në të parin, nëntitulli ndahet

⁸¹ Këtë mendim i mbahet me këmbëngulje edhe Nella Gianetto, autore e njërit prej librave më të mirë kushtuar shkrimit akademik. (Shih: *Manuale di scrittura, Dall’ortografia ai testi professionali*, 2006, f. 129).

me pikë nga titulli, kurse në të dytin me dy pika. Por, në të dyja sistemet, referimet bëhen duke iu përmbajtur pikave të mëposhtme:

- **Autori:** emri i shkurtuar me pikë mbrapa, mbiemri i plotë me shkronja të mëdha ose të vogla, me shkronjën e parë të madhe. Nëse vëllimi ka më shumë se një autor, deri në tre emra, vihen të gjithë. Nëse autorët janë më shumë, atëherë shënohet: "Grup autorësh" (në praktikën italiane përdoret edhe: **Aa. Vv.** që do të thotë "Autori vari"), por në librat me shumë autorë më shpesh shkruhet vetëm titulli i librit.
- **Titulli i veprës në shkronja të pjerrëta (kursive).** Në shqipen, zakonisht, ashtu si në sistemin italian, **shkruhet me shkronjë të madhe vetëm shkronja e parë e titullit.** P.sh. *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë, 2006; *Gramatika e gjuhës shqipe*, 1, Tiranë, 2002. Në sistemin francez shkruhen me të madhe nyja dhe shkronja e parë e fjalës së parë që ndjek nyjën; në sistemin anglez shkruhen me të madhe të gjitha fjalët e titullit, me përjashtim të nyjave, përemrave, parafjalëve dhe lidhëzave; në gjermanisht shkruhen me shkronjë të madhe të gjithë emrat, rregull që vepron edhe për të shkruarit e zakonshme e jo vetëm për titujt. Kur ndodh të ketë mospërputhje ndërmjet titullit në kapak dhe titullit në ballinë, gjithmonë, për arsye citimi duhet marrë parasysh titulli i shkruar në ballinë.
- **Nëntitujt** nuk është e domosdoshme të citohen. Por, nëse vihen, ato duhet të jenë *patjetër në shkronja të pjerrëta (kursive)*. Ndërmjet titullit e nëntitullit në sistemin italian vihet pikë. Në sistemin anglosakson vihen dy pika. Ndër ne, më shumë është përdorur sistemi italian. Edhe ne atë e quajmë më të këshillueshëm, aq më tepër kur nëntitulli, sidoqoftë, duhet të fillojë me shkronjë të madhe.
- Kur është fjala për **libra me më shumë se në një vëllim**, citimi bëhet duke shtuar pas titullit shkurtimin **vëll.** ose **vol.**, të ndjekur nga numri romak që i përgjigjet rendit të vëllimeve. Kohët e fundit, ndër ne, po edhe gjetkë, kanë filluar të përdoren edhe numrat arabë (1, 2, 3), ndonëse, sipas drejtshkrimit, rregullisht, numërori rreshtor duhet shkruar o me shkronja romake, o me arabe + -rë, -t(ë).
- **Vendi i botimit të librit, ashtu siç është shkruar në gjuhën që citohet, p.sh. Roma** e jo Romë, kur titulli është në italisht; *London* e jo Londër, kur është botuar në anglisht etj. Në librat e shkruar e të botuar në gjuhën shqipe, emri i vendit të botimit, shkruhet gjithmonë në trajtë të pashquar: "Tiranë, 2007", "Shkodër, 2005",

"Prishtinë, 2007", "Shkup, 2006", "Tetovë, 2007" etj. **Është krejt kundër natyrës së shqipes të shkruarit e emrit të vendit në trajtën e shquar:** "Tirana 2006", siç është bërë në një libër që mban edhe titullin "Shkrimi Akademik". Para vendit të botimit, mund të shkruhet edhe emri i shtëpisë botuese. Disa shtojnë aty edhe emrin e shtypshkronjës, që nuk është aq i nevojshëm.

- Data ose **viti i botimit**, e ndjekur eventualisht edhe nga një numër arab që tregon numrin rendor të botimit, kur është fjala për libra të botuar edhe herë të tjera më parë.
- **Numri i faqes** që i referohet citimi, me shkurtimin **f.** (= faqe). Disa vijnë të përdorin edhe shkurtimin **fq.**, që mendojmë se mund të mënjanohet, më mirë vetëm një shkronjë se dy, edhe për arsye të "ekonomisë" shkrimore.

Secili nga elementet e referimit ose shënimit bibliografik, që u renditën më lart, mund të ndahet me presje.

Po japim disa shembuj:

- * E. Çabej, *Studime gjuhësore, II. Studime etimologjike në fushë të shqipes*, Rilindja, Prishtinë, 1976, f. 23.
- * Sh. Demiraj, *Gjuha shqipe. Probleme dhe disa figura të shquara të saj*, "Globus R", Tiranë, 2003, f. 297.
- * Sh. Demiraj, *The origin of the Albanians*, Tiranë 2006.
- * K. Ashta, *Leksiku historik i shqipes II*, Botimet Toena, Tiranë, 1998, f. 99.
- * I. Ajeti, *Kërkime gjuhësore*, Prishtinë, 1978, f. 43.
- * Sh. Sejdiu, *Fitonimia shqipe e Kosovës. Lënda, ndarja, etimologjia*, Prishtinë, 1979, f. 33.
- * B. Bokshi, *Prapavendosja e nyjës në gjuhët ballkanike*, "Rilindja", Prishtinë, 1984, f. 67.
- * H. Beqja, *Gjurmë jete*, Shtëpia botuese "Eugen", Tiranë, 2004.
- * Z. Dervishi, *Flirte me plagët. Trajtesë sociologjike*, Tiranë, 2003, f. 19.
- * J. Kastrati, *Historia e albanologjisë. Vëllimi i parë (1497-1853)*, Tiranë, 2000, f. 23.
- * T. Osmani, *Udha e shkronjave shqipe. Histori e alfabetit*, Shkodër, 1999, f. 45.
- * H. Xhaferri, *Figura emblematike të shqiptarizmit. Autorë dhe vepra*, Tetovë, 2000, f. 9.
- * J. Bulo, *Magjia dhe magjistarët e fjalës*, Shtëpia botuese "Dituria", Tiranë, 1999, f. 91.

9.6.2. Referimet bibliografike në shënime lidhur me artikuj të botuar në periodikë (*sistemi italian*)

Referimet ndjekin modalitetet si vijon:

- **Autori:** emri i shkurtuar me pikë mbrapa, mbiemri i plotë me shkronja të mëdha ose të vogla, me shkronjën e parë të madhe. (Vlejnë të njëjtat norma si për autorët e librave).
- **Titulli i artikullit në shkronja të pjerrëta (kursive).** (Vlejnë të njëjtat norma si për autorët e librave).
- **Titulli i revistës ose vëllimit studimor në thonjëza,** i paraprirë nga parafjala në (parafjala në edhe mund të mos vihet).
- **Numri i serisë** (nëse ka).
- **Viti ose vëllimi i periodikut** (revistës ose përmbledhjes studimore) **me numër romak,** pa asnjë një përpara as mbrapa.
- **Viti diellor i botimit të periodikut, me numër arab.** Në qoftë se organi që përmendet është një e përditshme, atëherë duhet vënë jo vetëm viti i botimit, por edhe data e plotë, me muajin të shkruar me shkronja (duke përdorur edhe shkurtime nëse i kalon dy rrokjet (p.sh. 25 prill 1968; 20 nëntor 1972 ose 20 nënt. 1972).
- **Numri i fashikullit,** me shifër arabe, i paraprirë nga shkurtesa n. (<numër);
- **Numri i faqes** që i referohet citimi, me shkurtimin f. (= faqe). Për artikujt e botuar në të përditshme, numri i faqes nuk është i domosdoshëm, por edhe mund të jepen për arsye saktësie.

Secili nga elementet e referimit ose të shënimit bibliografik që u renditën më lart, mund të ndahet me presje. Në fund të çdo shënimi vihet pikë.

Po japim disa shembuj:

- * E. Çabej, *Për pastërtinë e gjuhës shqipe*, në "Gjuha jonë", 1, 1981, f. 36-47.
- * I. Ajeti, *Gjuha dhe mjetet e informimit për ngritjen e kulturës gjuhësore*, në "Çështje të kulturës së gjuhës", Prishtinë, 1980, f. 15.
- * A. Dodi, *Kultura e gjuhës dhe shqiptimi letrar*, në "Gjuha jonë", 1, 1981, f. 58-64.
- * F. Altimari, *Heteroglosia arbëreshe: të folmet dhe shqipja standarde*, në "St. fil", 2-3, 2002.
- * A. Vinca, *Kultura e gjuhës dhe liria poetike*, në "Gjuha shqipe", Prishtinë, 1982, n. 1.

9.6.3. Referimet bibliografike në shënime lidhur me artikuj të botuar në periodikë (*sistemi anglo-sakson*)

Në dallim nga sistemi italian, si dhe nga ai sistem që ndjekim edhe ne, anglo-saksonët e shkruajnë **titullin e artikullit në thonjëza** dhe jo me të pjerrëta (kursive), ndërsa titullin e periodikut (revistë, gazetë, përmbledhje studimesh) e shkruajnë me të pjerrëta (kursive). Gjithashtu, nuk vihet parafjala në para titullit të revistës. Pjesa tjetër e referimeve janë gati njësoj me sistemin italian. Referimet e ndjekin modalitetet si vijon:

- K. E. Weik, "Educational Organizations as Loosely Coupled Systems", *Administrative Science Quarterly*, XXI, 1976.
- R. Barthes, "Introduction à l'analyse structurale des récits", *Communications* 68 (në it. *L'analisi del racconto*, Milano, Bompiani, 1969).

9.7. Bibliografia

Në një artikull normalisht nuk është e nevojshme të jepet bibliografia në fund të tij, përveç ndonjë rasti kur kjo ka ndonjë motiv të veçantë: janë të mjaftueshme referencat a shënime bibliografike të dhëna në fund të faqeve. Kur kemi punime të gjera ose studime monografike: tema diplome, mikroteza masteri, teza doktorati, libra etj. duhet dhënë bibliografia në fund, qoftë me qëllim që të përmbledhë të gjitha tekstet e cituara, qoftë edhe për të përmendur tekste a studime të tjera që mund të jenë konsultuar, por nuk ka qenë rasti të citohen në referimet në fund të faqeve, veçse, sidoqoftë, janë përdorur dhe është e nevojshme të përmenden.

Bibliografia mund të përmbajë:

- a) libra dhe studime të botuara ose, sidoqoftë, të publikuara, duke treguar autorin, titullin, vendin dhe vitin e botimit ose të publikimit;
- b) burime të pabotuara, të ndjekura nëpër arkiva publike dhe private, qofshin ato edhe vetjake, por kurdoherë të cituara me të dhëna të plota identifikuese.

Bibliografia mund të jetë e **pandarë**, duke përmendur në **rend kronologjik** të gjithë titujt e librave ose të artikujve të shfrytëzuar në studim, por mund të jetë edhe **në rend alfabetik sipas mbiemrave të autorëve**. Kjo është, ndoshta, mënyra më tipike dhe e zakonshme e bibliografisë në fund të studimeve shkencore.

Ka edhe raste që bibliografia mund të jepet e grupuar, **me disa nënndarje**, si: literaturë e përgjithshme; literaturë e specialitetit sipas argumentit a problematikës së studiuar.

Për sa i takon alternativës: bibliografi në rend **kronologjik** apo në rend **alfabetik**, kjo varet nga vetë synimet e autorit. Në qoftë se autori dëshiron të tregojë se si ka ardhur në rrjedhë të moteve trajtimi i një problemi, deri në studimin a monografinë e pranishme të tij, atëherë mund të jetë më i përshtatshëm rendi kronologjik, sepse ashtu mund të shihet qartë se cila është fillesa dhe ku kanë shkuar studimet përkatëse në një fushë të caktuar. Përndryshe, mund të përdoret rendi alfabetik. Duhet pasur parasysh mirë që, në rast se ndiqet parimi kronologjik, atëherë për çdo titull duhet ditur se cili ka qenë botimi i parë, gjë që kërkon punë më të madhe dhe dije më të sigurt, si dhe mbështetje në të gjitha botimet e të njëjtit libër. Natyrisht, edhe në bibliografinë me rend alfabetik, kur përmenden veprat ose artikujt e secilit autor, rendi i tyre duhet të bëhet sipas kronologjisë së publikimit, përndryshe, po të thyhet ky kriter, duhet shpjeguar motivi i përzgjedhjes së bërë.

Në të dyja rastet, si në bibliografinë kronologjike, ashtu edhe në rastin më të zakonshëm në bibliografinë me rend alfabetik, librat ose artikujt duhen përmendur duke i shkruar sipas rregullave që kemi përmendur më lart kur folëm për shënimet në fund të faqes.

(Shih, ndër të tjera, edhe bibliografinë e dhënë në fund të librit tonë.)

Bibliografia e tipit "amerikan"

Nga fundi i shek. XX në Itali e gjetkë ka filluar të përhapet edhe një mënyrë tjetër që quhet "*bibliografia all'americana*" ("bibliografi e tipit amerikan"); ajo ndjek rendin alfabetik sipas mbiemrit të autorëve, por duke krijuar aty një grupim të botimeve të secilit prej tyre sipas datës, pastaj vijojnë të dhënat e tjera. Ky sistem, ndërkaq, ka edhe pasqyrimin e vet në shënimet a referimet gjatë citimit, duke dhënë në kllapa vetëm emrin e autorit dhe datën e duke iu referuar listës së plotë bibliografike që jepet në fund.

Një shembull bibliografie të bërë sipas këtij sistemi mund ta gjeni te Libri i Umberto Eco-s "*Lector in fabula*" (Milano, Bompiani, 1979, f. 132, 233, 239), prej së cilës po sjellim disa zëra sa për ilustrim:

AUSTIN, J. L.

1962 *How to do things with words*, Oxford, Clarendon (tr. it. *Quando dire e fare*, Torino, Marietti, 1975).

BARTHES, ROLAND

1966 "Introduction à l'analyse structurale des récits", *Communications* 68 (tr. it. in Aa. Vv., *L'analisi del racconto*, Milano, Bompiani, 1969).

1973 *Le plaisir du texte*, Paris, Seuil (tr. it. *Il piacere del testo*), Torino, Einaudi, 1975.

VOLLI, UGO

1973 "Referential semantics and pragmatics of natural language", *Versus* 4.

1978 "Mondi possibili, logica, semiotica", *Versus* 19/20.

Siç shihet, në këtë shembull bibliografie, metoda anglosaksone ndiqet edhe për çdo referim a shënim: titujt e librave janë në kursive, ndërsa ata të artikujve të drejtë dhe në thonjëza; titujt e revistave janë me shkronja të pjerrëta (kursive).

Bibliografia e grupuar sipas pjesëve ose krerëve të librit

Në librat me karakter kryesisht mësimor, që synojnë të jenë në radhë të parë në përdorim të studentëve dhe shkollarëve, dëndur Bibliografia në fund jepet e ndarë ose e grupuar sipas krerëve a kapitujve të tekstit. Madje, edhe aty, duke bërë nëngrupime sipas problematikës së trajtuar. Psh. në librin "Teoria e letërsisë" të René Wellek-ut e Austin Waren-it, bibliografia e gjerë prej 37 faqesh, ndahet në 19 sytha sipas 19 krerëve (kapitujve), duke dalluar në secilin⁸².

Në kreun e parë dallohen:

1. Trajtime të përgjithshme për teorinë e letërsisë;
2. Disa trajtime për historinë e studimeve letrare;
3. Trajtime të tashme të studimeve mbi letërsinë;
4. Trajtime amerikane mbi gjendjen e shkencës për letërsinë dhe kritikën;

Në kreun e dytë dallohen:

1. Disa trajtime për letërsinë si njohje;
2. Trajtime të lidhjeve ndërmjet shkencës për letërsinë dhe kritikës.

Kështu, me sythëzimet përkatëse bibliografia jepet edhe në krerët e tjerë.

⁸² Shih: René Wellek & Austin Waren, *Teoria e letërsisë*. (Përktheu: Abdurrahim Myftiu), Onufri, Tiranë, 2007.

Bibliografia e studimeve shkencore në Shqipëri

Bibliografia është me rëndësi të madhe për studimet shkencore. Për fusha të ndryshme të dijes ka pasur dhe ka botime relativisht të plota bibliografike. Nga **fusha e albanologjisë**, më së pari, vlejnë të përmenden botimet:

Për periudhën para vitit 1945 janë me rëndësi këto punime bibliografike: N. Jokl, *Albanisch-VII* në "Indogermanisches Jahrbuch", Strassburg, 1917-1918, Berlin und Leipzig, 1920, 1922, 1924, 1926-1940.

C. Tagliavini, *Albanese (e linguistica balcanica comparata)* në "Indogermanisches Jahrbuch", Berlin, 1942;

P. Daka, *Kontribut për bibliografinë e gjuhësisë shqiptare (1883-1944)* botuar në "Studime filologjike" (Tiranë) nga nr. 2, 1964 e vijimisht deri në nr. 1, 1968.

Për periudhën pas vitit 1944 janë me rëndësi vëllimet e mëposhtme:

J. Kastrati, *Bibliografi shqipe* (29. XI. 1944 - 31. XI. 1958). Tiranë, 1959.

P. Daka, *Bibliografi e studimeve dhe artikujve për gjuhën shqipe* (1945-1974), Tiranë, 1975.

Kjo bibliografi përmbledh, si në planin bashkëkohor e përshkrues të shqipes ashtu edhe historik të saj, studimet e punimet e bëra në lëmin e alfabetit e të historisë së tij, të drejtshkrimit të shqipes, të fonetikës e fonologjisë, të morfologjisë, të sintaksës, të leksikologjisë e të leksikografisë, të dialektologjisë, të terminologjisë, të etimologjisë, të historisë së gjuhës shqipe, të gjuhës letrare kombëtare shqipe, të onomastikës shqiptare etj.

E gjithë lënda e përmbledhur në këtë vëllim, pavarësisht nga tema, është rreshtuar kronologjikisht sipas vitit të botimit, duke filluar nga viti 1945. Brenda çdo viti është bërë renditja alfabetike sipas mbiemrit të autorëve ose titullit të veprës apo artikullit anonim.

Për veprat jepet: mbiemri dhe emri i autorit, titulli i veprës, vendi dhe viti i botimit, numri i faqeve; për artikujt: mbiemri dhe emri i autorit, titulli i artikullit, titulli i plotë i organit ku është botuar, vendi dhe viti i botimit, numri i vëllimit, numri i organit dhe i faqeve.

Titujt e veprave dhe të artikujve në gjuhë të huaj janë dhënë në kllapa edhe në përkthimin shqip, kurse titujt e veprave dhe të artikujve në gjuhën shqipe janë dhënë edhe në përkthimin frëngjisht.

Në fund të vëllimit jepet **aparati shkencor bibliografik** i përbërë prej tre treguesish:

- A- **Treguesi alfabetik i emrave të personave (autorë ose jo).** Emrat, përkatësisht mbiemrat e autorëve janë dhënë me shkronja kapitale dhe me numrat përkatës të shkrimeve të tyre; emrat e personave jo autorë, por për të cilët flitet, janë dhënë me shkronja të vogla, me numrat përkatës.
- B- **Treguesi tematik i lëndës** përmbledh gjithë lëndën e bibliografisë, të zbërthyer në detaje, në zëra tematikë. Përdorimi i këtij treguesi e bën shumë praktik shfrytëzimin e kësaj bibliografie.
- C- **Treguesi alfabetik bibliografik.** Në këtë tregues jepet renditja alfabetike e titujve të të gjitha organeve të shtypit periodik shkencor e joshkencor (gazeta, revista, buletine etj.) si dhe i veprave të shfrytëzuara pjesërisht ose plotësisht për hartimin e saj.

Në raste të veçanta, sidomos në përvjetorë ose përkujtimorë të figurave madhore të fushës shkencore, mund të hartohen edhe bibliografi për studimet e një autori të veçantë, siç janë p.sh.: *Bibliografia e studimeve dhe artikujve të Eqrem Çabejt* nga Jup Kastrati, *Bibliografia e studimeve dhe artikujve të Jup Kastratit* nga Diana Kastrati etj. Po ashtu, ka edhe bibliografi të organeve shkencore periodike, si p.sh.: 15 VJET TË REVISTËS SHKENCORE "Studime filologjike" (1964-1978) nga Palok Daka⁸³.

10. Treguesi ose indeksi

Treguesi i përgjithshëm i përmbajtjes ose **pasqyra** e lëndës është element që nuk mund të mungojë në një temë diplome, mikrotezë masteri ose tezë doktorati, si dhe në çdo libër shkencor serioz, porse nuk përdoret në artikuj ose studime, në kumtesa ose referate, qofshin edhe relativisht të gjata. Për artikujt ose kumtesat në konferenca e kongrese përdoret hartimi i një shkurtoreje të përmbajtjes që deri vonë quhej **rezume** (<fr. *resumée*), ndërsa në vite e fundit ka filluar të përdoret më tepër termi **abstrakt** (<angl. *abstract*).

Treguesi ose pasqyra, dy terma që mund të përdoren si njëri dhe tjetri, mund të vihen në fillim ose në fund të studimit. Më e pëlqeshme duket vënia e treguesit në fillim, sepse i jep mundësi lexuesit të dijë se çfarë përmban dhe në cilën pjesë të librit e gjen pjesën që mund t'i interesojë më shumë. Sa më i plotë dhe i shpjelluar, aq më i vlefshëm do të jetë treguesi.

⁸³ Shih: P. Daka, *15 vjet të revistës shkencore "Studime filologjike"* (1964-1978), në "St. fil.", 1979, nr. 2, f. 129-205

Ka shumë rëndësi edhe mënyra sesi hartohet pasqyra a treguesi i lëndës, d.m.th. kujdesi që të jetë sa më i lexueshëm, i ndarë në mënyrë të atillë që të spikasin pjesët më të rëndësishme: *krerët* (kapitujt), *nënkraerët* (nënkaptujt) *sythat* e *paragrafët*. Por, ndërkaq, treguesi duhet të jetë homogjen: nuk mund të jepen për disa kapituj edhe nënkaptujt e sythat, për të tjerë jo.

Kur libri ose monografia studimore është e gjerë, treguesi i përgjithshëm mund të shoqërohet edhe me tregues të tjerë, sipas fushave ose trajtimeve të bëra, p.sh. mund të jepet një **tregues i ilustrimeve** ose **i tabelave**, një tregues i anketimeve etj. Po ashtu, mund të jepet treguesi i **emrave** të autorëve që janë përmendur ose cituar, duke treguar edhe faqen përkatëse; **treguesi i çështjeve** të trajtuara dhe faqet përkatëse; **treguesi i termave** dhe i kuptimeve të tyre speciale në atë libër, nëse ka të tillë.

Kreu V

DISA PIKA TË “KODIT” SHKRIMOR TË SHQIPES

1. Theksi

1.1. Shqipja standarde nuk përdor **asnjë lloj theksi** në të shkruar. Zakonisht, shumica e fjalëve të shqipes janë me theks në rrokjen e parafundit: *anë, arrë, orë, erë, enë, urë, udhë, ballë, borë, burrë, bashkë, dardhë, djathë, faqe, fjalë, ferrë, fërgesë, gjallë, gjellë, mollë, shkollë, shkallë, shportë, i shpejtë, i përzemërt, i përveçëm* etj.

1.2. Një numër fjalësh të shqipes shqiptohen me theks në rrokjen e fundit (oksitone), por ato dallohen zakonisht për faktin se mbarojnë me **-i** dhe janë emra të gjinisë femërore, të formuar me prapashitesat: **-i**, **-ri**, **-si**: *afri, aftësi, bagëti, bashki, bërsi, breshëri, çiltëri, dëshmi, djathitësi, dhunti, fjalë, fuqi, gosti, gjini, gjithësi, gjueti, habi, hardhi, hijeshi, histori, hulli, këthi, kumri, lajthi, largësi, ligësi, liri, llogari, mangësi, mëri, miqësi, mirësi, ndasi, ndershmëri, ndyrësi, njerëzi, padrejtësi, pafundësi, pagjakësi, pamundësi, papastërti, paqartësi, parahistori, parregullsi, pasaktësi, pëmëtar, penallti, pëqi, përjetësi, përpikëri, pleqëri, porosi, prapësi, pritmëri, puhi, pusi, qenëri, qetësi, qeveri, qysqi, qytetari, raki, rini, risi, rropulli, sasi, siguri, stoli, shenjtëri, shorti, shpoti, shterpëri, shurdhësi, tepri, tollovi, tregti, trimëri, trini, ujdë, uri, urti, ushtri, vegjëli, verbëri, vëllazëri, vërri, vështirësi, vijimësi, virgjëri, vreshtari, xhade, yjësi, yzengji, zdrukthëtar, zgjuarsi, zjarrmi, zotësi.*

Në këtë grup përfshihen edhe fjalë me origjinë turke, si: *allgi, kuti, kllapi, bori, kërdi, mërzë, kusi, kuvli, neveri, mori, sëkëllidi, selvi, qiri, vaki, zerdeli, zili.*

1.3. Janë me theks **fundor** edhe disa emra të gjinisë mashkullore, si: *ari, axhami, kufi, kushëri, mulli, myshteri, qejfli, qiraxhi, sehirxhi, sharrëxhi, shalqi, turi, ulli, veri, zhapi* etj. si dhe disa emra e përemra, si: *asnjeri, kushedi, vetiu, vetvetiu*; disa ndajfolje e lidhëza, si: *tani, tashë, mezi, përbri, ndërsa.*

1.4. Janë me theks **fundor** edhe disa emra që mbarojnë me **-e**, si: *rrufë, shkërbë, varë, diarrë, folë, kubë, mezë, midë, minarë, niseshtë, teneqë, tenxherë, pëllë,* dhe në **a**: *babë, parë, vëllë, majë, xhaxhë.*

1.5. Janë me theks **fundor** edhe disa emra që mbarojnë me -ë: *mëllë, shullë*.

Shënim: Disa fjalë me origjinë turke, ndërsa në dialektin toskë dhe në shqipen standarde janë me theks **fundor** (oksitone), sikundër kanë qenë në turqisht (*kafë, penxherë, tenxherë, baba, parë, xhaxhë* etj.) në dialektin gegë dëgjohen me theks **parafundor** (paroksitone): *kafë, penxhere, tenxhere, baba, axha*. Kohët e fundit, në Tiranë e gjetkë, vihet re se po parapëlqehen format me theks parafundor, si p.sh.: *kafë në vend të kafë: Pimë një kafë, bleva kafë, pagova kafet, te Kafë Europa, te Kafja e Madhe*.

1.6. Fjalët me theks **tejparafundor** (proparoksitone) janë të pakta në shqipen. Janë të tilla: *brumbulli, të bukura, flutura, të grisura, grumbulli, katërshe, kumbulla, lagëse, të lumtura, ndenjësë, të ndenjurat, nëndetësë, njëditëzaj, petulla, përhapeshin, përkundrazi, pjergulla, të pjekura, qefulli, të rrahura, rruzulli, sumbulla, të skuqura, shpatulla, të shqepura, të shtrydhura, shtrydhësë, turtulli, ushunjëza, vetulla, vorbulla*.

2. Zanorja ë e patheksuar

Gjuha shqipe ka si parim themelor të drejtshkrimit **parimin fonetik**, sipas të cilit fjalët shkruhen ashtu si shqiptohen dhe anasjelltas. Ky parim zbatohet në pjesën më të madhe të fjalëve, si edhe në emrat e përveçëm të njerëzve e të vendeve, qofshin shqiptarë, qofshin të huaj. E vetmja zanore që shkruhet edhe në disa raste ku, në fakt, nuk shqiptohet është ë fundore, në fjalë si: *punë, pjesë, fjalë, shkollë, shkallë, rrugë, kam dalë, kam vjelë, kam sjellë, kam mbjellë*; si dhe në disa pozicione në gji të fjalës, si: *pjesëmarrës, arkëtar, këmbëshpejtë, argëtim, anëtarësi, mirësi* etj.

Mbi këtë bazë, shkruhen sipas shqiptimit që kanë në gjuhën prej nga merren edhe fjalët e huazuara nga gjuhë të tjera, si edhe emrat e vendeve të huaja dhe të njerëzve, si: *Diana, Iliada, Berlioz, Diogjen, Etiopi, Hesiodi, Violetë, Jemen, Jalta, Jerusalemi, Jordani, Azerbaixhan, Bajron, Bajkal, Hajne, Kajro, Lajpcig, Tajlandë, Versajë, Xhamajkë, Bejrut, Cejlon, Marsej, Rio de Zhaneiro, Aligieri, Gëte, Bethoven, Zhan Zhak Ruso, Shiler, Shopen, Shtajnbek, Vagner, Shekspir, Nju-Jork, Uashington, Uollstrit, Uilson, Sharl dë Gol, Çarli Çaplin*.

3. SHENJAT E PIKËSIMIT

A. Parime të përgjithshme

Pikësimi (it. *Punteggiatura*, fr. *Ponctuation*, angl. *Punctuation*, gjerm. *Interpunktion*) në përdorimin e sotëm të shqipes së shkruar, lidhet kryesisht me domosdoshmërinë e ndarjes sintaksore. Kjo do të thotë se është shumë e rrezikshme ecja sipas kriterëve “me vesh” (këtu dëgjojmë në pauzë, këtu jo...). Një mënyrë e tillë, kryesisht **sipas të të dëgjuarit** dhe jo sipas ndarjes së drejtë sintaksore të fjalive dhe gjymtyrëve të tyre, mund të na shpjerë në gabime mirëfilli sintaksore që dëmtojnë edhe të kuptuarit e thënies.

Synimi më i parë që duhet lakmuar të mbërrihet është të dimë të dallojmë me siguri rastet në të cilat një tip i caktuar pikësimi është “i domosdoshëm” pikërisht për arsye sintaksore, nga rastet në të cilat ka liri më të madhe zgjedhjeje dhe ku mund t’u jepet më shumë hapësirë ndarjeve me ritmin a synimin e thënies.

Për të dalluar situatat më të përgjithshme të pikësimit, në të cilat veprojnë faktorë sintaksorë, duhet para së gjithash të bëjmë një dallim themelor të vlerave që kanë ato. Mbi bazën e vlerës që kanë shenjat e pikësimit, sipas gjatësisë së pauzës, ato mund të ndahen në dy grupe:

a) shenja pikësimi që dallojnë një fjali nga tjetra (pika, dy pikat, pikëpresja);

b) shenja pikësimi që mund të përdoren vetëm brenda një fjalie (presja). Shenjat e grupit A mund të ndajnë fjali dhe, përderisa kryejnë atë funksion, kanë të njëjtën vlerë sintaksore (me dallime të lehta në planin e vlerës semantike). Por, ndërsa **pika** ndan medoemos fundin e një fjalie nga fillimi i një tjetre, **dy pikat** dhe **pikëpresja**, në disa raste të veçanta, mund të qëndrojnë edhe brenda një fjalie.

Cili është dallimi ndërmjet tri shenjave: pikës, presjes, pikëpresjes?

Pika (.)

Pika shënon një ndarje më të fortë dhe me përmbajtje të përgjithshme.

Pika shënon mbarimin e një fjalie ose të një periudhe që shqiptohet me intonacion dëftues. Ajo shënon ndërprerje përmbyllëse. Pas pikës fjalia fillon me shkronjë të madhe.

Për rastet e përdorimit të pikës, mesa del nga shkrimtaria e botimet e sotme, nuk ka shumë shmangie dhe janë të mjaftueshme ato që janë shkruar në librat e shkollës, në gramatikat dhe në botimin e veçantë kushtuar rregullave të pikësimit⁸⁴.

⁸⁴ Shih: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, *Rregullat e pikësimit*, Komisioni hartues: prof. Mahir Domi, prof. Menella Tëtoni (redaktor përgjigjës), bashk. shk. Nikoleta Cikuli, prof. Spiro Floqi. Ripunuar dhe plotësuar nga dr. Marjana Ymeri, dr. Ludmila Buxheli, Tiranë, 2002.

Pika e panevojshme:

Në shkrimtarinë e ditëve tona, sidomos në pjesën mirëfilli studimore dhe zyrtare burokratike, si edhe në gjuhën e shtypit të shkruar, ka edhe mjaft raste ku pika vihet pa nevojë. Kjo vjen, ndonjëherë, nga ndikimi prej gjuhëve të huaja, por më së shumti si një "flamë" e keqe dhe tregues paditurie. Në fakt, këto raste janë parashkruar si të gabueshme dhe janë përcaktuar mjaft qartë në "Rregullat" e drejtshkrimit të shqipes, pastaj edhe në doracakun e botuar më vonë enkas për pikësimin, të cilit duhet t'i referohet cilido që do të shkruajë pa gabime dhe, sidomos, për të mos rënë në aso gabimesh që dëshmojnë padije (inorancë), sikundër është, ndër të tjera, rasti më flagrant i shkurtesave me pikë (U.F.O), ndërsa duhet që shkurtesat të shkruhen pa pikë në mes tyre: AMC, OKB, KFOR etj.

Me rëndësi për të shmangur rastet e përdorimit të pikës pa nevojë e pa vend janë rregullat e mëposhtme, që po i shkëpusim nga grupi i rregullave të pikësimit:

1. Nuk vihet pikë në shkurtime të emërtimeve të njëjësive të matjeve dhe masave:

cm (centimetër), km (kilometër), a (amper), kg (kilogram), t (ton), v (volt) etj.

2. Nuk vihet pikë në shkurtime të simboleve të elementeve kimike:

Na (natrium), H (hidrojen), Cl (klor) etj.

3. Nuk vihet pikë pas shkronjave të mëdha që përdoren për të shënuar me shkurtime drejtimit e horizontit:

V (veri), J (jug), L (lindje), P (Perëndim), VP (veriperëndim), JL (juglindje) etj.

4. Nuk vihet pikë në shkurtesat e emërtimeve të njëjësive të vendeve, shteteve, partive politike, organizatave, instituteve, fondacioneve etj.:

RSH (Republika e Shqipërisë), OKB (Organizata e Kombeve të Bashkuara), OJQ (Organizatë joqeveritare), TV (Televizion), TVSH (Televizioni Shqiptar), FMN (Fondi Monetar Ndërkombëtar) etj.

Shkruhen pa pikë, edhe shkurtesat nga gjuhë të huaja, që përdoren në atë formë edhe në shqipen, si:

NATO (North Atlantic Tractate Organisation)

FAO (Food and Agriculture Organisation)

OMS (Organisation Mondial of Sanitas)

AMC (Albanian Mobile Communication)

Shënojmë, gjithashtu, se të shkruarit e shkurtesave u përmbahen në të gjithë botën normave të caktuara të ISO (International Standardisation

Organisation), e cila përcakton se akronimet (shkurtesat) shkruhen me shkronja të mëdha, pa hapësira dhe pa pikë as në mes as në fund⁸⁵.

Vini re: Edhe shkurtesa U.F.O e Universitetit që mban atë emër, ndërsa është shkruar gabim, me dy pika të panevojshme (?!), duhej shkruar si të gjitha të tjerat: UFO dhe, me fjalë të plota emërtimi në latinisht: *Universitas Fabrefacta Optime*.

Pikëpresja (:)

Pikëpresja shënon një ndarje lehtësisht më pak të fortë dhe me përmbajtje njësoj të përgjithshme.

"Pikëpresja përdoret për arsye sintaksore dhe për arsye stilistike. Ajo ndan në mënyrë më të prerë se presja, po më pak të theksuar se pika, fjali e togje fjalësh, gjymtyrë të njëjta ose togje gjymtyrësh brenda një fjalie, të cilat qëndrojnë deri diku të pavarura."

Psh.: "Duhet hequr dorë nga marrja e tepërt me të kaluarën dhe duhet orientuar vëmendja kah e ardhmja; duhet të krijohet bindja se asgjë e re nuk mund të arrihet pa mund e sakrificë dhe se liria nuk falet as dhurohet, por vetëm fitohet dhe se bota i përkras të fortit dhe të organizuarit." ("Kombi", f. 19)

"Pikëpresja përdoret për të ndarë fjali të gjata ose gjymtyrë të zgjeruara, sidomos kur brenda tyre është përdorur presja. Përdorimi i saj është i detyrueshëm atëherë kur vënia e presjes mund të japë shkas për keqkuptime."

Psh.: "Duhet të mendohet edhe për kthimin e shqiptarëve të shpërngulur në atdhe; për investimin e kapitalit të biznesmenëve shqiptarë në viset shqiptare; për shkollimin e fëmijëve të mërgimtarëve tanë në universitetet shqiptare, veçanërisht në Tiranë." ("Kombi", f. 27)

Pikëpresja përdoret dendur në akte zyrtare e në letërsinë shkencore, në shtjellime numëruese, ku rreshtohen një pas një (të shoqëruara ose jo me numra, kryeradhë ose vijueshëm), fakte të shprehura me fjali ose periudha brenda të cilave mund të jetë përdorur presja.

⁸⁵ Shih: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, *Rregullat e pikësimit*, Komisioni hartues: prof. Mahir Dori, prof. Menella Totoni (redaktor përgjigjës), bashk. shk. Nikoleta Cikuli, prof. Spiro Floqi. Ripunuar dhe plotësuar nga dr. Marjana Ymeri, dr. Ludmila Buxheli, Tiranë, 2002, f. 22, paragr. 15.

Psh.:

Gjyqtari shkarkohet nga funksioni:

- a) nëse e kërkon vetë;
- b) nëse humbet për një kohë të gjatë zotësinë për të ushtruar profesionin e tij;
- c) nëse dënohet për një vepër penale që e bën të padenjë për të ushtruar funksionin e gjyqtarit;
- d) nëse këtë e vendos Këshilli Gjyqësor i Republikës.

Ndërkaq, është për t'u theksuar se pikëpresja është shenjë që po përdoret gjithmonë e më rrallë në shkrimtarinë bashkëkohore, ndërsa dy pikat po përdoren mjaft më shpesh se dikur.

Dy pikat (:)

Dy pikat shënojnë një ndarje të ngjashme me atë të pikëpresjes dhe presjes, por me domethënie më të përpiktë, në kuptimin që lënë të kuptohet ideja se ajo çka vjen pas tyre përfaqëson shpjegimin ose pasojën e kumtimit që i paraprin.

Dy pikat mund të qëndrojnë në mes të një fjalie kur shërbejnë për të ndërkallur një batutë të dialogut ose ndonjë varg gjymtyrësh homogjene (enumeracion), si edhe për të spikatur me më shumë fuqi një emër, një pasojë ose një fakt. Por, këtu duhet pasur kujdes: pas dy pikave mund të jetë vetëm ajo batutë, ai enumeracion, ai emër ose fakt që parakuptohet. Pastaj, menjëherë, fjalia duhet të mbyllet me pikë. Aty nuk mund të përfshihen elemente të tjera sintaksore që nuk bëjnë pjesë në atë që ato kanë "ndërkallur".

Presja (.)

Presja, sikundër u tha më lart, nuk mund të ndajë dy periudha: mund të ndajë vetëm pjesë të ndryshme që e përbëjnë periudhën ose pjesë të ndryshme të një fjalie. Por, përdorimi i presjes nuk mund të jetë i rastit: ka fraza, togfjalësja a sintagma, si dhe fjalë në të cilat presja është e detyrueshme. Këto duhen dalluar mirë nga rastet në të cilat presja mund të jetë fakultative, si dhe nga rastet kur ajo nuk duhet. Le të shikojmë më poshtë disa prej rasteve më të përgjithshme.

A. Përdorimi i presjes në gjymtyrët homogjene pa lidhëza

Çdo ditë e javës, çdo orë, çdo minutë ishte me rrezik për jetën e pacientit.

Fjalët e urta janë pjesa më e vyer, më mbresëlënëse dhe më e thukët e krijimtarisë popullore.

Të tre burrat, Gjergji, Gjini dhe Marini, kishin ardhur në ushtri nga i njëjti vend i Malësisë.

Vihet presje para fjalëve: *si, p.sh., si p.sh.* kur paralajmërojnë numërimin dhe ndiqen nga një varg gjymtyrësh homogjene.

Nëntoka e kësaj krahine është e pasur me minerale, si: bakër, krom, hekur, magnez etj.

Nga radhët e klerit ka pasur figura të dalluara të letrave shqiptare, si p.sh.: Atë Gjergj Fishta, Dom Ndre Mjeda, Atë Shtjefën Gjeçovi, Dom Ndoc Nikaj etj.

B. Përdorimi i presjes në gjymtyrët homogjene me lidhëza

Ndahen me presje gjymtyrët homogjene që bashkohen me lidhëzën kundërshtore *po (por)* dhe me këpujoren *as*:

Nuk pret hekuri i ftohtë i dheut, po dora e fuqishme e Skënderbeut.

Shqiptarin nuk e ka bërë lokja nga barku, por huta nga çarku.

Nuk qëndronte dot as ulur, as shtrirë në shtrat.

Nuk ndahen me presje gjymtyrët homogjene që bashkohen me lidhëzat këpujore *e, dhe, edhe*:

Nuk vihet presje para shkurtimit etj. (e të tjerë, e të tjera):

Aty kishin botuar shkrimet e para disa prej shkrimtarëve të Rilindjes, si: Naimi, Samiu, Jani Vreto etj.

Propozimi u përkrah nga përfaqësues të disa vendeve të mëdha, si Franca, Gjermania, Italia etj.

Ndahen me presje gjymtyrët homogjene që bashkohen me lidhëza të përsëritura: *edhe..., edhe...; as..., as...; si..., si...; qoftë..., qoftë...; herë..., herë... etj.*

Armiqtë na kanë shtrirë kurdohërë edhe kulaçin, edhe kërbacin.

Qoftë nga larg, qoftë nga afër, i ardhuri e ndien veten si "të huaj" në vendin ku shkon për së pari.

O të vdesim, o të rrojmë për liri.

Si të vjelësh rrush, si të mbartësh kosha, lodhja është e njëjtë.

(Më gjerë, shih: *Rregullat e pikësimit*, Tiranë, 2002)

Tri pikat ose shumëpikëshi (...)

Kjo shenjë përbëhet prej tri pikash të njëpasnjëshme (...), që shërben për të treguar ndërprerje të ligjërit ose lënie jashtë tekstit a mungesë në tekst të një pjese të tij për arsye të ndryshme. Në traditën shkrimore janë quajtur edhe "pika të retigencës".

Thonjëzat (" ")

Shenjë që përdoret për të treguar se teksti i përfshirë brenda tyre nuk është i së njëjtës natyrë me pjesën tjetër të tekstit ose përdoret më një kuptim jo të zakonshëm.

Përdorimi i thonjëzave është i domosdoshëm kur riprodhohen fjalët e dikujt, që nuk është i pranishëm në bisedë ose kur bëhet fjalë për një monolog të personazhit etj. Po ashtu për të dalluar atë çfarë thotë me gojë nga ajo që ka ndërmend dikush, si p.sh.:

Kur pa se kush udodhej në sallë, Bledari e kuptoi se ishte një grackë, por ai e përmbajti veten, "montoi një buzëqeshje" dhe përshëndeti me kokë, porse me vete tha: "Edhe më mirë ma bëfshi, përderisa nuk e kuptova me kohë rrengun tuaj!"

Kllapat ()

Kllapat përdoren për të veçuar fjalë, fjali a periudha që shtohen në një tekst për të shprehur vërejtje a sqarime plotësuese. Ato përdoren kur presjet ose vizat nuk do të mjaftonin, sepse ai që futet brenda kllapave dallohet shkoqur nga pjesa tjetër e fjalisë.

Mbyllen në kllapa për t'u veçuar nga teksti letrar treguesit skenikë në veprat teatrale.

P.sh.:

"Të gjitha republikat në këtë botë janë një herë republikë, kurse Kosova – dy herë. Është e pasur, Kosova! Mund të jetë edhe tri herë republikë ajo! (Heshtje e shkurtër. E mbush gotën me ujë dhe e pi.)". (R. Qosja, *Mite të zhveshura*, Bardha, 2003).

Mbyllen në kllapa shkurtesa të emërtimeve të plota ose fjalë që zbërthejnë një emërtim të shkurtuar.

P.sh.:

a) shkurtesa të emërtimeve të plota të organizatave, shoqërive, shteteve, partive etj.

Instituti i Sigurimeve (INSIG)

Qendra Tregtare Univers (QTU)

Atlasi Dialektologjik i Gjuhës Shqipe (ADGJSH)

Partia Demokratike (PD)

b) simbole kimike:

kripa e gjellës (NaCl), sulfat natriumi (Na₂SO₄) etj.

c) saktësime:

ç) pseudonimet kur vijnë krahas emrit të vërtetë:

Migjeni (Millosh Gjergj Nikolla)

Anton Zako (Çajupi)

Dushko Vëmo (Françesko Solano)

Vëra Ujko (Domeniko Bellici)

d) emrat e përveçëm të huaj në trajtën drejtshkrimore origjinale krahas asaj të shqipes:

Shopen (Chopin), Shekspir (Shakespeare), Toni Bler (Tony Blear) etj.

Viza lidhëse (-)

Shkruhen me vizë lidhëse në mes:

a) formimet e përbëra nga përsëritja e së njëjtës fjalë pa ndryshim trajte: *copë-copë, fije-fije, fletë-fletë, grupe-grupe, gunga-gunga, ngjyra-ngjyra, palë-palë, petë-petë, pika-pika etj.*;

dita-ditës, dora-dorës, këmba-këmbës etj.;

njëri-tjetrin, shoqi-shoqin, miku-mikun etj.;

hollë-hollë, asull-asull, rëndë-rëndë, shumë-shumë, gati-gati etj.;

aty-këtu, andej-kënde, poshtë-lart, pritje-përcjellje, hyrje-dalje, ngarkim-shkarkim, vajtje-ardhje, tufje-tëhu etj.

b) emërtimet e përbëra të njëjësive të matjes:

ditë-punë, kalë-fuqi, kilometër-orë, ton-kilometër, vit-dritë etj.

Kështu shkruhen edhe: *grup-moshë etj.*

c) emërtime jo të thjeshta me lidhje këpujore ose përcaktore-ndajshimore:

bar-bufë, hotel-restorant, pësore-vetvetore, postë-telegraf-telefon;

dhomë-muze, shtëpi-muze, vagon-restorant, vagon-çisternë etj.;

ç) formimet e tipit:

(raketa) ajër-tokë, tokë-tokë etj.;

agraro-industrial, bujqësor-industrial, ekonomik-shoqërorë, historiko-geografik etj.;

afro-aziatik, anglo-amerikan, greko-romak, shqiptaro-grek, iliro-shqiptar etj.;

fjalor italisht-shqip, fjalor latinisht-shqip, fjalor shqip-rusisht-frëngjisht etj.;

d) pjesëza **ish-** përpara emërtimeve të ndryshme:

ish-drejtor, ish-kryeministër, ish-president, ish-komandant, ish-partizan, ish-fashist etj.

dh) emërtimet e përbëra të pikave të horizontit:

jug-juglindje, veri-verilindje, perëndim-jugperëndim etj.

e) emrat e përbërë të krahinave e të fshatrave të vendit tonë, me lidhje bashkërenditëse, ndajshimore ose me lidhje përkatësie:

Bardhaj-Reg, Fushë-Krujë, Fushë-Lurë, Fushë-Arrëz, Zall-Dajt, Zall-Herr, Zall-

Bastar; Nivicë-Bubar, Fier-Shegan etj.

ë) emrat e përbërë gjeografikë të huaj, si:

Alzas-Lorenë, Dar-es-Salam, Frankfurt-mbi-Majn, Hong-Kong, Nju-Jork, Tel-Aviv, Tian-Shan, Ulan-Bator etj.

(Shih: *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1973, f. 133-141)

Viza lidhëse përdoret edhe kur gjymtyrët e para të dy a më shumë fjalëve të përbëra, të renditura njëra pas tjetrës, përcaktohen nga një gjymtyrë e përbashkët, që, për arsye shkurtimi, shënohet vetëm një herë:

(lejë) *dy- a triditëshe*; (botime) *dy- e nëshumëvëllimshë*; (paketë) *katër- a pesëkilogramëshë*; (pallate) *pesë- dhe gjashtëkatëshë*; (periudha) *e para- dhe pasqilimit*; (kamionë) *tre-, pesë- dhe shtatëtonësh etj.*

(Shih: *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1973, f. 125-126).

Apostrofi (')

Apostrofi përdoret në këto raste:

a) për të shënuar rënien e ë-së fundore te trajtat e shkurtra të përemrave vetorë **më** dhe **të**, te pjesëza të e mënyrës lidhore, e kohës së ardhshme të dëftores, përpara trajtave të shkurtra të përemrave vetorë **i**, **u**, përpara trajtave të shkurtra **ia**, **iu**, **ju**, **jua**, **ua**.

Po ashtu edhe te ndërtimet e ndryshme me pjesore (për të, me të, një të + pjesore) përpara trajtave të shkurtra të përemrave vetorë **i**, **u**, përpara trajtave të shkurtra **ia**, **iu**, **ju**, **jua**, **ua**, si edhe përpara pjesëzës **u** të trajtave pjesore-vetvetore të foljeve.

Kështu shkruhen:

m'i dha, t'i dha; t'i thuash djalit; t'i shkruash nënës; t'i zbatosh rregullat; do t'i tregoj librat; do t'i them vëllait; do t'ia kujtoj sekretares; shënoji këto për t'i pasur parasysh; me t'i thënë këto fjalë u ngashërye;

të m'u bësh të fala të gjithë shokëve; do t'u thuash edhe të tjerëve, do t'u përgjigjem të gjith atyre që më kanë shkruar; erdha për t'u dhënë librat, një t'u thirrur, u ndalën; duhet të m'ia numërosh një nga një; mos ngurro t'ia thuash; do t'ia njoftoja me shkrim; mos m'ia prishni qejfin djalit;

për t'iu përgjigjur nismës suaj; me t'iu afruar; e njohu; duam t'jua shpjegojmë juve; do t'jua kisha treguar; do t'jua di për nder; për t'jua lehtësuar punën;

me t'ua dhënë lajmin, u nisën;

nuk m'u dha ftesa me kohë; m'u bë zemra mal, m'u bë qejfi shumë;
Si t'u duk libri imi? T'u bëftë nana kurban!; T'u bëftë pushka top! etj.

Mbani mend: Shkruhen **pa apostrof** trajtat përemërore **ma**, **ta**, sepse aty nuk kemi rënie të ë-së, por shkrijë të dy zanoreve (*më + e = ma*); (*të + e = ta*): **ma dha librin, ma bëre qejfin, ma solli shpirtin në fyt, ma dogji zemrën; ta thashë e po ta përsëris, ta prura, ta mora, ta shpjegova etj.**

b) Vihet apostrofi pas pjesëzës mohuese **s (s')** dhe pas përemrit **ç (ç')**: *s'arrin; s'erdhi; s'e di; s'e kam parë; s'e zura dot; s'mjafton, s'kam, s'thuhet, s'shkon etj.*
Ç'do nga unë? Ç'të duhet ty? Ç'kohë e keqe? Ç'kërkon këtu? Ç'të paska hedhur në këto anë? etj.

Mbani mend: Shkruhen **pa apostrof** përemri i pakufishëm **çdo** dhe përemri pyetës **çfarë**, si dhe fjalët e formuara prej tyre:

çdo njeri; çdo nxënës; çdo shqiptar; çdo i huaj etj.
çfarëdo prej meje? çfarëdo që të bësh, nuk e shlyen atë që the etj.;
çdonjëri; çdokush etj.

c) Vihet apostrofi për të shënuar rënien e ë-së te nyjat e përparme **të**, së me kuptim pronor në rasat e zhdrejta të emrave **i ati, e ëma**:

(i, e) *t'et, (i, e) s'ëmës, me t'ëmën, me t'atin.*

(Shih: *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1973, f. 67-70)

4. PËRDORIMI I SHKRONJAVE TË MËDHA NË SHQIPEN

Njerëzit që kanë bërë ndopak shkollë, sikur edhe vetëm tetëvjeçaren, e dinë pak a shumë se kur duhet shkruar një fjalë me të madhe dhe kur me të vogël. Por ka edhe jo pak raste që shumëkush ka dyshime lidhur me zgjidhjen e duhur dhe për këtë, kohët e fundit, po ndikojnë mjaft modelet e gjuhëve të huaja, sidomos modeli i anglishtes, ku shkronjat e mëdha përdoren mjaft më shpesh sesa në shqipen dhe në gjuhë të tjera. Tradita shqiptare e të shkruarit me të madhe dhe me të vogël ka qenë më e afërt me italishten dhe disa gjuhë të tjera, ku të mëdhatë përdoren për motive të caktuara.

Për të zhदारitur atë pështjellim që është krijuar në kohët e fundit, për fat të keq edhe në ato shkrime e ndonjë libër që pretendon të jetë "akademik", na duket e nevojshme të kujtojmë më poshtë disa prej kritereve themelore

që mund të themi se kanë qenë e mbeten të konsoliduar në përdorimin e shkronjës së madhe.

Le të rendisim rastet që në shqipen shkronja e madhe është konsideruar e **detyrueshme**:

- në fillim të çdo teksti dhe pas çdo ndalese që përbën pushim ose pikë intonacionore d.m.th. në fillim të çdo fjalie të re;
- pas pikës, pikëpyetjes dhe pikëçuditjes;
- në fillim të një dialogu ose ligjërate të drejtë.

"Fillon me shkronjë të madhe fjala e parë e çdo teksti të shkruar, si edhe fjala e parë e një fjalie që vjen pas pikës, shumëpikëshit, pikëpyetjes, pikëçuditjes dhe dy pikave, kur këto shënojnë mbarimin e një fjalie të veçantë a të një periudhe të mëparshme."

(Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Tiranë, 1973, f. 159, § 94).

- në emrat e përveçëm (të njerëzve dhe gjeografikë), për t'i dalluar ata nga emrat e përgjithshëm⁸⁶;

"Shkruhen me shkronjën e parë të madhe emrat e mbiemrat e personave, epitetet dhe ofiqet (noshkat) që janë pjesë përbërëse e tyre, si dhe pseudonimet".

(Shih: Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Tiranë, 1973, f. 143, § 70).

Mbani mend:

1. Nyjat dhe pjesëzat e mbiemrave të huaj shkruhen me shkronjë të vogël, kur jepet i plotë emri dhe mbiemri i personit, por shkruhen me të madhe, kur përdoret vetëm mbiemri i tij:

Leonardo da Vinçi, por Da Vinçi; Vincent van Gog, por Van Gog.

2. Të gjitha pjesët e emrave dhe të mbiemrave kinezë, korcanë, vietnamezë e birmanë shkruhen me shkronjën e parë të madhe:

Du Fu, Go Mo Zho, Sun Jat Sen, Kim Ie Sen.

(Shih: Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Tiranë, 1973, f. 143, § 71).

3. Kur emrat e përveçëm të njerëzve janë kthyer në emra të përgjithshëm, që shënojnë tipin përkatës, shkruhen me shkronjë të vogël:

ciceron, donkishot, gobesk, harpagon.

4. Me shkronjë të vogël fillojnë edhe emërtimet e njësive të matjes etj. të cilat burojnë nga emra të përveçëm:

amper, om, vat, vot, zhul, mauzer, rëntgen.

- në emërtimet e funksioneve zyrtare e shoqërore më të larta, titujt e lartë të nderit dhe emërtimet e urdhrave e medaljeve shtetërore

shkruhen me shkronjë të madhe (të gjitha fjalët që hyjnë në përbërje të tyre, me përjashtim të nyjave); po kështu veprohet edhe në rastet e ngjashme që tregojnë ente, shoqata, institucione, festa qytetare ose fetare:

Mësues i Popullit, Artist i Popullit, Mjeshtër i Madh i Punës etj.

Emërtimet e titujve të tjerë të nderit shkruhen me shkronjë të madhe vetëm në fjalën e parë:

Mësues i merituar, Artist i merituar, Mjeshtër i sportit etj.

Mbani mend: Emërtimet e titujve të nderit vihen në thonjëza, kur përdoren menjëherë pas fjalës "titull", si ndajshim i paveçuar me presje:

iu dha titulli "Hero i Popullit", u shpall "Artist i Popullit", por Mësuesi i Popullit Aleksandër Xhuvani, Artisti i Popullit Skënder Sallaku etj.

(Shih: Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Tiranë, 1973, f. 146, § 74).

- në mbiemrat prejnumërorë që përfshihen në përbërje të togfjalëshave të tillë si "Lufta e Parë Botërore", "Konferenca e Dytë e Studimeve Albanologjike" si dhe në emrat që emërtojnë periudha të caktuara historike, si: "Rilindja", "Mesjeta" etj.
- shkruhen me shkronjën e parë të madhe emërtimet e planetëve, të yjeve, të yjërive e të trupave qiellorë:

Dielli, Toka, Hëna, Marsi, Shenjëzat, Neptuni; Arusha e Madhe, Arusha e Vogël, Kashta e Kumtrit, Ylli Polar etj.

Mbani mend: Emrat dielli, dheu, hëna, toka, ylli etj. shkruhen me shkronjë të vogël, kur nuk përdoren si terma të astronomisë, por thjesht si fjalë të shqipes: *perëndoi dielli, doli hëna, natë me hënë; të kërkoja në tokë e në qiell etj.*

- shkruhen me shkronjën e parë të madhe emërtimet gjeografike e territoriale-administrative:

Adriatiku, Alpet, Ballkani, Buna, Dajti, Devolli, Vjosa etj.

- shkruhen me shkronjë të madhe pjesët përbërëse të emërtimeve gjeografike a të emrave të vendeve prej dy fjalësh:

Amerika Latine, Azia e Vogël, Lindja e Mesme, Deti i Zi, Deti i Bardhë, Deti i Kuq, Guri i Zi, Guri i Bardhë, Shkëmbi i Kavajës, Shëgu i Dhenve, Zelanda e Re, Koreja e Veriut, Shqipëria e Veriut, Amerika Jugore, Shqipëria Jugore, Shqipëria Veriperëndimore etj.

(Shih: Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Tiranë, 1973, f. 147-150, § 78).

- shkruhet me shkronjë të madhe fjala e parë e titullit të librave, filmave ose veprave artistike kur janë në thonjëza: *"Gjenerali i ushtrisë së vdekur", "Lumi i vdekur", "Toka jonë", "Shtatë shaljanët", "Kalorësi i lirisë" etj.*

⁸⁶ Kjo është e vlefshme për gjuhën shqipe dhe për shumë gjuhë të tjera, p.sh. për italishten, frëngjishten, për gjuhët sillave etj., por ka edhe gjuhë që emrat, të përveçëm, a të përgjithshëm, shkruhen pa dallim me shkronjë të madhe, si p.sh. në gjermanishten.

Po kështu edhe titujt e gazetave, revistave etj.:

“Zëri i popullit”, “Koha ditore”, “Studime filologjike”, “Gjuha jonë”, “Rilindja” etj.
(Shih: *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1973, f. 154, § 83).

- shkruhen me shkronjë të madhe pjesët përbërëse të emërimit të festave kombëtare e ndërkombëtare:

28 Nëntori, Tetë Marsi ose 8 Marsi, Dita Ndërkombëtare e Gruas, Viti i Ri etj.

Shënim: Sipas Rregullave të drejtshkrimit në fuqi shkruhen me shkronjë të vogël emrat e festave fetare:

bajrami, krishtilindjet, mevludi, pashkët, e premtja e zezë, ramazani, ujët e bekuar. Ndërkaq, në praktikën shkrimore të kohëve të fundit, sidomos pas shndërrimeve demokratike lejimit të ushtrimit të besimeve fetare, emra të tillë po shkruhen gati masivisht me të madhe.

- shkurtime të emrave të shteteve, të organizmave shtetërore e shoqërore, të ndërmarrjeve etj. shkruhen me shkronja të mëdha, pa vënë pikë as ndërmjet tyre, as në fund të tyre:

SHBA, OKB, PS, PD, PPDNJ, UNESCO, PNUD, KFOR, AFP, ATSH, PTT, UÇK etj.

Shkurtesat janë njësi emërore dhe marrin kategoritë gramatikore të shquarsisë e të pashquarsisë si emrat, si dhe mbasesat rasore, të cilat u shtohen pas, duke i lidhur me një vizë:

SHBA-ja, OKB-ja, PS-ja, PD-ja, PPDNJ-ja, UNESCO-ja, PNUD-i, KFOR-i, AFP-ja, ATSH-ja, PTT-ja, INSIG-u, INSTAT-i, INTERPOL-i, UÇK-ja, FMN-ja, RTK-ja, LDK-ja, TEC-i, TOB-i, USAID-i, BERZH-i, UNESCO-ja, AIESEE-ja etj.

SHBA-së, OKB-së, PS-së, PD-së, PPDNJ-së, UNESCO-s, PNUD-it, KFOR-it, AFP-së, ATSH-së, PTT-së, INSIG-ut, INSTAT-it, INTERPOL-it, UÇK-së, FMN-së, RTK-së, LDK-së, TE-it, TOB-it, USAID-it, BERZH-it, UNESCO-s, AIESEE-së etj.

SHBA-në, OKB-në, PS-në, PD-në, PPDNJ-në, UNESCO-n, PNUD-in, KFOR-in, AFP-në, ATSH-në, PTT-në, INSIG-un, INSTAT-in, INTERPOL-in, UÇK-në, FMN-në, RTK-në, LDK-në, TEC-in, TOB-in, USAID-in, BERZH-in, UNESCO-n, AIESEE-në etj.

Disa shkurtime dalin vetëm në trajtën e shquar:

IRA (*Irish Republican Army*), CIA (*Central Information Agency*), UEFA (*Union European Football Agency*), RAI (*Radio Televisione Italiana*) etj.

Në rasat e zhdrejta marrin mbasesën -s ose -t (*IRA-s, UEFA-s, RAI-t*).

Drejtshkrimi i shkurtesave dhe i shkurtimeve ka nevojë edhe për disa shpjegime drejtshkrimore, mbasi ka edhe disa veçori që nuk janë si në rastin e shqiptimit të fjalëve të zakonshme, d.m.th. ndonjëherë shkurtesat lexohen jo sipas drejtshkrimit në shqipen, por sipas gjuhës huazuese. Kështu KGB shqiptohet me ndërkallje të një ë-je pas çdo shkronje të shkurtesës: *KëGëBë* (njësoj si *FëMëNë, LëDëKë, PëDë*), kurse BBC shqiptohet sipas gjuhës huazuese: *BiBiSi*; EKG lexohet *ekage-ja* (po edhe *ekazhe-ja*); CD shqiptohet *SiDi*; CV shqiptohet *SiVi* etj⁸⁷.

Shkruhen me shkronjë të vogël nistore:

1. Emërtimet e popujve dhe të banorëve të vendeve a të krahinave të ndryshme:

shqiptar, grek, italian, gjerman, bullgar, maqedonas, kinez, amerikan, anglez; tiranas, shkodran, vlonjat, gjirokastrit, pejan, kosovar, malësor, dibran etj.

2. Emrat e ditëve të javës, të muajve dhe të stinëve të vitit:

e hënë, e martë, e mërkurë, e enjte, e premtë, e shtunë, e diel; janar, shkurt, mars, prill, maj, qershor, korrik, gusht, shtator, tetor, nëntor, dhjetor; pranverë, verë, vjeshtë, dimër.

Ka edhe raste që të shkruarit me shkronjë nistore të madhe nuk është i detyrueshëm, por i **këshillueshëm**.

Kështu, mund të shkruhen me shkronjë të madhe:

- disa emra të përgjithshëm për qëllime të veçanta stilistike (*Atdheu, Liria, Njeriu, Populli, Vegjelia* etj.)
- në letërkëmbimin me karakter formal, mund të shkruhet me të madhe përemri vetor i vetës së dytë shumës (Ju), dhe përemrat pronorë (Juaj, Suaj, Tuaj) për personalitete të larta shtetërore ose shoqërore.

Psh.: “Jam i lumtur që **Ju**, i nderuar zoti President, e keni marrë letrën time...”.
“Kam mbetur i mahnitur nga dijet **Tuaja** të shumta edhe në fushën e muzikës...”.
“Mbetem në pritje të përgjigjes **Suaj** të sjellshme.”

- në letërkëmbimin me karakter formal, mund të shkruhet me të madhe edhe emërtimi i funksionit shtetëror e shoqëror:

⁸⁷ Shih: V. Memisha, *Rreth shkurtimeve e shkurtesave në gjuhën shqipe*, në Konferencën I Shkencore Albanologjike, Ohër, 21 shtator 2007 dhe “Shkurtime dhe shkurtesat” (material për diskutim në Këshillin Ndërkademik).

Zoti Ministër, Zoti President, Shpresoj, i nderuar zoti Kryetar, se do të marr përgjigje të shpejtë etj.

- në emra të përgjithshëm që emërtojnë entitete abstrakte që duam t'i "personifikojmë" ("Liria", "Demokracia", "Progresi") ose entitete konkrete që duam t'i cilësojmë si përfaqësueset më të larta të llojit të vet në mënyrë figurative (p.sh. kur thuhet "Ky është Libri i librave" për Biblën, "sipas Drejtshkrimit", "sipas Fjalorit").
- në emrat e përgjithshëm që emërtojnë funksionet e rëndësishme të piramidës shtetërore, duke personifikuar me to personalitete konkrete të vendit, si: "Presidenti", "Kryeministri", "Kryetaria e Kuvendit", "Kryebashkiaku".

Lë të shënojmë, së mbrami, **disa përdorime të shkronjave të mëdha në shqipen që dallohen nga gjuhë të tjera**, sidomos nga anglishtja.

1. Dallimi më i rëndësishëm ka të bëjë me traditën tonë të shkruarit me të vogël të mbiemrave të prejardhur nga emra të përveçëm gjeografikë, të popujve etj.:

shqiptar, grek, italian, gjerman, bullgar, maqedonas, kinez, amerikan, anglez, tiranas, shkodran, vlonjat, gjirokastrit, pejan, kosovar, malësor, dibran etj.

Në anglishten, ky tip mbiemrash shkruhet detyrimisht me të madhe, kurse në italisht, ashtu si në shqipen, detyrimisht me shkronjë të vogël. Le të krahasojmë:

shqip: "gjuha italiane", "gjuha greke", "gjuha angleze", "gjuha frënge"; "Shpresa nuk flet anglisht" (o "gjuhën angleze").

italisht: "lingua italiana", "lingua grece", "lingua inglese", "lingua francese"; "Martina non parla inglese" (o "l'inglese").

anglisht: "the Italian language", "the Greek language", "the English language", "the French language"; "Martina doesn't speak English".

shqip: "ekonomia evropiane".

italisht: "l'economia europea".

anglisht: "the European economy".

2. Dallimi i dytë i rëndësishëm ka të bëjë me shkronjat e mëdha në titujt e artikujve, librave etj.

Në anglisht duhen shkruar me të madhe të gjitha fjalët e titullit, me përjashtim të nyjave, lidhëzave dhe parafjalëve. Psh.: "New Ways of Working in the Big Organisations".

Në frëngjisht duhen shkruar me të madhe shkronja e parë e fjalëve të para deri te fjala "e rëndësishme" (qoftë emër, qoftë folje). Psh.: "De la Liberté de l'homme", "Pour une Critique de la liberté", "Liberté, égalité, Fraternité".

Në gjermanisht shkruhen me shkronjë të madhe nistore të gjithë emrat, pavarësisht nëse janë tituj ose jo.

Mbani mend: Ruhuni, pra, nga ndikimi i të shkruarit me të madhe sipas anglishtes, ne kemi traditën tonë drejtshkrimore dhe asaj duhet t'i përmbahemi me përkushtimin e duhur.

5. SHKURTIME DHE SHKURTESA TË PËRDORSHME

Shkurtesat, sikundër shpjegohet qartë edhe në "Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe" (1980), janë fjalë të formuara nga bashkimi i rrokjeve, i tingujve a i shkronjave të para të një togu fjalësh (p.sh. mapo (magazine popullore), ATSH (Agjencia telegrafike shqiptare), SMT (Stacion i makinave dhe i traktorëve), UÇK (Ushtria çlirimtare e Kosovës) etj.

Me një shifër të përafërt, që del nga sa japin fjalorët dygjuhësh të shqipes, janë rreth 4.000 shkurtime e shkurtesa, nga të cilat rreth 2.000 përdoren gjerësisht. Ato kanë marrë përhapje të gjerë edhe në organet e shtypit, në dokumentet zyrtare, në botimet shkencore e juridiko-administrative. Mund të thuhet se ato përbëjnë tashmë një klasë të pasur fjalësh, që kanë edhe jo pak probleme të shkrimit e të leximit të tyre.

Së pari, për të pasur qartësinë e nevojshme duhet të dallohen shkurtesat, njësi të formuara për shkurti të emërtimeve të ndryshme, të cilat "shkëputen" nga emërtimi i gjatë dhe bëhen emra. Psh. OKB (shqiptohet OkëBë në trajtën e pashquar: *e paraqitën protestën e tyre në OKB*); *nuk u pranua nga OKB-ja; njoftuan edhe OKB-në*.

Shkurtime, që janë edhe më të shumta në numër dhe kurdoherë në shtim, janë prodhim i ekonomisë së të shkruarit, d.m.th. përdoren për të kursyer disa pjesë të fjalëve në shkrim, për ta shkruar atë më shpejt dhe në më pak vend, porse ato lexohen njësoj si të ishin të plota.

Nga shkurtime që përdoren më shpesh dhe që duhen ditur mirë janë:

1) SHKURTIME TITUJSH A GRADASH DHE EMËRTIMESH ME KARAKTER OFIQI, SI:

akad.	"akademik"	dr.	"doktor"
prof.	"profesor"	inxh.	"inxhinier"
prof. as.	"profesor i asociuar"	gjen.	"gjeneral"

2) Shkurtime të emrave të njësive matëse:

<i>m.</i>	"metër"	<i>km.</i>	"kilometër"
<i>cm.</i>	"centimetër"	<i>kg.</i>	"kilogram"
<i>dm.</i>	"decimetër"	<i>kv.</i>	"kuintal"
<i>hm.</i>	"hektometër"		

Në disa raste shkurtime, pika në fund që tregon shkurtimin bën edhe dallimin nga forma homonime, si: *ha*. "hektar" dhe *ha* (folje).

3) Shkurtime lokucionesh a togfjalëshash të njohur e që përdoren shumë shpesh, prandaj del nevoja për t'i shkruar për shkurt:

<i>d.m.th.</i>	"domethënë"
<i>p.sh.</i>	"për shembull"
<i>b.f.</i>	"bie fjala"
<i>f.v.</i>	"fjala vjen"
<i>p.e.s.</i>	"para erës sonë"
<i>d.v.</i>	"dora vetë"
<i>v.o.</i>	"vini oroe = vini re"
<i>p.s.</i>	"post scriptum"
<i>sh.a.</i>	"shoqëri anonime"
<i>sh.p.k.</i>	"shoqëri me përgjegjësi të kufizuar"

4) Shkurtime të tjera fjalësh shumë të përdorshme:

<i>f.</i>	"faqe"	<i>shk.</i>	"shkalla"
<i>nr.</i>	"numër"	<i>rr.</i>	"rruga"
<i>ap.</i>	"apartamenti"	<i>tel.</i>	"telefoni"
<i>pall.</i>	"pallati"	<i>cel.</i>	"celulari"

Kreu VI

PASURIMI I GJUHËS SHQIPE DHE PASTRIMI I SAJ NGA FJALËT E HUAJA TË PANEVOJSHME

1. PASURIMI I GJUHËS

Pasurimi është shfaqje e zhvillimit dhe përparimit të gjuhës dhe buron pikërisht nga zhvillimi i gjithanshëm i vendit; zhvillohen ekonomia, arsimit, shkenca e kultura dhe letërsia. Për të përmbushur kërkesat e tyre për fjalë e terma që shqipja nuk i ka pasur më parë, e për të plotësuar të gjitha nevojat kulturore të njerëzve tanë, gjuhës shqipe i është dashur dhe do t'i duhet vazhdimisht të shtojë mjetet e saj shprehëse, fjalët dhe kuptimet e reja, ta shoshitë mirë gjithë pasurinë e saj.

Pasurimi i gjuhës është proces ligjësor objektiv, në të cilin marrin pjesë e veprojnë çdo ditë masat punonjëse, njerëzit e thjeshtë, teknikët, specialistët e degëve të ndryshme të shkencës e të prodhimit, si dhe arsimtarët, shkrimtarët, artistët, ushtarakët, punonjësit e fushës politiko-shoqërore etj. Të gjithë këta, gjatë punës në sektorët dhe mjeshtëritë përkatëse, sa më shumë i zhvillojnë ato, aq më tepër kanë nevojë për emërtime të reja të prodhimit, për fjalë, shprehje a mënyra të thëni që u përgjigjen më mirë, që japin më me përpikëri nocionet dhe idetë, që shprehin më me forcë e me plotëri jetën dhe botën shpirtërore të njeriut.

Ky pasurim i shqipes ka gjetur pasqyrim të mirë në veprat "*Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*" (1980) me rreth 40.000 fjalë dhe në "*Fjalor i shqipes së sotme*" (1984) me rreth 34.000 fjalë (ribotuar me disa përditësime më 2002) në të cilët jepet një pamje e hapët e një pasqyrë e qartë e thesarit në kohën tonë. Këta fjalorë hodhën në qarkullim për herë të parë një sasi të madhe fjalësh të panjohura ose pak të njohura, të mbledhura nga goja e popullit ose nga burime të tjera.

Rrugët e pasurimit të gjuhës shqipe

1. Rruga kryesore e pasurimit të gjuhës me fjalët që i duhen është **formimi i fjalëve të reja me burimin e vetë gjuhës dhe sipas modeleve prodhimtare të sistemit fjalëformues të shqipes** ose nëpërmjet shqipërimit të pjesëve përbërëse të fjalëve të huaja. Sot numri i fjalëve të reja të formuara me rrugët e mësipërme është i madh në të gjitha sferat e veprimtarisë së njerëzve tanë: Të tilla, janë, p.sh.: *domosdoshmëri, gatishmëri, qëndrueshmëri, mbingarkoj, mbishtresë, mbivlerë, nënçmtoj, nëndetëse, nënujor, përvetësim, përparësi, i përfaqëson, përvijoj, përuroj, ideor, parimor, burimor* etj.

Formimi i fjalëve të reja bëhet me anën e parashtesave, prapashtesave ose duke bashkuar dy tema fjalësh (fjalë të përbëra): *përgëzjoj, bashkëveprim, falënderoj, marrëveshje, kokëçarje, mirëqenie, mirëkuptim, keqtrajtim, keqpërdorim*. Kjo ka qenë dhe imbetet rruga kryesore për pasurimin e gjuhës shqipe. Studimet kanë treguar se mundësitë dhe mjetet fjalëformuese të shqipes janë të mëdha, prandaj ato duhen njohur e shfrytëzuar përherë e më shumë.

2. Rrugë apo burim i dytë për pasurimin e gjuhës shqipe është **përdorimi më i gjerë i fjalëve dhe frazeologjizmave nga goja e popullit**. Këto fjalë, në mjaft raste, mund të shërbejnë edhe për të zëvendësuar fjalë të huaja të panevojshme, p.sh.: *grimcë* në vend të partikulë, *kah-u* në vend të sens-i, *pëshqjellë* në vend të spirë, *gërryerje* në vend të erozion, *mjedis* në vend të ambient, *shterp* e *shterpëzjoj* në vend të steril, sterilizoj, *endacak* në vend të nomad, *tatëpjetë* ose *teposhtë* në vend të dekadencë etj.

Nga gjuha shqipe mënjanohe pikërisht ai element i huaj që nuk shihet si pasuri e saj dhe që është i panevojshëm, përderisa shqipja ka një mjet të vetin, më të qartë a më shprehës, i cili zëvendëson plotësisht elementin e huaj dhe është pasuri e shqipes. Natyrisht, këto mjete të shqipes ende nuk i kemi njohur plotësisht dhe duhen gjurmuar më tej, për të sjellë në gjuhën letrare vlera që gjuha popullore i ka ruajtur gjatë shekujve ose që i ka krijuar e i krijon gjatë ripërtëritjes së saj.

Nga gjuha e popullit për t'u përdorur në fusha të ndryshme të veprimtarisë, merren kryesisht fjalët e burimit amtar dhe jo ato që kanë hyrë nga gjuhët e huaja fqinje, si greqishtja, gjuhët sllave, italishtja etj.

3. Për pasurimin e leksikut të gjuhës letrare **mund të rimerren edhe fjalë të bukura që kanë qenë krijuar në epoka të mëparshme, por që për arsye të ndryshme nuk kanë gjetur përdorim e kanë mbetur mënjane**. Të tilla janë, p.sh.: *trimëroj* që zëvendëson fjalën e huaj *inkurajoj*, *nismë* e *nismëtar* për fjalët e huaja *iniciativë, iniciator*, *miratoj*, e cila po përdoret

gjerësisht në vend të *aprovoj*, *miratim* në vend të *aprovim*, *tubim* në vend të *zbor*, *kushtrim* në vend të *alarm*, *kushtrimoj* në vend të *alarmoj* etj.

Lidhur me pasurimin e vazhdueshëm të gjuhës, duke u mbështetur në gurrën popullore është me vend të kujtojmë këtë thënie të shkrimtarit Dritëro Agolli:

"Shkrimtari e merr gjuhën dhe koloritin e saj që me qumështin e nënës. Për gjuhën e shkrimtarit rol të madh luan fëmijëria. Një fëmijëri e pasur me ngjarje mes njerëzve jep një gjuhë të begatë, me shprehje, thënie, frazeologji e ngjyrë. Megjithatë, shkrimtari i vërtetë nuk pushon kurrë së kërkuari fjalën në popull. Dhe fjala në popull merret drejtpërdrejt, duke dëgjuar ligjërimin e njerëzve, merret nga këngët, fjalët e urta, përrallat dhe legjendat, merret kudo ku flitet... këtë duhet ta ketë mirë parasysh gjithmonë shkrimtari, nëse do që të mos e thajë gjuhën e tij. Gjuhën duhet ta mbajë me lëng si një pjeshkë. Lëngu vjen nga gjuha e popullit. Unë gjithmonë shënoj në fletore fjalë të popullit, shprehje dhe frazeologji. Sa vjen dhe më afër gjuhës së popullit po shkon gjuha e shkruar letrare".⁸⁸

2. PASTRIMI I GJUHËS

Krahas veprimtarisë gjuhëruajtëse dhe gjuhëkrijuese ka ecur te ne edhe veprimtaria gjuhëpastruese, e cila ka pasur e vijon të ketë si synim mënjanimin dhe zëvendësimin e fjalëve të huaja të panevojshme, si dhe të atyre ndërtimeve sintaksore që dalin si ndikime të huaja e që nuk i shkojnë për shtat natyrës së gjuhës sonë. Në këtë lëmë, pa dyshim, kanë dhënë ndihmesë të vyer edhe gazetarë shqiptarë, punonjës të Radio-Tiranës e të Televizionit Shqiptar, si dhe të organeve të shtypit të shkruar.

Pastrimit të gjuhës shqipe, ashtu si dhe pasurimit të vazhdueshëm të saj, iu qasën me shumë përkushtim rilindësit tanë të mëdhenj K. Kristoforidhi, Naim e Sami Frashëri, Pashko Vasa, Jani Vreto etj., të cilët i hynë në këtë lëmë një pune të madhe e me një metodë të re:

Të nxirreshin nga gjuha letrare shqipe fjalët që ndiheshin si të huaja, - sidomos turqizmat, greqizmat e sllavizmat, - dhe në vend të tyre të përdoreshin fjalë të shqipes nga gjuha e gjallë e popullore ose të krijoheshin fjalë të reja nga vetë brumi i shqipes. Kërkesa për pastrimin e gjuhës letrare buronte nga bindja shkencore e rilindësve se gjuha shqipe nuk

⁸⁸ Shih: D. Agolli, *Intervistë me shkrimtarin tonë*, në "Gjuha jonë". 1, 1986, f. 9-10

ishite vetëm ajo që paraqitej në shkrimet e deriatëhershme dhe nuk mund të njëjtësohej (identifikohej) as me të folmet e qyteteve, ku kishte depërtuar mënyra orientale e jetesës (i ashtuquajtur *"urbanizëm oriental"*), as me të folmet shoqërore të grupeve të ngushta fetare-shoqërore dhe as me të folmet anësore, që u ishin nënshtruar ndikimeve të shumta të gjuhëve të tjera. Rilindësit ishin të bindur se gjuha shqipe ishte shumë më e pastër dhe më e pasur, më e larmishme e origjinale. Ata vunë re me mprehtësi se gjatë shekujve populli ynë e kishte ruajtur dhe e kishte përtërirë këtë gjuhë me dashuri e me shpirt krijues të rrallë. Rilindësit e kuptonin se shqipja, për arsye historike, kishte mbetur më pak e njohur dhe më pak e lëvruar se disa gjuhë të tjera të Ballkanit, por nuk ishte më e varfër se ato. Shqipja mund (dhe duhej) të bëhej gjuhë e një kulture të madhe. Shumë qartë shprehet kjo në thënien e Naimit se gjuha shqipe *"është e gjerë dhe e bukur shumë, ka fjalë fort të mira për të vënë në vend të fjalëve të huaja"*.

(N. Frashëri, "Iliadhë e Omirit", Bukuresht, 1986, parathënia)

Edhe më me forcë e me përgjërëm Naimi do t'u drejtohej shqiptarëve në vjershën "Gjuha shqipe" ku thotë:

"Ju shkëmbinj e ju male,
Ju brinja e bregore,
Dhe ju lumenj ngadalë,
Ju fusha gjelbërore
Shqip të flisni përherë
Fjeshit' të papërzjerë."

Ideja për pastërtinë e gjuhës shqipe kishte qenë shprehur edhe para Rilindjes, sidomos në veprat e autorëve të vjetër të Veriut. Mund të citojmë me këtë rast, një vlerësim të Pjetër Bogdanit, i cili përsërit shpesh thënie të tilla: *"...me të shkruem bukurë; për bukurinë e gjuhës; dëshirova mirëfilli qish po flasmë italianisht; bukurë të kumbon e të kallëzon arbënisht"*.

Veprimtarët e shquar të Rilindjes, duke ecur më tej, duke ecur më tej në atë traditë sado modeste të pararendësve, e ripërtërinë gjuhën tonë letrare dhe e vunë atë në udhë të mbarë, të cilën do ta vijonin edhe mjaft lëvruar e mësues. Në kohën tonë kjo lëvizje gjuhësore është vënë në baza shkencore më të përparura, që i përgjigjen epokës së sotme. Ajo ka marrë edhe përmasa shumë më të gjera shoqërore.

"Gjuha pasqyron një kombësi, ajo është pasqyra më e qartë e një kombësie dhe e kulturës së saj. Shkalla e pasurisë dhe e pastërtisë së gjuhës është një tregues i nivelit të kësaj kulture. Prandaj ringjalljet nacionale kudo e në çdo kohë kanë shkuar

hap më hap me pasurimin e pastrimin e gjuhës me elemente të gurrave vetjake dhe spastrimi i saj prej fjalëve të huaja që kanë vërshuar së jashtmi dhe që po vazhdojnë edhe në ditët tona. /.../ Pastrimi i gjuhës nga ky mish i huaj është një detyrë shkencore, njëkohësisht edhe kombëtare."⁸⁹

Shmangia e fjalëve të huaja të panevojshme e bën gjuhën letrare kombëtare më homogjene e më popullore, më të qartë e më të kuptueshme. Në përpjekjet e sotme për pastrimin e gjuhës vihet re se, ndryshe nga e kaluara, tehu kryesor drejtohet jo vetëm kundër turqizmeve (orientalizmeve), por kundër fjalëve e ndërtimeve që kanë depërtuar e depërtojnë në gjuhën e shkruar nga gjuhët e ndryshme evropiane. **Një turr shqetësues kanë marrë sidomos anglicizmat dhe italianizmat.** Kjo lidhet me marrëdhëniet e reja që janë krijuar në shqipen e sotme në mes të leksikut të vet dhe të huajit. Shumë fjalë me burim të huaj që kanë hyrë në kohë të lashta janë bërë tashmë *"mishi e ashti"* i shqipes dhe as që mund të shtrohet më çështja e luftës ndaj tyre. Po kështu nuk mund të mos qasen në shqipen e sotme edhe një numër i madh fjalësh e termash me karakter ndërkombëtar. Ndërkaq, futja e fjalëve dhe e ndërtimeve të huaja nga gjuhët evropiane, sidomos në ligjërimin libror (në fushën e shkencës e të teknikës, në publicistikë, në letërsinë e përkthyer) vijon të jetë mjaft e ndjeshme. Prandaj kërkesa që shtrohet sot për ta thelluar e zgjeruar më tej veprimtarinë për pastrimin e pasurimin e gjuhës letrare e për ta mbrojtur atë nga huazime të reja të panevojshme është plotësisht e përligjshme dhe duhet mbështetur në disa kriteret e caktuara.

Në radhë të parë **duhet dalluar mirë ç'janë fjalë të huaja të panevojshme dhe ç'janë huazime a ndërkombëtarizma të pranueshme.** Lidhur me këtë, natyrisht, kërkohet shoshitje e njohje e mirë e lëndës, maturi e qëndrime të peshuara në mënyrë që të bëhet pastrim i shoqëruar me pasurim të mirëfilltë, pa cenuar askund dhe aspak aftësinë shprehëse, përndryshe, *"po të bëjmë pastrim për pastrim do të ishte varfërim i gjuhës"*. Natyrisht, qëndrimi ndaj pasurisë dhe pastërtisë së shqipes nuk mund të shkeputet nga njohja dhe vlerësimi i historisë së popullit që e flet atë. Le të kujtojmë vlerësimin e Androkli Kostallarit:

"Shumë gjëmadha ka lënë historia në jetën e popullit tonë. Qytete, këshijella e fshatra janë rrafshuar me tokën e janë mbuluar nën dhe, breza të tërë janë shuar; njerëzit shpeshherë kanë qenë të detyruar të braktisin vatrat e të parëve, të ndryshonin veshjen,

⁸⁹ Shih: E. Çabej, *Për pastërtinë e gjuhës*, në "Gjuha jonë" 1, 1981, f. 36-47.

fenë e mënyrën e jetesës. Por, edhe në rastet më të skajshme, ka mbetur i pakëputur një fill që e ka ruajtur të gjallë lidhjen e breznive e të epokave, vetëdijen e kombësisë e të kombit. Ky fill është *gjuha jonë amtare*.⁹⁰ Pra, gjithë këto ngjarje historike kanë lënë gjurmët e tyre si në popullin shqiptar, ashtu edhe në gjuhën shqipe. Pikërisht gjurmë të tilla janë huazimet nga greqishtja, latinishtja, turqishtja; nga gjuhët neolatine, si: frëngjishtja, italishtja etj.

Për të mbajtur qëndrim të drejtë ndaj fjalëve me burim të huaj kërkohet në radhë të parë njohje e mirë e shtresëzimit të tyre, e vendit që ato kanë zënë në gjuhë, e vlerave kuptimore dhe stilistike që kanë pasur në gjuhën prej nga janë marrë dhe të atyre kuptimeve të reja që mund të kenë fituar pasi janë bërë pronë e shqipes. Duhet të dimë gjithashtu përhapjen apo shtrirjen hapësinore të tyre etj. Më fjalë të tjera, duhet bërë një vështrim historik, nëpërmjet të cilit mund të nxjerrim si përfundim se qëndrimi ndaj fjalëve me burim të huaj nuk mund të jetë i njëjtë.

Për këtë janë shprehur mjaft qartë edhe studiuesit tanë më të shquar e që gjithë jetën kanë luftuar për pastrimin e pasurimin e gjuhës shqipe. Le të sjellim më poshtë një vlerësim të prof. Aleksandër Xhuvanit, i cili mbetet aktual e i vlefshëm edhe në ditët tona:

"Për me u rrejtun thjeshtësia dhe pastërtia e gjuhës, duhet që një pjesë e madhe e barbarizmave të nxirren jashtë prej gjuhës, tue u përdorun në vend të tyre fjalë e konstrukte krejt shqipe. Thamë një pjesë e madhe e këtyne e jo të gjitha barbarizmat, pse disa nga këto kaqë janë përgjithësuar në gojë të popullit e janë breshnuem, saqë sot janë bamun ma një pjesë e pandshme e gjuhës e me të vështirë të madh, ose aspak nuk mud t'u përkthejshim me fjalë të tjera shqipe. Psh.: fjalët turq. *qeif, dyqan e dugajë, bakall, girak*, fjalët latine *qytet, bekoj, shëndet*, fjalë sllave si *oborr, grazhd, zakon* etj. Këto fjalë, ndonëse janë të huaja e barbarizma, kaqë janë përdorur ungji në shqipet, saqë quhen brumi e plangu i sajë e qinija e jashuë e ktyneve nuk asht një punë që mund të bahët lehtësisht e që mund të jetë për të mirën e gjuhës. Sikurse në të tana gjuhët e botës kështu janë futun edhe në shqipet fjalë të hueja me shumicë, të cilat, mbasi janë përorur prej popullit që prej kohësh të vjetra, janë bamun ma, si thamë, brumi e prona e gjuhës e nuk munden me u shporrun aqe kollaj saje... Porse nga gjuha duhet të flaken barbarizmat e zeza, që për zvetënimin të madh të gjuhës janë tue u futun përditë në të, si ndër gazetat si edhe në librat, sikurse janë p.sh. fjalët me akseptuem në vend të me pranuen, me qasun; me proklanuem në vend të me shpallun etj."⁹¹

Ashtu si Xhuvani do të ngulmonte më pas edhe E. Çabej, i cili, duke kërkuar që punës kundër fjalëve të huaja "t'i përvishemi me një rrugë tërësore,

⁹⁰ Shih: A. Kostallari, *Gjuha e sotme letrare shqipe dhe drejtshkrimi i saj*, Tiranë, 1973, f. 6.
⁹¹ Shih: A. Xhuvani, *Vëpra*, vëll. I, f. 23-24.

sistematike e të organizuar mirë", theksonte gjithashtu se "do dalluar qartë ç'është huazim dhe ç'është fjalë e huaj". Si shembuj fjalësi të huaja ai sillte adaptoj, abuzoj e shumë të tjera të llojit të tyre, të cilat "nuk janë huazime të mirëfillta, të tilla që të kenë hyrë lashtësisht në gjuhë të popullit e të jenë bërë mish e asht i saj". Janë mish i huaj, depërtuar në gjuhë nëpërmjet shtresave intelektuale, kryesisht në këta brezat e fundit dhe nuk kanë arritur të hyjnë thellë në strukturën leksikore të gjuhës. Prandaj edhe zëvendësimi i tyre me brumë vendi, me kusht që të mos cenohet saktësia kuptimore, në përgjithësi nuk paraqitet i vështirë. /.../ Në këtë veprimtari, ndërkaq, duan pasur parasysh disa parime në lidhje me metodën e punës që ndiqet.

"Një ndër parimet kryesore në zëvendësimin e fjalëve të huaja është **maturia**. Nuk duhet aty të kalohet në ekstrem. Ka rasa, kryesisht në punime të specialitetit, ku përdorimi i një fjale a termi të huaj paraqitet i domosdoshëm; aty, për hir të saktësisë shkencore, të stilit a për tjetër arsye, do të përdoret. Si kudo edhe aty duhet vepruar me masë, *panmetron ariston* kanë thënë të vjetrit"⁹².

Të njëjtës ide i mëshon edhe R. Qosja:

"Mund të thuhet se përdorimi i fjalëve të huaja në gjuhën shqipe, si dhe në gjuhët e popujve të tjerë, është i domosdoshëm. **Purizmi, që bazohet në parimin e përjashtimit prej gjuhës kombëtare të të gjitha fjalëve të huaja, është i dëmshëm**, po ashtu është siç është i dëmshëm edhe përdorimi i tyre, natyrisht në rastet kur nuk janë, vërtet, të domosdoshme. Gjuha, më në fund, i përvetëson fare lehtë dhe fare natyrshëm dhe i hudh ato që nuk i përgjigjen dhe që nuk i duhen".⁹³

Huazimet nga gjuhët e huaja, ndryshe nga fjalët e huaja të panevojshme e të parrënjosura në gjuhë, e kanë gjetur tashmë vendin e tyre në gjuhë. Mbi këtë bazë mund të dallojmë:

a) Fjalë me burim të huaj që janë përvetuar nga shqipja, që janë bërë njësoj si fjalët e tjera të leksikut të shqipes. Hyjnë këtu huazimet e vjetra si: *qytet, shëndet, faqe, presh, xhëp, mjeshër, i pastër, kusi, karrocë, këndoj, rrugë* etj. dhe **fjalët ndërkombëtare: analizë, aritmetikë, demokraci, diktaturë, filozofi, filologji, histori, gjeografi, gjeologji, gramatikë, kongres, parti, klasë, socializëm, komunizëm, ideologji, imperializëm; roman, poemë, dramë, komedi, portret, peizazh, akualet, teatër, subjekt, personazh, skenë, balet, fabul etj.**

Si fjalë ndërkombëtare vështrohen ato fjalë që përdoren në shumicën e gjuhëve të botës (veçanërisht në gjuhët indoevropiane), por nuk do të quhen të tilla (ndërkombëtarizma) fjalët që përdoren vetëm në gjuhët neolatine (italisht,

⁹² Shih: E. Çabej, *Për pastërtinë e gjuhës*, në "Gjuha jonë", 1, 1981.

⁹³ Shih: R. Qosja, *Nocione të reja albanologjike*, Prishtinë, 1983, f. 70-74.

frëngjisht). Për këto fjalë do të bëhen përpjekje të zëvendësohen me fjalët shqipe, siç është bërë p.sh. me *solucion* që është zëvendësuar me *tretësirë*, *nuklear* me *bërthamë*, *neutral* me *asnjanës*, *konveks/konkav* me *i mysët/i lugët* etj.

Përbërja kuptimore e ndërkombëtarizmave në gjuhën shqipe ka marrë zhvillim origjinal, duke u gërrshetur me sistemin semantik të shqipes. Termat ndërkombëtarizma zënë vend të mirë në leksikun e gjuhës së sotme shqipe. Terminologjia shkencore dhe teknike shqipe, gjatë zhvillimit të saj, është pasuruar me ndërkombëtarizma dhe kjo e ka afruar gjuhën shqipe me gjuhët më të zhvilluara të Evropës, që kanë ndjekur pak a shumë këtë rrugë. Shtimi i termave ndërkombëtarizma në gjuhën shqipe është dukuri normale, që lidhet me zhvillimin e gjithanshëm të vendit tonë në fushat më të ndryshme, pra me faktorë jashtëgjuhësorë. **Ndërkombëtarizmat e shqipes letrare të kohës sonë vlerësohen si mjete e vlere të nevojshme që pasurojnë leksikun.** Ata tashmë kanë depërtuar thellë në gjuhë, janë bërë pjesë e pandashme e shqipes, ashtu si edhe e një vargu gjuhësh të tjera. Zëvendësimi i tyre disa herë është i pamundshëm e disa herë i padobishëm, sepse mund të dëmtojë shprehjen e qartë të nocioneve përkatëse. Lidhur me qëndrimin që duhet mbajtur ndaj fjalëve ndërkombëtarizma është shumë mësimdhënëse vlerësimi i njohur dhe i zbatueshëm pothuajse kudo në marrëdhëniet ndërmjet gjuhëve kombëtare dhe nevojave të shtimit të fondit të tyre me fjalë e sidomos me terma të përbashkët e të njëjtë me shumë nga gjuhët e botës: *fjalët e huaja të domosdoshme, të përfaqësuara në shumicën e rasteve nga terma shkencorë-teknikë të pranuar përgjithësisht, nuk do të ishin të domosdoshëm, sikur të mund të përktheheshin.* Edhe historia e shqipes na jep shembuj të vlefshëm për të vërtetuar se “purizmi” i skajshëm nuk ka pasur frytë të mira. Mund të kujtojmë se disa përpjekje të veprimtarëve të Rilindjes sonë Kombëtare për pastrimin e gjuhës shqipe ishin të natyrshme e të kuptueshme për atë kohë, porse prova për të shqipëruar edhe terma me shtrirje ndërkombëtare si: gjeografi, satelit, vullkan, me fjalët *dëshkronjë, pasës, mal që nxjerr zjarr*, ose termat astronomi, anatomi, gjeometri, zoologji, me *qiellshkronjë, njeritregonjë, dhematje, kafshëtrigonjë* etj. nuk gjetën jehonë në periudhën e mëpasme.

Sidoqoftë edhe për qëndrimin ndaj ndërkombëtarizmave nuk mund të jepen “receta” të sakta. Ka mjaft raste kur, edhe për terma që kanë shtrirje ndërkombëtare, shqipja ka gjetur mundësinë për të krijuar fjalë të përshtatshme e të motivuara nga burimi i vet. Këto vitet e fundit kanë marrë përhapje të gjerë terma si: **drejtshkrim, drejtshqiptim, gjuhësi, gjuhësor,**

gjuhëtar në vend të ndërkombëtarizmave përkatëse: *ortografi, ortoepi, lingvistikë, lingvistik,-e, linguist; asnjani* për *neutër, neutral, neutralitet; asnjansoj* dhe **asnjansim** në vend të *neutralizoj, neutralizim*.

Nuk janë të paktë termat që më parë dukeshin si ndërkombëtarizma të paprekshëm, mirëpo sot janë zëvendësuar me terma të shqipëruar, si p.sh.: *sensacion* (ndijim), *sensibël* (i ndjeshëm), *sensibilitet* (ndjeshmëri), *komplikacion* (ndërlikim), *nebulozë* (mjegullnajë), *iluminist* (ndriçimtar).

Një përgjigje me vlerë për t’u pasur parasysh lidhur me pyetjen se *ç’është fjalë e huaj e panevojshme* ka dhënë E. Çabej në artikullin “*Për pastërtinë e gjuhës shqipe*”:

“Mendojmë se term ndërkombëtar nuk mund të quhet një term shkencor që e kanë përgjithësisht vetëm gjuhët romane; gjuhët bija të latinishtes; ato vetvetiu e kanë e do ta marrin prej saj. Term ndërkombëtar mund të quajmë një term shkencor që përveç gjuhëve romane e kanë në përdorim edhe idiomat e tjerave familje gjuhësore, si gjuhët gjermanike, sllave e të tjera. Për shembull, do të themi se *acid* nuk është term ndërkombëtar, po kimi është term ndërkombëtar; *levë, presion* nuk janë terma ndërkombëtarë, porse *fizikë* po; *insekt* është term ndërkombëtar, po *insekticid* jo. Ashtu qëndron puna edhe me *botanikë* përkundrajt leguminoze, me *zoologji*, përkundrajt reptileve...”.

Por, ndërsa pranojmë domosdoshmërinë e fjalëve të huazuara me karakter ndërkombëtar e më gjerë, kur ato janë të pamënjanueshme e të vlefshme për shqipen, duhet të veprojmë siç thoshte mjeshtri i madh i shqipes, Eqrem Çabej, i cili theksonte se në shumë fusha të shkencës, të artit e të kulturës “*ka një mori fjalësh të vendit, që pa dëm kuptimor janë në gjendje t’ua zënë vendin fjalëve të huaja*” dhe shtonte se “*aty është me interes se fjalët e vendit kuptohen më mirë, rroken e përvetësohen më mirë nga nxënësit e moshave të vogla, sepse u formojnë atyre shoqërimi (asosacione) idesh; ato gjejnë analogjinë e vet në pasurinë leksikore që zotërojnë ata brenda sistemit të gjuhës amtare*”⁹⁴.

b) Fjalë me burim të huaj, të cilat **me kohë kanë dalë nga përdorimi i gjerë**, për shkak se janë zhdukur vetë sendet a nocionet që shprehin ato (*breshanë, xhandar, kumbara*), ose janë zëvendësuar me fjalë shqipe (*qatip, qitap, imza*).

Ndodh që brenda çerdhes së fjalëve të huazuara disa fjalë janë zëvendësuar me fjalë shqipe, kurse disa të tjera të së njëjtës çerdhe nuk janë zëvendësuar, p.sh.: *nacion, nacionalitet* dhe *internacional* janë zëvendësuar me fjalët shqipe *komb, kombësi, ndërkombëtar*, kurse *nacionalist, nacionalizëm, internacionalist, internacionalizëm* nuk janë zëvendësuar dhe, mesa duket, nuk kanë për t’u mënjeluar asnjëherë.

⁹⁴ Shih: E. Çabej, *Për pastërtinë e gjuhës*, në “Gjuha jonë”, 1, 1981.

c) **Fjalë të huaja të panevojshme**, të cilat janë zëvendësuar e po zëvendësohen me fjalët shqipe ekzistuese ose të krijuara me brumin e shqipes sipas gjedheve të gjuhëve të tjera. Të tilla janë, p.sh.: *fundjavë, fundvit, fundshekull* që po zënë vend në shqipen e sotme. Në kohën tonë bëhet punë e gjerë dhe e organizuar për të nxjerrë jashtë përdorimit fjalë të huaja, që kanë hyrë pa kriter, kryesisht nga italishtja dhe anglishtja. Kundër këtyre fjalëve është luftuar edhe në të kaluarën dhe një pjesë tashmë janë zëvendësuar ose krahas tyre përdoret edhe një fjalë shqipe në kuptimet themelore, p.sh.: *ambient-mjedis, eksperiencë-përvojë, influencë-ndikim, koordinej-bashkërendoj, respektiv-përkatës, reciprok-i ndërsjellë, implementoj-zbatoj, rurale-malore* etj.

Duhet bërë përpjekje për të zëvendësuar ose për t'u ngushtuar më tej përdorimin një numri fjalësh të leksikut të përgjithshëm me burim nga gjuhët sllave, nga greqishtja e turqishtja, si: *akoma, nikoqirllëk, vadit, godinë* etj. Nuk u duhet bërë vend në përdorime letrare as fjalëve të huaja që kanë hyrë nëpër të folmet e krahinave anësore, si p.sh.: *goxha, mollois, kumbisem, potis, okllai, kum, plevicë, nakatos* etj., kur nuk shërbejnë për tipizimin e personazheve.

Kundër fjalëve të tilla të huaja të panevojshme është drejtuar sot lufta e puna e "Komisionit të përhershëm për pastrimin e pasurimin e gjuhës shqipe", nën drejtimin e të cilit, prej disa kohësh, ka nisur të botohet te "Gjuha jonë" rubrika "Fjala shqipe në vend të fjalës së huaj".

TREGUES I FJALËVE TË HUAJA QË MUND TË ZËVENDËSOHEN PLOTËSISHT OSE PJESËRISHT

Nga fjalët e huaja të panevojshme, të cilat tashmë janë zëvendësuar ose po zëvendësohen me fjalë shqipe, janë për t'u përmendur:

A

ABANDONIM, ~I, ABANDONOHET, ABANDONOHET, çerdhe fjalësh me temë të huazuar nga gjuhët neolatine. Në vend të tyre në gjuhën shqipe përdoren fjalët: *braktis, braktiset, braktisje, i braktisur*.

ABNEGACION, ~I, fjalë e stilit libror, me burim nga gjuhët neolatine, zëvendësohet plotësisht me fjalën: *vetëmohim*.

ABONIM, ~I, ABONOHET, ABONOHET, I ABONUAR, çerdhe fjalësh me burim nga gjuhët neolatine, mund të mënjanohej plotësisht nga fjalët shqipe përkatëse: *pajtim, pajtoj, pajtohem, i pajtuar*, po kështu mund të mënjanohej fjala e huaj *abonament* duke përdorur fjalën *pajtimtar*.

ABORT, ~I, ABORTOHET, ABORTOHET, terma të fushës së mjekësisë, por që kanë përdorim edhe në gjuhën e folur; mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *dëshim, dështoj, dëshimore*.

ABROGOJ, ABROGOHET, ABROGIM, ~I, I ABROGUAR, që të gjitha mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shfuqizoj, shfuqizohet, shfuqizim, i shfuqizuar*.

ABSORBOJ, ABSORBOHET, ABSORBIM, ~I, I ABSORBUAR, çerdhe fjalësh e huazuar nga frëngjishtja, mund të mënjanohej të gjitha duke u zëvendësuar me fjalët shqipe përkatëse: *thith e përthith, thithet apo përthithet, përthithje, i përthithur*.

ABUZOJ, ABUZOHET, ABUZIM, ~I,

fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, kryesisht të stilit libror, duhen mënjanohej në të mirë të fjalëve shqipe përkatëse: *shpërdorohet, shpërdorohet, shpërdorim*.

ADAPT, ADAPTOJ, ADAPTOHET, ADAPTIM, ~I, I ADAPTUESHËM, si çerdhe fjalësh e huazuar nga frëngjishtja, mund të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *i përshatshëm, përshat, përshatet, përshatje, i përshatur*.

ADIO, pasthirmë e huazuar nga italishtja, duhet mënjanohej, sepse shqipja ka në vend të saj pasthirrmat e veta, po aq të vlefshme. si: *lanutimirë, mirupafshim, mirupjekshim*.

ADOPTOJ, ADOPTOHET, ADOPTIM, ~I, I ADOPTUAR, E ADOPTUAR, si çerdhe fjalësh e huazuar nga frëngjishtja dhe me një shtrirje jo aq të gjerë, mund të mënjanohej duke u bërë vend fjalëve shqipe përkatëse: *birësoj, birësohet, birësim, i birësuar, e bijësuar*.

AFEKSION, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe: *dashuri, ndjenjë, për zemërsi*, sipas rastit *afekcion* mund të jepet në shqipen edhe me fjalë të tjera, si: *zemërngrohësi, për zemërsi, për mallim*.

AFINITET, ~I, fjalë me burim nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet plotësisht me: *afri, afri shpirtëror, lidhje afrie*.

AFIRMIM, ~I, AFIRMOJ, AFIRMOHET, AFIRMATIV, si çerdhe fjalësh me burim nga frëngjishtja, duke qenë se nuk

janë edhe të rrënjësura thellë, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *pohim, pohoj, pahohet, pohues*. Edhe *i afirmuar* mund të zëvendësohet me fjalën shqipe *i njohur*, p.sh.: *shkrimtar apo gazetar i afirmuar*, mund të thuhet fare mirë: *shkrimtar, gazetar i njohur ose i mirënjohur*.

AGJENT, ~I, fjalë kryesisht e stilit libror, mund të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe: *përfaqësues*; p.sh.: në vend të *agjent* i Shoqërisë x, mund të thuhet: *përfaqësues* i Shoqërisë x.

AKCENT, ~I, fjalë e stilit libror, mund të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe: *theks* apo *theksim*. Kështu thuhet: *theksi i fjalës, theks i huaj, theks i këndshëm*.

AKOMA, ndajfolje e gjuhës bisedore, me origjinë nga greqishtja dhe e shtrirë kryesisht në trevat e Jugut, mund të mënjanohej me fjalën shqipe përkatëse: *ende*. P.sh.: *Nuk ka dalë ende në pension. Je ende i fortë. Jeni ende në dinër*. Në shqipen e moçme, si dhe në të folmet e gegërishtes përdoret në vend të *akoma* përdoret ndajfolja edhe. *Nuk ka ardhur edhe. Duhet ta gërmaj edhe më thellë*.

AKORDIM, ~I, **AKORDOJ**, **AKORDOHET**, si çerdhe fjalësh nga gjuhët neolatine, duke qenë se nuk kanë pasur rrënjosje të thellë, mund të mënjanohej me fjalët shqipe përkatëse: *dhënie, jap, i jepet*. P.sh.: *iu dha* (dhe jo *iu akordua*) çmimi x; *i jepet* (dhe jo *i akordohet*) çmimi x; *i është dhënë* (dhe jo *i është akorduar*) çmimi x. Natyrisht, *akordoj* në rastet që përdoret si term i muzikës (*akordoj violinën*) do të mbetet, sepse është rrënjësor dhe ka edhe vështirësi në ndërkombëtar si term i asaj fushe.

AKOSTOJ, **AKOSTOHET**, **AKOSTIM**, ~I, si fjalë të huazuara nga italishtja, porse ende jo aq të ngulitura, mund të mënjanohej me fjalët shqipe përkatëse: *bregëz, bregëzohet, bregëzim*. Pra, *bregëzohet anija* (dhe jo *akostohet*).

AKS, ~I, si term i shkencës dhe i teknikës i huazuar nga frëngjishtja, po edhe jo aq i rrënjësor në ligjërime, mund të mënjanohej

me anën e fjalës shqipe: *boshit*. Pra, mund të thuhet: *boshiti me gunga, boshiti i dramës, boshiti i motorit etj*. Po ashtu, *aksi rrugor* mund të thuhet shqip *udhëkryqi* ose *kryqëzimi i rrugëve*.

AKSIDENT, ~I, **AKSIDENTAL**, **AKSIDENTALISHT**, mund të mënjanohej duke u bërë vend fjalëve shqipe përkatëse: *fatkeqësi* (dhe jo aksidenti), p.sh.: *fatkeqësi hekurudhore, fatkeqësi në punë*; për rasti si (dhe jo aksidental), p.sh.: *që një rast i papritur* (dhe jo aksidental), *ndodhi krejt papritur* (aksidentalish).

AKSION, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja. Në shumicën e rasteve mund të zëvendësohet me fjalën: *veprim*. P.sh.: *veprim i shpejtë, veprimi dramatik, njeri i veprimit*. Nuk mund të zëvendësohet kur përdoret si term sportiv dhe si term i financës: *aksion bankar, blerje e aksioneve, aksionist etj*.

AKT, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja. Në kuptimin e saj më të përgjithshëm fjalë *akt* mund të zëvendësohet plotësisht me fjalët: *vepër, veprim*, p.sh.: *veprim prej rrugaçi, vepër kriminale, veprime luftarake*. Do të mbetet fjalë *akt* në terminologjinë e veprimtarisë zyrtare: *akt noterial, aktet zyrtare, aktet e kongresit*, si dhe si term i teatrit: *aktet e dramës, të komedisë etj*.

AKTIV, ~E, **AKTIVISHT**, kanë hyrë nga frëngjishtja. Mund të mënjanohej plotësisht duke përdorur imbiemrin *veprues* ose *i gjallë*: *rol veprues, njeri i gjallë, vullkan veprues*; po ashtu ndajfolja *aktivisht* mund të mënjanohej nga *gjallërisht*: *lufton gjallërisht, do ta përkrahim gjallërisht*.

AKTIVIST, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *veprimtar*, -e. P.sh.: *veprimtar i dalluar, veprimtar i PD-së, veprimtar i PS-së etj*.

AKTIVITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *veprimtari*. P.sh.: *veprimtari krijuese, veprimtari e gjallë, veprimtari kundër shtetit etj*. Por, mesa duket do të mbetet fjalë *aktivitet* si term i disa fushave speciale, si p.sh.: *aktiviteti radioaktiv, aktiviteti i Diellit, aktiviteti i trurit etj*.

AKTUAL, ~E, mund të mënjanohej me fjalët shqipe: *i tanishëm, i sotëm, i ditës, i ditëve tona*. Po kështu, fjalë e huaj *aktivitet*, shpesh mund të mënjanohej me fjalën *e sotmja*. P.sh.: *romani pasqyron të sotmen* (jo aktualitetin); *drama ka për objekt të sotmen e rinisë etj*. Edhe *aktualisht*, si ndajfolje e së njëjtës rrënjë të huazuar, mund të mënjanohej me anën e fjalëve shqipe: *sot, tashmë, tani* ose *tashti për tashti, tani për tani, në ditët e sotme a në ditët tona*.

AKUMULOJ, **AKUMULOHEJ**, **AKUMULIM**, ~I, çerdhe fjalësh me temë të huazuar nga gjuhët neolatine. Në kuptimin e tyre më të përgjithshëm mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *grumbulloj, grumbullohet, grumbullim, i grumbulluar*. Por, me sa duket *akumuloj* dhe *akumulim* do të vijojnë të mbeten si huazime të pamënjueshme në fushën e ekonomisë, si p.sh.: *fondi i akumulimit, ka akumuluar mjetet e nevojshme financiare etj*.

AKUT, ~E, fjalë e huazuar nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i mprehtë* ose *i ngushëm*, p.sh.: *problem i mprehtë, qëshkje e mprehtë, shqetësim i ngushëm*; në ndonjë rast tjetër mund të zëvendësohet me imbiemrin *thërës*, p.sh.: *dhenbje thërëse*.

ALARM, ~I, **ALARMOJ**, **ALARMOHEJ**, **I ALARMUAR**, të huazuara nga gjuhët neolatine. Në disa përdorime mund të zëvendësohen me fjalë shqipe. P.sh.: *alarm* si term i ushtrisë, prej vitesh ka nisur të mënjanohej nga *kushtrim*: *reparti u zgjua me kushtrim, kushtrim ajror, ugie ushtarë në kushtrim, rast kushtrimi*. Në raste të tjera *alarmoj* dhe *i alarmuar* mund të mënjanohej me fjalët shqipe: *shqetësoj, i shqetësuar*. Në disa rrahina, në vend të fjalës së huazuar *alarmoj* përdoret fjalë shqipe e bukur *kushtrimoj*: *u kushtrimua vendi për luftë kundër armikut*.

ALBANOFON, ~E, mund të thuhet shqip me imbiemrin e përbërë: *shqipfolës*, -e. P.sh.: *popullsia arbëreshe shqipfolëse, bashkësi shqipfolëse, ngulim shqipfolës*.

ALFABET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *abëcë*, -ja.

ALIVAN, ~I, **ALIVANOSEM**, **I ALIVANOSUR**, çerdhe fjalësh popullore, kryesisht të Jugut, me origjinë nga greqishtja. Në vend të tyre mund të përdoren fjalët shqipe përkatëse: *të fikët, më bie të fikët, i ra të fikët, i vjen si të fikët*.

ALTOPARLANT, ~I, në letërsinë artistike ka nisur të zëvendësohet me fjalë të reja shqipe, si: *fortafolës, lartafolës*; me të njëjtin mëtim shqipëruet del edhe fjalë zëzmadhues, -i.

AMBIENT, ~I, fjalë me burim nga italishtja. Po zëvendësohet me sukses nga fjalë shqipe: *mjedis*: *mjedis shkollor, mjedis i këndshëm, mjedis sportive etj*.

AMBIENTOHEM, mund të mënjanohej nga foljet shqipe popullore: *mësohem, përshatam*.

AMORF, ~E, fjalë kryesisht e stilit libror, mund të zëvendësohet me imbiemrat: *i pafornë, i patrajtë*.

AMPLIFIKOJ, **AMPLIFIKOHET**, **AMPLIFIKATOR**, **AMPLIFIKIM**, ~I, çerdhe fjalësh me burim nga italishtja, mund të mënjanohej me fjalët shqipe përkatëse: *përforcoj, përforcohet, përforcues, përforcim*. Ndonjëherë *amplifikoj* mund të jepet edhe me foljet *përfryj, stërfryj*.

ANALOG, ~E, **ANALOGJI**, **ANALOGJIK**, ~E, **ANALOGJIKISHT**, mund të jepen me fjalët shqipe përkatëse: *i ngjashëm, e ngjashme, ngjashmëri, në mënyrë të ngjashme* ose *ngjashmërisht*.

ANEMI, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *pagjakësi*, -a. Po ashtu edhe *anemik*, -e mund të zëvendësohet me imbiemrin *pagjak* (i, e).

ANGAZHIM, **ANGAZHOJ**, **ANGAZHOHEM**, **I ANGAZHUAR**, çerdhe fjalësh të huazuara nga frëngjishtja. Mund të mënjanohej me fjalët shqipe përkatëse: *zotim, zotohem, marr zotim, i dal për zot, përfshij, ngarkoj etj*.

ANGLOFON, ~E, mund të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe: *anglishtfolës*, -e.

ANOMALI, ~A, mund të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe: *rregullim*.

ANTI-, parashtesë me burim nga greqishtja, që përdoret edhe si huazim i rrënjësor: *antidemokratik*, -e, *antidialektik*, *antiklerikal* etj., por ka edhe mjaft hapësirë për zëvendësimin e saj me parashtesën shqipe: *kundër*-, me të njëjtin kuptim: *kundërajror*, *kundërtank*, *kundërshtetëror*, *kundërgoditje*, *kundërkushtetues*, *kundërsulm* etj. Fjalët me *anti*-, si: *antibiotik*, *antibiogramë*, *antinomi*, *antipati*, *antipod* etj. do të mbeten në përdorim si të tilla, ato nuk mund të shqipërohen.

ANTIK, ~E, **ANTIKITET**, ~I, mund të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe: *lashtë* (i,e), *lashtësi*, -a.

ANUAR, ~I, fjalë e stilit libror, mund të mënjanohej me fjalën shqipe: *vjetar*, -i. Psh.: *vjetari statistikor*.

ANULIM, ~I, **ANULOHEJ**, **ANULOJ**, mund të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *shfuqizim*, *shfuqizohet*, *shfuqizoj*.

APARENCE, ~A, fjalë e huazuar nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *panje*, *panje e jashtme*, *dukje*.

APASIONHEM, **APASIONUAR** (I,E), mund të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *jepem*, p.sh.: *jepem pas muzikës*, *pas sportit*, i dhënë *pas lodrave*; i dhënë *pas muzikës*.

PATI, ~A, **APATIK**, ~E, mund të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *plogëshi*, *panjësi*; *pluget* (i,e), *mpirë* (i,e).

APEL, ~I, nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *thirrje*.

APLIKOJ, **APLIKOHET**, **APLIKIM**, ~I, mund të mënjanohej me fjalët shqipe përkatëse: *zbatoj*, *zbatohet*, *zbatim*.

APOSTAFAT, ndajfolje e gjuhës së folur, mund të mënjanohej me fjalët shqipe: *enkas*, *nergut*, p.sh.: *Erdhi enkas për mua*. Ia bëra *enkas*.

APROKSIMATIV, ~E, **APROKSIMATIVISHT**, mund të zëvendësohen me

fjalët shqipe: i përafërt, përafërsisht, afërsisht.

APROVOJ, **APROVOHEJ**, **APROVIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *miratoj*, *miratohet*, *miratim*.

ARBIT/ËR, ~RI, **ARBITROJ**, **ARBITRUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *gjyqar*, *gjykoj*, i *gjykuar*.

ARTIKULOJ, **ARTIKULOHEJ**, **ARTIKULIM**, ~I, si terma të gjuhësisë, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *nyjëtoj*, *nyjëtohet*, *nyjëtim*.

ARTIKULL, ~I, si term i gramatikës është zëvendësuar me fjalën shqipe: *nyjë*, ndërsa në fushën e së drejtës është zëvendësuar me fjalën: *nen*, -i.

ARREST, ~I, **ARRESTIM**, ~I, **ARRESTOJ**, **ARRESTUAR** (I,E), të mënjanohej duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *ndalim*, *paraburgim*; *ndaloj*, *paraburgos*; *ndaluar* (i,e), *paraburgosur* (i,e).

ASIMILOJ, **ASIMILOHEJ**, **ASIMILIM**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përvetoj*, *përvetohet*, *përvetim*. Por nuk mund të zëvendësohen kur është fjala për shkrirje e popujve me njëritjetrit: *asimilim* me *dhunë*, *politikë* *asimiluese*.

ASISTOJ, mund të zëvendësohen me togfjalëshat: *marr pjesë*, *jam i pranishëm*, *marr pjesë*.

ASORTIMENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *lloj*, *llojshmëri*.

ASPEKT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *panje*, *anë*, *pikëpanje*, *vështrim*. Por, vijon të përdoret fjala *aspekt* si term i gramatikës: *aspekti i foljeve*.

ASTERIKS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *yllth*.

ATAK, ~U, **ATAKOJ**, **ATAKOHET**, **I ATAKUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *sulm*, *goditje*, *sulmoj*, *godas*, *sulmohet*, *goditet*, i *sulmuar*, i *goditur*.

ATRIBUT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *cilësi*, *cilësim*, *veti*,

tipar. Në terminologjinë gjuhësore atribut është zëvendësuar me fjalën *përcaktor*.

AUDITIV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *dëgjimor*, -e.

AUREOLË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *brerore*.

AUTOKRITIKË, ~A, të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *vetëkritikë*.

AUTOKTON, ~E, të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *anas*, -e, *vendës*, -e.

AVANCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *paradhënie*.

AVANCOJ, **AVANCIM**, në fushën ushtarake mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përparoj*, *përparim*, por *avancoj* në mjaft raste mund të jepet edhe me foljet: *eci*, *rend*, *vrapoj*, *shkoj përpara*.

AVANGARDË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *pararojë*.

AVANTAZH, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *epërsi*, *përparësi*.

AVASHTË (I,E), të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *ngadalë* (i,e).

AVENIR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: e *ardhmja*, *ardhshmëri*.

AZIL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *shtëpia* e *pleqe*, *strehë*, -a, *strehim*. Psh.: *strehim politik*.

AZHURNOJ, **AZHURNOHEM**, **AZHURNIM**, **I AZHURNUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përditësoj*, *përditësohem*, *përditësim*, i *përditësuar*.

B

BALANCË, ~A, **BALANCOJ**, **BALANCOHEJ**, **I BALANCUAR**, gërdehe fjalësh e huazuar nga frëngjishtja. Fjala *balancë* në kuptimin konkret sa vjen e rrallohet, duke ia lënë vendin fjalës *peshore*, por në kuptim figurativ ka marrë edhe përdorime që nuk ka të ngjarë të mënjanohej, si: nga anon *balanca*; është në

balancë. Folja *balancoj* në kuptimin kryesor të saj "bëj të ketë peshë të barabartë në dy anë" ka nisur të zëvendësohet me foljet *baraspeshoj* ose *vë në baraspeshë*. Ndërkaq, fjalët *balancoj*, *balancim* vijojnë të mbeten në përdorim në fushën e ekonomisë.

BARRIERË, ~A, fjalë e stilit libror. Zëvendësohet me fjalën shqipe: *pengesë*. Në terminologjinë sportive të futbollit zëvendësohet me fjalën *mur*.

BASEN, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, e zëvendësueshme me fjalën shqipe: *pellg*, -u.

BASTUN, ~I, të mënjanohej duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *shkop*, -i.

BASHKEKZISTENCË, ~A, **BASHKEKZISTOJ**, mund të mënjanohej me fjalët shqipe: *bashkëjetesë*, *bashkëjetoj*.

BILATERAL, ~E, mund të mënjanohej me fjalën shqipe: *dypalësh*, -e.

BIOGRAFI, ~A, **BIOGRAFIK**, ~E, fjalë që kanë përhapje të gjerë edhe në shumë gjuhë të tjera të botës, gati sa të quhen ndërkombëtare. Megjithatë, në shumë raste mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *jetëshkrimi*, *jetëshkrimor*, -e.

BIOND, ~E, fjalë e huazuar nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *leshverdhtë*, *flokëverdhtë*. Në gegërishten edhe *kaçabardhtë*.

BONJAK, ~U, **BONJAK**, ~E, fjalë të huazuara nga greqishtja, me shtrirje kryesisht në të folmet e shqipes jugore; mund të zëvendësohen me fjalën shqipe: *jetim*, -e.

BORD, ~I, huazim i kohëve të fundit, nga anglishtja; nuk është fjalë ndërkombëtare dhe mund të zëvendësohet me fjalë të barasvlershme me të, si: *këshill*, *komision*.

BORDERO, ~JA, fjalë e huazuar nga frëngjishtja; Mund të zëvendësohet me togfjalëshat e shqipes: *listë pagash*, *libër pagash*.

BORDURË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *buzinë*. Psh.: *buzina e trotuarit*, e *lulishtes*.

BRAKTIS, **BRAKTISJE**, **BRAKTISUR** (I,E), mund të mënjanohej duke

përdorur fjalët shqipe përkatëse: *shkretot, shkretim, lënie shkretë, shkretuar (i,e), i lënë shkretë*.

BRAVO!, pasthirmë e gjuhës bisedore; mund të mënjanohet me fjalën shqipe: *të lumtë, ju lumtë*.

BRAZDË, ~A, fjalë e huazuar nga gjuhët sllave; mund të zëvendësohet me fjalën shqipe të barasvlerëshme: *hulli, -a*.

BRUN, ~E, fjalë e huazuar nga italishtja; e zëvendësueshme me fjalët shqipe: *zeshkan, -e, i zeshkët*.

BRUTAL, ~E, **BRUTALITET**, ~I, **BRUTALISHT**, në shumë raste mund të mënjanohen duke përdorur fjalët: *i vrazhdë, i ashpër, i egër, brutalitet* mënjanohet me *vrazhdësi, ashpërsi, egërsi*. Po ashtu *brutalisht* jepet plotësisht me ndajfoljen *ashpërsisht*.

BULEVARD, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me fjalën: *shëtitore*. Por do të mbetet fjala *bulevard* në shprehje si: *letërsi bulevardesh, gazetë bulevardesh* etj. ku ka edhe ngjyresë të caktuar stilistike.

BUQETË, ~A, huazim nga frëngjishtja; mund të zëvendësohet me fjalën: *tufë*.

C

CEDOJ, **CEDIM**, ~I, fjalë të stilit libror, mund të zëvendësohen me fjalët ose togfjalëshin e shqipes: *tërhiqem, lëshoj pe, tërheqje, lëshim*.

CENTRALIZOJ, **CENTRALIZIM**, ~I, **CENTRALIZUAR**, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, relativisht të ngulitura në gjuhë, por që, në mjaft raste, edhe mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përqendroj, përqendrim, i përqendruar*.

CENTROJ, **CENTROHET**, **CENTRIM**, ~I, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, pjesërisht edhe të ngulitura, por që, në jo pak raste mund të mënjanohen nga fjalët shqipe përkatëse: *qendërzoj, qendërzohet, qendërzim*.

CEREBRAL, ~E, term i anatomisë, me prejardhje nga gjuhët neolatine. Mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *trunor, -e*.

CERTIFIKATË, ~A, fjalë e huazuar nga italishtja, po zëvendësohet me të drejtë me fjalët shqipe: *vërtetim, dëshmi*.

CIVILIZOJ, **CIVILIZOHET**, **CIVILIZIM**, ~I, mund të jepen në shqipen me fjalët përkatëse: *qytetëroj, qytetërohet, qytetërim*.

D

DAKORD, ndajfolje e ligjërimit libror, me prirje për t'u shtrirë edhe në gjuhën e përditshme. Mund të zëvendësohet me togfjalëshat: *jam në një mendje, jam i një mendjeje, jemi në një fjalë, jemi marrë vesh*.

DAULL/E, ~JA, fjalë popullore me origjinë nga turqishtja, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *lodër, -ra, p.sh.: po bien lodrat*.

DEBOLESË, ~A, fjalë e huazuar nga italishtja, përdoret në gjuhën bisedore, mund të mënjanohet me sukses nga fjalët: *dobësi, pa fuqi*.

DECENTRALIZOJ, **DECENTRALIZOHET**, **DECENTRALIZIM**, **DECENTRALIZUAR**, janë antonime të *centralizoj* etj. Këshillohet të mënjanohen në të mirë të fjalëve shqipe përkatëse: *shpërqendroj, shpërqendrohet, shpërqendrim, i shpërqendruar*.

DECIDOJ, **DECIDOHET**, **DECIZION**, ~I, **DECIZIV**, ~E, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, me prirje për t'u rrënjësuar, por që mund edhe të mënjanohen nëpërmjet fjalëve shqipe përkatëse: *vendos, vendoset, vendim, vendimtar*.

DEDIKOJ, **DEDIKOHET**, **DEDIKIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *i kushtoj, i kushtohet, kushtim*.

DEFINICION, ~I, fjalë e huazuar nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *përkufizim*.

DEFINITIV, ~E, **DEFINITIVISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përfundimtar, përfundimisht*.

DEFORMOJ, **DEFORMOHET**, **DEFORMIM**, ~I, në mjaft raste mund edhe të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shformoj, shformohet, shformim, i shformuar*. Në kuptim të figurshëm mund të zëvendësohen edhe me fjalët: *shitëmbëroj, shitëmbërohet, shitëmbërim, i shitëmbëruar* ose edhe me: *shëmtioj, shëmtohet, i shëmtuar*.

DEGJENEROJ, **DEGJENEROHET**, **DEGJENERIM**, **DEGJENERUAR**, fjalë me prirje për t'u shtrirë e përgjithësuar në gjuhë. Në mjaft raste mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *zvetënoj, zvetënohet, zvetënim, i zvetënuar*.

DEKADENCË, ~A, mund të mënjanohet duke përdorur sipas rastit fjalët: *rënie, tatëpjetë, teposhtë, rrokullinë*.

DEKADË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *dhjetëditësh, dhjetëditor, dhjetëvjetësh, dhjetëvjeçar*.

DEKOMPOZOJ, **DEKOMPOZOHET**, **DEKOMPOZIM**, **DEKOMPOZUAR**, fjalë të huazuara që përdoren edhe si terma në disa fusha, por që, në mjaft raste edhe mund të mënjanohen, duke u zëvendësuar me fjalët: *shpërbëj, zhbëj, shpërbëhet, zhbëhet, shpërbërje, zhbërje, i shpërbërë, i zhbërë*.

DEKOR, ~I, **DEKORATIV**, ~E, mund të mënjanohen duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *zbukurim, zbukurues, -e*.

DEKURAJOJ, **DEKURAJOHET**, **DEKURAJIM**, fjalë të huazuara nga frëngjishtja, mjaft të rrënjësura dhe që janë përfshirë në Fjalorin e sotëm të shqipes, porse aty këshillohet se mund të bëhet një pastrim i pjesshëm, pra të thuhet: *shkurajoj, shkurajohet, shkurajim*.

DELIKAT, ~E, sipas tastit mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *brislutë (i,e), dobët (i,e)*.

DEMARSH, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me: *përçapje*.

DEMORALIZOJ, **DEMORALIZOHET**, **DEMORALIZIM**, **I DEMORALIZUAR**, fjalë nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *ligështoj, ligështohet, ligështim, i ligështuar*.

DENONCIM, ~I, **DENONCOJ**, mund të mënjanohen duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *kallëzim, kallëzohet*.

DENSITET, ~I, nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *dendësi*.

DESKRIPTIV, ~E, term i huazuar nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *përshkrues*.

DESTINACION, ~I, fjalë e huazuar nga gjuhët neolatine, e zëvendësueshme me fjalët shqipe: *vendi i caktuar, vendmbërritje, drejtim*.

DESTINOJ, **DESTINOHET**, **DESTINIM**, **I DESTINUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *paracaktoj, paracaktohet, paracaktim, i paracaktuar*.

DETAJ, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *hollësi, imtësi, vogëlsi*.

DETAJOJ, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *përimtoj, stërholloj*.

DETAJIM, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *përimtim, stërhollim*.

DETERMINOJ, **DETERMINOHET**, **DETERMINIM**, **I DETERMINUAR**, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *përcaktoj, përcaktohet, përcaktim, i përcaktuar*.

DEVIJOJ, **DEVIJOHET**, **DEVIJIM**, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, me prirje që të shtrihen edhe me gjerë; këshillohet që të mënjanohen në të mirë të fjalëve shqipe: *shumang, shumangët, shumangie, i shumangur*.

DEVOCION, ~I, **DEVOTSHMËRI**, ~A, kanë hyrë mjaft thellë në shqipen, por edhe mund të zëvendësohen me fjalët përkatëse: *përkushtim, përkushtueshmëri*.

DEZILUZION, ~I, **DEZILUZIONOJ**, **DEZILUZIONOHET**, **I DEZILUZINUAR**, këshillohet të zëvendësohen me

gjallët shqipe përkatëse: *zhgënjimi, zhgënjëj, zhgënjehem, i zhgënjyer*.
DIABOLIK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *djallëzor, -e*.
DIARRE, ~JA, fjalë kryesisht e mjekësisë dhe e ligjërimit libror, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *barkë, purthë, bizgë*.
DIFERENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ndryshim, dallim*.
DIFUZION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *përhapje*.
DILEMË, ~A, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *mëdyshje*.
DIMENSION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *përmasë*.
DIREKT, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *drejt, drejtë*.
DISLOKOJ, DISLOKOHET, DISLOKIM, IDISLOKUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *vendos, vendosem, vendosje, i vendosur*.
DISONANCË, ~A, fjalë e stilit libror, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *mospërputhje, mosbashkëzanim*.
DISPONOJ, në kuptimin kryesor mund të zëvendësohet plotësisht me fjalët shqipe: *kam, zotëroj, kam në zotërim*.
DISPOZICION, ~I, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *prishmëri*.
DISPROPORCION, ~I, mund të zëvendësohet plotësisht me fjalën shqipe: *shpërpjesëtim*.
DISTANCË, ~A, mund të zëvendësohet plotësisht me: *largësi ose largësë*.
DISTIK, ~U, mund të zëvendësohet plotësisht me fjalën shqipe: *dyvargësh*.
DISTILIM, ~I, **DISTILOJ, DISTILUAR (I, E)**, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *pastrim, kullim; pastruj, kulloj; pastruar (i, e), kulluar (i, e)*.
DISHEPULL, ~I, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *ihitar, -e*.
DIVERGJENCË, ~A, mund të zëvendësohet plotësisht me fjalën: *mosmarrëveshje*.

DIVORC, ~I, mund të zëvendësohet plotësisht me togun: *zgjidhje martesë*, që pranohet edhe si term juridik.
DIVORCIM, DIVORCOHEM, DIVORCOJ, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *ndarje, ndahem, ndaj*.
DIVULGATIV, ~E, mund të zëvendësohet plotësisht me fjalën shqipe: *popullarizues ose shikencor-popullor*.
DOMINOJ, DOMINOHEM, IDOMINUAR, sipas rastit mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *zotëroj, sundoj; zotërohet, sundohet; i zotëruar, i sunduar*.
DUBËL, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet plotësisht me shqipen: *dyfish, i dyfishit*.
DUEL, ~I, mund të zëvendësohet plotësisht me fjalën shqipe: *dyluftim*.
DYQAN, ~I, ndonëse është fjalë popullore me përdorim të dendur, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *tregori, -ja, shitori, -ja*.

E

EDICION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën: *botim*. Në raste të shumta, si: *edicioni i lajmeve, edicioni i sivjetmë i kampionatit etj.* mund të mënjanohet fare kjo fjalë, pra të thuhet: *lajmet e mëngjesit, të mesditës apo të mbrëmjes, kampionati i sivjetmë etj.*
EDITOR, ~I, **EDITORIAL**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalën: *botues*. Me kuptimin artikull i botuesit, gjithashtu, më mirë se *editorial* mund të shkojë *artikull i botuesit* ose *kryetartikull*. Ky i fundit, në të vërtetë, ka qenë përdorur dhe meriton të mbetet edhe më tej me këtë kuptim, pra në vend të fjalës së huaj editorial.
EFEKTIV, ~E, **EFEKTIVITET, EFEKTIVISHT**, fjalë të huazuara nga frëngjishtja. Në vend të *efektiv, -e* mund të thuhet normalisht i *efektshëm*, por do të mbetet në kuptime terminologjike, si p.sh.:

ushtar efektiv, vlerë efektive. Fjala *efektivitet* mund të zëvendësohet me fjalën: *frytshmëri ose fuqi vepruese*.

EFİÇENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët: *gatishmëri, gjendje pune, ndonjëherë edhe me frytshmëri*.

EFİKAS, ~E, **EFİKASITET**, ~I, fjalë të huazuara nga frëngjishtja, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i frytshëm, frytshmëri, efektshmëri*.

EKSİTOJ, EKSTİTOHEM, EKSTİTIM, I EKSTİTUAR, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine. Mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *nxit, ndez, ngacmoj; nxitem, ngacmohem; i nxitur, i ndezur, i ngacmuar*.

EKSPERİENCË, ~A, zëvendësohet me fjalën e bukur shqipe: *përvojë*.

EKSPLODON, EKSPLODIM, EKSPLODUES, fjalë që mund të mënjanohen me fjalë të shqipes, përkatësisht: *shpërthen, shpërthim, shpërthyes*.

EKSPLOZION, EKSPLOZIV, ~I, fjalë të huazuara nga frëngjishtja. Mund të zëvendësohen me fjalët shqipe, përkatësisht: *plasje, shpërthim; lëndë plasëse*.

EKSPOZE, ~JA, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *paraqitje, parashitësë, parashtrim*.

EKSPRESION, ~I, **EKSPRESIV**, ~E, **EKSPRESIVITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shprehje, shprehës, shprehësi*.

EKSTREM, ~I, **EKSTREM**, ~E, **EKSTREMITETE**, ~T, fjalë të huazuara nga frëngjishtja, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *skaj, -i, i skajshëm*, ndërsa *ekstremitetet* si term i mjekësisë, mund të mënjanohet me anë të fjalës shqipe *gjymtyrë, -t*.

EKUACION, ~I, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *barazim*.

EKUILIBËR, ~I, **EKUILIBROJ, EKUILBROHEM, I EKUILBRUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe

përkatëse: *baraspeshë, drejtpeshim; drejtpeshoj, drejtpeshohet, i drejtpeshuar, i baraspeshuar*.

EKUIVALENCË, ~A, **EKUIVALENT**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *barasvlerë, i barasvlershëm, barasvlerës, njëvlerës*.

EKUIVOK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i dykuptimshëm, i dykuptimtë*.

EKZAGJERIM, EKZAGJEROJ, EKZAGJEROHEM, I EKZAGJERUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *teprim, zmadhim; tepruj, zmadhoj; teprrohet, zmadhohet; i tepruar, i zmadhuar*.

EKZAKT, ~E, **EKZAKTËSI, EKZAKTËSISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *i përpiktë, i saktë, përpikëri a përpikmëri, saktësi, saktësisht, përpikërisht a përpikmërisht*.

EKZEKUTIM, ~I, **EKZEKUTOJ, EKZEKUTOHEM**, çerdhe fjalësh me temë të huazuar nga frëngjishtja, shpesh edhe mund të zëvendësohen, si p.sh.: *ekzekutim me zbatim, ekzekutoj me zbatoj, vë në jetë*. Në fushën e muzikës në vend të *ekzekutoj* mund të përdoret mjaft mirë edhe folja *luaj; luan në violinë ose në piano*. Po ashtu në sport *ekzekutoj* mund të zëvendësohet me: *gjuaj, bëj, kryej*.

EKZEMPLAR, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja. Mund të zëvendësohet me fjalët: *kopje, copë* kur është fjala për librat.

EKZİGJENCË, ~A, **EKZİGJENT**, ~E, fjalë të huazuara nga frëngjishtja, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *kërkesë, kërkuar*.

EKZİSTENCË, ~A, **EKZİSTOJ**, fjalë kryesisht librore, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *qenie, të qenët; jam dhe kam*.

ELABORIM, ELABOROJ, ELABOROHET, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *hartim, përpunim; hartoj, përpunoj; hartohet, përpunohet*.

ELBAZ/E, ~JA, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *freskor, -e, -ja*.

ELEKTORAL, ~E, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *zgjedhor*, -e, *zgjedhjesor*, -e, i *zgjedhjeve*.

ELEKTORAT, ~I, mund të mos përdoret fare dhe në vend të saj të thuhet: *zgjedhësit*.

ELEMENTAR, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *fillos*, *filleshtar*, i *parë*; në disa kuptime mund të mënjanohet me fjalën: i *thjeshtë*.

ELIMINOJ, **ELIMINOHEM**, **ELIMINIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *zhduk*, *çrrënjësor*; *zhdukem*, *çrrënjësohem*; *zhdukje*, *çrrënjësoje*.

ELOKUENT, ~E, fjalë e huazuar nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalët e shqipes: i *gojë*, i *fjalës*, i *shprehur*, *gojëtar*. Në kuptim të figurshëm *elokuent* mund të jepet edhe me: *kuptimplotë*, që *flet vetë*, që *nuk ka nevojë për shpjegime*.

EMETOJ, **EMETOHEM**, **EMETIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *lëshoj*, *lëshohet*, *lëshim*. Në fushën e financës, *emetoj* etj. mund të zëvendësohen edhe me fjalët: *nxjerr*, *lëshoj*; *nxjerrje*, *lëshim*.

EPRUVETË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *provë*.

EROZION, ~I, fjalë e huazuar nga gjuhët neolatine, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe: *gërryerje*.

ESENCË, ~A, **ESENCIAL**, ~E, fjalë të huazuara nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *thelb*, *thelbësor* / *qenësor*.

EUFONI, ~A, **EUFONIK**, ~E, terma të gjuhësisë, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *bukurtingëllim*, *bukurzaui*, *bukurtingëllues*, *bukurzanor*.

EVAKUOJ, **EVAKUOHEM**, **EVAKUIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shpërngul*, *largoj*; *shpërngulen*, *largohem*; *shpërngulje*, *largim*.

EVAPOROJ, **EVAPOROHET**, **EVAPORIM**, kanë hyrë nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *avulloj*, *avullohet*,

avullim, *kthej në avull*, *kthehet në avull*, *kthim në avull*, *të kthyerit në avull*.

EVENIMET, ~I, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe: *ngjarje*, *ngjarje me shunë* *rëndësi*, *ngjarje e madhe*, e *jashtëzakonshme* etj.

EVENTUAL, ~E, **EVENTUALISHT**, **EVENTUALITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: i *mundshëm*, *po të duhet*, *po të jetë e nevojshme*, ndërsa *eventualitet* mund të jepet me fjalët shqipe: *rast*, *mundësi*, e *papritur*.

EVIDENCË, ~A, **EVIDENCIOJ**, **EVIDENCIM**, ~I, përdoren edhe si terma zyrtarë; mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *pasqyrë*, porse vijon të përdoret si term ushtarak etj. p.sh.: *evidenca ushtarake*, *nxjerr evidencën* etj. Në shprehjen *vë në evidencë* mund të thuhet: *vë në pah*, *vë në dukje*.

EVIDENT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: i *qartë*, i *dukshëm*, që *shihet*.

EVITOJ, **EVITOHET**, **EVITIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shmang*, *mënjanoj*; *shmangjet*, *mënjanohet*; *shmangje*, *mënjanim*.

EZAUROJ, **EZAUROHET**, **EZAURIM**, fjalë të huazuara nga italishtja, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *slueroj*, *shterohet*, *shterim*.

F

FALS, ~E, mund të zëvendësohen me fjalën shqipe përkatëse: i *gënjeshtrë*, i *renjë*.

FARMAK, ~U, **FARMAKOS**, i **FARMAKOSUR**, fjalë të huazuara nga greqishtja, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *helmi*, *helmoj*, i *helmuar*.

FASADË, ~A, fjalë e huazuar nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *ballinë*, *parë*.

FEKONDOJ, **FEKONDOHET**, **FEKONDIM**, i **FEKONDUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *pllenoj*, *pllenohet*, *pllenim*, i *pllenuar*.

FENOMEN, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *dukuri*.

FILANTROP, ~I, **FILANTROPI**, ~A, **FILANTROPIK**, ~E, mund të mënjanohen duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *mirëbërës* / *banirës*; *mirëbërësi* / *banirësi*; *mirëbërësia* / *banirësia*; *mirëbërëse* / *banirëse*.

FINAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: i *fundit*, i *fundmë*.

FINISH, ~I, term i sportit, huazuar nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *mërritje*.

FIRMË, ~A, **FIRMOJ**, **FIRMOS**, **FIRMOSJE**, ~A, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *nënshkrim*, *nënshkruaj*. Por, fjala *firmë*, me kuptimin *ndërmarrje*, *sipërmarrje* tregtare mbetet në përdorim si huazim.

FOKUS, ~I, **FOKUSOJ**, **FOKUSOHET**, **FOKUSIM**, ~I, fjalë që përdoren si huazime kryesisht në fushën e optikës, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *vatër*, *vatror*, *vatërzoj*, *vatërzim*. Me kuptim figurativ mund të zëvendësohen nga fjalët: *përqendroj*, *përqendrim*.

FONDAMENT, ~I, **FONDAMENTAL**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *bazë*, *themel*; *themelore*.

FONDERI, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shkritore*.

FORMACION, ~I, si term sportiv mund të zëvendësohet me fjalën: *përbërje*.

FRAGMENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *copë*, *pjesë*.

FRAGMENTAR, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: i *copëzuar*.

FRAKTURË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *thyerje*.

FRANKOFON, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *frëngjishtfolës*.

FREKUENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *denduri*.

FREKUENTIM, **FREKUENTOJ**, **FREKUENTOHET**, **FREKUENTUES**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndjekje*, *ndjek*, *ndiqet*, *ndjekës*.

FRONTAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *ballor*, *ballësor*.

FRONTALISHT, mund të zëvendësohet me togfjalëshin: në *mënyrë ballësore*.

FRONTESPIC, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ballinë*.

FRUTIKULTURË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *penëllari*.

FUNEBËR, **FUNEBRE**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: i *përmorishëm*, *mortar*, *mortor*.

FUNERAL, ~I, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *varrim*, -i.

FUNKSIONOJ, **FUNKSIONIM**, mund të kufizohen duke i zëvendësuar me fjalët shqipe përkatëse: *punoj*, *veproj*; *punë*, *veprim*.

G

GARDIAN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *rojtari*, -e, *rojtë*.

GERMË, ~A, huazim nga greqishtja, ka shtrirje edhe në gjuhën e folur popullore, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shkronjë*.

GOLB, ~I, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *rruzull*, -i, *botë*, -a, *lënsh*, -i.

GLOBAL, ~E, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *përgjithshëm*, -me (i,e), *tërësor*, -e.

GLOSAR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *fjalës*.

GRADUAL, ~E, **GRADUALISHT**, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *shkallëzor*, *shkallë-shkallë*, i *shkallëshkallshëm*.

GRANULOJ, **GRANULIM**, i **GRANULUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *kokrrizoj*, *kokrrizim*, i *kokrrizuar*.

GRATAÇEL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *rrokaqiell*, *qiellgërvishës*.

GRATIS, mund të zëvendësohet me togfjalëshat: *pa shpërblim*, *pa pagesë*.

GRAVITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *rëndesë*.

GREKOFON, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *greqishfolës, -e*.

GRI, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *i hirtë, i përhimët, i përhimë, po kështu edhe GRIKHO*.

GRIMASË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ngërdhieshje*.

GUSTO, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shije*.

GJ

GJENERATË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *brez, brezni*.

GJENEZË, ~A, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *zanafillë, -a*.

GJERMANOFON, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *gjermanishfolës, -e*.

GJITON, ~I, GJITONE, ~JA, GJITONI, ~A, fjalë të huazuara nga greqishtja, me shtrirje edhe në gjuhën popullore, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *fqinj, fqinje, fqinjësi, fqinjëri*.

GJYNAH, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *mëkat, -i*.

H

HAJDUT, ~I, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *vjedliës*.

HEMISFERË, ~A, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *gjysmërruall, -i*.

HEMORRAGJI, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *gjakrrjedhje*.

HEMOFRODIT, ~E, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *dyseksor, dygjinor*.

HEZITOJ, HEZITIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ngurroj, ngurrim*.

HIBRID, ~E, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *kryqëzuar (i, e)*.

HIÇ, ndonëse është fjalë popullore, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *asgjë, aspak*. Po ashtu mund të mënjanohen edhe fjalët e formuara me të, si: *higjë, higjëkafshë, higjëkund* me sinonimet përkatëse: *asgjë, asgjëkund*.

HIDRIK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ujor, -e*.

HIL/E, ~JA, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *dredhi, bishuni, mashtrim, sherri*.

HILEQAR, ~E, sipas rastit, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *dredhues, dredharak, bishnues*.

HIPOKRIZI, ~A, mund të mënjanohet duke përdorur fjalët shqipe përkatëse: *dyfytirësi, dyfaqësi, shtrësi, laravi*.

HIPOTEZË, ~A, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *hamendje*.

HOVARDA, mund të mënjanohet duke përdorur fjalën shqipe përkatëse: *dorëlëshuar*.

HUMAN, ~E, HUMANITAR, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *njerëzor, i njerëzishëm*.

HYZMET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shërbim*. Po ashtu edhe *hyzmeqar, -i* mund të zëvendësohet me *shërbëtor, -i*.

I

IDENTIFIKOJ, IDENTIFIKOHET, IDENTIFIKIM, fjalë me burim nga italishtja, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *njëjtësoj, njëjtësohet, njëjtësim*.

IDENTIK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i njëjtë, i njëjtësi*.

IGRASI, ~A, fjalë e huazuara nga greqishtja, me shtrirje edhe në të folmet popullore të Jugut, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *lagështirë, lagështi*.

ILAC, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *bar (mjekësi), zgjidhje, ngushëllim*.

ILARITET, ~I, fjalë me prejardhje nga frëngjishtja, në mjaft raste mund të zëvendësohet nga fjala shqipe: *të qeshura, të qeshura tallëse*.

ILUZOR, ~E, fjalë e huazuara nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *i rremë, i gënjeshtër, i kotë*.

IMAGJINATË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *përfytyrim, ëndërrim, fantazi*.

IMAZH, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shëmbëltyrë*.

IMEDIAT, ~E, fjalë e huazuara nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i menjëhershëm, i ngutshëm, i pandërmjetëm, i drejtpërdrejtë*.

IMPERATIV, ~E, fjalë me prejardhje nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *urdlërues*.

IMPLIKOJ, IMPLIKOHET, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ngatërroj, përziej; kam gisht, kam dorë; ngatërrohem, përziehem*.

IMPOZANT, ~E, fjalë e huazuara nga frëngjishtja, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *hijerëndë, madhështor*.

IMPRESIONOJ, IMPRESIONOHET, IMPRESIONIM, I IMPRESIONUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe ose togfjalëshat: *i lë mbresë, i bëj përshtypje; prekeni, hutohen, turbullohen; i mrekulluar, i hutuar, i befazuar këndshëm*.

IMPULS, ~I, në mjaft raste mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *shutës, nxitje, hov, vull*.

INAT, ~I, INATÇ/I, ~ESHË, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *zemërim, mëri; zemërak, -e*.

INAUGUROJ, INAUGUROHET, INAUGURIM, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përruroj, përrurohet, përrurim*.

INDEKS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *tregues*.

INDIFERENT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *mënjanes, -e*.

INDIGJEN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *anas, rrënjës, vendës*.

INDINJATË, INDINJOJ, INDINJOHEM, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *zemërim / zemëratë, zemëroj, zemërohem*.

INDIPENDENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *pavarësi*.

INDIPENDENT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i pavarur*.

INDIREKT ndajf, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *tërthorazi, në mënyrë të tërthortë*.

INDIREKT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i tërthortë*.

INFLUENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ndikim*.

INFLUENCOJ, INFLUENCOHEM, I INFLUENCUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndikoj, ndikohen, i ndikuar*.

INICIATIVË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *nisinë*.

INJORANCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *padituri, padije*.

INJORANT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *i paditur, i padijshëm*.

INKASOJ, INKASIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *arkëtoj, arkëtim*.

INKURAJOJ, INKURAJOHET, INKURAJIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *trimëroj, i jap zemër, nxat, përkatë; trimërohem, marr zemër, nxitem; trimërim, përkatë; nxitje*.

INSISTOJ, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ngulmoj ose me togfjalëshin: ngul këmbë*. Ka filluar të përdoret edhe fjala e përbërë: *këmbëngul*.

INSKENOJ, INSKENIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *vë në skenë, vënie në skenë*.

INSPIROJ, INSPIROHEM, INSPIRIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *frymëzoj, frymëzohem, frymëzim*.

INSTRUMENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *njet, vegël*.

INSUFICIENCË, ~A, term i mjekësisë, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *panijastueshmëri*.

INTERNACIONAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ndërkombëtar*.

INTERURBAN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ndërqytës*.

INTERVAL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ndërkohë*.

INTERVENOJ, INTERVENIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndërhyj, ndërhyje*.

INTOKSIKOJ, INTOKSIKOHET, INTOKSIKIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *helmoj, helmohet, helmim*.

IRRITOJ, IRRITOHET, IRRITIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ocaroj, acarohet, acarim*.

ITINERAR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *rrugëim*.

IZOLIM, ~I, **IZOLOJ, IZOLUAR (I,E), IZOLUES**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *veçim, veçoj, veçuar (i,e), veçues, -e*.

J

JASTËK, ~U, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *nënkrësë, përkresë*.

JATAK, ~U, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shtrati, -i*.

JESHIL, ~E, **JESHILIM**, ~I, **JESHILOHET, JESHILON**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *gjelbër (i,e), gjelbërim, gjelbërohet, gjelbëron*.

JOLEGAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *jastëlligjshëm/slune (i,e), paligjashëm, -me (i,e)*.

JURISPRUDENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *drejtësi, -a*.

JUSTIFIKOJ, JUSTIFIKOHET, JUSTIFIKIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përligj, shfajësoj; përligjem, shfajësohem; përligjeje, shfajësim*.

K

KANDAR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *peshore*.

KAKOFONI, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *keqtingëllim*.

KAKTUS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *fik deti*.

KALA, ~JA, mund të zëvendësohet me sinonimin më të hershëm: *kështjella*.

KALCIFIKIM, ~I, **KALCIFIKOHET, KALCIFIKUAR (I,E)**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *gëlqerëzin, gëlqerëzohet, gëlqerëzuar (i,e)*.

KALIGRAFI, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *bukurshkrim*.
KALKULOJ, KALKULOHET, KALKULIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *njehsoj, njehsohet, njehsim*.

KAPITULL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *krye, kreu*.

KAPRIÇO, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *tekë, trill*.

KAPRIÇOZ, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *tekanjor, me trille, me teka*.

KARDINAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *kryesor, thelbësor, qendror*.

KARSHI, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *kundrejt, përballë, ndaj*.

KASAP, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *therës bagëti, mishtar*.

KASË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *arkë*.

KATARAKT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *ujëvarë*.

KATEDËR, ~RA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *follore*.

KATEDRALE, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *kryekishë*.

KATEGORIK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i prerë*.

KAUZAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shkakore, shkakësore*.

KAUZË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *çështje*.

KAVALERI, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *kalorësi*.

KOAGULON, KOAGULOHET, KOAGULIM, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *mpiks, mpikset, mpiksje*.

KOINCIDENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *përkim, përputhje*.

KOINCIDON, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *përkon, përputhet*.

KOLONË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shtyllë*. Por, fjala *kolonë* mbetet si term i ushtrisë: *kolona e pestë, kolonë ushtarësh, njëshkolonë*.

KOMPLIKOJ, KOMPLIKOHET, KOMPLIKIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndërlikoj, ngatërroj, koklavit; ndërlkohet, ngatërrohet, koklavitet; ndërlkim, ngatërrim, koklavitje*.

KOMPONENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *përbërës, pjesë përbërëse*.

KOMPRIMOJ, KOMPRIMOHET, KOMPRIMIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ngjesh, ngjshet, ngjeshje*.

KOMUNIKOJ, KOMUNIKOHET, KOMUNIKIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *njoftoj, kumtoj; njoftohet, kumtohet; njoftim, kumtim*.

KOMUNITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *bashkësi*.

KONCENTROJ, KONCENTROHET, KONCENTRIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përqendroj, përqendrohet, përqendrim*.

KONCIZ, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *i ngjeshur, i thukët*.

KONCIZITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *thukëti*.

KONKICIONOJ, KONKICIONOHET, KONKICIONIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *kushtëzoj, kushtëzohet, kushtëzim*.

KONDITË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *kusht*.

KONDUKTOR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *shoqërues*.

KONFIDENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *mirëbesim*.

KONFIRMOJ, KONFIRMOHET, KONFIRMIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ripohoj, ripohohet, ripohim; vëretoj, vëretohet, vëretim*.

KONFONDOJ, KONFONDOHEM, KONFONDIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ngatërroj, ngatërrohet, ngatërrim*.

KONFORM parafj., mund të zëvendësohet me togfjalëshat shqip përkatës: *në përputhje me, në pajtim me*.

KONFRONTOJ, KONFRONTOHEM, KONFRONTIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ballafaqoj, përqas; ballafaqohet, përqaset; ballafaqim, përqasje*.

KONFUZ, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *i pëshutjelluar, i turbullt, i ngatërruar*.

KONKAV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i lugër*.

KONKLUDOJ, KONKLUDOHET, KONKLUDIM, ~I, **KONKLuzion**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përfundoj, përfundohet, përfundim*.

KONSENSUS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *bashkëpëlqim, të marrët vesh*.

KONSIDEROJ, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *e quaj, e vështoj*.

KONSISTON, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *qëndron*.

KONSTATOJ, KONSTATOHET, KONSTATIM, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *vë në dukje, vërej, diktoj, zbuloj, vëretoj*.

KONSULENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *këshillues*.
KONSULTATIV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *këshillimor*.
KONSULTOJ, **KONSULTOHEM**, **KONSULTIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *këshilloj, këshillohet, këshillim*.
KONSULTOR/E, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *këshillimor*.
KONTAKT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *takim, lidhje, pjekje*.
KONTATOR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *njehsor*.
KONTEMPORAN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *bashkëkohëse, bashkëkohore*.
KONTRIBUT, ~I, **KONTRIBUOJ**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndihmesë, ndihmoj, jap ndihmesë*.
KONVEKS, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i myshtë*.
KOORDINOJ, **KOORDINOHEM**, **KOORDINIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *bashkërendoj, bashkërendohet, bashkërendim*.
KORDË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *tejtë*. Në muzikë, *kordë* përkthet me fjalën *tel*.
KORDIAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *i përzier*.
KORREKTOJ, **KORREKTOHEM**, **KORREKTIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndreq, ndreqet, ndreqje*.
KORRENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *rrymë*.
KORRESPONDENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *letërkëmbim*.
KOSHIENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe përkatëse: *ndërgjegje, ndërdije*.
KREDIBILITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *besueshmëri*.
KUADRAT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *katror*.
KUALITET, ~I, **KUALITATIV**, ~E, **KUALITATIVISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *cilësi, cilësor, cilësisht*.

KUANTITET, ~I, **KUANTITATIV**, ~E, **KUANTITATIVISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *sasi, sasiq, nga ana sasiore*.
KUESTIONAR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *pyetësor*.
KULMINANT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *kulmor*.
KUNDËROFENSIVË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *kundërmësynje*.
KURAJË, ~A, **KURAJOZ**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *guxim, guximtar, -e*.
KURBË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe përkatëse: *lakore*.
KURIOZ, ~E, **KURIOZITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *kureshtar, kureshtje, kërshëri*.

L

LAVATRIÇE, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *makinë larëse*.
LEGJISLATIV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ligjvënës*.
LEGJITIM, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *i ligjshëm*.
LEGJIMITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ligjshmëri*.
LENTE, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *thjerrëz ose thjerrë*.
LIKUIDOJ, **LIKUIDOHEM**, **LIKUIDIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *shlyej, zhduk, asgjësoj; shlyhet, zhduket, asgjësohet; shlyerje, zhdukje, asgjësim*.
LINGUIST, ~I, **LINGUISTIKË**, ~A, mund të zëvendësohen me fjalën shqipe: *gjuhëtar, gjuhësi*. Por mbetet në fjalët ndërkombëtare që përdoren si terma, si: *sociolinguistika, etimologjia, psikolinguistika*.
LINJË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *vijë*.
LITERATURË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *letërsi*.
LOKAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *vendor*.

LUÇIDOJ, **LUÇIDOHEM**, **LUÇIDIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shkëlqej, i jap shkëlqim; shkëlqen, merr shkëlqim; shkëlqim*.

M

MAKSIMAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *më i lartë, më i madh*.
MANIFESTOJ, **MANIFESTOHEM**, **MANIFESTIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shfaq, shpreh; shfaqet, shprehet; shfaqje, shprehje*.
MARSHUTË, ~A, ka të njëjtin kuptim si fjalë e huazuar *itinerar*, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *rrugëtim*.
MATERNITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *shëpi e lindjes, spital i lindjes*. Për kafshët, mund të përdoret fare mirë *pjellto*.
MEDICINË, ~A, **MEDICINAL**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët: *mjekësi, mjekësor*.
MEDIKOLEGAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *njekologjor*.
MEGALOMAN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *mendjenad*.
MEMORIE, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *kujtesë*.
MENTALITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën: *mendësi*.
MERKATO, ~JA, mund të zëvendësohet me fjalën: *treg, pra, mund të thuhet mjaft mirë: tregu fshatar, tregu i frutave e i perimeve* etj. Kohët e fundit, po përdoren edhe trajtat *markat e minimarkat* a *mini-markat*, të cilat janë huazime të panevojshme.
MESKIN, ~E, **MESKINITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shpirtvogël, shpirtvogëlsi*.
MINIMAL, ~E, mund të zëvendësohet me togfjalëshar *parafjalor*: *më i ulët, më i pakët*.
MIZERIE, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *mjerim*.
MOMENT, ~I, **MOMENTAL**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët përkatëse: *gast, i gasti*.

MONST/ËR, ~A, **MONSTRUOZ**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët përkatëse: *përbindësi, i përbindshëm*.
MONUMENT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën: *përmendore*. Edhe *fjala monumental*, ~e mund të zëvendësohet me *madhështor, -e*.
MORTALITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *vdekshmëri*.
MULTILATERAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *shumëpalësh, -e*.
MULTINACIONAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *shumëkombësh, -e*.

N

NACIONAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *kombëtar, -e*.
NATALITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën: *lindshmëri*.
NEGLIZHENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *pakujdesi*. Edhe foljet *neglizhohet, neglizhohet*, mund të zëvendësohen me togfjalëshar foljorë përkatës: *le pas dore, nuk kam kujdes, nuk i kushtoj kujdes*.
NEUTRAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *asnjanës, pra: gjinia asnjansë, qëndrim asnjansë*. Edhe fjalë *neutralitet*, ~i mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *asnjanësi*.
NIVEL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *rrafsh*. Po ashtu foljet *niveloj, nivelohe*, mund të zëvendësohen: *rrafshoj, rrafshohet*.
NOMAD, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *shtegtar*.
NOVACION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën: *risi*.

O

OFENDOJ, **OFENDOHEM**, **OFENDIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët përkatëse: *fyej, fyhet, fyeje*.
OFENSIVË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *mësynje*.

OKIELO,~JA, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *mbituull*.
OKSIDOJ, OKSIDOHET, OKSIDIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *ndryshk, ndryshket, ndryshikje*.
OKTAPOD,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *retëkëmbësh*.
OKULAR,~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *pamor,-e*. Por vijon të mbetet në përdorim huazimi *okulari* si term i optikës: *okulari i mikroskopit, okulari i aparatit fotografik*.
OKUPACION,~I, mund të zëvendësohet me fjalën: *pushim*.
OPORTUN,~E, mund të zëvendësohet me fjalët: *i përshatshëm, i volitshëm*.
OPOZICION,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *kundërvënie*.
ORATOR,~I, ORATORI,~A, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *gojëtar, gojëtari*.
ORDINER,~E, mund të zëvendësohet me fjalët: *i rëndomtë, i thjeshtë*.
ORIENTOJ, ORIENTOHEM, ORIENTIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët përkatëse: *drejt, drejtohem, drejtim*.
ORTOEPI,~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *drejtshqiptim*.
ORTOGRAFI,~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *drejtshkrim*.
OSILACION,~I, OSILON, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *lëkundje, luhaje; lëkundet, luhatet*.
OSPITOJ, OSPITIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *vëzhgoj, vëzhgim*.

P

PAKONDICIONUAR (i,e), mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *i pakushëzuar*.
PARALEL ndajf., mund të zëvendësohet me fjalën: *krahës*.
PARANTEZË,~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *klapë*.

PARCELË,~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *ngastër*.
PASOJ, PASOHEM, PASIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët: *kaloj, kalohet, kalim*, po sipas rastit edhe me fjalë të tjera, si: *përcjell, përcillet, përcjellje*.
PASTIÇERI,~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *ëmbëltore*.
PASTORAL,~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *baritor,-e*.
PATRIOT,~I, PATRIOTIK,~E, PATRIOTIZËM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *atdhetar, atdhetari, atdhedashuri*.
PATRONAZH,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *kujdestari*.
PELENË,~A, fjalë e huazuar nga sllavishtja, mund të zëvendësohet me fjalën: *shpargër*.
PENETROJ, PENETRIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *depërtoj, depërtim*.
PERFEKT, PERFEKSIONOJ, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *i përsosur, i përkryer; përsos, përkryej*.
PERMANENT,~E, fjalë kryesisht librare, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *i përhershëm*.
PERSEKUTOJ, PERSEKUTOHEM, PERSEKUTIM, I PERSEKUTUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *përndjek, përndiqet, përndjekje, i përndjekur*.
PERSONAL,~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *vetjak,-e*.
PETAL,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *petël*.
PLAZH,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ranishte*.
POLEN,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *pjalim,-i*.
POLIEDRIK,~E, fjalë e huazuar nga greqishtja, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *shumëfaqës*.
POSEDOJ, POSEDIM,~I, POSEDUES,~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *zotëroj, zotërim, zotëruar*.
PRECEDENCË,~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *përparësi*.

PRECIZ,~E, PRECIZION,~I, PRECIZOJ, PRECIZOHET, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i përpiktë, përpikëri, përpikësoj, përpikësohet*.
PREDISPOZICION,~I, I PREDISPOZUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *prirje, gatishmëri; i gatshëm, i prirur për mirë*.
PREDOMINOJ, PREDOMINIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *mbizotëroj, mbisundoj; mbizotërim, mbisundim*.
PREFEROJ, PREFEROHEM, PREFERENCË,~A, PREFERIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *pampëlqej, pampëlqehem, pampëlqim*.
PREKURSOR,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *pararendës*.
PREOKUPOJ, PREOKUPOHEM, PREOKUPIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shqetësoj, merakos, bëj merak; shqetësohem, merakosen; shqetësim, merakosje*.
PRESION,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *trysi*.
PREZANTOJ, PREZANTOHEM, PREZANTIM,~I, PREZANTUES,~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *paraqit, njoh me; paraqitem, njihem me; njohje, njohës, paraqitës*.
PREZENCË,~A, PREZENT,~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *prani, i pranishëm*.
PRIMAR,~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *parësor, i dorës së parë*.
PRINCIP,~I, PRINCIPAL,~E, PRINCIPALITET,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *parim, parimor, parimorësi ose parimi*.
PRIORITET,~I, PRIORITAR,~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *përparësi, përparësor*.
PRIVOJ, PRIVOHEM, PRIVIM, I PRIVUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i heq (të drejtën që i takon), e të pa, heq; zhvishem; heqje; i zhveshur*.
PROBABËL, PROBABILITET,~I, fjalë të huazuara nga frëngjishtja, mund të

zëvendësohen me fjalët shqipe: *i gjasshëm, i mundshëm; gjasë, mundësi, të ngjarë*.
PROCEDURË,~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ecuri*.
PRODUKTIV,~E, PRODUKTIVITET,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *prodhues, prodhimtar; prodhimtari*.
PROFANOJ, PROFANOHEM, PROFANIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *përdhos, përdhosen, përdhosje*.
PROGRES,~I, PROGRESIST,~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *përparim, përparimtar*.
PROKLAMOJ, PROKLAMOHET, PROKLAMIM,~I, PROKLAMATË,~A, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shpall, shpallet, shpallje*.
PROMEMORIE,~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *përkujtesë*.
PRONONCOJ, PRONONCOHEM, PRONONCIM,~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shqiptoj, shqiptohem, shqiptim; por prononcohem mund të ketë edhe kuptimin shprehem*.
PROPORCION,~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *përpjesëtim*.
PROVIZOR,~E, PROVIZORISHT, mund të zëvendësohen me fjalën shqipe: *i përkohshëm, përkohësisht*.
PUBLIKOJ, PUBLIKOHET, PUBLIKIM,~I, I PUBLIKUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *botoj, botohet, botim, i botuar*.
PURO mb., mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i pastër, i thjeshtë, i kulluar*.

R

RACIONAL,~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *i arsyeshëm*.
RADIKAL,~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *rrënjësor*.
RADIKALISHT, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *rrënjësisht*.
RAFINOJ, RAFINOHET, I RAFINUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *stërholloj, stërhollohet, i stërholluar*.

REALIZOJ, REALIZOHET, REALIZIM,

I REALIZUESHËM, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *plotësoj, përmbush, kryej; plotësohet, përmbushet, kryhet; plotësim, përmbushje, kryerje.*

RECIPROK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i ndërsjellë, i dyanshëm, i shoqishoqme.*

RECIPROCITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën e re shqipe: *ndërsjellësi.*

REFLEKTOJ, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *pasqyroj.*

REFUZOJ, REFUZOHEM, REFUZIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *nuk pranoj, hedh poshtë, kundërshtoj; nuk pranohet, hidhet poshtë, kundërshtohet, kundërshtim, mospranim.*

REKOMANDE mb., mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *i porositur.*

REPLIKË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *kundërpërgjigje.*

REPRESION, ~I, **REPRESIV**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shpyrje, shpyrje me dhunë; shpyrës, dhunues.*

REPERKUSION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *pasojë, rrjedhojë.*

RESPEKT, ~I, **RESPEKTOJ, RESPEKTOHEM, I RESPEKTUAR** mb., mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *nderim, nderoj, nderohem, i nderuar.*

RETROSPEKTIV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *prapavëshues.*

REZERVUAR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ujëmbledhës.*

REZULTAT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *përfundim, rrjedhim.*

REZULTON jokal., mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *del.*

RIGË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *vizore.*

RIGOROZ, ~E, **RIGOROZITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i rreptë, rreptësi.*

RURAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *fshatar, fshatarak.*

S

SAKRIFIKOJ, SAKRIFIKOHEM, SAKRIFIKIM, I SAKRIFIKUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *flloj, therorizoj; fllohet, therorizohet; fllojm, therorizim; i fllojuar, i therorizuar.*

SATISFAKSION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *kënaqësi, shpagim.*

SAVANT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i ditur, mendjendritur, me dije të gjera.*

SEDILJE, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *nderjese.*

SEKONDAR, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *dytësor, -e.*

SELEKSIONOJ, SELEKSIONOHET, SELEKSIONIM, I SELEKSIONUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *përzgjedh, përzgjedhem, përzgjedhje, i përzgjedhur.*

SENS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *ndjenjë, kah, kuptim.*

SENSACION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ndijim.*

SENSACIONAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *i bujshëm.*

SENSIBËL, SENSIBILITET, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i ndjeshëm, ndjeshmëri.*

SEZON, ~I, **SEZONAL**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *stinë, stinor.*

SINQERTË (i,e), **SINQERITET**, ~I, **SINQERISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe përkatëse: *i çiltër, i hapur; çiltërsi; çiltërsisht.*

SINJIFIKATIV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *kuptimplotë, domethënës.*

SOCIAL, ~E, **SOCIALIZOJ, SOCIALIZOHET, SOCIALIZIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shoqëror, shoqërizoj, shoqërizohet, shoqërizim.*

SOLID, ~E, **SOLIDITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i fortë, i qëndrueshëm, i ngurtë, i shëndoshë.*

SPALETË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *supore.*

SPEKTAKËL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *shfaqje.*

SPEKTAKOLAR, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *shumë i bukur, i mrekullueshëm.*

SPEKTATOR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *shikues.*

SPIKER, ~I, **SPIKERE**, ~JA, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *folës, folëse.*

SPIRITUAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *shpirtëror.*

SPONTAN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i vetvetëshëm, i paparapërgatitur.*

SPONTANISHT, mund të zëvendësohet me togfjalëshin shqip: *në mënyrë të vetvetishme.*

SPORADIK, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i rastësishëm, i rrallë, i veçuar, jo i rëndomtë.*

SPOSTOJ, SPOSTOHEM, SPOSTIM, I SPOSTUAR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *zhvendos, zhvendosem, zhvendosje, i zhvendosur.*

STABËL, STABILITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i qëndrueshëm, qëndrueshmëri.*

START, ~I, **STARTOJ**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *nisje, shenja e nisjes; nisim, zë udhë.*

STATUJË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *shtatore, trupore.*

STERIL, ~E, **STERILITET**, ~I, **STERILIZOJ, STERILIZOHET, STERILIZIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shterp, shterpë, shterpor, shterpësi, shterpëz, shterpëzohet, shterpëzim.*

STIMUL, ~I, **STIMULOJ, STIMULOHEM, STIMULIM**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *nxatje, nxat, nxatet.*

STIS, STISJE, ~A, **I STISUR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *ndërtoj, ngre; ndërtime, ngritje; i ndërtuar, i ngritur.*

STONOJ, mund të zëvendësohet me togfjalëshat shqip: *nuk shkon, nuk është i përshatshëm, nuk përshatet.*

SUBSTANCË, ~A, **SUBSTANCIAL**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *lëndë, thelb.*

SUPER, parashtesë e huazuar nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohet me

parashtesën shqipe: *mbi-, shumë-, stër-.* Pra, në vend të fjalëve *superprodhim, superpopullim, i superkërkuar* etj. mund të thuhet: *mbiprodhim, mbipopullim, i shumëkërkuar, i stërkërkuar.*

SUPERIOR, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *epëror.*

SUPERIORITET, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *epërsi.*

SUPERSTICION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *besëytimi.*

SUPORTOJ, SUPORTOHET, SUPORTIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *përballoj, duroj; përballohet, durohet; përballim, durim.*

SUPOZOJ, SUPOZOHEM, SUPOZIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *dyshoj, besoj, kam hamendje, nënkuptoj.*

SUPREM, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i epërm, më i lartë.*

SUPRIMOJ, SUPRIMOHEM, SUPRIMIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *heq, hiqet, heqje; shkrej, shkenhet, shkenje.*

SURPRIZË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *e papritur.*

SURVEJOJ, SURVEJOHEM, SURVEJIM, ~I, **I SURVEJUAR, SURVEJUES**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *mbikëqyr, mbikëqyret, mbikëqyrje, i mbikëqyrtur, mbikëqyrs.*

T

TARACË, ~A, **TERRACË**, ~A, mund të zëvendësohen me fjalën shqipe: *brezare.*

TAVOLINË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *tryezë.*

TEKSTUAL, ~E, **TEKSTUALISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i fjalëpërfjalshëm, fjalë për fjalë, pikë për pikë.*

TELESPEKTATOR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *teleshikues.*

TEMPULL, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *faltore.* Por, në kuptim të figurshëm, përdoret *tempull*, p.sh., *tempulli i dijes.*

TENTATIVË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *përpyqje, orvatje*.
TERRITOR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *truall*.
TERRITORIAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *truallësor*.
TETANOS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *sharrëz*.
TOTAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *tërësor, i plotë, i përgjithshëm*.
TRANSFORMOJ, TRANSFORMOHET, TRANSFORMIM, ~I, I **TRANSFORMUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *shndërroj, shndërrohet, shndërrim, i shndërruar*.
TRANSMETOJ, TRANSMETOHET, TRANSMETIM, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *kumtoj, përgjell, përgoj, kumtohet, përcillet, përcohet; kumtim, përgjellje, përcim*.
TRANZITOR, ~E, **TRANZICION**, ~I, **TRANZITIV**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *kalimtar, periudhë kalimtare, folje kalimtare*. Edhe *intransitiv, -e*, si term i gramatikës, duhet zëvendësuar me termin *jokalimtare*.
TRAPEZË, ~A, fjalë e huazuar nga greqishtja, mund të zëvendësohet me fjalën: *tryezë*.
TRAVERSË, ~A, fjalë e huazuar nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalët: *tërthorëse ose kryqësore*.
TRIUMF, ~I, **TRIUMFAL**, ~E, **TRIUMFALISHT**, **TRIUMFOJ, TRIUMFUES**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *ngadhënjim, ngadhënjyes, me ngadhënjim ose ngadhënjimish, ngadhënjëj, ngadhënjimtar etj*.
TROMAKS, TROMAKSEM, I TROMAKSUR, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *tremb, tmerroj, trembem, tmerrohem; trembje, tmerrim*.
TURN, ~I, fjalë e huazuar nga italishtja, mund të zëvendësohet me fjalën: *ndërresë*.
TUTELË, ~A, **TUTOR**, ~I, **TUTORI**, ~A, fjalë të huazuara nga italishtja, mund të zëvendësohen me fjalët: *kujdestari, kujdestar*.

U

UNANIM, ~E, **UNANIMISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i njëzëshëm, njëzëri*.
UNANIMITET, ~I, mund të thuhet: *me një zë, të gjithë njëzëri*.
UNIFIKOJ, UNIFIKOHET, UNIFIKIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *njësor, njësohet, njësim, po edhe bashkoj, bashkohet, bashkim*.
UNIFORM, ~E, **UNIFORMITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *i njëtrajshëm, e njëtrajtshme, njëtrajtshmëri*.
UNILATERAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i njëanshëm, e njëanshme*.
UNIVERS, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *gjithësi, -a*.
URBAN, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët: *qytetor, -e, qytetës, -e*.
URGJENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën: *ngut (kam ngut, jam për ngut, me shumë ngut)*.
URGJENT, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën: *i ngutshëm*.
URGJENTISHT, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *menjëherë, me shumë ngut*.

V

VEGETACION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *bimësi*.
VENTILATOR, ~I, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *ajruer*.
VENTILOJ, VENTILIM, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *ajroj, ajrim*.
VERBAL, ~E, **VERBALISHT**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *gojor, gojarisht, me gojë*.
VERIFIKOJ, VERIFIKOHET, VERIFIKIM, ~I, I **VERIFIKUAR, I PAVERIFIKUAR**, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *vërtetësoj, vërtetësohet, vërtetësim, i vërtetësuar, i pavërtetësuar*.
VERSË, ~A, **VERSIK**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *moshë, moshatar, i një-moshe*.

VIADUKT, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët: *mbikalim, mbikalesë*.
VIGJILENCË, ~A, **VIGJILENT**, ~E, **VIGJILUES**, ~E, mund të zëvendësohen me fjalët e shqipes: *syhapësi, syçelësi, syhapët, syçelët, syhapetur etj*.
VIOLENCË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *dhunë*.
VIOLET, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *vjollcë, ngjyrëvjollcë*.
VITAL, ~E, **VITALITET**, ~I, mund të zëvendësohen me fjalët shqipe: *jetësor, jetik; jetësi*.
VITIKULTURË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *vreshtari, -a*.
VIZION, ~I, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *panjë, vështrim*.
VIZIONAR, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët: *largpamës, largvështrues*.
VIZIV, ~E, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *pamor*.

VIZUAL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *pamor, i pamjes*.

XH

XHENTIL, ~E, mund të zëvendësohet me fjalët shqipe: *i sjellshëm, i njerëzishëm*.
XHENTILESË, ~A, mund të zëvendësohet me fjalën shqipe: *mirësjellje*.

ZH

ZHIVË, ~A, fjalë me prejardhje nga gjuhët sllave, me priqe edhe për t'u shtrirë në gjuhën e folur populllore, mund të zëvendësohet me fjalën: *merkur*, që përdoret edhe në gjuhë të tjera, si në anglisht, frëngjisht, italisht.

SHQIPËRIMI I DISA PRAPASHTESAVE TË HUAJA

Bashkë me fjalët me prejardhje të huaj, kanë hyrë në gjuhën shqipe edhe disa prapashtesa të huaja, si: -al, -azh, -esk, -itet, -ist, -izëm, -llëk, -xhi, -çi. Këto prapashtesa kanë mbetur të kufizuara kryesisht tek ato fjalë me prejardhje të huaj bashkë me të cilat kanë hyrë, por disa prej tyre janë bërë prodhimtare, duke dhënë formime të reja brenda shqipes. Kështu, prapashtesat -ist dhe -izëm ndeshen edhe në fjalë, si: *majtizëm, djathizëm, letrarizëm, zyrtarizëm* etj.

Në mjaft raste prapashtesat me prejardhje të huaj janë të zëvendësueshme me fjalë të formuara me mjete të shqipes. Kështu, prapashtesat e mësipërme mund të zëvendësohen si vijon:

a) Prapashtesa -al mund të zëvendësohet me -or të disa fjalë, si: *kulturor* në vend të *kultural*, *muzikor* në vend të *muzikal*. Në do të thoshim edhe *teator* në vend të *teatral*, por kjo e fundit nuk ka bërë ende udhë, kurse te dy të parat tashmë trajtat me -al janë rralluar shumë. Ka edhe ndonjë rast kur me të njëjtën rrënjë në shqip kemi edhe fjalët me -al dhe me -or, p.sh.: *racial* dhe *racor*, por ato dallohen kuptimisht dhe nuk e zëvendësojnë njëra-tjetrën. Le të krahasojmë: *tipare racore* dhe *dallim racial*.

b) Prapashtesa -esk ka kuptim keqësues, tregon *tipar negativ*, p.sh.: *interpretim dialektuesk, elemente estradeske, ngjyra karikatureske, fraza libreske, roman policesk*.

Përdorimi i mbiemrave të formuar me këtë prapashtesë nuk është i domosdoshëm; ai e rëndon gjuhën dhe e largon nga ligjërimi i gjallë i popullit. Prandaj mbiemrat me -esk mund të mënjanohen fare nga shqipja letrare. Në vend të mbiemrave me këtë prapashtesë mund të përdoret emri përkatës në rasën rrjedhore të shumësit të pashquar ose në gjinore të shquar, p.sh.: *politiikë aventurashi* (dhe jo *aventureske*), *letërsi bulevardesh* (dhe jo *bulevardeske*), *frazë gazetash* (dhe jo *gazetareske*), *lojërat e studentëve* (dhe jo *lojërat studenteske*), *frazë librash* (dhe jo *libreske*), *në formë pllakatash* (dhe jo *pllakateske*) etj.

c) Emrat e veprimi me prapshitesën -ion e -acion, të huazuar nga gjuhët neolatine, mund të zëvendësohen me emra veprimi të formuar me prapshitesën shqipe -im nga folja përkatëse me -oj (në rast se përdoret një folje e tillë në gjuhën shqipe), p.sh.: *emigrim* (emigracion), *ilustrim* (ilustracion). Por kur emrat me -ion, -acion, nuk kanë kuptimin e një emri veprimi, ata zakonisht nuk mund të zëvendësohen nga një emër me prapshitesën -im, prandaj duhen dalluar, p.sh.: *operim* dhe *operacion*, *kompozim* dhe *kompozicion*, *informim* dhe *informacion* etj.

ç) Me prapshitesën -xhi, -çi, me burim nga turqishtja, janë formuar mjaft emra që emërtojnë personin sipas profesionit ose sipas punës që kryen. Një pjesë e mirë e emrave me prapshitesat -xhi, -çi, në gjuhën letrare janë zëvendësuar me emra të formuar me prapshitesat -tar, -ar ose me fjalë të përbëra, që kanë si pjesë të dytë emrin punues: *bakërpunues* ose *remtar* (dhe jo *bakërxhi*), *bejtar* (dhe jo *bejtexhi*), *lëkurtar* ose *lëkurpunues* (dhe jo *lëkuraxhi*), *samarpunues* (dhe jo *samarxhi*) etj. Por, një numër fjalësh, sidomos ato që emërtojnë nocione të së kaluarës, janë ngulitur në gjuhë me prapshitesën -xhi: *kafexhi, kallajxhi, tenexhi, qiraxhi, sazexhi, sheqerxhi* etj.

LITERATURË

Libra dhe monografi rreth shkrimeve universitare
dhe teknikës së shkrimeve profesionale

A. Libra dhe artikuj në gjuhë të huaja:

- I. Calvino, *Lezioni americane*, Milano, Garzanti, 1988.
 Eco U., *Sei passeggiate nei boschi narrativi*, Bompiani, Milano, 1994.
 Eco U., *Come si fa una tesi di laurea - le materie umanistiche*. I Grandi Tascabili, Manuali-Bompiani, Milano, 1995.
 P. Dalla Rosa, *Come si fa una tesi di laurea? Il disagio dello studente di fronte alla scrittura accademica*, Arcipelago Edizioni, 2002.
 Nella Giannetto, *Manuale di scrittura, Dall'ortografia ai testi professionali*, McGraw-Hill, 2005.
 J. Bruner, *La mente a più dimensioni*, Laterza, Bari, 1998.
 Cristina Lavino - Alberto A. Sobrero (a cura di) *La lingua degli studenti universitari*, Quaderni del Giscel / 7; Edgar Tadtke (HRS.G.), *La lingua dei giovani*, GNV, Tubingen, 1993.
 E. Banfi - A. A. Sobrero (a cura di), *Il linguaggio giovanile degli anni novanta*, Laterza, 1992.
 M. Bachtin, *Esthétique de la création verbale*, Paris Gallimard, 1984.
 M. Bachtin, *Il problema del testo nella linguistica; nella filologia e nelle scienze umane*, 1988.
 V. Lo Cascio, *Grammatica dell'argomentare*, La Nuova Italia, Firenze, 1991.
 B. Mortara Garavelli, *Manuale di retorica*, Bompiani, Milano, 1989.
 Gian Luigi Beccaria (a cura di), *I linguaggi settoriali in Italia*, Milano, Bompiani, 1973.
 M. Gotti, *I linguaggi specialistici*, Firenze, La Nuova Italia, 1991.
 A. A. Sorbrero, *Lingue speciali*, in "Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi", Bari Laterza, 1993.
 Saint-John Perse, *Reponse à un questionnaire sur les maisons d'écrire*, (Gallimard).
 Lionel Bellenzher (Bellenger), *L'expression écrite*, Presse Universitaire de France, 1981, Paris, f. 8.
Le savoir écrire moderne, Editions Retz-CEPL, 1980, Sous la direction d'Yvette Pesez et François Richardeau.
 J. Tortel, *Clefs pour la littérature*, Seghers, 1971.
 Olivier Todd, *L'écriture journalistique*, in *Le savoir écrire moderne*, Editions Retz, 1980, f. 180-214.
 A. Pereyre, *Faites de la publicité si vous ne voulez pas disparaître*, 1968, Publicité pereyre, 49, Paris, VII.

B. Libra në gjuhën shqipe (originale ose përkthime):

- Umberto Eko, *Si bëhet një punim diplome*. Përktheu: Dr. Kristina Jorgaqi. Botime "Përpjekja", Tiranë, 1997.

- Nj. Kazazi, *Udhëzues metodik për punën shkencore*, Shtëpia Botuese "Idromeno", Shkodër, 2000.
 Gj. Shkurtaj, Nj. Kazazi, Y. Çiraku, *Hyrye në metodikën e punës shkencore*, SHBLU, Tiranë, 2004.
 Kristina Parodi, *Si të sillemi në mijëvjeçarit e ri*, Tiranë, 2007.
 L. C. Martineli, *Filologjia (Prej dorëshkrimeve të moçme të librat e shlypur)*. Përktheu: Ardian Doka, Botimet Medaur, 2002.
 R. Welck - A. Waren, *Teoria e letërsisë*. Përktheu: Abdurrahim Myftiu, Onufri, Tiranë, 2007.
 Ann Jefferson David Roby, *Teoria letrare moderne. Një paraqitje krahasuese*. Përktheu: Floresha Dado. Botim i dytë. Albas, Tiranë, 2006.
 Q. Haxhihasani, *Të fomet shoqërore. Doganca e folnija shoqërore e zejtarëve shëtitës të rrethit të Përmetit dhe Leskovikut*, "St. fil.", 1964, nr. 1, f. 99-125 dhe nr. 2, f. 141-165; nr. 3, f. 14-41.
 F. Leka - F. Podgorica - S. Hoxha, *Fjalor shpjegues i termave të letërsisë*, Tiranë, 1972.
 Gj. Zheji, *Bazat e vargëzimit shqip*, Tiranë, 1988.
 H. Boriçi, *Publicistika letrare*, Tiranë, 1982.
 Xh. Lloshi, *Cjulla, stili dhe redaktimi në shqip*, Tiranë, 1977.
 Xh. Lloshi, *Njohuri për stilistikën e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1987.
 Xh. Lloshi, *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, 1999 dhe SHBLU, 2001.
Shkrimi akademik, Cikël leksionesh dhe përmbledhje artikujsh, Përgatitën: Bernard Zenelaj, Sonila Danaj, Tiranë, 2006.
Si të shkruajmë ese, Përgatitur nga Bardhyl Musai, CDE, Qendra për Arsim Demokratik.
 Valter Memisha, *Rreth shkurtimeve dhe shkurtësive në gjuhën shqipe*, (kurtesë) në Konferencën I Shkencore Albanologjike, Ohër, 21 shtator 2007.
 Klodeta Dibra - Nonda Varfi, *Gjuhësi teksti*, SHBLU, 1999.
 J. Bullo, *Magjia dhe magjistarët e fjalës*, Tiranë, 1998.
 S. Çapaliku, *Prijës për gjeografinë dhe sociologjinë e letërsisë shqiptare*, Tiranë, 1997.
 A. Jashari, *Fjalor me shprehje të huazuara në gjuhën shqipe*, Botimet Dudaj, Tiranë, 2007.
 Rami Memushaj, *Shqipja standarde*, Tiranë, 2005.
 Bahtiar Kryeziu, *Si të flasim dhe si të shkruajmë drejt*, Prishtinë, 2006.

C. Libra dhe artikuj të vetë autorit:

- Gj. Shkurtaj, *Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran* (dispensë), Instituti i Lartë i Arteve, Tiranë, 1976.
 Gj. Shkurtaj, *Kultura e gjuhës në skenë dhe në ekran*, Instituti i Lartë i Arteve, Shtëpia botuese e Librit Shkollor, Tiranë, 1988.
 Gj. Shkurtaj, *Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës*, Shtëpia Botuese "Kristalina-KH", Tiranë, 2003.
 Gj. Shkurtaj, *Kultura e gjuhës*, SHBLU, Tiranë, 2006.
 Gj. Shkurtaj, *Ta duam dhe ta mbrojmë gjuhën tonë të bukur*, Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë, 1998.
 Gj. Shkurtaj, *Sociolinguistika*, SHBLU, Tiranë, 1996, 2002.
 Gj. Shkurtaj, *Emograft e të folurit*, SHBLU, Tiranë, 2004.
 Gj. Shkurtaj, *Kulturë gjuhe*, SHBLU, Tiranë, 2006.
 Gj. Shkurtaj, *Kundrimi gjuhësor*, Shtëpia Botuese "Pegi", Tiranë, 2006.
 Gj. Shkurtaj, *Rrësua të mbarë gazetës "Agon"*, në "Agon", shtator 2007.